

საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი

ლია გულორდავა

რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა 1803 – 1867 წლებში დასავლეთ საქართველოში (ოდიშის სამთავრო)

სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა საქართველოს ისტორია
სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური
ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:
სერგო ვარდოსანიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
თეოლოგიის დოქტორი, პროფესორი

თბილისი

2021

სარჩევი

ანოტაცია.....	4
Annotation.....	7
შესავალი.....	10
თავი I. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ზოგადი დახასიათება რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის წინ	51
§ 1.1. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ბუნებრივ-გეოგრაფიული საზღვრები და ზოგადი ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება.....	51
§ 1.2. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა	54
თავი II. რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის დამდეგს - ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსია და რუსული მმართველობის დამყარება	66
თავი III. რუსული კოლონიური მმართველობა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში XIX საუკუნის I მესამედში	76
§.3.1. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს შესვლა რუსეთის ქვეშევრდომობაში და დაპირისპირება იმერეთის სამეფოსთან	76
§ 3.2. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ტერიტორიული დავები მეზობლებთან.....	109
§ 3.2.1. ტერიტორიული დავა გურიის სამთავროსთან და მისი გაუქმება რუსეთის მიერ.....	109
§ 3.2.2. ტერიტორიული დავა სამურზაყანოსათვის, აფხაზეთის სამთავროსთან	117
§ 3.2.3. სადადიანო სვანეთის დაპყრობა რუსეთის მიერ	129
თავი IV. რუსული კოლონიური მმართველობა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში.....	135
§.4.1. რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული ექსპანსია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში უცხოელ კონფიდენტების ნარატიული და მემუარული წყაროების მიხედვით	135

§ 4.2. მეფის რუსეთის საეკლესიო და საგანმანათლებლო პოლიტიკა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში	196
§.4.3. ყირიმის ომი (1853-1856 წწ) და სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყება	214
§ 4.3.1. ყირიმის ომი (1853-1856 წწ)	214
§ 4.3.2. 1856-1857 წლების სამეგრელოს აჯანყება	220
§.4.4. ოდიშის სამთავროს გაუქმება და სამთავროს ქონების გადაცემა ხაზინისათვის	261
დასკვნა.....	271
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა.....	291-
310	

ანოტაცია

საკვლევი პერიოდის - 1803-1867 წლების საქართველოს ისტორია, აღსავსეა მრავალი პრობლემატური საკითხითა და ტკივილიანი მონაკვეთებით. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმებისა და ეროვნული ღირსებისათვის შეურაცხყოფელი ჯერაც გამოუსწორებელი ფაქტების დასაწყისი იყო 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი, რომელიც რუსეთის იმპერიამ 1801 წელს ქართლ-კახეთის დაპყრობით დააგვირგვინა. ამის შემდგომ განვითარებული მოვლენების გაგრძელება იყო რუსეთის მიერ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს „მფარველობაში“ აყვანა 1803 წელს. რუსეთის ხელისუფლებამ, სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის სახელით შეადგინა „სათხოვარი მუხლები“ რუსეთის იმპერატორისადმი, რომელიც **გრიგოლ დადიანმა** მოიწონა (სხავა რა გზა ჰქონდა ლ.გ.) და **ხელმოწერილი დაუბრუნა შემდგენელს მფარველობის ლეგიტიმურობის დასამტკიცებლად**. რეალურად ამ დოკუმენტმა ოდიში ნებაყოფლობით აქცია რუსეთის კოლონიად. მონური მორჩილების არნახული დასაწყისით ოდიშს „ღვთის წყალობა“ ეწვია და სამეგრელოს ნომინალურ მთავარს დადიანს, რუსის „მეგობრული“ ხიშტებით დაცულს უკვე აღარ ეშინოდა არც შინაური და არც გარეშე მტრის. ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატთან მიმართებაში უკვე აპრობირებული შეხვეწებითი ტაქტიკა დადიანმა უფრო ორიგინალურად განავითარა და პირდაპირ საქმეზე გადასვლით, პირველ რიგში, მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან სადავო საკითხები, იმპერიის ხელშეწყობით, თავის სასარგებლოდ მოაგვარა. დადიანის ამ მიღებული სარგებელის სანაცვლოდ რუსეთის შენაძენი განუზომლად დიდი იყო. მისი შავ ზღვაზე მყარად დამკვიდრების საუკუნოვანი ოცნება რეალობად იქცა. იმპერიამ ეს შეძლო არა როგორც დამპყრობელმა, არამედ მფარველის მისიით აღჭურვილმა დიდმა სახელმწიფომ. დადიანის ვიწრო პოლიტიკური ხედვები, მოვლენებისა და ფაქტების ისტორიული ბედუკუდმართობით დრამატიზებული ვითარება 1803 წლის შემდეგ კიდევ უფრო დამძიმდა, რადგან XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის რუსეთის იმპერიამ საქართველოს პოლიტიკური დაპყრობა დაასრულა, დასავლეთ საქართველოში სამეფო-სამთავროები: იმერეთის სამეფო, გურიის, აფხაზეთის, სვანეთის, სამეგრელოს სამთავრო გაუქმებდა და აღნიშნულ ტერიტორიაზე რუსული მმართველობა დამყარდა. შეჩერდა სამთავროს სოციალური და

ეკონომიური განვითარება. კერძოდ, თავად-აზნაურობა უფლება აყრილი იყო, ყველა ფენის გლეხთა საგადასახადო ტვირთი კიდევ უფრო გაიზარდა. იმპერიამ ოდიშის საარსებო სივრცის - მიწა-წყლის, ხე-ტყისა და სხვა ბუნებრივ რესურსების დაუფლება და იმპერიის საერთო ფონდში მისი შემოსავლების დაანგარიშება, დაზუსტება და გაფორმება მოახდინა. დაპყრობილი ტერიტორია თავის გუბერნიად გამოაცხადა და აგრეთვე შეეცადა ექსპანსიური დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებას. ამ მიზნით რუსეთმა მდინარე ხობის მარცხენა სანაპიროზე ააგო ოფიცერთა საცხოვრებელი ყაზარმები კაზაკებისათვის: „გარნიზონი შედგება ექვსასი თუ შვიდასი კაცისგან“ (გამბა 1987: 98). დოკუმენტი VI 58, 667-672, რომელიც კავკასიის არმიის კანცელარიაში შეიქმნა 1864 წელს, სადაც ჩამოყალიბებულია იმპერიის მიზნები ოდიშის მიმართ: შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მოსაზღვრე ოლქები - სამეგრელო, იმერეთი გურია... ჩვენ მოგვცემს მამაც და მოხერხებულ მატროსებს, ... ეს ოლქები მთლიანად გავარუსოთ. ... ფოთი რუსული საპორტო ქალაქი უნდა გახდეს. რუსეთის სახელმწიფოს მიზანი იყო მოსახლეობის ასიმილაცია უცხოელ კოლონისტებთან. „აღბათ მოვა დრო, როცა ფაზისზე გაქრებიან მკვიდრები, ხოლო სლავი მოახალშენეები დაამუშავებენ ამ უდაბურ ადგილებს და მეგრულ რასას და ენას მხოლოდ ისტორია მოიგონებს“ (ვაგნერი 2002: 126).

იმპერიის მიერ გამოყენებული სტრატეგიები მოსახლეობის გარუსებისათვის დამაჩქარებელი გარემოება ვერ აღმოჩნდა, რადგან რუსეთი იყო ჩამორჩენილი „უსმენო და უნიჭო გუგული“, ხოლო მისი პოლიტიკური წინდაუხედაობა 1856–1857 წლების სოციალური და ეროვნულ განმათავისუფლებელ აჯანყების სისხლში ჩახშობაში გამოიხატა. ვფიქრობთ აჯანყების, განსაკუთრებით მეორე ეტაპი, იყო ოდიშის მოსახლეობის მხრიდან რუსეთის მთავრობის მისამართით სილის გაწვნა, სადაც უკიდურესად დაჩაგრული გლეხოზა და ღირსება აყრილი თავადზანაურობა რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ერთობლივად ჩაება.

დამპყრობელი აგრეთვე ცდილობდა, ერის სულიერი ფასეულობების მასაზრდოებელ წყაროებიდან დენადი მთავრი ღირებულებები მოესპო. კერძოდ, სასულიერო სფეროში დამპყრობელმა დაუშვა მხოლოდ რუსულად მოდერნიზებული საეკლესიო ცხოვრების წესები. აკრძალა მშობლიურ ენაზე ეკლესიებში წირვა-ლოცვა და მეტყველება სასწავლო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში. დამპყრობელი პრაქტიკულად გაისარჯა, იმისთვის რომ, ერის განვითარების, თვითპატივისცემის თუ არსებობის საფუძველი

მოკლა. იმპერია, ქვეყნის თვითმყოფადობის შენარჩუნების საწინააღმდეგოდ, შემამოფოთებელი სისასტიკით იქცეოდა საქართველოს მოსახლეობას, ხელოვნურად უქმნიდა პირობებს სრულიად უიმედობაში ჩავარდნილიყვნენ, რათა **ოდიშელებს**, ერთ მშვენიერ დღეს **უარი ეთქვათ** მესამე ფასეულობაზეც – **თავისუფლებაზე**. მაშასადამე, ოდიშში საეკლესიო სფერო და განათლების სისტემა იმპერიის პოლიტიკური ინტერესებს სრულად უნდა დაქვემდებარებოდა, ამ შემთხვევაში თავისუფლების საფუძველი (მამული, ენა, სარწმუნოება) გაქრობა შემდგარი ფაქტი იქნებოდა.

რაც შეეხება 1857 და 1867 წლებში მეტროპოლიის მიერ ოდიშის სამთავროსთან ამჯერად იძულებით დადებულ დოკუმენტებს, რომელიც უმძიმესი პოლიტიკური კატაკლიზმების ფონზე გაფორმდა, მოჰყვა სამეგრელოს სამთავროს დე-ფაქტოდ, შემდეგ დე-იურედაც გაუქმება და სამთავროს ქონების ხაზინისათვის გადაცემა.

ყოველივე აღნიშნულის პარალელურად დღესაც ღია პრობლემად რჩება ურთიერთობა რუსეთის ფედერაციასთან გამომდინარე რუსული ოკუპაციიდან აფხაზეთისა და ცხინვალის (სამაჩაბლო) რეგიონში. წარსულში და ახლანდელ ყოფაში მიღებული მწარე გამოცდილება გვავალდებულებს ყურადღების კონცენტრაცია მოვახდინოთ იმ გამოწვევებზე, რასაც ნეოკოლონიალიზმის სივრცეში გეო-პოლიტიკური ბულიმიით შეპყრობილი რუსეთი უკეთებს მსოფლიოს და მათ შორის ჩვენს დედა სამშობლოს. საკვლევად შეგნებულად ავირჩიეთ ის საკითხები, რომლებზეც ნაკლები ყურადღებაა გამახვილებული ამ პერიოდის სტატიებსა და მონოგრაფიებში და ვეცადეთ, ჩვენი წვლ ილ ი შეგვეტანა იმ საშიშროების ლუსტრაციაში, რომელიც მეზობელი იმპერიის პოლიტიკაში ახლაც უხეშად არის გამოკვეთილი პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნების მიმართ. XXI საუკუნეში რუსეთის ფედერაციის ექსპანსიონისტური სწრაფვა, ხომ ოდნავადაც არ შენელებულა. როგორც დიდი ილია ამბობს ჩვენი აწმყო და მომავალი მაშინ შეგვინარჩუნდება: „ერთ მუჭა ერს თუ კი ახსოვს რამ გააძლებინა ორიათას წელიწადს ხარბ დაუძინებელ უცხო თემთა (რომლებიც მუდმივად ცდილობენ მშვენივრად შემკულ წალკოტს საქართველოს დაეუფლონ) შორის, გამორკვეული აქვს და იცის რამდენი მაგარი და რამდენი უვარგისი ქვა ჩაუდვია ერის ისტორიის საძირკველში, (ი.ჭავჭავაძე ერი და ისტორია I, 1955: 203).

Annotation

The history of Georgia during the study period – 1803-1863 is full of many problematic issues and painful sections. The beginning of the still irreparable facts insulting the statehood of Georgia and insulting the national dignity was the treatise of Georgievski of 1783, which was crowned by the Russian Empire in 1801 with the conquest of Kartli-Kakheti. The continuation of the subsequent events was the capture of the Odishi (Samegrelo) principality by Russia in 1803. The Russian government, on behalf of the governor of Samegrelo, Grigol Dadiani, drafted "petitions" to the Russian emperor, which Grigol Dadiani approved (what other way did LG have) and returned the signature to the compiler to prove the legitimacy of the patronage.

In fact, this document voluntarily turned Odishi into a Russian colony. With an unprecedented beginning of slavish obedience, Odishi was visited by the "mercy of God" and Dadiani, the nominal chief of Samegrelo, protected by Russia's "friendly" hardliners, was no longer afraid of either a domestic or an external enemy. Dadiani developed a refined tactic already developed by King Erekle II of Kartli-Kakheti in relation to Georgievski's treatise, and by moving directly to the case, first of all, settled disputes with neighboring kingdoms, with the support of the empire, in his favor. In exchange for this benefit Dadiani received, Russia's purchase was immeasurably large. His centuries-old dream of establishing himself firmly on the Black Sea has become a reality. The empire was able to do this not as an invader, but as a great state endowed with the mission of a protector. Dadiani's narrow political visions, dramatized by the historical misfortune of events and facts, were exacerbated after 1803, as the Russian Empire ended its political conquest of Georgia by the middle of the 19th century. Kingdoms in Western Georgia: The Kingdom of Imereti, the Kingdom of Guria, Abkhazia, Svaneti, Samegrelo were abolished and Russian rule was established in the area. The social and economic development of the principality was complicated. In particular, the self-nobility was ousted, the tax burden on the peasants of all strata increased even more. Mastering the living space of the Empire - land, water, timber and other natural resources - and calculating, specifying and arranging its revenues in the common fund of the Empire. Declared the conquered territory as its province and also tried to pursue an expansive demographic policy. To this end, Russia built officers' barracks for the Cossacks on the left bank of the Khobi River: "The garrison consists of six or seven hundred men" (Gamba 1987: 98). Document VI 58, 667-672, established at the Chancellery of the Caucasus Army in 1864, setting out the Empire's aims towards Odishi: The districts bordering the eastern shore of the Black Sea - Samegrelo, Imereti Guria ... We will give brave and convenient sailors, ... We will completely cover these districts. ... Poti should become a Russian port city. The goal of the Russian state was to assimilate the population with foreign colonists. "Perhaps the time will come when the inhabitants of Phasis will disappear and the Slavic settlers will cultivate these barren places, and only the history will invent the Megrelian race and language" (Wagner 2002: 126).

The strategies used by the empire did not prove to be an accelerating factor for the population, as Russia was a backward "deaf and dumb cuckoo", and its political recklessness was manifested in the bloodshed of the social and national liberation uprising of 1856-1857. We think that the second stage of the uprising, especially the second one, was degrading of the people of Odishi by the Russian government, where the extremely oppressed peasantry and the self-deprecating idolatry were jointly involved in the struggle against the Russian Empire. We think that the second stage of the uprising, especially the second one, was the slaying of the people of Odishi by the Russian government, where the extremely oppressed peasantry and the self-deprecating idolatry were jointly involved in the struggle against the Russian Empire.

The conqueror also sought to eradicate the mainstream values from the nourishing sources of the nation's spiritual values. In particular, the conqueror in the theological sphere allowed only Russian-modernized church life rules. Prohibited from worshipping and speaking in the mother tongue in churches and in educational institutions. The invader practically worked to kill the basis for the development, self-esteem or existence of the nation. The empire, in order to preserve the identity of the country, acted with alarming cruelty to the people of Georgia, artificially creating the conditions for them to fall into complete despair, so that one day the Odishi people would reject the third value – freedom. Therefore, the ecclesiastical sphere and education system in Odishi had to be fully subordinated to the political interests of the empire, in which case the disappearance of the basis of freedom (land, language, religion) would have been a fact.

As for the documents forcibly signed by the metropolis with the Odishi principality in 1857 and 1867, which were signed against the background of the worst political cataclysms, the Samegrelo principality was de facto abolished, then de jure abolished and transferred to the treasury.

In parallel with all the above, the relations with the Russian Federation due to the Russian occupation of Abkhazia and Tskhinvali (Samachablo) region remain an open problem even today. The bitter experience gained in the past and in the present makes us focus on the challenges that Russia, obsessed with geopolitical bulimia in the neo-colonial space, poses to the world, including our motherland. We have deliberately chosen to study the issues that we have tried to focus on in the monographs, focusing on the dangers that are even more pronounced in the policies of the neighboring empire even now it is rudely expressed towards the countries of the post-Soviet space. In the 21st century, the expansionist aspirations of the Russian Federation have not slowed down at all. As the great Ilia says, our present and future will be preserved in us: **"A handful of nations, if they remember, have been able to survive for two thousand years among greedy and sleepless foreign communities (who are constantly trying to conquer the beautifully decorated Tsalkoti in Georgia), and know how many great and how many useless stones have been laid in the foundation of the nation's history. , 1955: 203).**

შესავალი

თემის აქტუალობა. მსოფლიოში კოლონიალიზმის გლობალური პროცესი XV საუკუნიდან დაიწყო და XX საუკუნის 60-იან წლებამდე გაგრძელდა. მას საფუძველი დიდმა გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა ჩაუყარეს. კოლონიალიზმი მთელ რიგ ქვეყნებში სხვადასხვა ხარისხის სირთულით მიმდინარეობდა. მაგალითად ამ პროცესს ზოგიერთი ხალხის ფიზიკური განადგურება მოჰყვა, ზოგი დამორჩილდა ბედს და მეტროპოლიამ მათი სრული ასიმილაცია მოახდინა. ზოგმა კიდეც მეტროპოლიის წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლით გადარჩინა თავი. XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოლონიური ექსპანსიის გზას დაადგა რუსეთის სახელმწიფოც. იგი ჯერ ვოლგისპირეთს, ციმბირს, შორეულ აღმოსავლეთს, უკრაინას, ბელორუსიას, ლიტვას, ლატვიას, ესტონეთს, ფინეთს დაეუფლა და შემდეგ ექსპანსია გააგრძელა სამხრეთითაც, კერძოდ მისი იმპერიის შემადგენელი ნაწილი გახდა მთელი კავკასია და შუა აზია (**ბენდიანიშვილი, დაუშვილი... რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში, 2008: 3**). როგორც ცნობილია სამხრეთი კავკასია არის ცივილიზაციის უძველესი კერა აზიისა და ევროპის გზაჯვარედინზე. რუსეთმა კავკასიის მიმართ ინტერესი XVI საუკუნეში გამოამჟღავნა და მის ხალხებზე ფართო მასშტაბიან შემოტევა XVIII პირველ ნახევარში დაიწყო. შემოტევას ჰქონდა გეოპოლიტიკური მიზანი, კერძოდ, 1. ახალი მიწების დაპყრობა; 2. აღმოსავლეთის ქვეყნებთან დამაკავშირებელი სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდება. ამ დროისათვის კავკასიის დამორჩილებისთვის სამი იმპერიის: რუსეთის, სპარსეთის და ოსმალეთის ინტერესები შეეჯახა ერთმანეთს, მაგრამ გაძლიერებული რუსეთის გავლენა მსოფლიოში თანდათანობით იზრდებოდა და იგი ცდილობდა სპარსეთისა და ოსმალეთის ადგილი დაეკავებინა კავკასიაში. რუსეთის მიერ ამ ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური პლაცდარმის მიმართ ვრცელი იმპერიული გეგმის განხორციელება ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობით დაიწყო და მას შემდეგ რაც, აღმოსავლეთ საქართველოს დაეუფლა და ანექსია მოახდინა, დასავლეთ საქართველოს ბედიც უკვე გადაწყვეტილი იყო. რუსეთი უსწრაფესად შეუდგა დაქუცმაცებული, მაგრამ ჯერაც დამოუკიდებელი დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის გეგმის განხორციელებას და იმ სადავო საკითხების (ფენომენის) თავის სასარგებლოდ გამოყენებას, რაც სასაზღვრო ტერიტორიებთან დაკავშირებით გააჩნდა, იმერეთის სამეფოს და სამეფოში შემავალ,

ოდიშის, გურიის, აფხაზეთის და სვანეთის სამთავროებს ერთმანეთში. ამ ვითარებაში, „გათიშე და იბატონეს“ პრინციპის ერთგულმა, რუსეთის იმპერიამ დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა ცალ-ცალკე „შემოერთება“, ანუ დაპყრობა ამჯობინა და პირველად 1803 წელს თავის „მფარველობაში“ ოდიში „აღიარა“, რომელმაც რუსეთისგან შეზღუდული თვითმმართველობა მიიღო და ისიც მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი სხვა სამთავროთა წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად გაეხადა. აღსანიშნავია, რომ ოდიშისათვის მინიჭებული შეზღუდული თვითმმართველობაც დროებითი მოვლენა იყო. დანარჩენი სამეფო-სამთავროების ათვისების შემდეგ რუსეთი ამ უფლებებსაც მას ადვილად ჩამოაშორებდა, რადგან, სამეგრელოში დროებით შეზღუდული თვითმმართველობის დაკანონებით რუსეთი იმედოვნებდა, რომ იგი სამეგრელო თავისი რესურსებით ამ დროისთვის მისთვის პოლიტიკურად მაქსიმალურად სანდო, ხოლო ეკონომიკურად შეძლებისდაგვარად მომგებიანი ყოფილიყო. რუსეთ-საქართველოს შორის ამგვარი ურთიერთობა, მეტროპოლიასა და კოლონიას შორის არსებული დამოკიდებულების ანალოგიური იყო და ადასტურებდა, რომ საქართველო, თავისი შემადგენელი ნაწილებით, მათ შორის ოდიშიც, მონარქიული რუსეთის ტიპიურ კოლონიას წარმოადგენდა. თუმცა ურთიერთობის პროცესში იგი (რუსეთი) აშკარად არასდროს ახსენებდა სიტყვა „კოლონიას“. ასეთი მიდგომა იყო ნიმუში რუსული კოლონიალიზმის განსაკუთრებული, სპეციფიკური ხასიათისა, რაც თავისი შინაარსიდან გამომდინარე შეიძლება გამოიხატოს ცნებით – (რუსიფიკაცია-ასიმილაცია – რუსიზმი ლ. გ.).

სამთავროებს შორის ტერიტორიულმა დავებმა რუსეთს ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა და მან დასავლეთ საქართველოს ექსპანსია ოდიშის სამთავროდან დაიწყო, სადაც ტერიტორიებთან დაკავშირებული სადავო საკითხების მოგვარების გამო მეზობლებთან მეტად დამაბული ვითარება იყო. როგორც ვიცით რუსეთის იმპერიას ტერიტორიული დავების თავის სასარგებლოდ მოგვარების და მფარველობის მიღების მიზნით დახმარებისათვის, პირველად იმერეთის მეფე სოლომონ II მიმართა (რაც არ დაკმაყოფილდა). ამის შემდეგ სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა (1788-1804) ითხოვა მფარველობა, რომელმაც 1803 წლის ივლისში რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა, ხოლო 1803 წლის 2 დეკემბერს ხელი მოაწერა მფარველობის ხელშეკრულებას. თუმცა ამ

ცერემონიალში ზოგიერთმა თავად-აზნაურმა პროტესტის ნიშნად მონაწილეობა არ მიიღო (კავკასიის არქეოგრაფიული კომისია, აქტები II: 465).

დადიანის „სათხოვარი პუნქტები“ 1804 წლის 4 ივლისს „უმადლესად იქნა დამტკიცებული რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის ალექსანდრე I-ის მიერ. „სათხოვარ პუნქტებს“ მფარველობის ელფერი მხოლოდ ერთი შეხედვით გადაჰკრავდა. სინამდვილეში იგი რუსეთის ხელისუფლების მიერ დასავლეთ საქართველოში ამ ეტაპზე გამარჯვებით დამთავრებული თავისი საგარეო პოლიტიკის ტექნიკური მანევრის ნაწილი იყო. დამპყრობელმა იარაღის გამოყენების გარეშე მიაღწია იმას, რასაც, ოდიშის მოსახლეობისგან დამოუკიდებლობის შენარჩუნების მიზნით იარაღის აღება სჭირდებოდა. იმპერია, ამ შემთხვევაშიც ყოვლად უღირსი ხერხებით მოქმედებდა, რადგან, ყოველგვარი დავიდარაბის გარეშე ჩაიგდო ხელში ოდიშის სამთავრო, საიდანაც დასავლეთ საქართველოს სხვა ნაწილებს მოხერხებული ეშმაკობით შეუტევდა და მთლად უიარაღოდ თუ არა, ამ ტერიტორიაზე (იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს სხვა ნაწილები) შედარებით ადვილად გასაბატონებლად, ხელსაყრელი ვითარებას, სათავისოდ, ნამდვილად შეიქმნიდა ...

დადიანმა „სათხოვარი პუნქტებით“ საწადელს მიაღწია. 1804 წლის 4 აპრილს მან **დაიბრუნა ლეჩხუმი** და ასეთი პატაკი ჩააბარა ციციანოვს: ახლა მე ძველ უფლებებს აღვადგენ და შევძლებ გემსახუროთ სურსათით მომარაგებაში (აქტები I: 921).

იმერეთის მეფე **სოლომონ II-მ (1789-1810 წწ.)** იძულებით დათმო ლეჩხუმი. აგრეთვე ოდიშის სამთავროს გამარჯვებთ დასრულდა **ტერიტორიული დავა სამურზაყანოსათვის**, აფხაზეთის სამთავროსთან, როცა 1805 წლის 9 ივლისს ოდიშის ახალ მთავრად ლევან V დადიანი (1805-1840 წწ.) დაამტკიცეს. საზეიმო ცერემონიალზე მანუჩარ და ლევან შარვაშიძეებმა (სამურზაყანოს მთავარი) საზეიმო ფიცის დროს ხაზი გაუსვეს ოდიშის მთავრისადმი მათ ქვეშევრდომობას და ამ სტატუსითვე მისცეს ფიცი რუსეთის იმპერატორს: „აგრეთვე ყოვლად უმოწყალესი ხელმწიფის ყმა ვიმყოფებით, აგრეთვე სამეგრელოს თვითმპყრობელი ლევან დადიანისა, რადგან ჩვენ ჩვენის ქვეყნით ვყოფილვართ სამეგრელოს თვითმპყრობელის თავადი დადიანისა“ (აქტები II, 527). ამ ფიცით სამურზაყანოს მმართველი ორმაგი ვასალი გახდა ოდიშის მთავრის და რუსეთის იმპერატორის. მალე დღის წესრიგში დადგა ოდიშისა და გურიის სამთავროებსა და იმერეთის სამეფოს შორის პალიასტომის ტბისა და საჭილაოს

პრობლემის საბოლოოდ გადაწყვეტის საკითხიც. შეიქმნა სპეციალური კომისია იმერეთის მმართველ, გენერალ კ. გესეს თავჯდომარეობით. „იმერეთის მმართველის მიერ 1831 წლის იანვარში მიღებული განკარგულებით პალიასტომის ტბა ოდიშის მთავარს გადაეცა. ამასთანავე, მის კუთვნილებად გამოცხადა ჭყვიში და საჭილაო“ (ვაჭრიძე 1999: 267). როგორც ვხედავთ ოდიშის მთავარმა ლევან V დადიანმა (1804-1840 წწ.) რუსეთის მხარდაჭერით ტერიტორიული დავები მეზობლებთან თავის სასარგებლოდ მოაგვარა.

ისეთ ვითარებაში, როდესაც კონფლიქტი მხოლოდ ერთი მხარის - ოდიშის სამთავროს სასარგებლოდ გადაწყდა, თეორიულად არსებობდა კონფლიქტის შემდგომი გაგრძელების საშიშროება. რუსეთის მიერ დადიანის სასარგებლოდ მიღებული ცალმხრივი გადაწყვეტილება თავისთავად მოიცავდა კონფლიქტის ხელახალი ესკალაციის დიდ საფრთხეს. ამიტომ დადიანი ვითარების შესაბამისად მოქმედებდა და „სათხოვარი პუნქტების“ IV მუხლის მიხედვით თავის თავზე იღებდა ოდიშში შემოეყვანათ „მუდმივ სამყოფლად“ რუსთა ჯარი, საგარეო და საშინაო საფრთხისგან ქვეყნის დაცვისა და „წესრიგის დამყარების“ მიზნით. რაც შეეხება VII მუხლს, დადიანი თავისი მემკვიდრეებითურთ ემორჩილებოდა საქართველოს მთავარმართებელს, სხვა შემთხვევაში – მისგან გამოგზავნილ მოხელეს, რადგან იგი მიიჩნეოდა იმპერატორის მონა-მოსამსახურედ ასეთი შემოთავაზება „სათხოვარი პუნქტები“ (აქტები II: 461) ერთმნიშვნელოვნად რუსეთის მეფის ხელისუფლების პოლიტიკური ინტერესების პირდაპირ დაკმაყოფილებას წარმოადგენდა.

1804 წლის ოქტომბერ-დეკემბერში ოდიშში რუსთა ჯარის ერთი პოლკი შემოვიდა და ინტენსიურად შეუდგა ამ ტერიტორიის სამხედრო თვალსაზრისით ათვისებას (მ.დუმბაძე 1957: 176), რომლის დამადასტურებელი ფაქტია ის, რომ მათ, დაპყრობილ ტერიტორიაზე, ყოველ ფეხის ნაბიჯზე შექმნეს სამხედრო პოსტები (საგუმზავოები) და სადგურები (პოსტებს შორის დაშორება 2-3 მილი, ხოლო თითოეულ სადგურში 6-10 პოსტი იყო) ვითარების გასაკონტროლებლად და ამ ტერიტორიაზე პოლიტიკური სიმშვიდის დასამყარებლად. სოხუმ-კალედან რედუტ-კალემდე ტერიტორია აივსო კაზაკთა პოსტებით. ფაზისში (ფოთთან – ლ.გ.) რიონსკაიას 200-კაციანი პოსტის, ხობის, ჭალადიდის 70-კაციანი საგუმზავოს, აბაშისა და მარნის პოსტების არსებობა ოდიშის ტერიტორიის გასამხედროების დამადასტურებელი უტყუარი ფაქტია (გამბა 1987: 136).

XIX ს-ის I ნახევრისათვის რუსეთის ჯარისკაცების ინტენსიური შემოსვლის შედეგად ოდიში გადაივსო ჯერ სამხედრო პოსტებით და მოგვიანებით - სამხედრო დასახლებებით, ე. წ. „ვოენნი გარადოკებით“, რაც პირდაპირი მიმანიშნებელი იყო იმისა, თუ როგორ ცდილობდა სამთავროში საბოლოოდ ფეხის მოკიდებას და დამკვიდრებას მეფის ხელისუფლება. რუსეთი ასეთი მიზანდასახული პოლიტიკის გატარების წყალობით, ჯარისკაცებისათვის ხელის შეწყობით, კოლონიურ პოლიტიკას მიზანმიმართულად ახორციელებდა და, ამდენად, ჯარისკაცების მასობრივი ჩამოსახლება ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ღონისძიებას წარმოადგენდა ოდიშის დაპყრობისა და მისი, რუსეთის სხეულში საბოლოოდ ასიმილაციის გზაზე.

რუსეთის ხელისუფლებამ, მმართველობის გარეგნული, პოლიტიკური კეთილმოწყობისა და ოდიშში თავისი ჯარის შემოყვანის პარალელურად მიზნად დაისახა სოციალურ-ეკონომიკური და აგრარული პოლიტიკის გატარება, რასაც იგი მხოლოდ საკუთარი კოლონიური ინტერესების პრიზმაში ხედავდა. აქედან გამომდინარე, რუსეთის პოლიტიკური მიზნების მთავარ ამოცანად, უფრო სწორად, მის გაგრძელებად ქართველი ხალხის საარსებო სივრცის – მიწა - წყლის, ხე - ტყისა და სხვა ბუნებრივი რესურსების დაუფლება და იმპერიის საერთო ფონდში მისი გაფორმება ჩათვალა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი დაინტერესება აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის მიმართულებით. მისი მთავარი მიზანი იყო, მოეხდინა ამ მიმართულებით ეკონომიკური ექსპანსია, რადგან სწორედ ამ ტერიტორიის სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა და მასზე ეკონომიკური და პოლიტიკური გაბატონება რუსეთის საუკუნოვანი ოცნების განხორციელებას წარმოადგენდა. ამიტომ, ბუნებრივია, იგი ხელიდან არ გაუშვებდა ამ სივრცის პოლიტიკური, სოციალურ - ეკონომიკური და კულტურული მიმართულებით დაუფლების არც ერთ შესაძლებლობას (ლ.გ.).

ასეთ ვითარებაში რუსეთი შეეცადა ქართული ფეოდალური კლასის წიაღში მოეძებნა მისი მხარდამჭერი სოციალური ბაზა, რომელიც დაეხმარებოდა იმპერიას დაპყრობილ ტერიტორიაზე დამკვიდრებაში. იმპერია საიმედო ბაზას წვრილ აზნაურებში ხედავდა, რომლებიც ექსპლუატაციას განიცდიდნენ მსხვილი ფეოდალების მხრიდან. ამიტომ რუსეთის შორს მიმავალი გეგმები ითვალისწინებდა სწორედ აზნაურების პრივილეგირებას. რაც შეეხება გლეხობას, ისინი მხოლოდ

გულუბრყვილოდ მოელოდა რუსეთის იმპერატორისგან რაიმე შეღავათების გატარებას, თუმცა მას ამისთვის ნამდვილად არ ეცალა.

აღსანიშნავია, რომ იმპერია, XIX ს-ის შუა ხანებისათვის დაუფლა ოდიშს, ხელში აიღო ამ ტერიტორიის სამხედრო - სტრატეგიული მაგისტრალი და შეძლო შემლებისდაგვარად იმპერიის საერთო სხეულში მისი ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური გაფორმება.

ვაჭრობისა და მრეწველობის ჩასახვის პროცესი რუსეთის სავაჭრო კაპიტალის მიერ დაზვერვის შემდგომი გაფართოებისა და უშუალოდ შემოჭრის პირველი ნაბიჯების ისტორიაა. იმპერიას ამოძრავებდა თავის კოლონიებში, მდიდარი ბუნებრივი რესურსების ხელში ჩაგდება და შემდეგ ათვისება. აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდა იმას, თუ სად და რა რაოდენობით შეძლებდა ინდიგოს, ბამბის, თამბაქოს, ბრინჯის, აბრეშუმის, მევენახეობა-მელვინეობის, მელორეობის, მეცხენეობისა და სხვა დარგების განვითარებას.

რუსეთის იმპერია ცდილობდა საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზის აღდგენას და შავ ზღვაზე მონოპოლიის დამყარებას, საკუთარ სანაოსნო სივრცედ გადაქცევას. ოდიშის სამთავროში ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების პერსპექტივები იმპერიას მომავალში უდიდეს შემოსავალს ჰპირდებოდა.

დამპყრობელი მიზანდასახულად მოქმედებდა და ოდიშის სამთავროს მიწა-წყლის დაპყრობის პარალელურად ქართველი ხალხის სულიერი ბალავრის წართმევასაც ფიქრობდა. ამ მიზნით, უფრო ადრე, გეორგიევსკის **1783 წლის 24 ივლისის ტრაქტატის VIII განსაკუთრებული** არტიკულით განსაზღვრა საქართველოს ეკლესიის მართვისა და რუსეთის სინოდთან მისი ურთიერთობისათვის განსაკუთრებული მოთხოვნები, რომლის მიხედვით საქართველოს ეკლესია უწმინდესი სინოდის გავლენის ქვეშ თანდათანობით უნდა მოქცეულიყო. საქართველოს ეკლესიის მართვის საქმეს უშუალოდ განაგებდა უწმინდესი სინოდი.

როგორც ცნობილია რუსეთის იმპერიამ მაშინვე გამოამჟღავნა თავისი მზაკვრული ჩანაფიქრი - **1811 წელს საქართველოს ეკლესიის მრავალსაუკუნოვანი ავტოკეფალია გააუქმა** და ქართული ეკლესია ფაქტობრივად და ფორმალურადაც რუსეთის ეკლესიის სხეულში გაერთიანდა.

1801 წელს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ დაიწყო ქართული ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროცესი. საქართველოს რუსეთთან დაახლოების ერთ-ერთი საბაზი და იდეოლოგიური საფუძველი რელიგიური ერთმორწმუნეობა იყო, ხოლო რუსეთის ისტორიული ამბიციაც, რაც საზღვრების გაფართოების იდეით იყო გაჟღენთილი, რუსულ მესიანიზმს, ანუ შენიღბულ იმპერიულ ზრახვებს ხსნიდა იმით, რომ რომისა და კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, მას, აქვს, უფლისგან ბოძებული მოვალეობა, რომ დაიცვას და გაავრცელოს მართლმადიდებლობა.

„მართლმადიდებლობას კი „ახალი ბიზანტიის“ როლს წაპოტინებული რუსეთი დაპყრობითი პოლიტიკის მთავარ საყრდენად განიხილავდა“ (თ. გვანცელაძე, მ. ტაბიძე, რ. შეროზია, რ. ჭანტურია V, 2001: 89). მაშასადამე, მართლმადიდებლობის დაცვა იყო საბაზი, უმთავრესი მიზნის - გეო-პოლიტიკური ბულიმიის დასაკმაყოფილებლად (ლ.გ.).

ოდიშის სამთავროს რუსეთთან დამოკიდებულება, მსგავსად სხვა დაპყრობილი სამეფო-სამთავროებისა, როგორც აღვნიშნეთ, „სათხოვარი პუნქტებით“ განისაზღვრა, რაც იმპერიის მხრიდან ოდიშის საშინაო საქმეებში „ჩაურევლობას“ აღიარებდა. თუმცა „სათხოვარ პუნქტებში“ არცერთი სიტყვა არ იყო ნათქვამი სასულიერო წოდების მიმართ იმპერიის დამოკიდებულებაზე. რუსეთის ხელისუფლების მიერ აგორებული იდეოლოგია ერთმორწმუნეობის შესახებ რუსეთსა და ოდიშს შორის ბუნებრივად არსებული საყოველთაო ჰარმონიის მტკიცებას ემსახურებოდა. მაგალითად როცა ოდიშის დედოფალმა ნინო დადიანმა, რუსეთს მოსთხოვა, სამეგრელოს მთავარეპისკოპოსს უნდა ჰქონოდა უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლება, რუსეთის მხარემ მას განუმარტა, რომ ეს საკითხი წარმოადგენდა საშინაო საქმეებს ოდიშისათვის და, ამდენად, ამ სფეროში სარგებლობთ სრული თავისუფლებითო, მაგრამ იქვე მოურიდებლად შეაპარა, რომ წირვა-ლოცვა ოდიშის ეკლესიებში, როგორც ქართულად, ასევე რუსულ ენაზე უნდა წარმოებდესო (აქტები II: 176). ამ დროისათვის „შემოპარებული“ ასეთი რუსული დირექტივა ვერც განხორციელდებოდა, რადგან ოდიშში არ მოიძებნებოდნენ ადამიანები, რომლებსაც შეეძლოთ რუსულ ენაზე ჩაეტარებინათ წირვა-ლოცვა.

ამასთანავე რუსეთის მიერ შემდგომში მომზადებული საეკლესიო რეფორმა ლახავდა დასავლეთ საქართველოს, მათ შორის ოდიშის, საეკლესიო-ფეოდალური

წრეების მისწრაფებებს; ისინი კარგავდნენ საეკლესიო ქონებას, ყმა-მამულებს და პრივილიგიებს.

„დაყავი და იბატონეს“ პოლიტიკას შესანიშნავად იყენებდა იმპერია სამღვდელოებისა და მთავრის ხელისუფლების დასაპირისპირებლად. სასულიერო წოდებამ სრულიად დაკარგა საკთარი ქმედებებზე კონტროლის უნარი, პოლიტიკური თვითშეგნება. იგი მართლმადიდებლური მესიანიზმის შენიღბულ კონცეფციას ყოველგვარი განსჯის გარეშე მიენდო და საკუთარი კეთილდღეობის მოწესრიგების მიზნით, მოითხოვდა, სამეგრელოს სამთავროს ტერიტორიაზე არსებული ეპარქიები, უშუალოდ რუსეთის ეკლესიის საერთო ორგანიზაციაში შესულიყო.

რუსეთის იმპერიული ზრახვების განხორციელებას საქართველოში წინ მრავალი წინააღმდეგობა ეღობებოდა. მათ შორის უპირველესი კოლონიზატორობისადმი ადგილობრივი მოსახლეობის სიძულვილი იყო. რუსეთის ავტორიტეტის მერყეობა განსაკუთრებით იგრძნობოდა იმპერიის მიერ დაპყრობილ გურია-ოდისისა და იმერეთში, სადაც ის ცდილობდა თავისი დასაყრდენი სოციალური ბაზა, სექტანტების ჩამოსახლებით, გაეფართოვებინა.

ჩამოსახლებული სექტანტები ყურადღებით იყვნენ გარემოსილნი მეფის ხელისუფლებისაგან. იყო ოდიშის სამთავროს ტერიტორიაზე სომხების დასახლების მცდელობაც (ჯანიაშვილი ისტორიულ ეთნოლოგიური ძიებანი, XVII, 2015: 21).

XIX ს-ის I ნახევარში რუსული მმართველობა ინტენსიურად შეუდგა ოდიშში დემოგრაფიული ტრანსფორმაციისთვის გზის გაკაფვას. აღნიშნული პოლიტიკის პრაქტიკაში გატარება მოასწავებდა რუსეთის იმპერიის სასურველი ისტორიულ-პოლიტიკური ასპექტების გამყარებას. მიუხედავად ამისა, კოლონისტების ჩამოსახლება ვერ გამოდგა ოდიშის მოსახლეობის გარუსებისათვის ხელშემწყობი ფაქტორი, რადგან ჩამოსახლებულთა რაოდენობრივი რესურსი არასაკმარისი იყო დასახული მიზნების მისაღწევად.

სამთავროს ტერიტორიაზე რუსეთის იმპერიამ თავისი შენიღბული პოლიტიკა საგანმანათლებლო კუთხითაც წარმართა და შეეცადა, რომ სასულიერო სასწავლებლებში რუსული საგანმანათლებლო სისტემის დანერგვით ადგილობრივ მოსახლეობას მშობლიურ ენაზე სწავლების სურვილი ბუნებრივად გაქრობოდა. ეს იყო გარუსების პოლიტიკის არნახული გეგმა. თუმცა, რუსიფიკატორული პოლიტიკა, იმ

შინაარსით, რაც იმპერიულ ხელისუფლებას ჰქონდა ჩაფიქრებული, ოდიშის სკოლებში საბოლოოდ მაინც ვერ განხორციელდა. რუსეთი, როგორც ჩამორჩენილობის სიმბოლო, განმანათლებლის როლით ინიღბებოდა და ლოთი, მრუში და უწიგნური რუსი მოხელეები ქართველების რუსულ „კულტურაზე“ მოქცევას თავდავიწყებით ცდილობდნენ.

XIX ს-ის I ნახევრის ოდიშში ადგილს იკავებს რუსეთის საგანმანათლებლო სისტემა თითო-ოროლა სასულიერო და საერო სასწავლებლის სახით, რაც სრულიად ვერ პასუხობდა მოსახლეობის მოთხოვნებს. იმპერია ყურადღებას აქცევდა მხოლოდ კეთილშობილი ოჯახების შვილთა რუსულ ყაიდაზე გაწვრთნას. ამის მკაფიო მაგალითია მთავარმართებელ ციციანოვის მიმართვა იმ პერიოდში სამეგრელოში საგანგებოდ მივლინებულ ლიტვინოვისადმი, რომელსაც სამეგრელოს მთავრის მემკვიდრის – ლევან V დადიანის აღზრდის განსაკუთრებული გეგმა შესთავაზა. ამ გეგმაში უნიშვნელოვანესი ყურადღება ექცეოდა მის მიერ რუსული ენის ათვისების საქმეს: „როცა რუსულს შეისწავლის, მაცნობეთ, ვის შეუძლია მას დაასწავლოს გერმანული ან არითმეტიკა. თუ ასეთი ვინმე არ არის, მას მოვძებნი და გამოვიწერ“ (აქტები II: 511). ცხადია, ასეთ მონდომებას საფუძვლად ედო რუსეთის ერთგული სოციალური ბაზის გაფართოების სურვილი.

1836 წელს უწმიდესი სინოდის მითითებით საქართველოს ეგზარქოსი შეუდგა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნის საკითხის შემუშავებას, 1852 წელს ყულევში გახსნეს ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, რომელმაც 1854 წლის მაისამდე იარსება, რადგან ყირიმის ომის დროს ინგლის-საფრანგეთის გემებიდან დაშენილი ყუმბარებით დაიწვა.

მარტვილის სასულიერო სასწავლებელში ისწავლებოდა მხოლოდ I კლასის სასწავლო საგნები და წარმოადგენდა სამრევლო სკოლას. 1860 წელს სამეგრელოს ეპისკოპოს გერონტის ინიციატივით გაიხსნა სასულიერო სასწავლებლის მესამე კლასი, რაც ნიშნავდა სამაზრო სასულიერო სასწავლებლის არსებობას (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 489, N1716, ფ. 64). „XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის მთელს დასავლეთ საქართველოში იყო მხოლოდ 2 სახელმწიფო (მთავრობის) სამაზრო სასწავლებელი ქ. ქუთაისსა და ნაოღლელებში, ერთი სამაზრო

სასულიერო სასწავლებელი ს. მარტვილში და ორი სკოლა – გურიის მთავრისა და სამეგრელოს მფლობელისა“ (თავზიშვილი 1948: 126).

უწმინდესმა სინოდმა 1836 წლიდან დაიწყო საქართველოს ეკლესია-მონასტრებთან მხოლოდ ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნა ჯუმათში, შემოქმედში, ხონში, გელათში, ონში, ჭყონდიდში, ხობში, მარტვილში, ცაგერში, ცაიშსა და ბიჭვინთაში (თავზიშვილი 1948: 19). როგორც ვხედავთ, სასულიერო სასწავლებლების ფართო ქსელი სამეგრელოში ვერ შეიქმნა. რაც შეეხება მარტვილის სამაზრო და სასულიერო სასწავლებელს, მან 1873 წლამდე იარსება, რადგან შენობა დაიწვა და სასწავლებელი გადატანილ იქნა ქ. სენაკში. მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი ერთადერთი იყო სამეგრელოს სამთავროში საკმაოდ დიდხანს იარსება. სასწავლებლის მოსწავლეთა რაოდენობამ 1856 წლისათვის 108-ს მიაღწია. 1830 წლის 23 დეკემბერს გახსნა **სამაზრო (საერო), „მოსიარულე სკოლა“**, რომლის ადგილმდებარეობა იმის მიხედვით იცვლებოდა, ლევან დადიანი საცხოვრებლად თუ რა ადგილს აირჩევდა. ამის გამო სკოლამ იმოგზაურა ნაოღალევიდან ზუგდიდში, შემდეგ სენაკში და ბოლოს გორდში. თავდაპირველად აქ სწავლობდა 16, ხოლო 1834 წლისათვის – 45 მოსწავლე (ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 86, საქმე N2, ფურც. 5-7). სასწავლო პროცესი აქ მეტად აუტანელი იყო, რადგან საათები ძირითადად ეთმობოდა ბავშვებისათვის **გაუგებარ რუსულ ენაზე სწავლებას**. ამიტომ მშობლები არ უშვებდნენ შვილებს სასწავლებელში.

რუსეთი დევნიდა ქართულ სალიტერატურო ენას. ეს უკვე ნიშნავდა იმას, რომ ენას წაართვეს სახელმწიფო ენის უფლება. „... ცარიზმის მიერ შემოღებული აკრძალვების შედეგად, 1801 წლიდან 1918 წლამდე ქართული სალიტერატურო ენა, რომელსაც სახელმწიფო ენად ფუნქციონირების მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ჰქონდა და მაღალგანვითარებულ ენას წარმოადგენდა, პრაქტიკულად თითქმის არ გამოიყენებოდა იშვიათი გამონაკლისი შემთხვევების გარდა... ამ ენაზე არ ხდებოდა ოფიციალური საქმისწარმოება, არ მუშაობდა სასამართლო, არ იბეჭდებოდა მხატვრული, რელიგიური, სამეცნიერო ლიტერატურა, არ არსებობდა პრესა და პერიოდული გამოცემები“ (გვანცელაძე, ტაბიძე... 2001: 95).

უკვე დაპყრობილი კოლონიის მოსახლეობა განათლებას იღებდა რუსული დირექტივებით, მხოლოდ რუსული წერა-კითხვის დანერგვის სასარგებლოდ, რაც სრულიად საკმარისი იყო დამპყრობლის კოლონიური მიზნების

განხორციელებისათვის. მეტროპოლია ცდილობდა, კოლონიაში ამ მიმართულებით უკიდურესად დაბალი დონე (იგულისხმება რუსული ენის არცოდნა) მხოლოდ მათთვის მისაღები და დასაშვები ხარისხით ამალგებულყო. რუსული კოლონიალიზმის მთავარი მიზანი ქართველი ერის გაუნათლებლად დარჩენა იყო: „ვფიქრობთ, ყველაფერი ნათელია, სადაც რუსეთის იმპერიის დამპყრობლური ინტერესები ბატონობს, იქ ადამიანური დამოკიდებულების, მორალისა და ღირსებისათვის ადგილი არ რჩება“ (ბენდიანიშვილი... 2008: 22) .

1803 წლიდან, მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, რუსეთის იმპერია ითმენდა ოდიშის ავტონომიურობას და დროს არ კარგავდა, მოეხდინა მისი სოციალურ-ეკონომიკური, დემოგრაფიული, საეკლესიო, საგანმანათლებლო ექსპანსია და ელოდებოდა შესაფერის მომენტს ოდიშის სამთავროს ფორმალური ხელისუფლების გაუქმებისათვის. ხელსაყრელი სიტუაცია სამთავროს გაუქმებისათვის აღმოჩნდა 1853-1856 წლების ყირიმის ომი და მისი შედეგები, რაც გახდა გამოწვევა 1856-1857 წლების გლეხთა აჯანყებისათვის, ხოლო თვით აჯანყება რუსეთის ხელისუფლების მიერ აღმოჩნდა მართული და ინსპირირებული, განსაკუთრებით აჯანყების პირველ ეტაპზე, ხოლო მეორე ეტაპზე აშკარად გამოიკვეთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშან-თვისება. მასში მონაწილეობას იღებდა გლეხობასთან ერთად თავადაზნაურობაც, რომლის სისხლიან ანგარიშწორებაში რუსეთის იმპერიამ ძალა და ენერგია არ დაზოგა. აქედან გამომდინარე, აჯანყებამ თავისი არსით ნამდვილად მიიღო, არა მარტო სოციალურ-განმათავისუფლებელი, არამედ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი და ამ ჯერზე ორივე ნაკადი ფაქტობრივად ერთმანეთს ორგანულად შერწყა.

1856-1857 წლების სამეგრელოს აჯანყება რუსეთის ხელისუფლებამ მთლიანად თავისი მთავარი საქმის (მიზნის მისაღწევად) საკეთებლად გამოიყენა და ოდიშის ნომინალი მთავრის პრობლემებისადმი თავის ვერ გართმევის და მოსახლეობაზე მზრუნველობის გამოხატვის აფიშირებით (მომიზეხებით) ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო ჯერ დე-ფაქტოდ (1857წ.), ხოლო 10 წლის შემდეგ დე-იურედაც (1867წ.) გააუქმა.

ამრიგად, XIX ს-ის შუა ხანებისთვის რუსეთმა ძირითადად მოახერხა დასავლეთ საქართველოს (ოდიშის) ტერიტორიის იურიდიული დაპყრობა. დამპყრობელმა ამ

პერიოდში ნაწილობრივ შეძლო ეკონომიკური სადავეების ხელში აღება, სოციალური ბაზის ზედაპირული გაფართოება, ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გადაკეთება, კოლონისტების ჩამოსახლება, სამხედრო დასახლებების შექმნა, რუსული საგანმანათლებლო პოლიტიკის გატარება. ხოლო საგანმანათლებლო კოლონიზატორული პოლიტიკა იყო დამპყრობლისათვის საბოლოო მიზნების განხორციელების სპექტრში ყველაზე უსამართლო (კოლონიური) ხედვა და, რა თქმა უნდა, მისი შესრულების თვალსაზრისით ურთულესი მისიაც, მაგრამ განხორციელების შემთხვევაში ყველაზე სასურველი რამ, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ქართველი ხალხის საბოლოო გარუსება. ხოლო გარუსების დასტური უნდა გამხდარიყო ქართველი ერის რუსულად ამეტყველება და ერის ფსიქიკაში რუსულად აზროვნების კოდ-მექანიზმების ჩაყენება.

კვლევის მიზანი. იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ 1803-1867 წწ. ოდიშის ისტორიის საფუძვლიან შესწავლას რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარების ასპექტში, ისტორიული სამართლიანობის აღდგენისათვის, წარსულის ობიექტურ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ შევეცადეთ საქართველოში წარმოგვეჩინა ის პოლიტიკური ვითარება, რაც კოლონიზატორული პოლიტიკის სიმძიმეს მთელი სიცხადით გამოავლენდა, ოდიშის სამთავროს მაგალთზე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის, რომ წინამდებარე საკვალიფიკაციო ნაშრომი არ წარმოადგენს, ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს შესწავლის პირველ ცდას. აღნიშნული პერიოდის შესახებ ისტორიკოსებს, ეპოქის შესატყვისი კეთილსინდისიერებით, სათანადო კომპეტენტურობით, ჩვენ კვლევის მიზანთან, ახლოს მდგომი, თემატიკის მიხედვით, განხილული აქვთ მრავალი საკვანძო საკითხი, რაც ამ პერიოდის მოვლენებს და ფაქტებს, ზოგადად ოდიშის საზოგადოებრივი, პოლიტიკური თუ სოციალური ყოფის დაწვრილებით აღწერას ემსახურება, მაგრამ ჩვენ შემთხვევაში რუსეთის მიერ კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარებასთან მიმართებაში, პირველად ხდება სრული ფორმით, უკვე სეგმანტურად დამუშავებული, ოდიშის სამთავროში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების განხილვა, ანალიზი, შეფასება და რათქმა უნდა შესაბამისად დასკვნების გამოტანა.

ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში რუსული კოლონიზატორული პოლიტიკის დასაზუსტებლად ისტორიული პროცესებიდან მომდინარე დოკუმენტური თუ

მემუარული წყაროების, კერძოდ, ჩვენ საკვლევ თემის ირგვლივ სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზისა და ურთიერთშორის შეჯერებით შედგა მონაცემების ბაზა, ჩვენ გავეცანით და შევისწავლეთ რუსეთის მიერ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში გატარებული კოლონიურ პოლიტიკასთან დაკავშირებით მრავალრიცხოვანი დოკუმენტური მასალებს, რომელიც იმპერიის კოლონიური პოლიტიკასთან მიმართებაში პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში. რის საფუძველზეც ახლებურად იქნა გააზრებული, დაზუსტებული და გაშუქებული XIX ს-ის I ნახევრის და შემდგომ ოდიშის სამთავროში მიმდინარე მთელი რიგი საკითხები. ყოველივე ეს, რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის ობიექტურ მხილებასთან არის პირდაპირ კავშირში, რადგან ჩვენი კვლევის მათავრი მიზანი იყო კონცეპტუალურად ჩამოგვეყალიბებინა რუსული კოლონიალიზმის მთავარი მიზეზები, მიზნები, შედეგები, რომელიც დამპყრობელის მიერ განხორციელებულ ექსპანსიურ გეოპოლიტიკაში, მზაკვრული ჩანაფიქრის, სამომავლოდ, საუკუნეებზე გათვლილ, იმპერიის საკეთილდღეოდ შედგენილ გეგმას („რუსიზმს“) წარმოადგენდა.

თუმცა დღეს, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იმპერიულმა რუსეთმა მაინც ვერ შეძლო ქართული სულიერების ბალავარისათვის საფუძველი გამოეცალა, წაერთმია მშობლიურ ენაზე წერის, მეტყველების, რწმენის, ფიქრის, აზროვნების, პატრიოტიზმის, ჰუმანიზმისა და სხვა ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებისათვის ბრძოლის და ზრუნვის ნიჭი. მან ვერ შეძლო გაექრო ერის სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური არსებობის მყარი საძირკველი, რასაც მამული, ენა, სარწმუნოება ჰქვია. გამომდინარე აქედან, უცვლელი დარჩა ერის პოლიტიკური, სულიერი და მატერიალური მიღწევების სფეროში დამოკიდებულების არსი, ხედვა და მისია. როგორც ცნობილია, მსოფლიო ასპარეზზე პირველობისათვის მებრძოლ იმპერიებს, კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური (აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დამაკავშირებელი სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდება და კონტროლი) მიზნები აპირისპირებდა, რის გამოც საქართველო მუდმივად იყო საგარეო-პოლიტიკური წინააღმდეგობებისა და ინტენსიური თავდასხმების ობიექტი. დასაბამიდან ერის ხედვა ემყარება რა, მემკვიდრეობით მიღებული გეოპოლიტიკური არსის მდგომარეობას, სწორედ არსებული ვითარებიდან იზადება და იბერწება ქართველი ერის მისწრაფება, მუდმივად იზრუნოს და შეინარჩუნოს მომავალი, მისთვის დამახასიათებელი ჰეროიკით.

მომავლის შენარჩუნებას ყოველთვის ემსახურებოდა ათასწლეულების განმავლობაში, ათასი ხერხებით და გამოცდილებით გამაყარებული, გადარჩენისათვის ბრძოლის მარადიული მისიაც. მაშასადამე, ამ ეტაპზეც 1803-1867წწ. დამპყრობლის რუსიფიკატორულ მიზნებს - უსწრაფესად შედეგებზე გასვლის მოლოდინებს, ამ შინაარსით ოდიშის სამთავროში განხორციელება ნამდილად არ ეწერა. იმპერიის კოლონიური გეგმა, მიუხედავად რუსეთის მიერ სამეგრელოს სამთავროს დე-იურედ დაპყრობისა, მისი მაიორატად გადაქცევისა, ნაწილობრივ კვლავ განუხორციელებელი რჩებოდა. წინ, ორივე მხარეს, სამართლიანი და უსამართლო ძალების დაპირისპირება-ბრძოლის მეტად ხანგრძლივი ჟამი ელოდა.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა. ჩვენი საკვლევი თემის მთავარი არსი წარსულის მწარე გამოცდილების რეალურ ცხოვრებაში პრაქტიკული გათვალისწინებაა. ამიტომ, ჩვენი სამშობლოს მომავალის შესანარჩუნებლად რუსული მილიტარისტული იდეოლოგიის, **ჯეროვანი გააზრება, ჩავთვალეთ ერის გადარჩენის აუცილებელ წინაპირობად.** რუსეთის სამხედრო იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა დაიწყო XV საუკუნეში, მართლმადიდებლური აღმსარებლობის ხალხთა მიმართ, „მზრუნველობის“ გამოჩენით, რომელიც გულისხმებოდა **დამპყრობლური კონცეფციისთვის საფუძვლის მომზადებას, რაც მომდევნო ეტაპზე XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში, პეტრე I დროიდან (1721 წლიდან), იმპერიული იდეის გამარჯვებით დაგვირგვინდა, ხოლო შემდგომ საბჭოთა-კომუნისტურ და პოსტსაბჭოთა სივრცეში რუსეთის სახელმწიფომ თითქმის ჩვენს თვალწინ შეძლო ნეოკოლონიალისტური მიზნების, წარმოდგენების, შეხედულებების, დამოკიდებულებების, განგრძობადობისათვის დამახასიეთებელი ტიპოლოგიური თავისებურებების შენარჩუნება.** აქედან გამომდინარე დაუოკებელმა რუსულმა სამხედრო იდეოლოგიამ, 21-ე საუკუნეშიც მოახერხა ერთ მთლიან მსოფლმხედველობად ჩამოყალიბება და იმპერიული, მეტად საშიში ზრახვებისთვის „სტაბილური“ იმიჯის შენარჩუნება. რუსეთის ფედერაცია დღესაც აქტიურია. გეო-პოლიტიკური ბულიმიით შეპყრობილი დამპყრობელის გზავნილები მეზობელი საქართველოს მიმართ მძიმე შედეგებით სახეუა. გამომდინარე აქედან ძალაში რჩება პატარა ერების მხრიდან საფრთხის და შესაბამისად თავდაცვის სტრატეგიების შემუშავების აუცილებლობის გაშინაგანება. რუსეთის იმპერია, კვლავ ცდილობს „უფროსი ძმის“ სტატუსის მუდმივად მორგებას და პოსტსაბჭოთა სივრცეშიც

აგრძელებს მილიტარისტულ ძიებებს. რითაც იგი არ ივიწყებს თავის „მართლმადიდებლურ“, ე. წ. სხვა ერების „მხსნელის“, მისიასაც. ამდენად, ამჟამინდელი ვითარების გათვალისწინებით წარსულის მწარე გაკვეთილების გააზრება - ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს მიმართ განხორციელებული კოლონიური რეჟიმი: ასიმილაცია-რუსიფიკაცია, დენაციონალიზაცია, დემოგრაფიული ექსპანსია, „გათიშე და იბატონე“ პოლიტიკა და ახალი კოლონიური დაპყრობები (ამის მაგალითებია საქართველოზე თავდასხმები აფხაზეთში (1992-1993 - აფხაზეთის ომი), 2008 წლის აგვისტოს ომი სამაჩაბლოში და ე. წ. ნელი პერმანენტული ექსპანსია „მცოცავი ოკუპაცია“, რომლითაც ჩრდილოელი დამპყრობელი ცდის ქართული სახელმწიფოს მოთმინებას) თითოეული მოქალაქისგან ფხიზელ დამოკიდებულებას და პატრიოტული განცდების გააქტიურებას მოითხოვს. რატომ უნდა წარსული და ახლანდელი ვითარება მხოლოდ დროში არ ემთხვევა ერთმანეთს, მაგრამ ძალების კონცენტრირება რომ უნდა მოხდეს საგარეო პოლიტიკის საკვანძო საკითხებზე არ ბადებს კითხვებს. საქართველოს ტერიტორიების ოკუპირებული 20% და „მცოცავი ოკუპაციის“ შედეგად „პატარა“ დანაკარგები თვითდამშვიდების უფლებას არ გვაძლევს. იმპერიის აგრესიული მოქმედების კოდში წვდომა, ქართველ ხალხს ავალდებულებს _ უზრუნველყოს დედა სამშობლოს უსაფრთხოება, ავალდებულებს _ იცნობდეს თავის ჭეშმარიტ ისტორიას, ავალდებულებს _ სიღრმისეულად წვდებოდეს რუსიზმის არსს _ ცარიზმის ეპოქიდან გამოყოლილ ნეოკოლონიალისტური იდეოლოგიას. იმპერიული იდეოლოგია, ხომ დღესაც კარგად ჩანს, რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტის პუტინის მიერ 2005 წელს გაკეთებულ მიმართვაში, თავისი მოქალაქეებისათვის: „ევრაზიის კონტინენტზე უდავოდ უნდა გაგრძელდეს რუსი ერის ცივილიზატორული მისია, მისი მიზანია, რომ ეროვნულ ინტერესებზე გამრავლებული დემოკრატიული ღირებულებანი ამდიდრებდნენ და ამტკიცებდნენ ჩვენს ისტორიულ ერთობას“ (ბენდიანიშვილი, დაუშვილი, ო. ჯანელიძე რუსული კოლონიალიზმის არსი 2008: 529); ავალდებულებს კარგად გააცნობიეროს „რომელია სიმაგრე ჩვენის ცხოვრებისა და რომელია სიფუყე და სისუსტე, ამას ხსნის და გვითარგმნის ხოლმე მარტო ისტორია, და თუ იგი დავივიწყეთ მაშ დავვივიწყნია ჩვენის ცხოვრების სათავეც... და თუ ასეა რაღაზედ უნდა დავამყაროთ ჩვენი აწმყო, ჩვენი მერმისი?“ (ი.ჭავჭავაძე IV, 1955: 202). ერთ მუჭა ერს თუ კი ახსოვს რამ გააძლგებინა ორიაათას წელიწადს ხარბ დაუძინებელ უცხო თემთა (რომლებიც

მუდმივად ცდილობენ მშვენივრად შემკულ წალკოტს საქართველოს დაეუფლონ) შორის, – აგრძელებს ილია მართალი ხმამაღალ ფიქრს – **გამორკვეული აქვს და იცის** რამდენი მაგარი და რამდენი უვარგისი ქვა ჩაუდვია ერის ისტორიის სამირკველში, ამიტომ ერს **ავალდებულებს – მუდმივად გაისარჯოს, გაიგოს** „რაში იყო შემცდარი და რაში კარგი, (რადგან ლ.გ.) იგი აუცილებლად მხნევდება, ჰგულოვანდება, თავმოწონებულია ყველგან ჭირში და ლხინშიც და გულგამხნევებული იბრძვის მამა-პაპათა ანდერძის თანახმად „... და მარტო გულგაუტეხელი მეზრდოლი დაინარჩუნებს ხოლმე ბურთსა და მოედანს ამ წუთისოფელში (ი.ჭავჭავაძე **ერი და ისტორია I, 1955: 203**).

წარსულის მწარე გაკვეთილები ნილავს ხდის „ისტორიული ერთობას“ და „ცივილიზატორულ მისიას“, წარსული ფაქტები სრულად შეთანაწყობილია იმპერიის თანამედროვე ხრიკებს, დიდმპყრობელური პოლიტიკის შედეგად დატრიალებულ შემზარავ ფაქტებს, მწარე რეალობებს და მათ სამომავლო გეგმებს. აღნიშნული კვლევის პრაქტიკული დანიშნულებაა ამ პოლიტიკის შეკავება და საზოგადოების პოლიტიკური სიფხიზლისათვის მკაფიო იდეოლოგიური საფუძვლების მომზადება, რომ კიდევ ერთხელ სწორად (ობიექტურად) იქნეს შეფასებული რუსეთის პოლიტიკური მიზნები ე. წ. რუსიზმი და მათი აგრესორული მიზანდასახულობა მეზობელი ქვეყნების მიმართ.

საკითხის კვლევის ისტორიიდან. საკითხის გარშემო კვლევის ნორმებისადმი მეთოდოლოგიურად გამართული მიდგომით შევეცდებით, პირველ რიგში მიმოვიხილოთ წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, სხვადასხვა ავტორთა მონოგრაფიები თუ სამეცნიერო სტატიები.

ყოველივე ამან ხელი შეგვიწყო სადისერტაციო ნაშრომში სათანადოდ წარმოგვეჩინა ოდიშის სამთავროში რუსეთის იმპერიის მიერ 1803-1867 წლებში განხორციელებული კოლონიური პოლიტიკის ძირითადი და პრობლემური საკითხები.

საკვლევი თემისთვის მნიშვნელოვანი იყო საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის (სცსსა) ფონდებში დაცული მასალები, რომელიც ჩვენი კვლევის მიზნებიდან და სპეციფიკურობიდან გამომდინარე პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში. სცსსა მასალების საფუძველზე სიღრმისეულად შევძელით დასავლეთ საქართველოს (ოდიშის) სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ მართვასთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა. საარქივო დოკუმენტები (სცსსა):

ფონდი 4 – კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარია: (1845-1858): საქმე N 224; ფურცელი 57; სცსსა, ფონდი 13 -საქმე N325, ფურც 1.სცსსა, ფონდი 40 -საქმე N857, ფურცელი 1-3. სცსსა, ფონდი 416 -საქმე N425, ფურც 1- 3. სცსსა, ფონდი 488 - საქართველოს ეგზარქოსის კანცელარია: საქმე N62, ფურც.5-6; საქმე N867, ფურც. 87; საქმე N1789, ფურცელი 2; საქმე N5771, ფურცელი 13. ფონდი 489 - საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა (1815 – 1840 წლების საბუთები): საქმე N186, ფურცელი 70; საქმე N 7585, ფურცელი 14; საქმე N17716, ფურცელი 2; საქმე N2191, ფურცელი 18; საქმე N2458, ფურცელი 42; საქმე N1716, ფურცელი 64. ფონდი 828 - საქმე N 4890, ფურცელი 16, 33; საქმე N4890; ფურც.16, 33. სცსსა ფონდი 1087 - საქმე N57, ფურცელი 110 არის ფასდაუდებელი წყარო, რომელიც გვიჩვენებს იმ კონკრეტულ ღონისძიებებს, რასაც დამპყრობელი მიმართავდა, ოდიშის სამთავროს ქონების ასათვისებლად და ხაზინისათვის გადასაცემად; აღნიშნული დოკუმენტები წარმოაჩენს იმ „უწყინარ“ პროცესებს, რომელსაც მოჰყვა ჯერ ოდიშის მთავრის ფუნქციის დამცრობა-დაკნინება და 1803 წლის ქვეშევრდომობის აქტის გაფორმება, ხოლო შემდეგ, სამთავროს ტერიტორიის ნაბიჯ-ნაბიჯ ათვისება, ბოლოს კი სამთავროსა და მთავრის სტატუსის გაქრობა.

ქუთაისის ცენტრალური არქივიდან (ქცა) ამოღებულ დოკუმენტებში მოვიძიეთ ინფორმაციები თუ როგორი იყო ოდიშში დროებითი მმართველობა მთავრის ნიკოლოზ დადიანის მცირეწლოვანების დროს, აგრეთვე სამაზრო სასწავლებლების მოქმედების (გავრცელების) არეალზე და ფუნქციაზე ვიღებთ გარკვეულ მონაცემებს, მაგალითად: ქცა ფონდი 172 - სამეგრელოს დროებითი მმართველობა მთავრის მცირეწლოვანების დროს (1857-1867) საქმე N 171, ფურც. 56; ქცა ფ. 86 - სამეგრელოს სამაზრო სასწავლებელი საქმე N2, ფურც. 2-4; საქმე N6 ფურც. 19; საქმე N6 ფურც. 20.

ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის (ზსიემ) მასალებზე დაყრდნობით (დადიანთა ფონდი, 13, დოკ. №2172, ფ. 17. ზუგდიდის მუზეუმის საარქივო განყოფილება N1269: 1857, 25. VI; N 818, N 819, N 8190, N 8191, N8193, N 8194, N 8196, N 8201, N 8202, N 192, N 1128, N 2172, N 1443) ჩვენი საკვლევი ეპოქის წიაღსვლებში მოქმედება გაიოლდა, რადგან მნიშვნელოვანი დახმარება გაგვიწია კვლევის პროცესში. ამდენად დოკუმენტები ფაქტების და მოვლენების დაზუსტებისთვის შეანიშნავი წყარო აღმოჩნდა.

წყაროთმცოდნეობითი ბაზა „კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებით“ იქნა შევსებული და გამდიდრებული. როგორც ცნობილია, რუსეთის მთავრობის მთავარი სტრატეგია იყო საქართველოს კოლონიური ათვისება. იმპერიის მიერ ამ ამოცანის განხორციელების გზაზე გადადგმული ყოველი ნაბიჯი მტკივნეულად აისახებოდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ყველა მიმართულებით, რაც იწვევდა უკმაყოფილების გამოაშკარავებას და კრიზისული ვითარების აჯანყებაში გადაზრდას. მეფის ხელისუფლება, იმ მიზნით, რომ გაემართლებინა თავისი კოლონიური პოლიტიკა, ყოველი შეთქმულების, ბუნტისა თუ აჯანყების საწყის მიზეზებს ეძებდა არა მის მიერ გატარებული კოლონიური სისტემის საფუძვლებში, არამედ ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების სისტემაში, რაც, დამპყრობელის გაგებით, ძველი ცხოვრების გადმონაშთად ითვლებოდა. ამიტომ იმპერიის წარმომადგენლები ყველა ხერხით ცდილობდნენ გაემართლებინათ თავიანთი დამოკიდებულება აღნიშნული პრობლემის მიმართ და ამ მიზნით შექმნეს „კავკასიის საარქეოგრაფიო კომისია“, რამაც დაიწყო საქართველოში მომხდარი ყოველი ფაქტისა თუ მოვლენის გარშემო შედგენილი დოკუმენტების ცალკე ტომებად გამოცემა. ცნობილია, რომ აღნიშნულმა კომისიამ დაბეჭდა 12 ტომი და ამ გზით შექმნა რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის მიმართ გამამართლებელი მტკიცებულებების უზარმაზარი არსენალი. მართალია, აქტების იდეოლოგიურ-მსოფლმხედველობრივი საფუძვლები იმპერიის სასარგებლოდ იყო შემუშავებული, მაგრამ ამ მსჯელობების მიღმა კომისიის მიერ შედგენილი და ჩვენ მიერ გამოყენებული აქტების გარკვეული ნაწილი კვლევისათვის მნიშვნელოვანი და სასარგებლო აღმოჩნდა, რადგან იგი წარმოადგენს მდიდარ მასალას ოდიშში რუსეთის ხელისუფლების ინტერესების გატარებისა და შესაბამისად განხორციელებული პოლიტიკის საკითხებზე. აღნიშნული რუსულენოვანი დოკუმენტები სადისერტაციო ნაშრომში სათანადო ადგილასაა დამოწმებული და გაანალიზებული. კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებმა მოგვცა საკვლევი რეგიონის ისტორიულ პროცესებზე ზოგადი წარმოდგენის შესაძლებლობა. აქედან გამომდინარე, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ამ წყაროებს ერთობ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი კვლევისათვის.

საკითხის უმნიშვნელოვანეს წყაროთმცოდნეობით ბაზას წარმოადგენს **ნიკო დადიანის** (1780-1834 წწ.) „ქართველთა ცხოვრება“. ნ. დადიანი იყო თავისი დროისათვის

განათლებული პირი, რომელსაც ოდიშის მთავრის კარზე სარდლისა და მსაჯულთუხუცესის (მდივანბეგთუხუცესის) თანამდებობა ეკავა. ნ. დადიანი ავტორია არაერთი ორიგინალური თხზულებისა. მათ შორისაა „ქართველთა ცხოვრება“. გამომცემლის – შ. ბურჯანაძის შეფასებით, მისმა ავტორმა მიაღწია „ფართო დამსახურებას და მაღალ თანამდებობებს, ამიტომაც მას „დიდ ნიკოს ემახდნენ“ (დადიანი 1962: 19). აღნიშნული ნაშრომი ძვირფასი წყაროა XIX ს-ის I ნახევრის დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, ოდიშის სამთავროს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის შესასწავლად და რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის დასადასტურებლად. თხზულება შედგება სამი ნაწილისაგან. ჩვენი კვლევისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია III ნაწილი, რაც მოიცავს პერიოდს 1750 წლიდან 1823 წლამდე. იგი ერთ-ერთი ნარატიული საისტორიო წყაროა ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის წარსულის შესახებ. საგულისხმოდ გვეჩვენება ნიკო დადიანის, როგორც პოლიტიკური მოღვაწის, შ. ბურჯანაძისეული შეფასება, რომ იგი „ეკუთვნოდა ჯგუფს იმ ქართველი მოღვაწეებისას, რომლებიც საქართველოს მშვიდობას ემსახურებოდნენ რუსეთის იმპერატორის მფარველობის მოპოვების გზით, რადგანაც ისინი საქართველოსათვის მშვიდობას მხოლოდ რუსეთიდან მოელოდნენ“ (იქვე: 19).

ნიკო დადიანის მეორე ნაშრომი „დასტურ-ლამა“ დაიწერა მურში 1818 წლის 29 აგვისტოს. დაიბეჭდა 1897 წელს თბილისში. „დასტურ-ლამა“ წარმოადგენს ერთგვარ მოხსენებას, როგორც ამას თვით ნიკო დადიანი უწოდებს და იგი მიზნად ისახავდა სამეგრელოს მთავარ ლევან გრიგოლის ძე დადიანს გაადვილებოდა სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროს მართვა. მართლაც რეალურად ეს „მოხსენება“ არის შესანიშნავი კოდექსი სამთავროში არსებული რიგის და წესდების საფუძველზე გადამუშავებული და ახლებურად დაგეგმილი, რომელიც ახალგაზრდა მთავარს აძლევდა საშუალებას მისი გათვალისწინების შემთხვევაში გაეცა სამართლებრივი საფუძვლების შემცველი განკარგულებები და ზოგადად ქვეყანა ემართა სამართლიანად.

ჩვენთვის საინტერესო ისტორიული პერიოდის მიმართ უაღრესად მნიშვნელოვან ინფორმაციებს გვაწვდის უცხოელი მოგზაურები. ისინი თავიანთ პირად დღიურებსა (მოვლენების იმ თანმიმდევრობით აღწერა რა თანმიმდევრობითაც მოხდა) და მემუარებში (მოგონებები - ნანახის გააზრებული აღწერა) მოვლენების უშუალოდ თვითმხილველად გვევლიანებიან. მათი ჩანაწერები, როგორც პირველადი წყაროები

მოიცავენ ძვირფას ინფორმაციებს სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროში რუსეთის მიერ კოლონიური პოლიტიკის გატარების მიმდინარეობის თაობაზე. ჩვენი საკვლევი თემის გარშემო უცხოელი მემუარისტების: **ჟაკ ფრანსუა გამბას, ედუარდ აიხვალდის, აუგუსტ ჰაესტჰაუზენის, მორიც ვაგნერის, კარლ ჰაინრიხ ემილ კოხის, კორნელი ბოროზდინის** აზრები და შთაბეჭდილებები შეეხება 1803-1867 წლებში მომხდარი ისტორიული მოვლენებს და ფაქტებს. მემუარულმა ლიტერატურამ, **როგორც** პირველად წყარომ, დანარჩენ დოკუმენტურ წყაროებთან ერთად, ერთმანეთი შეავსო, რაც კვლევის მიზანის შედეგამდე მიყვანაში უდაოდ დაგვეხმარა.

ჟაკ ფრანსუა გამბა (1763-1833 წწ.) იმ მოგზაურთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებსაც ამიერკავკასიასა და, კერძოდ საქართველოში, ძირითადად ევროპის სავაჭრო ინტერესები ამოძრავებდათ. იგი წლების განმავლობაში იყო საფრანგეთის კონსული თბილისში და შესაძლებლობა ჰქონდა დეტალურად გაცნობოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს, რაც ფართოდ აისახა მის თხზულებაში – „მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში, კერძოდ, ამიერკავკასიაში, რომელიც განახორციელა 1820-1824 წლებში შვედლიე გამბამ, მეფის კონსულმა თბილისში“. ნაშრომის ქართული თარგმანი, კომენტარებით, გამოსცა მზია მაგლობლიშვილმა (**გამბა 1987**). აღნიშნული ნაშრომი მნიშვნელოვანი წყაროა სამეგრელოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ისტორიისთვის ე. წ. შეღავათიანი ტარიფის მოქმედების ხანაში (1821-1831 წწ.). ის არის აგრეთვე უტყუარი წყარო ადათ-წესების, ეთნოგრაფიული ყოფის, სამეგრელოს ბუნებრივი სიმდიდრეების შესასწავლად. ფრანგი კონსულის მიერ სამეგრელოს სავაჭრო-ეკონომიკური მდგომარეობის აღწერისას განსაკუთრებული ყურადღება ენიჭება იმ პოლიტიკის გაცხადებას, რასაც ეწეოდა რუსეთის ადმინისტრაცია და რითაც ცდილობდა, ხელი შეეწყო ამიერკავკასიის სავაჭრო ურთიერთობათა განვითარებისა და სამეგრელოს საკუთარი სატრანზიტო ვაჭრობის სივრცეში მოქცევისათვის. რუსეთი ამ მიზნით თავდაუზოგავად იბრძოდა და ყოველნაირად უშლიდა ხელს საფრანგეთის თავისუფალ მოქმედებას სავაჭრო კაპიტალის განვითარების კუთხით, ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე. გამბა თავისი ქვეყნისათვის საჭირობო პრობლემების კონტექსტში გადმოგვცემს ჩვენი კვლევისათვის მეტად საინტერესო საკითხებს.

ედუარდ აიხვალდი ცხოვრობდა 1795-1876 წლებში. იგი იყო ბუნებისმეტყველი, მოგზაური, მედიცინის დოქტორი, ყაზანის უნივერსიტეტის ზოოლოგიის პროფესორი. მან მოაწყო მოგზაურობა კავკასიაში. ამ მოგზაურობის შედეგია ორტომიანი ნაშრომი შექმნა „ედუარდ აიხვალდის მოგზაურობა კასპიის ზღვასა და კავკასიაში 1825-1826 წლებში“. აიხვალდი საინტერესოდ გადმოგვცემს რუსეთის მმართველობის დამყარებას და მის შედეგებს საქართველოს სხვადასხვა მხარეში, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმებას; სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროთა და სვანეთის სამთავროს „ავტონომიური“ უფლებებით რუსეთის ქვეშევრდომობაში „შეყვანის“ ისტორიას, ცხადია, რუსული სამხედრო ძალების გამოყენებით. მის სამოგზაურო ჩანაწერებში უხვადაა პოლიტიკური ცნობები სამეგრელოს შესახებ. ეს ცნობები იმიტომაცაა მნიშვნელოვანი, რომ აიხვალდი თვითონ სტუმრობდა ლევან V დადიანს, პირადად გაიცნო ნიკო დადიანი და აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შერვაშიძე. ფაქტობრივად, იგი მათგან იღებდა ცნობებს, ამიტომ „ეს ცნობები შეიძლება პირველწყაროდ ჩავთვალოთ“ (აიხვალდი 2005: 19) აღნიშნავს აიხვალდის თხზულების ქართულ ენაზე მთარგმნელი გია გელაშვილი. აიხვალდმა 1826 წლის აპრილ-მაისში დაათვალიერა ოკრიზა, შემოიარა იმერეთი, სამეგრელო და აფხაზეთი. ამ მოგზაურობის დროს იგი დამაჯერებლად აღწერს ადგილობრივ სოციალურ წყობას, პოლიტიკურ ვითარებას, ეკონომიკურ მდგომარეობას, ასახელებს მრავალ ისტორიულ პიროვნებას. „კავკასიაში მოგზაურობის ისტორიულ მიმოხილვაში“ მოგზაური წარმოგვიდგენს ქვეყნის სოციალურ და პოლიტიკურ სურათს. აიხვალდმა ზუსტად დაახასიათა ქართველ თავად-აზნაურთა მდგომარეობა რუსული ხელისუფლების პირობებში. ჩანაწერებიდან თვალსაჩინოა სამეგრელოს მოსახლეობის განსაკუთრებული სიღარიბე, გამოწვეული მეზატონეთა გაუმადლარი ბუნებით, რომლებიც გლეხობას ართმევდნენ უკანასკნელ სარჩოსაც კი. ამას ემატებოდა რუსული გადასახადები. რის გამოც სამეგრელოში ჩამოსულ უცხო სტუმარს გლეხობა უნდობლად ეკიდებოდა და სახლის კარს არ უღებდა იმის შიშით, რომ რაიმე არ წაერთმია.

ცნობილი გერმანელი მკვლევარი აუგუსტ ჰაქსტაუზენი 1843 წელს ეწვია საქართველოს და შექმნა წიგნი „ამიერკავკასია“, რაც 1856 წელს გამოაქვეყნა ლაიფციგში ორ ნაწილად. აღნიშნული ნაშრომი ავტორმა გაუგზავნა რუსეთის იმპერატორს და მაღალჩინოსნებს. ორტომეულში სამეგრელოს შესახებ მასალა მოცემულია პირველი

წიგნის I-V თავებში, ასევე მეორე წიგნის XII-XIII თავებში. სამეგრელოში მოგზაური იმყოფებოდა 1843 წელს, სადაც მისი მოგზაურობის მარშრუტია: ზღვით – ბიჭვინთა, ბამბორა, რედუტ-კალე, ცხენებით – ანაკლია, ზუგდიდი და ხონი-ქუთაისი-ყვირილა-მცხეთის გავლით – ტფილისამდე... მომდევნო მოგზაურობისას ჯერ სომხეთში იმყოფებოდა, შემდეგ ოსებით დასახლებულ ქართლის რაიონებში და ბოლოს კვლავ სამეგრელოს (მარანი, რიონი-ფოთი-რედუტ-კალე) ეწვია.

ჰაქსტაუზენის სამოგზაურო ჩანაწერები წარმოადგენს მნიშვნელოვან პირველწყაროს იმდროინდელი სამეგრელოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გასაცნობად და შესასწავლად.

ცნობილი გერმანელი მოგზაური, გეოგრაფი და ბუნებისმეტყველი **მორიც ვაგნერი** 1843-46 წლებში იმყოფებოდა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქვეყნებში, კერძოდ კავკასიაში, სომხეთში, ქურთისტანსა და სპარსეთში. სამეგრელოში მოგზაურობა მან აღწერა ნაშრომში – **„მოგზაურობა კოლხეთსა და კავკასიის იქითა მხარეს მდებარე გერმანულ კოლონიებში“**. გერმანული ტექსტი თარგმნა გია გელაშვილმა (ვაგნერი 2002). ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აღნიშნულ ნაშრომს ენიჭება. ვაგნერი წიგნის VIII-IX თავებში საინტერესოდ გადმოგვცემს სამეგრელოს ეკონომიკურ ვითარებას, სამეურნეო თუ სულიერ ცხოვრებას, მოსახლეობის ყოფას. მოგზაური აგრეთვე ვრცლად აღწერს რედუტ-კალეს და ეხება მის მნიშვნელობას ქვეყნის ეკონომიკაში, აგრეთვე რუსულ საბაჟო კანონებს, ფოთის ციხის ისტორიას და მნიშვნელობას რუსული მთავრობისათვის, ზუგდიდს და დადიანთა რეზიდენციას, მარტვილის მონასტერს, კოლხური ლანდშაფტის სილამაზეს, მოგზაურობას ფაზისის შესართავისკენ; გვთავაზობს გზადაგზა ნანახი ყოფითი პრობლემების აღწერას რუსული პოლიტიკური ექსპანსიის კრილში. ვაგნერის ჩანაწერები წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს სამეგრელოს სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ვითარების შესასწავლად. იგი ეხება აგრეთვე სხვადასხვა ისტორიულ პირებს (დადიანი, მთავარმართებელი თუ რიგითი ადამიანები).

კორნელი ბოროზდინის, რაფიელ ერისთავისა და მურიეს წიგნი **„ბატონყმობა სამეგრელოში“** შესანიშნავი წყაროა იმის გასაანალიზებლად, თუ რა პირობებში უხდებოდა გლეხს ბატონის, და, შესაბამისად, რუსი მოხელის წინაშე „პირნათლად“ გამოსვლა, ანუ გადასახადების გადახდა. რატომ სჭირდებოდათ დადიანებს ხუნდით,

დადიანურ-ხაჯალურით, დილეგიტო, გლეხისათვის ტანზე მაწვნის წასმითა და მზეზე გაჩერებით მოსახლეობის დამცირებულ ვითარებაში ჩაგდება; რამ ჩააგდო გამოუვალ სიტუაციაში უტუს მეთაურობით აბუნტებული სამეგრელოს მოსახლეობა, რა იყო ნამდვილი მიზეზები სამეგრელოს გლეხთა აჯანყებისა! ჩვენ შევძელით კ. ბოროზდინის აღწერით ინფორმაციებში, თვისობრივი კვლევის საშუალებით, აჯანყების ნამდვილი ხასიათის, მისი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური საფუძვლების დადგენა და გამყარება წყაროშივე არსებული არგუმენტებით. ასეთმა მიდგომებმა მოგვცა ლოგიკური დასკვნების გაკეთების საშუალება XIX ს-ის შუა ხანებში სამეგრელოში შექმნილი პოლიტიკური თუ სოციალური პრობლემების არსში ღრმად წვდომისათვის (ბოროზდინი... 1927).

სამეგრელოსა და სვანეთის ისტორია აღწერილია რუსეთის იმპერიის მოხელის, სენაკის მაზრის უფროსის – კ. ბოროზდინის მოგონებათა წიგნში – „სამეგრელო და სვანეთი (1854-1861)“. ბოროზდინის თვალთ დანახული რუსული პოლიტიკა შორს დგას იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის სააშკარაოზე გამოტანის მიზანდასახულობისგან. ამიტომ ჩანაწერებში მისი ავტორი ძირითადად რუსი მოხელის სტატუსის ნამდვილ განსახიერებას წარმოადგენს, მაგრამ მისი მოგონებები წარმოადგენს უმნიშვნელოვანესი ფაქტების აღწერას და მნიშვნელოვან წყაროს იმის ნათელსაყოფად, თუ როგორ ხდებოდა კოლონიური რუსეთის დამკვიდრება ამიერკავკასიაში, კერძოდ სამეგრელოსა და სვანეთში, როგორ ხდებოდა ცარიზმის გაბატონება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში; როგორ უყურებდნენ და ეპყრობოდნენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს რუსეთის ბიუროკრატიული აპარატის წარმომადგენლები; როგორ გაუჩნდა ხალხს თავად-აზნაურობის გვერდით ახალი სასტიკი მჩაგვრელი რუსი მოხელის სახით, რომელიც უხეშად და დაუნდობლად აცამტკერებდა მათ ეროვნულ ღირებულებებს და იდეალებს.

გამოჩენილი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის – იონა მეუნარგიას (1852-1919 წწ.) ნაშრომი „სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი“ ასევე მნიშვნელოვანი კვლევაა XIX ს-ის სამეგრელოს სამთავროს ისტორიის შესასწავლად, რადგან მასში მკაფიოდ არის წარმოდგენილი, თუ როგორ გახდა „უტუს ბუნტის“ სახელით ცნობილი გლეხთა აჯანყება სამთავროს ავტონომიურობის გაუქმების საბაბი. წიგნში ნათლად არის გაჟღერებული, რომ თავად-აზნაურობა ადვილად შეურიგდა

რუსეთის თვითმპყრობელობას, როგორც მისი კლასობრივი ინტერესების გამომხატველი ელემენტი. „ბრწყინვალე წოდება“ რუსეთის ხელისუფლების დასაყრდენი ბურჟი გახდა, რამაც შემდეგში ყმა-გლეხის ორმაგი ექსპლუატაცია გამოიწვია. შესაბამისად, „უტუს ბუნტის“ გამომწვევი მიზეზები მხოლოდ სამთავროში არსებული ქაოსი და განუკითხაობა როდი იყო. რუსი მოხელეები პრაქტიკულად უხეშად ერეოდნენ სამთავროს საშინაო ცხოვრებაში და ამით კიდევ უფრო ამძაფრებდნენ ვითარებას, – ბუნტის ჩახშობის საბაბით გაეტარებინათ ქმედითი ღონისძიება შეზღუდული ავტონომიის გასაუქმებლად.

საკვლევი თემისათვის მეტად ღირებულია **შალვა ჩხეტას** ნაშრომი – „**რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში**“. იგი დაიბეჭდა 1940 წელს, აკად. სიმონ ჯანაშიას რედაქტორობით. ამ ნაშრომით მკვლევარი მნიშვნელოვნად ავსებს სამეგრელოში რუსული მმართველობის დამყარების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ წარმოდგენებს, რითაც შევეცადეთ, რიგი სადაო საკითხებისა არსებულ ვითარებასთან დაკავშირებით დაგვეზუსტებინა. როგორც ცნობილია, რუსეთის ქვეშევრდომობა ოდიშმა თითქმის ყველაზე ადრე აღიარა, მაგრამ სხვა სამთავროებთან შედარებით, თითქმის ყველაზე გვიან, **დე – იურედ 1867 წელს** გაუქმდა. ავტორი რუსეთის მიერ სამეგრელოს ქვეშევრდომად აღიარების ერთ-ერთ მიზეზად ასახელებს საერთაშორისო ვითარებას. კერძოდ, თურქეთი პრეტენზიას აცხადებდა ოდიშისა და აფხაზეთის მიმართ. იმპერია არსებულმა საგარეო ვითარებამ იძულებული გახდა, დროებით უცვლელად დაეტოვებინა ადგილობრივი მმართველობა აღნიშნულ სამთავროებში. რა თქმა უნდა, ამ ნაბიჯით იგი თურქეთის გაღიზიანებას მოერიდა. პროფესორ შ. ჩხეტას რუსეთის მთავრობის მიერ სამეგრელოს სამთავროს სტატუსის ყველაზე გვიან გაუქმება არ მიიჩნია დადიანების მიერ წარმოებული მოხერხებული პოლიტიკის შედეგად: ეს „ტაქტი“ და „მოხერხება“, „ელასტიკურობა“, რა თქმა უნდა, ყოველთვის დასახელებული სამთავროების მეთაურთა პოლიტიკური თუ დიპლომატიური ნიჭის შედეგი არ ყოფილა“ (**ჩხეტია 1940: 56**). აქედან გამომდინარე, უადრესად საყურადღებოდ გვეჩვენება მკვლევრის მოსაზრება: რუსული მმართველობა სვანეთში, სამეგრელოსა და აფხაზეთში არ შემოუღიათ, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, მაგრამ რუსეთი მთელი ამ ხნის განმავლობაში ეწეოდა ამ სამთავროების სასტიკ მეთვალყურეობას, განსაკუთრებით სამეგრელოსა და აფხაზეთში, რათა ისინი

მისი ერთგული ყოფილიყვნენ და რაიმე კავშირი არ გაეზათ ირან-ოსმალეთთან. თავის მხრივ ეს სამთავროებიც ცდილობდნენ შინაურ მმართველობაში დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინათ და ამგვარად თავიანთი არსებობის ვადა გაეხანგრძლივებინათ (იქვე: 55).

საკვლევ თემასთან დაკავშირებით უაღრესად საინტერესოა გამოჩენილი მეცნიერის პროფ. მამია დუმბაძის მონოგრაფია „დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიური განვითარება)“. მკვლევარმა აღნიშნული მონოგრაფია 1957 წელს გამოსცა. პროფ. მ. დუმბაძე წყაროებსა და არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით ცხადად აჩვენებს, თუ როგორ აიძულა მეფის რუსეთმა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები, „შესულიყვნენ“ რუსეთის ცარიზმის „მფარველობაში“, შემდეგ კი გადაქცეულიყვნენ მის ავტონომიურ ერთეულებად, კოლონიების სახით. პროფ. მ. დუმბაძის აღნიშნული ნაშრომი ძირითადად პირველწყაროებს ეყრდნობა. მკვლევარი ცდილობს გააშუქოს XIX ს-ის I ნახევარში სამთავროებისათვის დამახასიათებელი უმთავრესი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების მოვლენები და სპეციფიკა. რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ ურთიერთობათა არსისა და ისტორიული მნიშვნელობის განსაზღვრისას მკვლევარმა გაბედულება გამოიჩინა და მთლიანად გამოააშკარავა ცარიზმის კავკასიური პოლიტიკის არსი. იგი აგრეთვე დაინტერესებული იყო, შეესწავლა რეგიონული ისტორია. ამ მიმართებით მნიშვნელოვანია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ისტორიის ბოლო პერიოდის შესახებ მისი გამოკვლევა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მამია დუმბაძეს დიდი წვლილი მიუძღვის ეროვნული საისტორიო მეცნიერების განვითარებაში. თუმცა ისიც უნდა დავძინოთ, რომ ცნობილი მეცნიერი საბოლოოდ მაინც ვერ გაექცა საბჭოთა სისტემის მიერ საისტორიო მეცნიერებისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს და გააგრძელა კვლევა-ძიებისას იმდროინდელი სისტემის მიერ დამკვიდრებული იდეოლოგიური დოგმატიკის შერბილებული ფორმით გამოყენების ტაქტიკა. ასე, მაგალითად, რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის ნაცვლად იგი იყენებს გამოთქმას – „შეერთება“. იგი საბჭოთა ტოტალიტალურ-ბოლშევიკური წნეხის გამო მეცნიერებისადმი თავსმოხვეულ სტანდარტს მთლიანად ვერ გაექცა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გამოჩენილი მეცნიერისათვის დაწესებული საბჭოთა შაბლონის დაცვას ხელი არ შეუშლია, მისი

გამოკვლევები თავისი არსით მთლიანად დამპყრობლური და კოლონიური პოლიტიკის მხილება ყოფილიყო.

მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია 1962 წელს აკად. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით გამოცემული „საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელო (II ტომი). გლახთა მოძრაობის გაფართოებაზე, სვანეთისა და სამეგრელოს გლახთა კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების ფაქტორებისა და შედეგების გათვალისწინებით, სახელოვანმა მეცნიერმა გააკეთა დასკვნები, რომ ნებისმიერი კლასობრივი ბრძოლა (თუნდაც მისი წამოწყება) ორმაგად მძიმე ვითარებაში მიმდინარეობს და, შესაბამისად, ეროვნული გამძლეობისა თუ სიამაყის გამომხატველია, ვიდრე მსგავსი გამოსვლები ეროვნულ სახელმწიფოდ აღიარებული და სუვერენული სტატუსის მქონე ქვეყნებში.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის ფაქტობრივი მასალის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა პროფ. ს. კაკაბაძის გამოკვლევა – **„ქართველი ხალხის ისტორია (1783-1921)“** (კაკაბაძე 2003). მკვლევარი აღწერს სამეგრელოში მიმდინარე ისტორიულ პროცესს: ანარქიას ოდიშში, გლახთა აჯანყებას და სამთავროს გაუქმებას. მართალია, აღნიშნული ნაშრომი, ძირითადად, ამ საკითხის მიმართ საბჭოთა ისტორიკოსთა საერთო კონცეფციას ეხმიანება, მაგრამ, იგი, ოდიშის სამთავროში შიდა დაპირისპირების, გლახთა აჯანყებისა და სამთავროს გაუქმებაში იმპერიის რუსიფიკატორული პოლიტიკის ისტორიის საკითხებს ახალი ფაქტებით ავსებს და ამყარებს. ამდენად, პროფ. ს. კაკაბაძის ნაშრომი ერთგვარი გზამკვლევაა ახალი ისტორიის ზოგი დეტალის უკეთესად გასაანალიზებლად.

ისტორიკოსი მ. კოლხიდელის (მიხეილ კანკავას) მონოგრაფიამ – **„გლახების აჯანყება სამეგრელოში 1857 წ. და სახალხო ტრიბუნი უტუ მიქავა“**, მოგვცა საშუალება, სამეგრელოში 1857 წლის გლახთა აჯანყების გარშემო უფრო დამაჯერებელი მიმოხილვა გაგვეკეთებინა. მონოგრაფიაში ავტორს გამოყენებული აქვს ადგილობრივი მოსახლეობის ანკეტირება-გამოკითხვები, რაც აღნიშნული ნაშრომის სანდოობას უფრო სარწმუნოს ხდის. როგორც ვხედავთ, აჯანყების დაწყებიდან ამ ნაშრომის გამოქვეყნებამდე სულ რაღაც 70 წელია გასული და თუ გავითვალისწინებთ გამოკითხულთა ასაკს, შეიძლება დავუშვათ, რომ ისინი აჯანყების თვითმხილველებიც ყოფილიყვნენ, ან უარეს შემთხვევაში დასაშვებია, რომ მკვლევარის მიერ შეგროვილი და ჩაწერილი ამბები რესპოდენტებს აჯანყების მონაწილე პირველი პირისგან მაინც

მოესმინათ. სანდოობის თვალსაზრისით ნაშრომის ღირებულებას წარმოადგენს ის, რომ მ. კოლხიდელი თავის კვლევაში აგრეთვე ეყრდნობა პირველწყაროებს: კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ შექმნილ აქტებს და ზუგდიდის ცენტრალურ არქივში მოპოვებულ დოკუმენტებსაც. მაშასადამე, აღნიშნული მონოგრაფია, აჯანყების პროცესების დასაზუსტებლად, აჯანყების სისტემური თანმიმდევრობით წარმოადგენს (I-II ეტაპი) თვალსაზრისით, ჩვენთვის ერთობ მნიშვნელოვანია. პროფ. მ. კოლხიდელის კვლევა დამატებითი მტკიცებულებაა იმის დასადგენად, რომ აჯანყებას, სოციალურ-ეკონომიკურ ხასიათთან ერთად, ჰქონდა აგრეთვე პოლიტიკური, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი. რა თქმა უნდა, ამან უფრო დამაჯერებლად მოგვცა შესაძლებლობა, გვეკვლია და შემდეგ დაგვედგინა აჯანყების გამომწვევი რეალური მიზეზები, რომელიც პირდაპირ კავშირშია იმპერიის უმძიმეს კოლონიურ პოლიტიკასთან, რომელმაც ხელი შეუწყო აჯანყების დაწყებას და მომწიფებას, შემდეგ ისე განვითარებას, როგორიც სახეზე იყო.

პროფ. დიმიტრი ლემონჯავას მონოგრაფია „გლეხთა ანტიბატონყმური მოძრაობა რეფორმამდელ საქართველოში (XIX საუკუნის 30-60-იანი წლები)“ გამოცემულია 1970 წელს. ავტორი დაწვრილებით ინფორმაციას იძლევა სამეგრელოს გლეხთა აჯანყებაზე და აჯანყების მიზეზებს მთლიანად დრომოქმული ფეოდალური კლასის მიერ გლეხობის თვითნებურ და გამმაფრებულ კლასობრივ ჩაგვრაში ხედავს. პირველ მონოგრაფიაში უფრო მეტი მინიშნება გვხვდება აჯანყებისათვის პოლიტიკური ხასიათის მისანიჭებლად, რასაც უკანასკნელ ნაშრომზე ვერ ვიტყვით. თუმცა უნდა აღინიშნოს, ის, რომ მკვლევარს ამ შემთხვევაში უფრო დეტალურად აქვს შესწავლილი აჯანყების მეორე ეტაპი. სწორედ ამ პროცესის გაანალიზებით მოვახერხეთ, რომ გამოგვეკვეთა აჯანყების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი. სამწუხაროდ, ვერც ეს მკვლევარი გასცდა საბჭოთა ხელისუფლების იდეოლოგიის მოთხოვნებს და რუსეთის მიერ სამეგრელოსა და სრულიად საქართველოს ანექსიას, ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული საბჭოთა ისტორიკოსების მსგავსად, აღიარებს შეერთებად (**ლემონჯავა 1970: 4**). აქ გატარებული მოსაზრება, ვფიქრობთ, მიუღებელია, რადგან, თუ მეტროპოლია სხვათა მიწა-წყალზე სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმს ამყარებს, ეს „შეერთებად“ კი არ აღიქმება, არამედ – ოკუპაციად, ყოველივე ამას, ანექსია მოჰყვება ხოლმე. მიგვაჩნია რომ, სიტყვა „შეერთება“ კოლონიასა და მეტროპოლიას შორის

„ურთიერთგაგების“ გამოსახატავად შენიღბული (ფორმალური) გამონათქვამია, რაც რუსეთის ხელისუფლების მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხზე კეთილისმყოფელი შთაბეჭდილებას მოახდენდა. ასეთ დამპყრობლურ იდეოლოგიას სამხედრო იმპერიამ ჩაუყარა საფუძველი, მას (იდეოლოგიას ლ.გ.) საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში ცვლილება თითქმის არ განუცდია, მხოლოდ ახალი სახელი მიიღო – საბჭოთა იდეოლოგია, რასაც, საბჭოთა ისტორიკოსები „ერთგულად“ ემსახურებოდნენ. უფრო მეტიც, ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში მკვეთრად გამოკვეთილი ოპოზიციური შეხედულება არც ჩამოყალიბებულა.

ჩვენი ყურადღება ამ ნაშრომის მიმართ მიიპყრო იმ ფაქტმა, რომ კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას რეფორმამდელ საქართველოში წინ უძღოდა რუსეთის მიერ საქართველოს ტერიტორიების დაპყრობა და სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დამყარება, აღნიშნულ ვითარებაში რუსეთის მოხელეთა ბიუროკრატიული აპარატი უმძიმეს ტვირთად დააწვა გლეხობას, რის გამოც გლეხთა მასების ეკონომიკური და უფლებრივი მდგომარეობა ერთიორად გაუარესდა. ყოველივე ეს იწვევდა შეიარაღებულ გამოსვლებს, რაც იმპერიის მიერ საქართველოს, კერძოდ ოდიშის ტერიტორიაზე კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარების გზაზე მტკიცებულებისთვის ხელჩასაჭიდი და უმნიშვნელოვანესი ფაქტია.

პროფ. დ. ლემონჯავას გამოკვლევა **„გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში 1856-1857“**, რაც დაბეჭდილია 1957 წელს. ერთ-ერთ მნიშვნელოვან გამოკვლევას წარმოადგენს რუსეთის მიერ სამეგრელოში გატარებული კოლონიური პოლიტიკის შესასწავლად. აღნიშნულ პერიოდში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური პროცესების კვლევამ მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების საშუალება მოგვცა აჯანყების ორივე ეტაპის შემადგენელი კომპონენტების (მიზეზი, მიზანი, საბაზი, განვითარების პროცესი და შედეგები) სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მიმართულების დასაზუსტებლად (**ლემონჯავა 1957**). ამდენად გამოკვლევის დეტალურად გაცნობის საფუძველზე, განსაკუთრებით აჯანყების მეორე ეტაპის მოვლენებისა და ფაქტების გაანალიზების მეშვეობით, შევძელით დაგვედგინა ის, რომ სამეგრელოს გლეხთა აღნიშნული აჯანყება ატარებს, როგორც სოციალურ, ასევე ეროვნულ განმათავისუფლებელ ხასიათს. ჩვენ აღნიშნული გამოკვლევის საფუძველზე დავაზუსტეთ რუსეთის იმპერია როგორ

აწარმოებდა თავის კოლონიურ პოლიტიკას ყველა მიმართულებით, როგორ მიუძღვის მას ლომის წილი აღნიშნული აჯანყების მომწიფებაშიც და შემდეგ მის ჩახშობაში.

1856-1857 წლებში სამეგრელოში გლეხთა მოძრაობის ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანია პროფ. გიორგი ხაჭაპურიძის მონოგრაფია „გლეხთა მოძრაობანი საქართველოში XIX საუკუნეში“. მართალია, აღნიშნული კვლევის იდეოლოგიური სარჩული არის მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობა და სოციალისტურ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონობით გლეხთა მოძრაობის მნიშვნელობის ჩვენება, მაგრამ ის ჩვენი კვლევისათვის მეტად საინტერესო აღმოჩნდა. მკვლევარმა აღნიშნულ მონოგრაფიაში თამამად გამოიყენა სიტყვა ანექსია და რუსეთთან საქართველოს „შეერთება“ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა. იგი პირდაპირ აჟღერებს კომუნისტური იდეოლოგიის სასარგებლოდ ფილიპე მახარაძის სიტყვებს, იმის თაობაზე, რომ „ეს „შეერთება“ და შეერთების შედეგები წვითა და დაგვით არის აღბეჭდილი საქართველოს ცხოვრებაში“ (ხაჭაპურიძე 1932: 25; მახარაძე „მნათობი“, 1926, N2-3:). ეს სიტყვები საკმაოდ გაბედული ნაბიჯი იყო საბჭოთა რეპრესიების ეპოქაში. „რუსებმა დაიპყრეს ჯერ აღმოსავლეთი საქართველო (ქართლი და კახეთი). მალე ასეთი ბედი ეწვია იმერეთს, გურიას და სამეგრელოს“ (ხაჭაპურიძე 1932: 7). მკვლევარი აკრიტიკებს მეფის რუსეთის ნაციონალურ პოლიტიკას და მიაჩნია, რომ „საქართველოში მექანიკურად გადმოტანილი იქნა „ჭეშმარიტ-რუსული“ მმართველობის სისტემა“ (იქვე: 14). გ. ხაჭაპურიძე აღნიშნავს: – მაშინ, როდესაც გლეხოზა სრული კოლონიური ჩაგვრის ქვეშ იყო მოქცეული, თავადაზნაურობას გზა გაუხსნეს სახელმწიფო სამსახურისკენ. მისი შეხედულებით რუსული კანონმდებლობა აგრეთვე არავითარ ზომებს არ ღებულობდა საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის შეცვლისათვის. ფეოდალები თავგამოდებით იცავდნენ მეფე ვახტანგის კანონებს, რომლის მიხედვითაც „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“ (იქვე:18). მკვლევარი აკეთებს დასკვნას, რომ გლეხთა მოძრაობა საქართველოში იყო პოლიტიკური ხასიათისა, რადგან „საკმარისი იყო რუსეთის მთავრობის ბიუროკრატიზმის წინააღმდეგ მიმართულ გლეხთა მოძრაობას ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლის ხასიათი მიეღო, რომ თავადაზნაურობა სწრაფად იცვლიდა ტაქტიკას, აშკარად გადადიოდა თვითმპყრობელობის ბანაკისაკენ და უკვე თვითმპყრობელობასთან ერთად გულმოდგინედ აქრობდა „დაბალი წოდების“ მღელვარებას“ (იქვე: 30). მკვლევრის მოსაზრებით, რუსეთის ხელისუფლებისა და

თავად-აზნაურთა ასეთი ტაქტიკით მოქმედების თვალსაჩინო მაგალითია სამეგრელოს გლეხთა 1857 წლის აჯანყება.

პროფ. აკაკი სურგულაძის გამოკვლევა „**რუსეთის იმპერია XIX საუკუნეში**“ დაგვებმარა, შეგვესწავლა ზოგადად კავკასიის მიმართ დამპყრობელი იმპერიული მისწრაფებები და ზრახვები. აქ განხილულმა რუსეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკამ 1826-50 წლებში, კავკასიის მთიანეთის ანტიკოლონიურ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობის, ყირიმის ომის, ომერ-ფაშას საქართველოში შემოჭრისა და სამეგრელოს აწიოკების შესახებ წიგნში წარმოდგენილმა მსჯელობამ მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების შესაძლებლობა მოგვცა სამეგრელოში გლეხთა აჯანყების მიზეზების, მისი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მახასიათებლების დასადგენად (სურგულაძე 1973).

პროფ. მიხეილ გონიკაშვილის განახლებული მონოგრაფია „**ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში**“ (თბილისი: 2002), სადაც ავტორს საარქივო მასალების, ისტორიული წყაროებისა და არსებული ლიტერატურის საფუძველზე ცალკე პარაგრაფად („სამეგრელოს მმართველნი რუსეთის იმპერატორთა სამსახურში“) გაშუქებული აქვს XIX ს-ის დასაწყისში სამეგრელოში არსებული პოლიტიკური ვითარება. აღნიშნულ ნაშრომში აღწერილია ოდიშის მთავრის, გრიგოლ დადიანის მეუღლის, გიორგი XII-ის ქალიშვილის – ნინო ბაგრატიონ-დადიანის როლი ლეჩხუმის დასაკუთრების საქმეში. გრიგოლის გარდაცვალების (მის მოწამვლაში, ავტორის ვერსიით, ნინოა ბრალდებული) შემდეგ, „სათხოვარი“ მუხლების თანახმად, ხელმწიფე იმპერატორის მიერ გრიგოლის 12 წლის ვაჟი ლევანი იქნა დამტკიცებული ოდიშის მთავრად. მისი მცირეწლოვნობის გამო სამთავროში დროებითი საბჭო დაარსდა და მისი თავმჯდომარე ლევანის დედა ნინო გახდა. მკვლევარს მიზნად დაუსახავს ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით აჩვენოს, თუ როგორ იყენებდა რუსეთის ხელისუფლება თავის სასარგებლოდ ოდიშში არსებულ დამაბულ საშინაო ვითარებას და ურთიერთობას მეზობელ სამთავროებთან, როგორ აიძულებდა დამპყრობელი ხელისუფლება ოდიშის მმართველებს, ჩამდგარიყვნენ რუსეთის იმპერიის სამსახურში. იმპერიამ ასეთი პოლიტიკის წყალობით თავის სამსახურში ჩააყენა ოდიშის წარჩინებული ფენა. ყოველივე ეს მას შესაძლებლობას მისცემდა შემდგომში უმტკივნეულოდ და მშვიდობიანად მოეხდინა სამთავროს გაუქმება და სრული ანექსია.

2008 წელს გამოიცა პროფესორ ავტორთა ჯგუფის (ალ. ბენდიანიშვილი, ალ. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე) წიგნი „რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში“, სადაც შესწავლილია ქართველი ერის კოლონიალიზმის ორსაუკუნოვანი ისტორია. აღნიშნულ წიგნში მრავალრიცხოვანი ფაქტებისა და მოვლენების ანალიზის შედეგად მოცემულია რუსული პოლიტიკის მხილება. გამოკვლევა ეხება რუსეთის მიერ გატარებულ პოლიტიკას არარუსი ერების მიმართ, XVI ს-ის II ნახევრიდან XX ს-ის 20-იან წლებამდე, ბოლშევიზმის პერიოდს – XX ს-ის დასაწყისიდან XX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედამდე და ნეობოლშევიზმს – XX ს-ის ბოლოდან XXI ს-ის დასაწყისის ჩათვლით. წიგნში შესწავლილია და ობიექტურადაა დასაბუთებული, რომ მონარქიული და საბჭოთა კომუნისტური იმპერიალიზმი ერთმანეთისაგან მხოლოდ გარეგნულად, იდეურ-პოლიტიკური მეთოდებით განსხვავდებოდა. ორივე იმპერიას ერთი ძირითადი მიზანი ჰქონდა – საქართველოს მოსახლეობის გარუსება და ქვეყნის გადაქცევა რუსეთის ეკონომიკურ დანამატად. აღნიშნულ ნაშრომში ავტორთა კოლექტივმა კვლევის საფუძველზე მოგვცა იმის მტკიცებულებები, თუ როგორ მიმდინარეობდა დაპყრობილი ქვეყნების ეკონომიკური ძარცვა, რომელსაც თან ახლდა ადგილობრივი მოსახლეობის უკიდურესი შევიწროება, ძალდატანებითი დამორჩილება, ჩაგვრა და ექსპლუატაცია, ფიზიკური განადგურებაც. კვლევის საფუძველზე დადგენილია, რომ საქართველო აბსოლუტურ-მონარქიული რუსეთის ტიპიურ კოლონიას წარმოადგენდა, აგრეთვე საფუძვლიანად შესწავლილია რუსეთის მართვა-გამგეობის სისტემის ჩამოყალიბება და მისი ევოლუცია (დროებითი მმართველობის და მეფისნაცვლის ინსტიტუტის შემოღება). ნაშრომში მართებულად არის შეფასებული რუსეთის დაპყრობითი და კოლონიური პოლიტიკა, ახლებურად არის წარმოჩენილი ბევრი ფაქტი თუ მოვლენა. წიგნში დიდი ადგილი უკავია რუსული ხელისუფლების კოლონიური პოლიტიკის მხილებას, აქ ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ რუსეთის ხაზინამ დაისაკუთრა საქართველოს მიწის ფონდის ნახევარზე მეტი, ექსპლუატაციის ობიექტად გადაიქცა ქართველი გლეხობა. რუსეთის ხელისუფლების შორს გამიზნული პოლიტიკის წყალობით საქართველოს მიწა-წყალზე მომრავლდნენ რუსი, გერმანელი, სომეხი, ბერძენი, ოსი კოლონისტები (მოახალშენეები).

„რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში“ არის მნიშვნელოვანი გამოკვლევა, სადაც ავტორებმა შეძლეს ახლადმოძიებული დოკუმენტური წყაროების ანალიზის

საფუძველზე, კოლონიალიზმის დამწერგავი იმპერიის ზრახვების ფარდის ახდისათვის კაპიტალური ნაშრომი მიემდვინათ. ზოგადად წიგნში განხილულმა საკითხებმა არსებითად თვისებრივად უზრუნველყო ოდიშში რუსული კოლონიზატორული პოლიტიკის გააზრება და შეფასება.

რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს ანექსიის შედეგად წამოჭრილი ეროვნული საკითხი საინტერესოდაა გაშუქებული მეცნიერ პროფესორ ალექსანდრე ბენდიანიშვილის გამოკვლევაში – „ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ.“. ნაშრომში აღწერილია ქართველი ხალხის ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის XIX ს-ის დამდეგიდან XX ს-ის პირველ ოცწლეულამდე. მეცნიერს პირველწყაროების საფუძველზე შეუსწავლია XIX ს-ის პირველი ნახევრის სახალხო აჯანყების ხასიათი. მნიშვნელოვან ყურადღებას იმსახურებს მისი მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ „XIX საუკუნის II ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბურჟუაზიულ მოძრაობამდე დაყვანა შეცდომაა. ზოგიერთ მკვლევარს ავიწყდება, რომ კოლონიურ ქვეყნებში საერთოდ და საქართველოში კერძოდ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი ძალა იყო გლეხობა“ (ბენდიანიშვილი 1980: 5).

პროფესორ ეთერ ორჯონიკიძის მონოგრაფია „რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში (XIX ს-ის პირველი ნახევარი)“ (თბილისი: 1992). მონოგრაფია წარმოადგენს დეტალურ გამოკვლევას რუსული მმართველობის დამყარების შესახებ საქართველოში. იგი ეხება ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დაპყრობას, სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წწ. აჯანყებას და აჯანყების შედეგების გამოყენებას კოლონიზატორული პოლიტიკის სრული გატარების მიზნით სამეგრელოში. კერძოდ, ამ აჯანყებას მოჰყვა ოდიშის სამთავროს ჯერ დე-ფაქტოდ, შემდეგ დე-იურედ გაუქმება. გამოკვლევაში ქრონოლოგიური თანმიმდევრობითაა აღწერილი სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროების გაუქმება და საქართველოში სამხედრო იმპერიის სრული ბატონობის დამყარების კოლონიური პროცესები.

დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების შესწავლის მიზნით დიდი დახმარება გაგვიწია პროფესორ გერონტი გასვიანის მონოგრაფიამ – „დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან შეერთება XVI-XIX სს.“. წიგნი გამოიცა 1988 წელს, სადაც თავმოყრილია

მნიშვნელოვანი ინფორმაცია ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური დაშლის, ფეოდალური ანარქიის დაწყებისა და მის გამძაფრებაში რუსეთის წვლილზე, თურქ-ოსმალთა გამუდმებული შემოსევების ფაქტებზე, რუსეთის მიერ დასავლეთ საქართველოს დაპყრობით გამოწვეულ უმძიმეს შედეგებზე; მკვლევარი ეხება დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურას, წოდებრივ-კლასობრივ ურთიერთობებს, რუსული მმართველობის შემოღებას და სხვ.

პროფ. გ. გასვიანის მეორე მონოგრაფიას – „**დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან**“ (დაიბეჭდა 1978 წელს), უპირველესად, საკითხისადმი კომპლექსური მიდგომა გამოარჩევს. იგი თანმიმდევრულად აღწერს რუსეთის მიერ სვანეთის, სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის დაპყრობას. ნაშრომში კარგად ჩანს ის დეტალები, რაც ნათელს ხდის, თუ რატომ უნდა გადაწყვეტილიყო თურქეთთან და მის მოკავშირეებთან რუსეთის დავის ბედი სწორედ ამ ტერიტორიებზე რუსეთის გაბატონებით. მკვლევარი მიუთითებს, თუ რა პოლიტიკური და ეკონომიკური მოსაზრებით ანიჭებდა რუსეთი უპირატესობას ამ ტერიტორიების დაკავების საქმეში აღნიშნულ სამთავროებს.

1989 წელს თბილისში, კერძოდ „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებულში“ დაიბეჭდა მკვლევარ პროფ. **ზ. ცინცაძის** ნაშრომი, რაც წარმოადგენს მნიშვნელოვან გამოკვლევას სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროს საზღვრების დასადგენად. მკვლევარი დეტალურად შეისწავლის სამეგრელოს ტერიტორიის გეოგრაფიულ საზღვრებს უძველესი დროიდან XIX ს-ის I ნახევრის ჩათვლით (**ცინცაძე საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VII, 1989: 88 - 102**).

პროფ. მამია დუმბაძის რედაქტორობით გამოცემული „**საქართველოს ისტორიის ნარკვევების**“ IV ტომის მეთექვსმეტე თავი ეხება ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებას და რუსეთთან მის „შეერთებას“ (**მ.დუმბაძე „ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს გაუქმება და რუსეთთან შეერთება“ 1973: 802-8843**).

ამავე კრებულის XVII თავის სახელწოდებაა „**იმერეთის სახელმწიფოს გაუქმება და ცარიზმის ბატონობის გაფართოება საქართველოში**“, ავტორია პროფ. მ. დუმბაძე. ამ ნაშრომში მკვლევარმა სამეგრელოს პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორია განიხილა დასავლეთ საქართველოს ზოგადისტორიული განვითარების

უწყვეტ პროცესში, რამაც უკეთ გაგვააზრებინა სამეგრელოს წარსულის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები IV ტომის მეთვრამეტე თავში აღწერილია ბრძოლა ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის XIX საუკუნის I მესამედში. ავტორებია (პროფ. დერმიშა გოგოლაძე „ცვლილებები ქვეყნის სოციალურ ცხოვრებაში“ IV, 1973: 890-905, პროფ. მ. დუმბაძე „ცვლილებები ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში“ IV, 1973: 906-914; პროფ. დ. გოგოლაძე „ბრძოლა ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ XIX საუკუნის პირველ ოცეულში“ IV, 1973: 915-936). მეთვრამეტე თავი ეხება რუსეთის იმპერიის ძალადობას და ქართველი ხალხის ბრძოლას თვითმპყრობელობის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ.

ჩვენი კვლევისთვის მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ V ტომში II თავად შესული „ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში. მმართველობის სისტემა“, რომლის ავტორია პროფ. ირაკლი ანთელავა (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები V, 1970: 121-136). წიგნში ცალკეული პარაგრაფების სახით წარმოადგენილია ქვეყნის კოლონიზაციის ისტორია, ეკონომიკური პოლიტიკის ხასიათი, მმართველობის სისტემა და ა. შ. ამდენად, ეს ნაშრომი ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის შესასწავლად ძვირფასი წყაროა, რადგან კრებულში არის უაღრესად საჭირო მასალები საქართველოსა და, კერძოდ, სამეგრელოს საერთო მდგომარეობის დასახასიათებლად, რუსეთის იმპერიის სოციალურ-ეკონომიკური და აქტიური კოლონიური პოლიტიკის გატარების პირობებში. ნაშრომი ეყრდნობა XIX საუკუნის საქართველოს ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის პირველწყაროებს, რომელთა უდიდესი უმრავლესობა საქართველოს წიგნთსაცავებსა და საარქივო დაწესებულებებში ინახება. მათი კვლევის საფუძველზე ვრცლად და სისტემურად არის გაშუქებული ამ დროის სამეგრელოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა, თავმოყრილი და სისტემატიზებულია არქივებსა და პრესაში გაბნეული დიდძალი ფაქტობრივი მასალა და ამის საფუძველზე მოცემულია კოლონიზაციის იდეურ წყაროებზე მსჯელობა, განვითარების ეტაპებზე ზოგადი მეცნიერული წარმოდგენა და მათი დახასიათება. ამ მიმართულებით პრობლემის მეცნიერულ შესწავლას აქვს მინიჭებული განსაკუთრებული ყურადღება, რაც ძალიან მნიშვნელოვანია და ჩვენი კვლევის

განვითარების თვალსაზრისით ერთობ ღირებულიც. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორთა კოლექტივი მთლიანობაში ვერ გასცდა საბჭოთა მკვლევარებისათვის წაყენებული იდეოლოგიური ჩარჩოს შინაარსს, სტილსა და მოთხოვნებს. მიუხედავად ეს კრებულია სათანადო მეცნიერულ დონეზეა შესრულებული და, თუკი არ გავითვალისწინებთ საბჭოთა ეპოქისათვის დამახასიათებელ, მკვლევარებისათვის ძალით თავსმოხვეულ იდეოლოგიას, შეიძლება ითქვას, რომ იგი სრულიად საკმარისი და სანდო სამეცნიერო ლიტერატურაა ჩვენი კვლევით გათვალისწინებული ეპოქის შესასწავლად. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ V ტომი XIX საუკუნის 30-50-იანი წლების საქართველოს ისტორიის ძირითად ფაქტებსა და მოვლენებს ეხება. II თავში დეტალურადაა განხილული ზოგადად რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში, რამაც სამეგრელოს საკითხთან მიმართებაში, საერთო პოლიტიკური ვითარების კონტექსტში, სამეგრელოს პოლიტიკური მდგომარეობის კვლევა გააადვილა. კერძოდ, აქ განხილულია ქვეყნის კოლონიზაცია, ეკონომიკური პოლიტიკის ხასიათი, მმართველობის სისტემა, სისტემის შემდგომი ცვლილებანი.

„საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ V ტომის III თავში („გლეხთა სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობა და მათი ბრძოლა სოციალური და კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში (ყირიმის ომამდე)“, მოცემულია სახელმწიფო, საბატონო, საეკლესიო და სხვადასხვა კატეგორიის გლეხთა ბრძოლა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ (ანთელავა სინ, V, 1970: 137-190).

საქართველოს ისტორიის ნარკვევების V ტომის IV თავში „ყირიმის ომი და სამთავროების გაუქმება საქართველოში“ მკვლევარი პროფ. ეთერ ორჯონიკიძე განიხილავს ყირიმის ომის მიმდინარეობას და მის შემხებლობას სამეგრელოს სამთავროსთან, სწორედ ყირიმის ომი გახდა ერთერთი გამომწვევი მიზეზი სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმების გზაზე (ორჯონიკიძე სინ, V, 1970: 191-226).

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე საქართველოს ისტორიის ნარკვევების V ტომის V თავი, სადაც პროფ. ირაკლი ანთელავას ავტორობით გამოქვეყნებულია კვლევა კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებაზე, რომლის მიზეზების გარკვეული ნაწილი რუსეთის კოლონიური პოლიტიკიდან გამომდინარეობდა (სინ. ი. ანთელავა „კლასობრივის ბრძოლის გამწვავება რეფორმის წინარე ხანის საქართველოში ანტიბატონყმური იდეოლოგიის ჩამოყალიბება“ V, 1970: 227-271).

მამანტი პაჭკორიას ნაშრომი „ბრძოლა ენგურის ნაპირებთან“ მოგვითხრობს ქართული სახალხო მილიციისა და პარტიზანული რაზმების ბრძოლის ისტორიას ომერ-ფაშას საექსპედიციო ნაწილების წინააღმდეგ ოდიშის ტერიტორიაზე. მკვლევარს საკითხის გარშემო „კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებში“ დაცული ცნობებისა და არსებული ლიტერატურის საფუძველზე მოცემული აქვს ყირიმის ომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი, რაც უკავშირდება 1855 წლის 25 ოქტომბერს ენგურის ნაპირებზე თურქი ოკუპანტების გასანადგურებლად გადახდილ ბრძოლებს (პაჭკორია 1972).

პროფ. ერმილე ბურჭულაძის წიგნი „ყირიმის ომი და საქართველო“ წარმოადგენს ავტორის სადისერტაციო ნაშრომის ნაწილის საფუძვლიანად გადამუშავებულ ვარიანტს. მასში საარქივო მასალებსა და სხვა პირველწყაროებზე დაყრდნობით ნაჩვენებია საქართველოს ვითარება ყირიმის ომის პერიოდში; განსაზღვრულია მისი ადგილი და მნიშვნელობა დიდ სახელმწიფოთა ბრძოლაში, ე. წ. აღმოსავლეთის საკითხის გადაჭრისათვის. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ რუსეთის მკაცრი სოციალურ - პოლიტიკური რეჟიმი და ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის პოლიტიკა მძიმე ტვირთად აწევბოდა, უწინარეს ყოვლისა, საქართველოს მოსახლეობას. მეფის ხელისუფლების ხელშეწყობით ძლიერდებოდა ყმა-გლეხების შევიწროება მემამულეების მხრიდან. „ყმა გლეხების გაძლიერებული და შეუბრალებელი ექსპლოატაცია აღიზიანებდა მოწინავე ქართველობას, იწვევდა მათ შორის საწინააღმდეგო რეაქციას, მშრომელი მასების პროტესტებს“ (ბურჭულაძე 1960: 91).

პროფესორების ალ. ბენდიანიშვილის, ალ. დაუშვილისა და მ. ნათმელაძის თანაავტორობით გამოცემული „საქართველოს ისტორია XIX-XX საუკუნეებში“ (IV, 2012) წარმოადგენს ახლად გამოცემულ და შევსებულ-გამდიდრებულ გამოცემას, სადაც წარმოდგენილია საქართველოში რუსეთის იმპერიის ძალადობის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლის მაგალითები. აღწერილია, თუ როგორ მოახდინა რუსეთმა დაქუცმაცებული, მაგრამ დამოუკიდებელი ქართული სამეფო-სამთავროების ანექსია. წიგნი ეხება XIX ს-ის I ნახევრის სამეგრელოში სოციალურ წინააღმდეგობათა გაღრმავებას, გლეხთა ანტიბატონყმურ მოძრაობას, სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყებას. თუმცა ავტორთა კოლექტივი აჯანყებას წმინდა სოციალური ხასიათის წინააღმდეგობად განიხილავს, რასაც არ ვეთანხმებით, რადგან სამეგრელოს

სამთავროს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის შემდეგ მცირედითაც არ უგრძვნია შეღავათები სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების სფეროში; პირიქით, ამ ხნის განმავლობაში იმპერიას თავისი ქმედებებით (ამაზე ვრცლად მსჯელობა ქვემოთაა მოცემული) მოსახლეობის ცხოვრებაში მძიმე ვითარების შექმნის გარდა სხვა არაფერი მოუმოქმედებია. ოდიშის სამთავროს მოსახლეობა კი არც ისეთი მიაშიტი უნდა ყოფილიყო, რომ ეს არ დაენახა. რუსეთის იმპერიის ნახევარსაუკუნოვანი მცდელობა – დაეშალა და სრულად ებატონა ოდიშში, აჯანყების გამომწვევ მიზეზთა შორის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი უნდა ყოფილიყო, სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემებთან ერთად. ამდენად, აჯანყებისათვის მხოლოდ სოციალური ხასიათის მინიჭების თაობაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული მოსაზრება, ჩვენი აზრით, უნდა გადაისინჯოს, ვინაიდან მიგვაჩნია, რომ სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება, სოციალურთან ერთად, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ხასიათსაც ატარებდა.

პროფესორ **დერმიშა გოგოლაძის** ნაშრომი „**საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში**“ გამოცემულია 1971 წელს. ნაშრომში შესწავლილია ზოგადად საქართველოში (მათ შორის სამეგრელოს სამთავროში) ფეოდალთა კლასის, სათავადოთა სისტემის მოსპობა, რუსეთის მთავრობის საადგილმამულო პოლიტიკა ქართველი თავად-აზნაურების მიმართ და გლეხთა ქონებრივი დიფერენციაცია ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობების რღვევა და ამასთან დაკავშირებული სხვა რიგი საკითხები.

მკვლევარი-ისტორიკოსი **აბესალომ ტულუში** თავის ნაშრომში – „**სამეგრელოს სამთავროს ისტორია**“ (ტულუში 1999) მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის XIX ს-ის I ნახევრის დასაწყისის ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს შესახებ. კერძოდ, ამ ეტაპზე მთავრის ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით, რუსეთის იმპერია აქტიურად ეხმარება გრიგოლ დადიანს და უმორჩილებს მას თავის მოწინააღმდეგე თავადებს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც რუსეთი თავის სასარგებლოდ შემოაბრუნებს სამეგრელოში პოლიტიკურ ვითარებას, იგი აუქმებს სამეგრელოს სამთავროს და თავის კოლონიზატორულ პოლიტიკას ოდიშში მისი გაუქმების აქტით წარმატებით აგვირგვინებს. ამ ისტორიის აღწერა XIX ს-ის I ნახევარში განვითარებული

პოლიტიკური კატაკლიზმების ფონზე დამაჯერებლობას ჰმატებს ჩვენს საკვლევ თემას, ოდიშში კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარების მიმართულებით.

სამურზაყანოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვან გამოკვლევას წარმოადგენს პროფ. კახა კვაშილავას მონოგრაფია „ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან (XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნა - 1840 წელი 2011)“, სადაც ოდიშის სამთავროს შემადგენელი ნაწილის ისტორია ახლებურადაა გააზრებული და დაზუსტებული. საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებული არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი (მაგალითად, სამურზაყანო 1805-1840 წლებში, სამურზაყანო ლევან V დადიანის უშუალო მმართველობის ქვეშ (1813-1840 წწ.)) მკვლევარს ახლებურად აქვს გააზრებული, დაზუსტებული და კრიტიკულად გაანალიზებული. კ. კვაშილავას ნაშრომში უარყოფილია სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრება სამურზაყანოზე აფხაზეთის მთავრის – ქელეშ-ბეის სრული კონტროლის დაწესებისა და ამ კუთხის დადიანის გავლენის სფეროდან გასვლის თაობაზე. ნაშრომში წარმოჩენილია ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის არსი, რაც ქართველთა და აფხაზთა საუკუნეობრივ თანაცხოვრებაში ბზარის შეტანით ორი მოძმე ერის გათიშვას ისახავდა მიზნად. ამ გზაზე პირველ ნაბიჯს სწორედ სამურზაყანოს სამეგრელოსგან ჩამოშორება წარმოადგენდა. პროფესორ კახა კვაშილავამ პირველმა გამოამზეურა საბუთები(დოკუმენტები) ოდიშისაგან სამურზაყანოს ჩამოშორებასთან დაკავშირებით (კვაშილავა 2011).

პროფ. გოდერძი ვაჭრიძის მონოგრაფია „დასავლეთ საქართველოში რუსეთის ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის ისტორიიდან“ (ვაჭრიძე 2006: 3). წარმოადგენს კვლევას ახალგამოვლენილი საარქივო მასალებისა და პრობლემის გარშემო, არსებული ლიტერატურის გათვალისწინებით, რაც ჩვენთვის გამოდგა მნიშვნელოვანი გზამკვლევი რუსეთის იმპერიის ერთიან ეკონომიკურ და სოციალურ სივრცეში დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, სამეგრელოს, ძალდატანებითი ინტეგრაციის ხანგრძლივ და რთულ პროცესზე საერთო სურათის წარმოსადგენად და რუსეთის მიერ ამ სამთავროს შენიღბული სამეურნეო-ეკონომიკური რესურსების ექსპლუატაციის არსის გასაშიფრად. ავტორი საინტერესოდ და ობიექტურად აღწერს ცალკეული რეგიონებში XIX ს-ის I ნახევარში შექმნილ კონკრეტულ ვითარებას, რუსეთის იმპერიის

შემადგენლობაში მათ მოქცევას, რასაც თან ახლდა „მირითადად ძალადობასა და იარაღზე დამყარებული სისხლიანი პროცესი“.

სამეგრელოს სამთავროს იმერეთის დროებით მმართველობასთან ურთიერთობის მიმართულებით მნიშვნელოვანია ამავე მკვლევრის მონოგრაფია – **„იმერეთის დროებითი მმართველობა (1810-1840 წლები)“ (ვაჭრიძე 1999)**. ამ ნაშრომში პირველწყაროებისა და არსებული ლიტერატურის საფუძველზე სამეგრელოს სამთავროს დროებით მმართველობასთან ურთიერთობის ამსახველი რამდენიმე ფაქტი იპყრობს ჩვენს ყურადღებას. მაგალითად: სამეგრელოს დედოფალ ნინოს მიმართვა თ. სიმონოვიჩისადმი, რათა დაემტკიცებინა სიგელი, რომ ლეჩხუმის მოურავობა თავად გელოვანებს ეკუთვნოდათ, აგრეთვე ლევან დადიანის აქტიური ურთიერთობა იმერეთის მმართველებთან და მასთან დაკავშირებული მთელი რიგი საკითხები.

მკვლევარ **ლ. თოგოშვილის** სადისერტაციო ნაშრომი **„რუსული დასახლებები დასავლეთ საქართველოში (XIX ს-ის 30-90-იან წლებში)“** არის მნიშვნელოვანი გამოკვლევა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქმედებდა რუსეთის მთავრობა საქართველოში. იმპერია პოლიტიკური და ეკონომიკური პოზიციების განმტკიცების მიზნით მიმართავდა კაზაკებისა და თადარიგში გასული სამხედრო პირების, რელიგიური სექტანტების (დუხოზორების, რასკოლნიკები) და რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა გუბერნიებიდან სამოქალაქო მოსახლეობის მასობრივ ჩამოსახლებას. ნაშრომში სამხედრო იმპერიის კოლონიზაციის მიზნები და ამოცანების გამოკვეთა ნათელს ხდის მის მისწრაფებას საქართველოს, მათ შორის ოდიშის (სამეგრელოს) დემოგრაფიული ექსპანსიის გზაზე (თოგოშვილი 2000).

მკვლევარ **თამილა ქადარიას** საკანდიდატო დისერტაცია, თემაზე **„სამეგრელოს სამთავრო XIX საუკუნის I ნახევარში“** გაშუქებულია აღნიშნული პერიოდის ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს პოლიტიკური და კულტურული განვითარების ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხები. კერძოდ რუსეთის მთავრობის მმართველი წრეების პოლიტიკის შედეგად სამეგრელო უმწეო მდგომარეობაში ჩავარადა, რადგან იგი აწარმოებდა მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან მომქანცველ ომებს, რითაც სარგებლობდა რუსეთი იმპერია და სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთის სამთავროებისა და იმერეთის სამეფოს გასათიშად და დასასუსტებლად ყველა ღონისძიებას მიმართავდა.

პროფ. ლალი გაბისონიას სადისერტაციო ნაშრომში – „სამეგრელოს სამთავროს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობა და სამართალი“ მნიშვნელოვან ინფორმაციებს ვხვდებით XIX ს-ის სამეგრელოს სამთავროში არსებული საზოგადოების იერარქიული წყობისა და მისი სამართლებრივი მდგომარეობის, საგადასახადო სისტემისა და სამოხელეო აპარატის შესახებ (გაბისონია 1996).

2004 წელს იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ბადრი კვარაცხელიას ნაშრომი „მმართველობა და სამართალი სამეგრელოს (ოდიში) სამთავროში XVI-XIX საუკუნეებში“, ჩვენთვის მნიშვნელოვან ისეთ საკითხებს შეეხება, როგორიცაა, მაგალითად, ოდიშის ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა, სასამართლო ორგანიზაცია, სამართლებრივი ინსტიტუტები და სამთავროს პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორია (კვარაცხელია 2004).

მკვლევარ (ისტორიის დოქტორ) ნონა ჟეღელას სადისერტაციო ნაშრომი „ოდიშის სამეგრელოს (სამთავრო) XVI-XIX საუკუნეებში“ მიზნად ისახავს სამთავროს შიდა ქართული და საგარეო ურთიერთობების ანალიზს. იგი ეხება ჩვენთვის საინტერესო საკითხს მესამე თავში „ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო XIX საუკუნეში“, სადაც სამეგრელოს (ოდიშის) სასაზღვრო ტერიტორიული დავებია განხილული.

პროფ. ტ. ხუნდაძის ნაშრომში – „ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში“, ეროვნული ჩაგვრის ჭრილში უკიდურესი პოლიტიკური ცინიზმის გამოვლენის განსაკუთრებული ფაქტებია გადმოცემული. ასე, მაგალითად, თუ როგორ უცვლიდნენ რუსი მოხელეები მოწაფეებს გვარებს საქართველოს სკოლებში (ავალოვ, ჩავჩავაძე, ხვაბულოვ, დჟანდიეროვ, ბარატაევ და სხვ.) (ხუნდაძე 1951: 187). ესა და სხვა ფაქტები საქართველოში რუსეთის იმპერიის მიერ განხორციელებული პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ჩაგვრის თვალსაჩინო მაგალითებია.

პროფ. გიორგი თავაძის მონოგრაფიამ „სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში (XIX საუკუნის პირველი ნახევარი)“ (გამოცემულია 1948 წელს) მნიშვნელოვანი სამსახური გაგვიწია საკვლევი პერიოდისათვის განათლების სისტემის რუსიფიკაციის სურათის წარმოსადგენად. ამ პერიოდში საქართველოში სასკოლო ქსელის გაფართოების ტემპი, სასწავლებელთა ტიპები, განათლების სისტემისათვის დამახასიათებელი სტატისტიკური მონაცემების

აღწერა და ნაშრომში განთავსება, სასკოლო სახელმძღვანელოების შინაარსის ჩვენება, სასკოლო ცხოვრებაში მეფის კოლონიური პოლიტიკის მიზნებისა და ამოცანების განხილვა, არის ინტელექტუალური რესურსი იმპერიის მიერ სახალხო განათლების ექსპანსიის გზაზე. ნაშრომში ოდიშის სამთავროს მდგომარეობა ამ მიმართულებით შემდეგისდაგვარად არის ყურადღება მიპყრობილი და ჩვენთვის უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს. მაგალითად გ. თავზიშვილის აზრით, „XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის მთელს დასავლეთ საქართველოში იყო მხოლოდ 2 სახელმწიფო (მთავრობის) სამაზრო სასწავლებელი ქ. ქუთაისსა და ნაოღელევაში, ერთი სამაზრო სასულიერო სასწავლებელი ს. მარტვილში და ორი სკოლა – გურიის მთავრისა და სამეგრელოს მფლობელისა“ (თავზიშვილი 1948: 126).

უწმინდესმა სინოდმა 1836 წლიდან დაიწყო საქართველოს ეკლესია-მონასტრებთან ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნა. განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ სამრევლო სკოლები ჯუმათში, შემოქმედში, ხონში, გელათში, ონში, ჭყონდიდში, ხობში, მარტვილში, ცაგერში, ცაიშსა და ბიჭვინთაში (თავზიშვილი 1948: 19).

ისტორიკოს ფერიდე აფაქიძისა და მკვლევარ ისტორიკოსის აბესალომ ტულუშის გამოკვლევა „მასალები განათლების ისტორიისათვის სამეგრელოს სამთავროში“ (2001წ., რედაქტორი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გონელი არახამია) ეხება სამეგრელოში სახალხო განათლების რუსიფიკატორულ პოლიტიკას XIX ს-ის I ნახევარში. ნაშრომში დაფიქსირებულია ფაქტები ჭყონდიდში სკოლის გახსნის და მარტვილის სასწავლებელში და პეტერბურგში პრეობრაჟენსკის პაჟთა კორპუსში მოსწავლეთა ჩარიცხვის პროცედურებში ლევან და დავით დადიანის ჩართულობის შესახებ.

დასკვნა: ისტორიოგრაფიულ ლიტერატურაში ღვაწლმოსილ მეცნიერთა მიერ წარმოდგენილი სამეცნიერო მასალები, გზადაგზა საარქივო სივრცეში მოპოვებული დოკუმენტები, პირველადი წყაროები თუ და მემუარული ხასიათის ჩანაწარები შეიქმნა გზამკვლევი, ჩვენი პასუხისმგებლობით აღებული საკვლევი თემის აქტუალობის გასაშინაგანებლად, რამაც შესაძლებლობა მოგვცა საკვლევი პრობლემის ფარგლებში გვეკვლია კოორდინირებულად. ისტორიოგრაფიის ველზე მოპოვებული მასალები – მეცნიერული საღარო-წყარო იყო ინფორმატიულობის შესავსებად, სათანადო ხარისხის ანალიზიდან გამომდინარე სიახლის დასადგენად და დასკვნების ჩასატარებლად.

თავი I. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ზოგადი დახასიათება რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის წინ

§ 1.1. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ბუნებრივ-გეოგრაფიული საზღვრები და ზოგადი ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება

ოდიშის სამთავრო დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა კუთხეა, რომელსაც ჩრდილოეთით ეგრისის, ანუ ოდიშის ქედი მიუყვება. იგი რიონსა და ეგრისწყალს შორის მდებარე ეგრისის ყოფილი საერისთავოს ტერიტორიის ერთი ნაწილისაგან ჩამოყალიბდა. ამასთანავე, ეგრისის საერისთავო, როგორც ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეული, უფრო დიდი ტერიტორიას მოიცავდა, ვიდრე მერმინდელი ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო (ცინცაძე 1989: 88). შემდგომ საუკუნეებში, ქართველთა პროცესის შედეგად, როგორც მკვლევარი ზ. ცინცაძე მსჯელობს, აღმოსავლურ-ქართულმა ტომებმა მდ. ცხენისწყალამდე მოაღწიეს. ამას დაერთო ფეოდალიზაციის პროცესები და რიონსა და ცხენისწყალს შორის მდებარე მიწა-წყალზე, ეგრისის საერისთავოს ტერიტორიის მნიშვნელოვანი შემცირების ხარჯზე, თვისებრივად განსხვავებული, ახალი სამოქალაქო ქვეყნის („ქუთათისის სამოქალაქო“) წარმოქმნა.

ოდიშის საერისთავოს აღმოსავლეთით იმერეთი ესაზღვრებოდა და მათი გამყოფი სასაზღვრო ხაზი უნაგირას სერს გასდევდა, სამხრეთ-აღმოსავლეთით კი ჭილაძეთა ფეოდალური სახლის სამფლობელო ეკვროდა, რომლისგანაც ტეხურის მარჯვენა სანაპიროთი გამოიყოფოდა, ხოლო დასავლეთით ცხუმის საერისთავოსგან მდ. ღალიძგა გამოყოფდა. რაც შეეხება სამხრეთ საზღვარს, ოდიში გურიისგან რიონით იმიჯნებოდა (ბერაძე საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, III, 1967: 132-133; კეკელია 2014: 26-33).

ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო, როგორც საერისთავო, ლეონტი მროველის ცნობით, მოხსენიებულია იმ რვა საერისთავოს შორის, რომელიც ფარნავაზმა შექმნა ძვ. წ. IV-III სს-ში („ქართლის ცხოვრება“ I 1955: 38). ამის შემდეგ ოდიშის საერისთავო მოხსენიებულია თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსთან, სადაც ჩამოთვლილია სვანეთის, რაჭისა და თაკვერის, ცხუმისა და ოდიშის ერისმთავრები: „მის ჟამისანი ესენი იყვნენ:

ბარამ ვარდანის ძე – სუანთა ერისთავი, კახაბერ კახაბერის ძე – რაჭისა და თაკურის ერისთავად; და ოთალო შარვაშის ძე – ცხუმის ერისთავად; ამანელის ძე – არგუეთის ერისთავად; და ოდიშის ერისთავად – ბედიანი („ქართლის ვხოვრება“ II, 1959: 33-34). ამ პერიოდში ერისთავი ქვეყანას განაგებდა მეფის „მორჩილებასა შინა“ (ვახუშტი IV 1973: 14). ეს იყო მეფის ცენტრალიზებული ხელისუფლების ძლიერების ხანაში, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მონღოლებმა დაიპყრეს (საქართველო XIII ს. 40-იანი წლებიდან), ზოგიერთი ძლიერი ერისთავი იქცა მთავრად. ამ პერიოდში, „მთავარი, ზოგადად, რომ ვთქვათ, სხვა არავინაა, თუ არა დამოუკიდებლობა მოპოვებული მეფის ყოფილი ერისთავი“ (სოსელია 1951: 173).

პროფესორ ოლია სოსელია თავის გამოკვლევაში გვაწვდის ინფორმაციას იმის შესახებ, რომ ქუჯის შემდეგ ეგრისი რამდენიმე საერისთავოდ იყო დაყოფილი და აქ რამდენიმე ერისთავი მჯდარა, ხოლო პირველი დადიანი, რომელიც მთავრის ატრიბუტით აღიჭურვა და რომლის დროსაც შეიქმნა ოდიშის სამთავრო, იყო მამია დადიანი (1323-1327 წწ.) (იქვე: 176).

ოდიშის სამთავროს დამოუკიდებელ ერთეულად ჩამოყალიბება დაიწყო XIV საუკუნის 20-იანი წლებიდან, მას შემდეგ, რაც დავით ნარინის მემკვიდრეებს – კონსტანტინესა და მიქაელს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. მათ შორის კონფლიქტით ისარგებლა გიორგი დადიანმა და მიიტაცა ცხუმის საერისთავო და ოდიშის საერისთავოს ჩრდილო-დასავლეთმა საზღვარმა ანაკოფიის დასავლეთით გადაიწია. „იხილა დადიანმა გიორგიმ ესე ვითარება მათ შორის, მაშინ მიიტაცა საერისთო ცხომისაცა და დაიპყრა თვით სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე“ (ვახუშტი, 1973: 182).

ერთიანი საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ, XV ს-ის დასაწყისში დადიანებმა დაიკავეს ტერიტორია უნაგირას სერსა (უნაგირად ვახუშტი თვლის იმ იმ მთიან ზოლს, რომელიც ტეხურის მარჯვენა ნაპირს მიუყვება (ბერიძე 1967: 164) და ცხენისწყალს შორის, ხოლო XVI ს-ის შუა წლებში მიაღწიეს სრულ დამოუკიდებლობას და მალე მიიერთეს ჭილაძეთა სამფლობელოს ის ნაწილი, რაც რიონის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობდა. ამ გზით ოდიშის სამთავროს სასაზღვრო ხაზმა სამხრეთ-აღმოსავლეთით რიონ-ცხენისწყლამდე გადმოიწია (ცინცაძე 1989: 89). ამ დროისათვის ოდიშს სვანეთისგან ეგრისის ქედი გამოყოფდა და მისი უკანასკნელი პუნქტი ამ ხეობაში იყო სოფელი ხუდონი. ოდიშის სამთავრო ქვემო სვანეთისა და

ლექსუმისგან ეგრისის ქედის აღმოსავლური განშტოებით და ასხის მთაგრეხილით იმიჯნებოდა. ვაკე-იმერეთსა და ოდიშს შორის საზღვარი ქვემო ლექსუმში მდ. ცხენისწყალს გასდევდა, ხოლო ოდიშის სამხრეთით გურიასთან გამყოფ სასაზღვრო ზოლად რიონი ითვლებოდა. **ლევან II დადიანის (1611-1657 წწ.)** გარადაცვალების შემდეგ, XVII ს-ის დასასრულისათვის, დასუსტებული სამთავრო მნიშვნელოვან ტერიტორიებს კარგავს სამთავროს ჩრდილო-დასავლეთით და აფხაზი ფეოდალები იპყრობენ ტერიტორიებს კოდორიდან ღალიძგამდე. 1763 წელს სარეკ (სოვრეხ) შერვაშიძემ ხელში ჩაიგდო ოდიშის ნაწილი ენგურამდე და XVIII ს-ის დასასრულისათვის ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთმა საზღვარმა მდ. ენგურამდე გადმოიწია (**ვრცლად იხ. ბერაძე III, 1967: 164, 168-170, 179-180; კეკელია 2014: 40-47**).

სწორედ სასაზღვრო ტერიტორიებისათვის ბრძოლით დაკავებული და სამკვდრო-სასიცოცხლოდ ერთმანეთზე გადაკიდებული დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები დახვდა მეფის რუსეთს XIX ს-ის დასაწყისისათვის. ერთმანეთში მოდავე მეფე-მთავრები თავს არ ზოგავდნენ, თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ იმპერიის დაინტერესება დასავლეთ საქართველოს მიმართ და რუსეთისგან მხარდაჭერის მოპოვებით ცდილობდნენ მიეღწიათ სადავო ტერიტორიების სამუდამო დასაკუთრებისთვის. მაგალითად აღმოსავლეთიდან სამთავროს საზღვრავდა მდ. ცხენისწყალი, რაც მას იმერეთის სამეფოსგან გამოყოფდა. ოდიშსა და იმერეთს შორის მუდმივი დავის საგანს ლექსუმი წარმოადგენდა, ხოლო ოდიშსა და მის სამხრეთით მდებარე გურიის სამთავროს შორის პალიასტომის ტბა და მდინარეებს – ფიჩორსა და რიონს შორის არსებული ტერიტორია. ასევე ოდიშისათვის სადავო იყო აფხაზეთის სამთავროსთან, ენგურსა და ღალიძგას შორის მდებარე, **სამურზაყანოს** სახელით ცნობილი ტერიტორია, რადგან დღევანდელი აფხაზეთის, კერძოდ, გალისა და ოჩამჩირის რაიონების ტერიტორია – ბედია და ილორი, მდ. ღალიძგამდე, ოდითგანვე მის შემადგენლობაში შედიოდა. ამრიგად, ოდიშის საზღვრის მთლიანი ხაზი ჩრდილოეთით ეგრისის ქედს მიუყვებოდა, სამხრეთით რიონის მარცხენა ნაპირს კვეთდა, აღმოსავლეთით ცხენისწყალზე გადიოდა, ხოლო დასავლეთი საზღვარი ძირითადად ენგურის სანაპირო ზოლით შემოისაზღვრებოდა და მას აფხაზეთისგან მიჯნავდა.

დასკვნა: ყოველ მხრივ სასაზღვრო დავებით დაკავებული ოდიშის სამთავრო და მასთან მოდავე ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ქაოსში მყოფი სამეფო-სამთავროები

ერთმანეთის დასაზიანებლად და დასასუსტებლად ყოველ ღონეს მიმართავდნენ. ასეთი ვითარება რუსეთის იმპერიის წისქვილზე ასხამდა წყალს. იმპერიას ხელს აძლევდა არსებული შიდა დაპირისპირება და დავას კიდევ უფრო ამწვავებდა. რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის დაპყრობის შემდეგ, ერთმანეთს შორის ტერიტორიებისთვის არსებული სადავო ვითარება დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის კოლონიურ გეგმებს უფრო პერსპექტიულს ხდიდა.

§ 1.2. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა

საქართველოში ფეოდალური წყობილების ხანად ითვლება შუა საუკუნეები, რაც სამ პერიოდად იყოფა: ადრე – IV- IX სს., განვითარებული – X-XV სს. და გვიანი ფეოდალური ხანა – XVI ს.-XIX ს-ის I ნახევარი. ეს არის საქართველოს ისტორიაში ფეოდალური ფორმაციის ხანგრძლივი პერიოდი (IV დასაწყისი – XIX ს-ის 60-იანი წლები), ზოგადად ერთგვაროვანი, მაგრამ ერთმანეთისგან მნიშვნელოვანი ტეხილებით გამიჯნული პერიოდები. საქართველოს სახელმწიფოებრივ წყობას ფეოდალიზმის ეპოქაში საფუძვლად უდევს საზოგადოების წევრთა შორის მიწის განაწილების ზოგადი პრინციპი, რასაც უფრო შორეულ ეპოქაში ანტიკურ ხანაში ჩაეყარა საფუძველი და ემყარებოდა მიწის ყველაზე დიდი მფლობელის – მეფის, ან მასთან გატოლებული დიდი მემამულის მიერ სხვადასხვა სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ მიწის გასაჩუქრებას, გაცემას. ქართულ სინამდვილეში შუა საუკუნეების მემამულე დამოკიდებული იყო უფრო დიდ მემამულეზე, რომლისაგან იღებდა მიწის ნაკვეთს და იხდიდა გარკვეულ ბეგარას. V საუკუნეში „ყველაზე წარჩინებული აზნაურები და ერისთავები მეფემ კიდევ უფრო ახლოს შეითვისა – ისინი მეფის პალატ-ბანაკს შეადგენდნენ“ (ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია I, 1948: 106). ეს იყო პირადი დამოკიდებულების სისტემა წვრილი მემამულეებისა დიდ მემამულეებზე. X საუკუნემდე ამას „უფალმონობას“, ხოლო X-XVIII სს-ში ჯერ „პატრონყმობას“, უფრო მოგვიანებით „ბატონყმობას“ ეძახდნენ. დროთა განმავლობაში ტერმინმა

„უფალმონობამ“ განიცადა ცვლილება და სიტყვა „უფალი“ ჩაანაცვლა ჯერ „პატრონმა“, შემდეგ „ბატონმა“, ხოლო „მონა“ (ძვ. სპარსული) შეცვალა სიტყვა „ყმამ“, რომელიც წარმოსდგება ქართული სიტყვიდან – „ყრმა“, რაც ახალგაზრდა ვაჟიშვილს (ყმაწვილი) ნიშნავს. მაშინ, როდესაც მიწის უდიდესი ნაწილი მეფეს და სამეფო ოჯახს ეკუთვნოდა, ბუნებრივია, ამ ფაქტორმა (მიწის ფონდის უდიდესი ნაწილის ფლობამ) მათი ეკონომიკის ბაზისური მდგომარეობა და, შესაბამისად, განუსაზღვრელი პოლიტიკური უფლებამოსილება და უმაღლესი სოციალური მდგომარეობა (იერარქიის სათავეში დგომა) მთლიანად განსაზღვრა. ყოველივე ამან შექმნა პირობები, მომხდარიყო საზოგადოების დაყოფა-დახარისხება ფენებად, განსხვავებული პოლიტიკური უფლებების, სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობის მიხედვით. არსებული ვითარების შესაბამისად თანდათანობით ჩამოყალიბდა ქვეყნის მმართველთა, სამხედრო საქმის გამრიგეთა, კულტმსახურთა და მატერიალური დოვლათის შემქნელთა სხვადასხვა ფენები (**ანჩაბაძე, გამყრელიძე, კიკნაძე, სურგულაძე, შველიძე 2008: 126**). მეფე და სამეფო სახლი (სეფეწულები) მემკვიდრეობით ფლობდა მიწებს და იყვნენ დიდაზნაურები, ანუ მთავრები, ხოლო ერისმთავრები, რომლებიც აზნაურთა წრიდან გამოდიოდნენ ევალეზოდან ლაშქრის გამოყვანა. ისინი ითვლებოდნენ მეფის მოხელედ და სამოხელეო სარგოდ მეფისგან იღებდნენ მიწა-წყალს პირობით საკუთრებაში. მცირე აზნაურები, ანუ მხედრები საშუალო შეძლების მიწათმფლობელები იყვნენ. ეს იყო ე.წ. მემამულური მიწისმფლობელობა, როგორც საზოგადოებრივი წყობის გარკვეული სტადია, რომელსაც ევროპაში **ფეოდალიზმი** (ფეოდალური ფორმაცია) ეწოდა. „ფეოდალიზმი“ ლათინური სიტყვაა და გავრცელდა ევროპიდან. „ფეოდი“ მიწის ნაკვეთს ნიშნავს და არის „ევროპული მიწისმფლობელობის წესი, რომელიც მიწებზე მემკვიდრეობით უფლებისა და „შეუვალობის“ მოპოვებით“ ყალიბდება (**კილურაძე, სანიკიძე, გორდეზიანი, 2012: 208**).

ფეოდალური საზოგადოება ევროპაშიც საწყისი ეტაპიდანვე აგებული იყო სამხედრო სამსახურის პრინციპზე და მისი მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია ერთმანეთს შორის მტრობა და მუდმივი ქიშპობა ომში მოპოვებული ქონებისა და მიწის განაწილების პროცესში. მუდმივი თავდასხმების პირობებში მცირე მამულის მფლობელები ძლიერ პატრონს (ევროპაში მას „სიუზერენს“ – უმაღლეს ბატონს (სენიორს) უწოდებდნენ), მფარველობაში შესულ ყმას ეწოდებოდა „ვასალი“. ასეთ ყმას

თვითონ ჰყავდა საკუთარი ყმები – მსახურები, რომლებისთვისაც ის თავის მხრივ იყო პატრონი. ასეთ პრინციპებზე ჩამოყალიბდა ფეოდალური საზოგადოება ევროპაში და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოშიც. საქართველოში იერარქიული კიბის სათავეში მეფე იდგა, მის ქვემოთ – მთავრები ანუ დიდებული აზნაურები. მათ მოსდევდნენ აზნაურები და მსახურები.

ფეოდალურ ეპოქაში წარჩინებულთა კლასის მთავარი ამოცანა იყო საჩუქრად მიღებულ მიწებზე შეუვალობის (იმუნიტეტის) მოპოვება და მემკვიდრეობით დაუფლება. რასაც მეფის ხელისუფლება გადაჭრით ეწინააღმდეგებოდა. ამის ნიადაგზე ადრეული ფეოდალიზმის ეპოქიდან მეფესა და დიდაზნაურებს შორის მწვავე კონფლიქტი წარმოიშვა, რაც ფეოდალიზმის სამივე პერიოდშიც გაგრძელდა. XV ს-ში დაქუცმაცებულობის წინააღმდეგ შექმნილი გამოუვალი ვითარებიდან გამოსავლის მოსაძებნად ქართლის მეფეს – **კონსტანტინე II-ს (1478-1505.)** 1490 წელს შეუყრია სამეფო დარბაზი და შეუთავაზებია დარბაზის წევრებისათვის პოლიტიკური გაერთიანება. დარბაზს მეფისთვის ასეთი რჩევა მიუცია: „ვინაითგან მტკიცედ დგანან ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა იმერნი და კახნი და კუალად ათაბაგისა სამცხელნი, ამისთვის არა განვიზრახავთ ბრძოლას, რამეთუ თუმცა მრე ვექმნეთ ერთსა, არღარა მოგვცემს მეორე ნებასა, არამედ ვაცადოთ ჟამი, უკეთუ კუალად აგოს ღმერთმან მეფობასავე შენსა“ (**ვახუშტი IV, 1973: 390**). ქვეყანა, მიუხედავად ასეთი ერთგულების სიტყვებით გაჟღენთილი პირობისა, მაინც დაქუცმაცებული აღმოჩნდა ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად, ბაგრატიონების დინასტიით სათავეში, და სამცხის სამთავროდ, ჯაყელების მეთაურობით. „ქვეყნის ფეოდალური დაშლილობის შემდგომ გაღრმავებას წარმოადგენდა ამ სამეფო-სამთავროებში სათავადოების აღმოცენება. „ეს პროცესი, – წერს **ო. სოსელია**, – დასავლეთ საქართველოში დაიწყო XV ს. დასასრულს, მიმდინარეობდა სამეფო-სამთავროთა საბოლოო ჩამოყალიბების პარალელურად და გრძელდებოდა XVII საუკუნეშიც“ (**სოსელია I, 1973: 5**). ყოველივე ეს მოასწავებდა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურ დაშლას და თუ გავითვალისწინებთ წარსულის მაგალითებსაც, ასეთ პირობებში უმნიშვნელოვანესი გეოპოლიტიკური მდებარეობის მქონე ქვეყნისათვის ეს იყო დამატებითი საფრთხის მატარებელი, რადგან საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოები დიდი ხანია ცდილობდნენ კავკასიაში ფეხის მოკიდებას და გაბატონებას. შინაური

დაქუცმაცებულობა ნოყიერ ნიადაგს ქმნიდა ამისთვის. ასეთ ვითარებაში რუსეთის აქტიური გამოჩენამ პოლიტიკურ ასპარეზზე XIX ს-ის დასაწყისში მთლიანად შეცვალა საქართველოს მომავალი და აქ არსებული ვითარება სწორედ იმპერიის წისქვილზე წყლის დასხმის ტოლფასი აღმოჩნდა.

როგორც ვხედავთ, ფეოდალიზმის წიაღში ჩამოყალიბდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობის ზოგადი იერარქიული სტრუქტურა. საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ ცალკე გამოყოფილ პოლიტიკურ ერთეულებში, მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებში, შენარჩუნდა დაქუცმაცებულობის პირობებში ფეოდალური ფორმაციისთვის დამახასიათებელი თვისებრივი ნიშნები და სახელმწიფოებრივი წყობის შემადგენელი გარეგანი ძირითადი ელემენტები, კუთხური თავისებურებების გათვალისწინებით. „ფეოდალური იერარქიის მწვერვალზე – პირველ საფეხურზე აქ მეფე დგას (სამთავროში – მთავარი), მეორეზე – უფლისწული ანუ ბატონიშვილი, მესამეზე – დიდებული თავადი, მეოთხეზე – თავადი, ანუ თავადიშვილი, მეხუთეზე – აზნაური... ექსპლუატირებული კლასის ფართო მასა... იერარქიის გარეშე“ (სოსელია II, 1981: 195).

ერთიანი საქართველოს პირობებში ოდიშის მთავარი ერისთავ-ერისთავად, ანუ მმართველად ითვლებოდა, საქართველოს პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლის შემდეგ კი „სამეგრელოს მთავარი ხალხის დამოუკიდებელ უფროსად, თავისი ქვეყნის მეფედ იქცა. სამეგრელოს მთავრები სრულუფლებიანნი იყვნენ, სრული ბატონ-პატრონი, არავისგან დამოუკიდებელნი, სანამ მთავარმა გრიგოლმა 1803 წ. რუსეთის ქვეშევრდომობა არ მიიღო“ (ბოროზდინი, მურიე, ერისთავი 1927: 112).

რაფიელ ერისთავი უაღრესად საინტერესო ცნობებს გვაწვდის XIX ს-ის ოდიშში არსებული გადასახადებისა და საზოგადოების სოციალური მდგომარეობის შესახებ. სამეგრელოს მთავარი დადიანი, მეფის მსგავსად ერთპიროვნულად და შეუზღუდავად მართავდა თავის ქვეყანას. ფეოდალური ყოფის გამოცდილება მას სხვანაირად მართვის უფლებას არც კი მისცემდა.

ოდიშის სამთავროს კარზე მოქმედებდა ფეოდალური სისტემისათვის დამახასიათებელი ადმინისტრაციული აპარატი, რომლის საშუალებით მთავარი მართავდა თავის ქვეყანას. ეს იყო 1. სახლთუხუცესი 2. მდივამბეგთ-უხუცესი, იგივე მსაჯულთუხუცესი, 3. ბოქაულთ-უხუცესი, 4. მოლარეთ-უხუცესი, 5. ბაზიერთ-უხუცესი,

6. კილიპტართ-უხუცესი, 7. მეჯინიბეთ-უხუცესი, 8. მეთოფის-თავე, 9. მეღვინე, 10. მერიქიფე, 11. მეღვინეთუხუცესი, 12. კურბულთ-უხუცესი (იხ. **ბოროზდინი, ერისთავი, მურიე 1927: 117**). რამდენადაც ოდიშის მთავარი წოდებრივი იერარქიის თვალსაზრისით უმაღლეს საფეხურზე იდგა, სამთავროს სახელმწიფოებრივი წყობის დახასიათება ბუნებრივია, ამ იერარქიის უფლებრივი სტატუსის დახასიათებით უნდა დავიწყოთ. ოდიშის სამთავროს პოლიტიკური წეს-წყობილების ისტორიაში გამორჩეული ადგილი ეკავა სახლთუხუცესის სახელს. XIX ს-ის დასაწყისში იგი განაგებდა სადადიანოს დომენს (მთავრის პირადი სამფლობელო ლ.გ.). ამასთანავე, მას გავლენა ჰქონდა სამოხელეო ორგანიზაციაში არსებულ ყველა თანამდებობის პირზე, მაგრამ ეს გავლენა არ ვრცელდებოდა სარდალსა და მთავრის ძმებზე (**გაბისონია 1996: 119**). 1834 წლიდან სახლთუხუცესის თანამდებობა ემცრობა და ლევან V დადიანი აწესებს ახალ თანამდებობას „მოურავთა ზედა მოურავის სახით“ (**იქვე: 122**). ამის შესახებ ი. მეუნარგია გვაუწყებს: „მთავრმა ლევან დადიანმა... მის მემკვიდრეს მიანდო „მოურავთა-ზედა მოურავობა“ და „წინამჯდომელობა მდივანშიდ“, ე.ი. არწმუნა მას უმაღლესი ადგილი სამეგრელოს ადმინისტრაციაში და სასამართლოში“ (**მეუნარგია 1939: 4**).

ბოქაულთ-უხუცესი - ბოქაულების, ან იასულების უფროსი. მისი მთავარი ფუნქცია იყო ადგილობრივი საქმეების გამოძიება და სასამართლოს განაჩენის სისრულეში მოყვანა. ქურდების დაჭერა. მათი რაოდენობა არ იყო განსაზღვრული და ამ თანამდებობას, როგორც მდივანბეგები, ისე ოლქის უფროსები დააკისრებდნენ იმათ, ვისაც ამის შესაძლებლობა ჰქონდა (**ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე 1927: 116**).

ოდიშის სამთავროში მ. დუმბაძის კვლევის მიხედვით სამი სარდალი იყო – ოდიშის სარდალი, ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი და სამეგრელოს ცხენოსნის – „მძღვანელები“ (**ანუ სარდალი, ავტორის სტილი დაცულია ლ.გ.**). მათ შორის პირველობა ოდიშის სარდალს ჰქონდა (**დუმბაძე 1949: 26**). სარდალის თანამდებობა თავისი დონით უტოლდებოდა სახლთუხუცესისას და ზოგჯერ მასზე აღმატებულიც იყო. მისი მთავარი ფუნქცია იყო საჭიროების შემთხვევაში ჯარის შეკრება. ხშირად ამ მისიას მთავარი ასრულებდა, მაგრამ „რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღების შემდეგ მთავარს საკუთარი ინიციატივით ჯარის შეკრების უფლება არ ჰქონდა, სარდალი წინამძღოლობდა რუსეთის მმართველობის მოთხოვნის საფუძველზე შეკრებილ სამთავრო ლაშქარს“

(გაბისონია: 1996: 127). „ნიკოლოზ დადიანის გარდაცვალების შემდეგ (1834წ.), – აღნიშნავს მ. დუმბაძე, – სამთავროში სარდლის თანამდებობა არ ჩანს. ეს სახელო, როგორც მთავრის ძველ უფლებათა გადმონაშთი, ხოლო რუსეთის მფარველობაში მყოფ სამთავროსათვის შეუფერებელი, ქრება“ (დუმბაძე 1949: 26).

XIX ს-ის I ნახევარში სამეგრელოს სამოხელეო აპარატის სტრუქტურული შემადგენლობის შესახებ ფასდაუდებელ ერთგვარ საბაზისო წყაროს წარმოადგენს 1818 წლის 29 აგვისტოს მურში **სარდალ-მსაჯულთ-უხუცესის ნიკო დადიანის** მიერ შედგენილი „**დასტურ-ლამა**“, სადაც ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სახელოები სწორედ ამ პირველ წყაროშია მოხსენიებული მაგალითად 1. **წესდებულება სახლთათვის სამთავროთ**, 2. **სასახლისა სვიტათათვის**, 3. **ადუტანტათათვის**, 4. **მოლარეთა და ფარეშთათვის**, 5. **ყულუხჩთათვის**, 6. **მზინდართა და მეჯინბეთათვის**, 7. **მეაზრეთათვის**, 8. **კურძუალთათვის**, 9. **ბაზიერთათვის**, 10. **გვამის მცველთათვის და ა.შ.** ეს არის სამეგრელოს სამთავროსათვის ერთგვარი სამოქმედო წესდება, რათა სამეგრელოს მთავარს ლევან გრიგოლის ძე დადიანს გაუადვილდეს სამთავროს მართვა და შემოსულ საქმეებზე განკარგულების გაცემა. აგრეთვე მინდა აღვნიშნო ის, რომ ბოროზდინი, რაფ. ერისთავი და მურიეს „ბატონყმობა სამეგრელოში“ 113-ე გვერდზე დასახელებულია თანამდებობა **კერძუალთ-უხუცესი** (ოზერ-ეგერმეისტერი) და **კერძუალი** – კერძების დამრიგებელი (ამასვე იმეორებს მკვლევარი ლ. გაბისონია), რაც აღნიშნული წყაროს ბეჭდის დროს დაშვებულ შეცდომად მიგვაჩნია, რადგან ეს ორი მოვალეობა არის ერთიდაიგივე სიტყვით გადმოცემული, მაგრამ ფუნქციით განსხვავებული თანამდებობის აღმნიშვნელია. მაგალითად, ნიკო დადიანი იძლევა რჩევას: „დაადგინეთ ერთი კურძუალთ-უხუცესი და კურძუალნი, რამოდენიც საჭირო იყოს. გააკეთეთ სასახლისა რაოდენმე მოშორვებით სახლი მეძებართა და ნაგაზთათვის და იყოს იმა სახლსა შინა პატივითა კარგითა“ (**დადიანი 1818: 17**). ე. ი. კურძუალი იგივე ოზერ-ეგერმეისტერი სხვა თანამდებობაა და კერძუალი კი კერძების დამრიგებელს ნიშნავს.

ჩვენს ყურადღებას „დასტურ-ლამაში“ იპყრობს ის გარემოება, რომ ნიკო დადიანს მთავრის სამოქმედო წესდებაში ერთ-ერთ აუცილებელ მოთხოვნად შეუტანია იმ წესის დაცვა, რაც ითვალისწინებდა მთავრის დაცვას მოწამელისგან, ან რაიმე წინასწარ დაგეგმილი უბედურებისგან. ამ მიზნით ნ. დადიანის წესდების მიხედვით მთავარს

მუდმივად უნდა ახლდეს **გვამის მცველი** (მთავრის სიცოცხლის პირადი მცველი ლ.გ), რომელიც უზრუნველყოფს მის უსაფრთხოებას ყველგან და ყოველთვის. როგორც ჩანს, გრიგოლ დადიანის მოწამვლის პრეცედენტი და რთული საშინაო და საგარეო ვითარება, სხვა მთავრების მიმართაც მოსალოდნელი საფრთხეები აიძულებს ჭკვიან სარდალ-მსაჯულთუხუცესს, დროზე დაიჭიროს თადარიგი და რიგის (წესის) დაცვის მოთხოვნით უზრუნველყოს მთავრის მშვიდობიანი ცხოვრება (**იხ. დადიანი 1818: 18-19**).

სამთავროს სახელმწიფოებრივი წყობისა და საკანცელარიო ენის დამკვიდრების გზაზე საინტერესოა იონა მეუნარგიის ცნობა იმის შესახებ, რომ სამეგრელოში პირველად მართვა-გამგეობის საქმის წერილობით წარმოება შემოიღო დავით დადიანმა. მას ორი კანცელარია ჰქონდა – ქართული და რუსული. ქართულ კანცელარიას განაგებდა ქართველი კანცელარიის მდივანი, ხოლო რუსულს – პოტოცკი. „ეს კაცი დიდი იეზუიტი იყო და ერთხელ დავითი მოწამლა...“ (**მეუნარგია 1939: 33**). სამეგრელოს მთავარს, ნებისმიერი წერილივ, რაც შემოსდიოდა სამეგრელოს გარედან, შედგენილი იყო რუსულ ენაზე. „მთავრის კანცელარია თუ ქაღალდის ხასიათი ითხოვდა გზავნიდა მოწერილობის ასლს მაზრის მდივანბეგებთან რუსულ ენაზე და მაზრის მდივანბეგები მოხსენებას წარმოუდგენდნენ მთავარს ქართულად“ (**იქვე: 35**).

როგორც ვხედავთ, თითქოს თავისთავად შემოსულა და ქცეულა რუსული ენა საკანცელარიო ენად, რაც მიმანიშნებელი იყო იმისა, რომ ეს ენა ფართოდ გაიკავავდა გზას ცხოვრების ყველა სფეროშიც. რუსული კოლონიური პოლიტიკა სამეგრელოს ცხოვრებაში ადგილს იმკვიდრებდა ყველა მიმართულებით.

დავით დადიანის მთავრობის დროს აღსანიშნავია მის მიერ გატარებული სასამართლო-ადმინისტრაციული რეფორმები. „ოდიშის სამთავროს ფეოდალთა თვითნებობის მოთოკვისა და მთავარი ხელისუფლების გაძლიერების მიზნით მან სამეგრელოს სამთავრო რვა მაზრად დაჰყო (**კვარაცხელია 2004: 31**). ეს მაზრები იყო ზუგდიდის, ჯვრის, ზუბის, სუჯუნის, საჭილაოს, მარტვილის, ლაილაშისა და მურისა, რომლის სათავეში იდგნენ მდივანბეგები. მათ ნიშნავდა და ათავისუფლებდა უშუალოდ მთავარი. რეფორმის გატარება ამ მიმართულებით პირდაპირ ლახვარს სცემდა მოურავობის ინსტიტუტს. მათ მხოლოდ სახასო ყმა-მამულების მოურავის

ფუნქციადა შერჩათ, ხოლო მაზრის მდივანბეგები აღიჭურვა როგორც სასამართლო, ისე სრული ადმინისტრაციული უფლებით (იქვე: 31).

საზოგადოების უმაღლეს იერარქიას წარმოადგენდნენ ბატონის-შვილები (პატონსქუა), იგივე დადიანები, რომელიც „თავისი ნამდვილის მნიშვნელობით ნიშნავს მეფის წულს, მეფის ოჯახის ჩამომავალს (ჩვენს შემთხვევაში მთავრის ოჯახის შთამომავალს – ლ. გ.)“ (იქვე: 120). მათ თავისი წილხვედრი მამულები ეჭირათ და ჰყავდათ ქვეშევრდომი თავად-აზნაურები. ისინი, როგორც ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე აღნიშნავენ, სულ იმის ცდაში იყვნენ, ეცხოვრათ როგორც პატარა მეფეებს და მიეღოთ უმაღლესი თანამდებობა მთავრის სასახლეში. თავადები აგრეთვე ცდილობდნენ, როგორც პატონსქუებს, ისე ეცხოვრათ. მათ უმეტესად პატონსქუების სასახლეში აძლევდნენ მოხელეობას, ხოლო იშვიათად – მთავრის სასახლეში. აზნაურებიც იგივე უპირატესობით სარგებლობდნენ, როგორც თავადები, მაგრამ ზოგი აზნაური დადიანების ქვეშევრდომი იყო, ზოგი კი – სხვა თავადებისა. იერარქიის გარეთ დარჩენილ ფენას გლეხოზა წარმოადგენდა.

დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIX ს-ის I ნახევარში რუსეთის ქვეშევრდომად ყოფნის პირობებში, ოდიშის სახელმწიფოებრივი მართვის სტრუქტურაში შენარჩუნება-შენახვა მოხდა იმ გამოცდილებისა, რაც საქართველოში IV ს-იდან, ფეოდალური ურთიერთობის ჩასახვის, გავრცელებისა და საბოლოოდ ჩამოყალიბების პროცესებიდან გამომდინარე იყო დამკვიდრებული. ასეთი მდგომარეობა იყო სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივაც. XIX ს-ის I ნახევარში ოდიშის მოსახლეობა ძირითადად სამი სახის სახელმწიფო გადასახადს – საურს, საუდიეროს და საციხოს იხდიდა ფეოდალური რენტის სამივე ფორმით – ნატურალური, ფულადი და შრომითი ბეგარის სახით (გოგოლაძე სინ, IV, 1973: 901).

საური იყო სახელმწიფო გადასახადი, კომლზე 2 მარჩილი (კაპიკი). მას ყველა კატეგორიის გლეხი იხდიდა. საუდიერო იყო ასევე სახელმწიფო, ოღონდ ნატურალური გადასახადი და გლეხები მას იხდიდნენ ღომით, პურით, ღვინით და საქონლით. საციხეც ფულადი გადასახადი იყო, კომლზე 2 მარჩილი, რაც ქვეყნის თავდაცვას ხმარდებოდა. თუმცა ოდიშში საციხეს ნატურით იხდიდნენ (იქვე).

XIX ს-ის I ნახევარში ოდიში ავტონომიური სამთავრო იყო. ამიტომ რუსული მმართველობა აქ არსებულ გადასახადებს არ შეხებია.

გლებოზა რაფ. ერისთავის მიხედვით შემდეგ ფენად იყოფოდა: 1. მოჯალაზე (დელმახორე) იყო ბატონის ოჯახში მყოფი გლები, ყველაზე დაბალი ფენა გლებებს შორის, რომლის მოვალეობაში შედიოდა უმძიმესი შრომა – ღომის ცეხვა (ჩხვარუა) და ა. შ. (ერისთავი 1927: 86); 2. მებეგრე გლები იხდიდა დაწესებულ ბეგარას (ოსმალური სიტყვაა), ანუ მოვალეობას. „სიტყვა ბეგარას მაგიერ სამეგრელოში ზოგჯერ ამბობენ დებულებას, ე. ი. რაც დადებულია, დაწესებულია ჩვეულებით“ (იქვე: 89). ბეგარა ითვალისწინებდა ძირითად გადასახადს, ანუ თავ ბეგარას, რაც „შეიცავს 1 ღორს 4-5 მანეთიანს, 1-10 კოკა ღვინოს, 15 ქილა ღომს და ერთ ქათამს“ (იქვე: 90). იყო აგრეთვე ე. წ. გლები მემამულე, რომელსაც გლებები ჰყავდა ყმებად. „ისეთი გლებებიც არიან, – წერს რ. ერისთავი, – რომელთაც ჰყავსთ ორისავე ხარისხის ყმები – მოჯალაზენიც და მებეგრენიც, თუმცა ამ უკანასკნელთა მოვალეობანი უფრო ნაკლებია“ (იქვე: 122). ეს გლებოზა წარმოადგენდა აზატების, ანუ თავისუფალი გლებების მესამე კატეგორიას, რომლებიც მებეგრე გლებების მსგავს გადასახადს იხდიდნენ. სამაგიეროდ თავისუფალნი იყვნენ ღორის გადასახდისგან. მათი წრიდან აყვანილი ფარეშები მებატონის კარზე არ ასრულებდნენ ისეთ სამუშაოს, რომელიც მათ ღირსებას შელახავდა. აზატებსაც ჰყავდათ თავისი ყმა-გლებები (იქვე: 101-103).

აზატები, ანუ თავისუფალი გლებები იხდიდნენ ზოგიერთ გადასახადს და ბეგარას, რითაც უახლოვდებოდნენ აზნაურებს. მაგალითად, აზატები მოვალენი იყვნენ ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ თითო საუკეთესო ძროხა მიეყვანათ ბატონისათვის და გადაეხადათ ოქირსე-პიჩურის (ქრისტეშობის მარხვისა) და ოდიდ-პიჩურის (დიდმარხვის) გადასახადისათვის დადგენილი სურსათი. ამასთანავე, ისინი ცხენით უნდა ხლებოდნენ ბატონს და არ ედოთ ღორის გადასახადი. ისინი ხშირად ინიშნებოდნენ მამასახლისებად მამულებში და ბატონის სახლში. როცა არ იხდიდნენ ძროხის გადასახადს, ვალდებულნი იყვნენ ბატონისთვის მიეყვანათ თითო თხა, ან ცხვარი (ბოროზდინი, ერისთავი, მურიე 1927: 90-103; ტულუში, მონიავა 2015: 100-110).

დამატებითი გადასახადები იყო საური, ანუ საეროზო გადასახადი, რაც ეკუთვნოდა თვით ოდიშის მთავარს და კომლზე 10 შაურს შეადგენდა. თუმცა, როგორც რ. ერისთავი აღნიშნავს, იყო გამონაკლისი შემთხვევები, როცა მთავრის მაგივრად მებატონეები იღებდნენ ამ გადასახადს (იქვე: 90). საუდიერო წარმომდგარია სიტყვისგან „უდიერი“ – ურჩი. ეს იგივე საურის გადასახადია, რასაც გლები იხდიდა არა მთავრის, არამედ

კერძო, ურჩ მებატონეთა სასარგებლოდ, რომლებმაც მთავარს წაართვეს გადასახადის აკრეფის უფლებამოსილება. ეს გადასახადი მოიცავდა თითო ორმანეთიან ღორს, 10-15 კოკა ღვინოს, 1-5 ქილა ღომს და 1 ქათამს (იქვე: 90).

ოჩამური, ანუ **ოჭკომური** გულისხმობდა საჭმელს, სასაზრდოებელს. ბატონი წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ ეწვეოდა თავისი ცოლ-შვილით გლეხს. ის უნდა გამასპინძლებოდა სტუმარს. **ცხენის ჭამობა** გულისხმობდაცხენის გამოკვებას ერთი თვის განმავლობაში. მისული სტუმრების გამოსაკვებად გათვალისწინებული იყო შემდეგი ბეგარა: **საბოჭი ქათამი** – ხსნილის შემდეგ თვეში ერთხელ თითო ქათამის მირთმევა ბატონისათვის; **ოქისე-პიჩური** – ქრისტეშობის მარხვისა; **საყველიერო** – ყველიერის ბეგარა; **ოდიდპიჩური** – სადიდმარხვო ბეგარა; **სამარხო ბეგარა**; **სააღდგომო ბეგარა**; **ობატკური** – საბატკნო ბეგარა; **ძღვენი** – ხორაგის მირთმევა როგორც ბატონისათვის, ასევე სტუმრებისათვის; **სამასპინძლო ბეგარა** (წელიწადში ერთხელ იხდიდნენ აზატები); **საპურე-სამახეზო** ბეგარა – პურის მოსავალზე მოჰქონდათ 2 დედო პური; **სამაჭრო**; **სახურო** – ეს ბეგარა შემოიღო ლევან დადიანმა, როგორც ოჭკომური (საჭმელი, სასაზრდოებელი) მშენებლობის პროცესში; **საკურბუალო**, საბაზიერო, სამეჯოგე მოიცავდა სამ კოთხო ღომს, კოკა ღვინოს და თითო ციკანს; **სამეჯინიზო** – მთავრის მეჯინიბეთა შესანახი ბეგარა; **საუნადო ბეგარა** – ყანაში მუშაობის სანაცვლოდ ღომი 10 ქილამდე, ან დღეში 10 შაურიდან 4 აზაზამდე ფულადი გადასახადი; **საქორწილო** – ჯვრისწერის გადასახადი, კომლზე ერთი, ან ორი ძროხა; **სამარხი** – მიცვალებულის დასამარხი 1-დან 5 მანეთამდე; **საჩექმო ბეგარა** – გლეხი იხდიდა იმ შემთხვევაში, როცა თავის ქალიშვილს მიათხოვებდა ისეთ კაცს, რომელიც თავის ბატონის კუთვნილებაში არ იყო. ეს გადასახადი შეადგენდა 2-3 მანეთს; **საქვრივო** – მებატონე ერთ ხარს ახდევინებდა საქმროს, თუ გლეხის ქვრივი სხვა მებატონის კაცს მისთხოვდებოდა; **სალაშქრო** – გადასახადი იყო სურსათი, საკლავი, ან ფული; **კულუხი**, **საკულუხო**, ანუ გადასახადი დედოფლის სასარგებლოდ – წელიწადში თითო გორო ხორბალი; **სამოურავო** – საეროზო ბეგარა საპოლიციო მმართველობის შესანახად, კომლზე 2 მარჩილი; **ნედლი აბრეშუმი** – აბრეშუმის ყოველ ახალ მოსავალზე გლეხი იხდიდა 1-4 ლანდს (**ბოროზდინი, ერისთავი, მურიე** 1927: 90-95).

„გლეხები მებატონეს აძლევდნენ აგრეთვე მოახლეს – მსახურ ქალს სამუდამოდ“ (გოგოლაძე საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ

ხანაში, 1971: 158). სავსებით გასაზიარებელია დ. გოგოლაძის თვალსაზრისი იმისთან დაკავშირებით, რომ XIX ს-ის I ნახევარში დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში, შეიმჩნეოდა საბატონო ბეგარა-გადასახადების უფრო მრავალრიცხოვნება, ვიდრე ქართლ-კახეთში (გოგოლაძე 1971: 156).

როგორც ვხედავთ, XIX ს-ის I ნახევარში ყმა-გლეხებს მებატონეებისადმი მრავალნაირი გადასახადი ემართათ, რაც თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს გლეხთა ექსპლუატაციის ხარისხს თუ ოდენობას (სოსელია III, 1990: 177). გლეხი გადასახადს იხდიდა ყოველწლიურად, ნატურალური და ფულადი სახით, რაც მის ცხოვრებას უფრო გაუსაძლის ხდიდა.

ოდშიში რუსეთის ხელისუფლების დამკვიდრების ხანგრძლივ პერიოდს თან სდევდა იმპერიის გაუთავებელი ომები ოსმალეთთან, სადაც, რუსეთის ჯართან ერთად, მონაწილეობდა გლეხობაც. ყოველივე ეს უზომოდ აზარალებდა მოსახლეობას. ამას თან ერთვოდა საშინაო მღელვარება, რაც დიდ ზიანს აყენებდა ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკურ ცხოვრებას. ფეოდალური ეპოქისათვის დამახასიათებელი საწარმოო ძალა და წარმოებითი ურთიერთობა (ზოგადად ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობა) არ იძლეოდა ეკონომიკური ცხოვრების სწრაფი წინსვლის შესაძლებლობას. განსაკუთრებით მძიმე იყო გლეხებისათვის ბატონისა და მისი თანმხლები პირების პერიოდული სტუმრობა. ასეთი სტუმრობების შედეგად ბევრი სოფელი ამოწყვეტილა კიდეც. „სოფელში ორი კვირა იდგნენ, ყოველდღე გლეხნი თავისას მოსადგურეთ უმასპინძლდებოდა თხით, ღორითა, ქათმითა, კრავითა, ქვევრების მოხდით და ღვინოებით, ღომით, სიმინდით, ღომის ჩალით და ცხენთათვით აუხდიდნენ დაფარულ სახლებს და აჭმევდნენ ცხენებს, სწვავდნენ ჭიგოთა...“ (კაკაბაძე IV, 1929: 51-52).

ოდშიშის (სამეგრელო) სამთავროს მართვის ცენტრი იყო ზუგდიდში მდებარე მთავრის სასახლე, რომელსაც ცენტრალური დაწესებულება, სამთავრო კარი, ანუ ხელმწიფის კარი ეწოდებოდა. სამთავრო კარის მოხელენი, ანუ კარისკაცი იყვნენ, როგორც „გამგენი კარისანი“, განკარგულებისა და ბრძანების გაცემის შემძლე მოხელენი, ისე „საქმის მოქმედნი“, ანუ აღმასრულებელი მოხელენი. „პირველი იყვნენ უზედაესნი, ანუ დიდნი, მეორენი უქვედაესნი, ანუ მცირენი. უზედაეს მოხელეს მთავარი მოახსენებდა, უქვედაესს კი უბრძანებდა“ (ტულუში, მონიავა 2015: 100). სამთავროს სასახლე, მსგავსად სამეფო სასახლისა, წარმოადგენდა სახელმწიფოს მთავარ

პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ დაწესებულებას, რომელშიც ერთიანდებოდა სალარო, საჯინიზო, საღვინე დასხვა უწყება (იქვე: 100). აღნიშნული გამოკვლევით ირკვევა, რომ XIX ს-ის დამდეგს ცენტრალურ მოხელეთა შორის სახლთუხუცესი იყო უმთავრესი, XIX ს-ის I ნახევარში მსაჯულთუხუცესი დაწინაურდა. აგრეთვე XVI-XVIII საუკუნეებში, ვიდრე XIX ს-ის დამდეგამდე, სამთავროში ერთ-ერთ უმთავრეს თანამდებობას წარმოადგენდა სარდალი. პროფ. მ. დუმბაძისგან განსხვავებით მკვლევარები ტულუში, მონიავა მიიჩნევენ, რომ აქ ოთხი სარდალი იყო (ოდიშის, ლეჩხუმის, აფხაზეთისა, რომლის ადგილი გვიან XVIII საუკუნეში სამურზაყანომ დაიკავა. მეოთხე სადროშო, სვანეთი უნდა ყოფილიყო, რომელიც სამეგრელოს მთავრის ხელისუფლებას, ნომინალურად მაინც, აქ რუსების გამოჩენამდე, ყოველთვის აღიარებდა აფხაზეთის სათავადოებისა და თავისუფალი თემების მსგავსად (ტულუში, მონიავა: 2015: 103). დავით დადიანის გამთავრებამდე ოდიშში საბატონო სოფლების სამსჯავრო და საპოლიციო გამგეობა ებარა ბატონს, მემეამულეს, ხოლო 1840 წელს, დადიანის მიერ გატარებული ადმინისტრაციული და სასამართლო რეფორმის შედეგად, გაუქმდა მოურავის ინსტიტუტი და 1841 წლის 1 იანვარს შეიქმნა უზენაესი სასამართლო (ტულუში, მონიავა: 102-106). აგრეთვე ოდიშში მნიშვნელოვანი იყო ქალაქთუხუცესის თანამდებობა. „ქალაქთუხუცესი ქალაქში, ისევე როგორც მდივანბეგი მაზრაში, წარმოადგენდა სასამართლოს პირველ ინსტანციას და ისიც აღჭურვილი იყო ადმინისტრაციული უფლებებით. მისი უმთავრესი მოვალეობა ვაჭართა და ხელოსანთა მართვა იყო“ (იქვე: 103).

დასკვნა: როგორც ვხედავთ, ფეოდალური სისტემის წიაღში საუკუნეების განმავლობაში დაკანონებული მრავალრიცხოვანი გადასახადები და აქედან გამომდინარე ურთიერთ დაპირისპირებულ კლასთა შორის კონფლიქტების გაჩენა ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა რუსეთის ხელისუფლების სამეგრელოში საბოლოოდ დამკვიდრების გზაზე. ბატონყმური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი მძიმე პირობები აუცილებლად შექმნიდა კლასობრივი წინააღმდეგობების გაჩენის პრეცედენტს. ასეთი ვითარების მომწიფების და გაჩენის შემთხვევაში არსებული კრიზისის თავის სასარგებლოდ გამოყენება-მართვის შესაძლებლობას მეტროპოლია ხელიდან ნამდვილად არ გაუშვებდა.

თავი II. რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა

საქართველოში XIX საუკუნის დამდეგს - ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსია და რუსული მმართველობის დამყარება

რუსეთის სახელმწიფოს მიერ XVI ს-ში დაწყებული არარუს ხალხთა დაპყრობები ხასიათდებოდა დაპყრობილი ხალხების არნახული ჩაგვრით და ძარცვით. საქართველოში იმპერიის კოლონიზატორული პოლიტიკა ორი მიმართულებით მიმდინარეობდა: ერთი მხრივ, ეს იყო კოლონიზაციის, დენაციონალიზაციის, დემოგრაფიული ექსპანსიის, რუსიფიკაციკაციის, მეორე მხრივ კი ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის ბრძოლის უმძაფრესი პასაჟებით დატვირთული ეპოქა. ჩვენი საკვლევი თემის მთავარი არსია წარსულის მწარე გამოცდილების გააზრება მომავალის შესანარჩუნებლად და აქედან გამომდინარე იდეოლოგია რუსიზმი, რომელიც XVI საუკუნიდან მეფის რუსეთმა ცარისტული კონცეფციის აღორძინებით დაიწყო (მართლმადიდებლური აღმსარებლობის ხალხთა მიმართ გამოვლენილი მზრუნველობა იყო პოლიტიკური ფარსი დაპყრობითი პოლიტიკის საფუძვლის ჩასაყრელად, გასაადვილებლად და გაგრძელდა პეტრე I (1682-დ.1721-ი.-1725გ.) მმართველობის დროს. იმპერიულმა იდეა 1721 წელს ჩრდილოეთის ომში გამარჯვებით უმაღლეს (კულმინაციურ) ნიშნულს მიაღწია, ხოლო ქვეყნის იდეოლოგიურ არქიტექტონიკაში დალექილმა იმპერიულმა ამბიციამ – რუსიზმმა ყველა მომდევნო ეპოქაში, ანუ საბჭოთა-კომუნისტურ და პოსტსაბჭოთა სივრცეში შეიძინა ნეო-კოლონიალისტური გემოვნების დახვეწის – მიზნების, წარმოდგენების, შეხედულებების, დამოკიდებულებების განგრძობადობისთვის დამახასიეთებელი დინამიკა. აქედან გამომდინარე სხვათა ტერიტორიების დაპყრობის დაუოკებელმა მიზანსწრაფვამ, აღნიშნულ ქვეყანაში მოახერხა ერთ მთლიან მსოფლმხედველობად ჩამოყალიბება და რუსული იმპერიული ზრახვების „სამიდღემშიო“ მდგრადობისთვის ფასადის შექმნა. ამ პროცესმა 21-ე საუკუნეშიც დატოვა ძალაში რუსული საფრთხის გაცნობიერების აუცილებლობა პატარა ერებისათვის.

სწორედ ასეთი იმპერიულ-კოლონიური ზრახვებით შეპყრობილი სახელმწიფოს მსხვერპლი გახდა კავკასია, მათ შორის საქართველო. XIX ს-ის დასაწყისიდან

საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში იწყება ახალი ეპოქა, რაც გამოირჩევა ხანგრძლივი და დრამატიზმით აღსავსე პროცესებით. ამ პერიოდში საქართველომ დაკარგა ყველაზე მთავარი და ძვირფასი, რაც შეიძლება ჰქონდეს ამა თუ იმ ხალხს, – თავისუფლება და ეროვნული სახელმწიფოებრიობა. სახელმწიფოებრიობის გაუქმების პროცესი, როგორც ცნობილია, ასე დაიწყო: XVIII საუკუნის 80-იან წლებში რუსეთი ავსტრიასთან ერთად ამუშავებს „დიდ გეგმას“, რომლის მიხედვით „ევროპიდან სრულიად უნდა განედევნათ თურქები... ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის დადების შემდეგ რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკა მიმართული იყო ყირიმის საბოლოოდ შემოერთებისა (იგულისხმება – „დაპყრობისა“, საბჭოური ცენზურის პირობებში სხვანაირად ვერც დაწერდნენ – ლ.გ.) და ამიერკავკასიის საკითხის გადაჭრისაკენ“ (პაიჭაძე, 1973: 686). ამ დროისათვის ირანშიც (ქერიმ-ხანის (1750 – 1779) ირანის შაჰის გარდაცვალების შემდეგ) არეულობა იყო. რუსეთი შეეცადა ვითარება ამიერკავკასიაში თავის სასარგებლოდ შემოებრუნებინა და პირველ რიგში მიზნად დაისახა ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება (იქვე). ამ საკითხის მოგვარება დაევალა რუს თავადს გრიგოლ ალექსანდრეს ძე პოტიომკინს. მან იაკობ რაინეგის მეშვეობით მოლაპარაკება დაიწყო ერეკლე II-სთან. რაინეგსმა პოტიომკინის შემოთავაზება გადასცა ერეკლე მეფეს, რათა მას რუსეთის მფარველობა მიეღო. აგრეთვე ურჩია შერიგებოდა იმერეთის მეფე სოლომონ I-ს და ერთად ემოქმედათ საერთო მტრის წინააღმდეგ. ეკატერინე II-ის მთავრობის მიზანი იყო მფარველობაზე მოთხოვნის ინიციატივა ერეკლესაგან წამოსულიყო. რაინეგსიც მთელი მონდომებით შეუდგა ამ მისიის შესრულებას (გელაშვილი 2002: 14). რაინეგსიც, როგორც რუსეთის საქმეთა რწმუნებული, მთელი მონდომებით შეუდგა ამ მისიის შესრულებას 1783 წლის 24 ივლისს გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას (რუსეთის მხრიდან – გენერალმა პავლე სერგის ძე პოტიომკინმა, ხოლო ქართლ-კახეთის მხრიდან – თავადებმა – იოანე მუხრან-ბატონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ). ხელშეკრულების ტექსტი შედგებოდა პრეამბულის, 13 ძირითადი და 4 სეპარატიული მუხლის, ანუ არტიკულისაგან. ხელშეკრულების რატიფიკაცია მოხდა თბილისში. ერეკლე II-მ მას ხელი მოაწერა 1784 წლის 24 იანვარს და გადასცა რუსეთის წარმომადგენელს, ვ. ტამარას. ტრაქტატს „მეგობრობითი პირობა“ ეწოდებოდა და ეს მეგობრობის პირობით დამშვენებული დოკუმენტი დე-იურედ წარმოადგენდა ქვეყნის მართვის პოლიტიკურ

ნაწილში ქართლ-კახეთის რუსეთის გუბერნიად (იგივე კოლონია ლ.გ.) გადაქცევის აქტს. მართალია, ეკატერინე II ქართლ-კახეთის მფარველობას აღიარებდა, კისრულობდა ერეკლესა და მისი მემკვიდრეების უფლებების დაცვას, იძლეოდა საქართველოს ისტორიულ საზღვრებში აღდგენის იმედსაც, მაგრამ ყოველივე ამის სანაცვლოდ ბაგრატიონ მეფეებს უარი უნდა ეთქვათ, სულ მცირე, ქართული ტრადიციული შინაარსით შექმნილ ოფიციალურ სიმბოლიკებზე. „საქართველოში ტახტზე ახლად ასულ მემკვიდრეს რუსეთის იმპერატორისაგან უნდა მიეღო სამეფო ნიშნები – გვირგვინი, სიგელი და დროშა, რუსეთის იმპერიის გერბით, რაშიც ჩახატული უნდა ყოფილიყო ქართლ-კახეთის სამეფოს გერბიც; მასვე უნდა გამოეგზავნა ქართველი მეფისათვის ხმალი, კვერთხი, და მანტია, ანუ „წარმოსასხმელი ყარაყუმისა“ (პაიჭაძე, 1973: 690).

როგორც ცნობილია, დასახელებული ატრიბუტიკა სახელმწიფო ნიშნებს არ წარმოადგენს, მაგრამ, იგი, როგორც წესი, დამახასიათებელია სუვერენულ სახელმწიფოთა უმრავლესობისათვის. რაც შეეხება ქართლ-კახეთის სამეფოს გულგრილობას და საკუთარი პოზიციის არქონას (კონფორმიზმი) ამ მიმართულებით, პოლიტიკურად წამგებიანი შინაარსი ჰქონდა, რადგან ასეთი შემგუებლობა და იმპერიის მიერ შედგენილი დიდი ძალის მქონე ტრაქტატის უპრინციპო, ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე მიღება მომასწავებელი იყო ბაგრატიონთა სამეფო კარის რუსეთის ხელისუფლების მიმართ უფრო მეტ დათმობებზე წასვლისა. მით უმეტეს, ამ ეტაპზე, გარდა არსით გადასხვაფერებული სიმბოლიკების მიღებისა, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა უფრო შორს წავიდა და იმავე ტრაქტატის საფუძველზე მეფე ერეკლეს პირდაპირ აეკრძალა საგარეო პოლიტიკის წარმართვა რუსეთის იმპერატორთან შეთანხმების გარეშე. მას მხოლოდ საშინაო პოლიტიკაში დაუტოვეს დამოუკიდებლად მოქმედების შესაძლებლობა. ეს უკვე იმას ნიშნავდა, რომ იმპერიამ საგარეო პოლიტიკის წარმართვის სახელმწიფოებრივი ფუნქცია უბრძოლველად ხელში აიღო, რომ ქართლ-კახეთის მეფე ერთ-ერთ მთავარ საკითხში, კერძოდ, საგარეო პოლიტიკაში ნებაყოფლობით ნომინალური (სახელობითი) მმართველის ფუნქციას სჯერდებოდა. მომავალში ბაგრატიონთა დინასტიის მეფე ვერ შეიმუშავებდა საგარეო ურთიერთობების წარმართვის ძირითად პრინციპებს და მოქმედების მთავარ მიმართულებებს. ასე, რომ, ბაგრატიონთა დინასტიას ამიერიდან უარი ეთქვა

სახელმწიფოს მართვის პოლიტიკურ ფუნქციაზე, რაც სუვერენული სახელმწიფოს არსებობისათვის დამახასიათებელი უმთავრესი ნიშანია. გეორგიევსკის ტრაქტატით იმპერიამ საქართველოს კოლონიზაციის გეგმის ერთი ნაწილი, კერძოდ, საგარეო პოლიტიკა, ქართლ-კახეთში, დე-იურედ, ანუ სრულად იმპერიის მართვას დაუქვემდებარა.

XVIII ს-ის მიწურულს კავკასიაში ვითარება რუსეთმა თავის სასარგებლოდ დაასრულა, რადგან ერეკლეს გარდაცვალებასა და გიორგის გამეფებას (1798 წ.) მოჰყვა ქართლ-კახეთში საშინაო-პოლიტიკური ვითარების უაღრესად დამაბზვა. საქმე იმაში გახლავთ, რომ სამეფო სახლის შიგნით ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ „უფროსი (ირაკლისაგან) და უმცროსი (გიორგისაგან) შტოები, რომლებიც იულონ ერეკლეს ძის და დავით გიორგის ძის გარშემო დაჯგუფდნენ. გიორგი მეფემ დაარღვია თავისი სახლისშვილებისადმი მიცემული პირობა, რომ ტახტის მემკვიდრედ იულონს სცნობდა და რუსეთის იმპერატორს საკუთარი შვილის – დავითის მემკვიდრედ დამტკიცება მოსთხოვა. გაითვალისწინა რა დავის მომენტის სარგებელი, რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა სასწრაფოდ განაახლა 1783 წლის ხელშეკრულება და 1799 წ. 18 აპრილს გიორგის თხოვნა დააკმაყოფილა“ (დუმბაძე სინ IV, 1973: 803). 1799 წლის ნოემბერში საქართველოში, გეორგიევსკის ტრაქტატის მოთხოვნათა გათვალისწინებით, დამხმარე ლეგიონი შემოვიდა გენერალ ლაზარევის სარდლობით, რომელსაც თან მოჰყვა გიორგი მეფის კარზე რუსეთის წარმომადგენელი მინისტრი კოვალენსკი (იქვე: 804). ეს უკანასკნელი გამოირჩეოდა თავხედობით. თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ რამდენიმე დღე არ ეახლა მეფეს, ხოლო როცა გადაწყვიტა მეფესთან მისვლა, მას წინასწარ შეუთვალა, რომ მისთვის განსაკუთრებული ტახტი მოემზადებინათ. იგი მეფესთან მივიდა სამეფო კარზე მიღების ეტიკეტის დარღვევით, სამგზავრო ქუდით და ქურქით, ხოლო თავისი სავარძელი იმდენად ახლოს მისწია გიორგი XII-ის ტახტთან, რომ თავისი მუხლები მეფის მუხლებს პირდაპირ მიაბჯინა. იგი საქართველოდან გიორგი XII-ის მოთხოვნით გაიწვიეს 1800 წლის 3 აგვისტოს (აქტები II, N3), მაგრამ 1802 წ. მაინც დაინიშნა საქართველოს მმართველად (მაქსიმე ბერძნიშვილი მასალები XIX საუკუნის I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. ყაზარმობის რაობისთვის. II 1983: 69).

ჯარის ქართლ-კახეთში შემოყვანას დიდი ზარ-ზეიმით შეხვდა რუსეთის მომხრე დაჯგუფება და, როგორც ალ. ჭავჭავაძე აღნიშნავდა, ეს გასაკვირი სულაც არ იყო, რადგან მათ არ შეეძლოთ ამ დროს რაიმე წინააღმდეგობის გაწევა (ჭავჭავაძე 1940: 245).

1800 წლის 7 ნოემბერს რუსთა და ქართველთა გაერთიანებულმა ჯარმა სასტიკად დაამარცხა ომარ-ხან ავარიელის ლაშქარი სოფელ კაკაბეთში, მდ. იორთან. ამ მომენტისათვის რუსოფილი ძალები პოზიტიურად უყურებდნენ იმპერიის მისწრაფებას ქართლ-კახეთში დამკვიდრებისაკენ. რაც შეეხება რუსეთის ხელისუფლების ჩანაფიქრს, ეს ამ პერიოდისათვის ინსპირირებული იყო და ნამდვილი მიზანი მათი ზრახვებისა არ ყოფილა მხოლოდ უანგარო დახმარების გაწევა ქართლ-კახეთისადმი. რუსეთის იმპერიის შენიღბული მოქმედების გამჟღავნების ჟამმაც არ დააყოვნა. მალე ქართლ-კახეთის ტახტის მემკვიდრედ რუსეთმა არა იულონი, არამედ დავითი დაამტკიცა. ამ ფაქტმა კიდევ უფრო გააღიაზიანა ირანი, რომელიც თვლიდა, რომ ეს რუსეთის მხრიდან, უკვე მერამდენედ, მის საგარეო საქმეებში უხეშ ჩარევას ნიშნავდა (O.Маркова, 1951: 19; დუმბაძე, სინ, IV, 1973: 805). უკმაყოფილო შეიქმნა იულონის მომხრე დაჯგუფებაც. ასეთი მძიმე საშინაო და საგარეო ვითარება აბსოლუტურად ხელსაყრელი იყო დამპყრობელისათვის. მით უმეტეს, გიორგი მეფე დაჟინებით სთხოვდა რუსეთს, დაეცვა საგარეო მტრისაგან ქართლ-კახეთი და შეენარჩუნებინა მისთვის სამეფო ხელისუფლება რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში აღიარებით. ამ დროისათვის ასეთი თხოვნა იმპერიას არც სჭირდებოდა. საინტერესოა საქართველოში დაზვერვის მისიით გამოგზავნილი რეზიდენტის რუსეთის სახელმწიფო მოხელის – ალექსანდრე მუსინ-პუშკინის (1744-1817 წწ.) საიდუმლო მოხსენება იმპერატორისადმი, სადაც ჩამოთვლილია ის პოლიტიკური თუ ეკონომიკური შედეგები, რასაც რუსეთი ქართლ-კახეთის დაპყრობის შემდეგ ამ მხარის ათვისების შედეგად მიიღებდა: 1. კავკასიის მთიელები აილაგმებოდნენ, რადგან ისინი ორივე მიმართულებით რუსეთის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებს შორის მოექცეოდნენ და კავკასიის ხაზი რუსეთის კონტროლს დაექვემდებარებოდა; 2. გაიხსნებოდა გზა ოსმალეთთან და ირანთან ვაჭრობისათვის (თუ მოხდებოდა, მაგალითად, კონფლიქტი ოტომანთა პორტასთან, ვაჭრობის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი საკვანძო პუნქტები მათ ხელში იქნებოდა მოქცეული). მაშასადამე, შესაძლებელი იქნებოდა აღმოსავლეთიდან შეეტიათ როგორც ოსმალეთისათვის, ასევე ირანისთვის (ბაქო-სალიანში ჩაყენებული რაზმი ამ გზებზე

ინდოეთთან ვაჭრობას უზრუნველყოფდა); 3. თუ ქართლ-კახეთს დაიპყრობდნენ, ეს ნიშნავდა უახლოეს მომავალში, თავისთავად იმერეთისა და ოდიშის დაპყრობასაც; 4. ამ შემოერთებით(სტილი დაცულია – ლ.გ.), ანუ, დაპყრობით იმპერიას შეემატებოდა ბარაქიანი, უხვი, სამოთხისებური ჰავით გამორჩეული მიწა-წყალი (Бутков II, 1869: 464). რუსეთის ხელისუფლება მიზანმიმართულად მოიწვედა საქართველოში სრულად დამკვიდრებისკენ. ასეთ პირობებში იმპერიამ საქართველოს ოკუპაციის მიზნით ახალი ჯარი გამოაგზავნა და ამას, თითქოს, მხოლოდ ქართველთა თხოვნის საფუძველზე აკეთებდა. თუმცა ასეთ ინსპირირებულ მოქმედებას ფარდა ახადა ახალმა გარემოებამ. გიორგი XII გარდაცვალა 1800 წლის 28 დეკემბერს, ხოლო 1801 წლის 18 იანვარს პავლე I-მა გამოსცა მანიფესტი პეტერბურგში, რაც მეფე გიორგის სიცოცხლეში 1800 წლის 18 დეკემბერს იყო შედგენილი, რომლის თანახმად ქართლ-კახეთი რუსეთის გუბერნიად გამოცხადდა. პავლე პირველმა აღნიშნული „მანიფესტი კნორინგს გაუგზავნა და დაავალა, რომ იგი მხოლოდ ...გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემთხვევაში გამოექვეყნებინათ საქართველოში. მანამდის კი შუაგულ ზამთარში კავკასიის ქედის თითქმის გაუვალი უღელტეხილებით კნორინგი რუსული ჯარის პოლკებს ზედიზედ აგზავნიდა საქართველოში, რათა მანიფესტის გამოცხადებისას რაიმე მოსალოდნელი საფრთხე თავიდან აეცილებინა“ (ორჯონიკიძე 1992: 7). აღნიშნულის შესახებ ქართლ-კახეთის მოსახლეობისთვის ცნობილი გახდა 1801 წლის 16-17 თებერვალს. იმავე წლის 20 იანვრის ბრძანებით ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენლები პეტერბურგში გაიწვიეს, 1801 წლის 6 მარტს პეტერბურგში შეიმუშავეს ქართლ-კახეთის ახალი მმართველობის წესები, 11 მარტს სახელმწიფო სენატმა გენერალ-გუბერნატორად (კავკასიის მთავარმართებელი) დანიშნა კარლ კნორინგი, ხოლო სამოქალაქო გუბერნატორად – რუსეთში აღზრდილი და გარუსებული გენერალი ორბელიანი, მაგრამ 1801 წლის 11 მარტს პავლე I-ის მკვლელობის გამო, ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის ახალი შინაარსით დამყარება დროებით შეფერხდა (დუმბაძე სინ IV 1973: 815-816). კავკასიის ხაზის უფროსი კნორინგი საქართველოში 1801 წლის 24 მაისს მოზდოკიდან თბილისში ჩამოვიდა, დავით ბატონიშვილი გადააყენა სამეფოს გამგებლობიდან და აქ დროებითი მმართველობა დააარსა. დროებითი მმართველობის თავჯდომარედ ლაზარევი იყო დანიშნული, წევრებად ქართველი მდივანბეგები (ორჯონიკიძე 1992: 17). მმართველობაში დატოვეს მეფისდროინდელი ქართველი

მდივანბეგები – ზ. ბარათაშვილი, ე.თუმანიშვილი, ი.ჩოლოყაშვილი, ს. თუმანიშვილი და ბებუთოვი. „ლაზარევი და მდივანბეგები სამოქალაქო მმართველობას ახორციელებდნენ; უმაღლეს მმართველად მთავარსარდალი გენ. კნორინგი ითვლებოდა; ეს უკანასკნელი წყვეტდა აგრეთვე სისხლის სამართლის საქმეებსაც. სინამდვილეში ყველა საქვეყნო საქმე ლაზარევისა და მდივანბეგთა ხელში მოექცა. ფაქტიურად ამ დროიდან შეწყვიტა არსებობა ქართლ-კახეთის სამეფომ“ (დუმბაძე 1957: 45). ქართლ-კახეთის შიდა ვითარებას კნორინგი 22 დღის განმავლობაში ეცნობოდა და არკვევდა. მის მიერ პეტერბურგში გაგზავნილ დასკვნებს აქ არსებულ ვითარებაზე სასწრაფოდ მოჰყვა რუსეთის ახალი იმპერატორის, ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი, რომლის ძალით რუსული ჯარის მიერ უკვე ოკუპირებული ქართლ-კახეთის ანექსირება და იმპერიის გუბერნიად გადაქცევა ოფიციალურად იქნა აღიარებული (დუმბაძე სინ IV, 1973: 817. აქტები I: 425-431, N547).

ქართლ-კახეთის უმაღლეს ხელისუფლებას ეწოდა „საქართველოს მმართველობა“, რომლის სათავეში იდგა საქართველოს მთავარსარდალი, იგივე მთავარმართებელი. პირველი მთავარმართებელი იყო გენერალი კნორინგი, რომელიც ჯერ ქართლ-კახეთში, ხოლო შემდეგ მთელ ამიერკავკასიაში რუსეთის უმაღლეს მოხელეს წარმოადგენდა (ვაჩნაძე, გურული 2014: 12). საქართველოს სამოქალაქო მმართველად დაინიშნა ჯერ კიდევ გიორგი XII კარზე გამოგზავნილი მინისტრი-კოვალენსკი. მალე 1802 წლის აპრილ-მაისში საზეიმოდ ერთმანეთის მიყოლებით გაიხსნა საქართველოს უმაღლესი მმართველობა და სამაზრო დაწესებულებანი. კნორინგმა ყველა სამთავრობო დაწესებულებას სახელმძღვანელოდ დაურიგა დაწვრილებითი ინსტრუქციები „...ამ ინსტრუქციებში არც ერთი მუხლი არ იყო ორიგინალური. იგი უბრალოდ შესაბამისი წესდებიდან გადმოხეჭილი მუხლების გროვა იყო, რომელშიც ცალკეული დანაშაულის შემადგენლობა ისე ბუნდოვნად და კაზუსტიკურად იყო განსაზღვრულ, რომ სურვილის შემთხვევაში არაკეთილსინდისიერ მოხელეებს სულ ადვილად შეეძლოთ მძიმე დანაშაულის მსუბუქად შერაცხვა და პირიქით, მსუბუქი დანაშაულის დამძიმება“ (ორჯონიკიძე 1992: 20).

როგორც აღვნიშნეთ ახალი მმართველობის სათავეში იდგა საქართველოს მთავარმართებელი (მთავარსარდალი). ამ თანამდებობაზე დანიშნული სამხედრო მოხელე რუსეთის სახელმწიფოს წინაშე თავდაპირველად ქართლ-კახეთის, შემდეგ კი

მთელი ამიერკავკასიის ყოველგვარ საქმეებზე უმაღლესი პასუხისმგებელი პირი იყო. მთავარსარდლის თანაშემწედ ითვლებოდა „საქართველოს მმართველი“, რომელსაც უმთავრესად სამოქალაქო მმართველობის საკითხები ეხებოდა. მმართველობა დანაწილდა 4 განყოფილებად, ანუ „ექსპედიციად“: 1. აღმასრულებელი, 2. სამოქალაქო საქმეების, 3. სისხლის სამართლის საქმეთა და 4. სახაზინო ქონებათა. აღნიშნულ „ექსპედიციებში“ ე. წ. მრჩეველთა სახით დაშვებული იქნენ ქართველი თავადებიც, რომლებსაც რუსი მოხელეები უნდა დაეკავშირებინათ ხალხთან. ქართლ-კახეთი დაიყო 5 მაზრად, რომელსაც სათავეში ჩაუყენეს რუსი სამხედრო მოხელეები – კაპიტან-ისპრავნიკები. სამაზრო-საეროზო პოლიციებშიორ-ორი მსაჯული იყო.ამ თანამდებობაზე ადგილობრივი თავად-აზნაურები ინიშნებოდნენ. ასევე იყო სამაზრო სასამართლოებშიც (დუმბაძე სინ IV, 1973: 827).

დასახელებული ოთხი ექსპედიციის უფროსები და წევრები საქართველოს უზენაესი მთავრობის „საერთო საკრებულოს“ შეადგენდნენ. საერთო საკრებულო იხილავდა, მთავრსარდლის წინადადებით, მხოლოდ განსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეებს (ჩხეტია ენიმკის მოამბე VIII, 1940: 29).

კნორინგმა ახალი მმართველობის საზეიმო გახსნის შემდეგ „საქართველოში განლაგებული ჯარების და საერთოდ სამხედრო საქმის უფროსად კვლავ ლაზარევი დატოვა, სამოქალაქო მმართველობა მთლიანად კოვალენსკის მიანდო (ორჯონიკიძე 1992: 21). კოვალენსკის ასეთი თანამდებობრივი ამაღლების შემდეგ მთავარ საზრუნავად გაიხადა საკუთარი თავმოყვარეობის და ანგარების დაკმაყოფილება. მან თავისი ნათესავებით და თანამზრახველებით დააკომპლექტა თითქმის მთელი სამოქალაქო მმართველობა; „შექმნა მათგან მმართველი მოხელეების მჭიდრო ქსელი და მათი საშუალებით ახორციელებდა თავის მიზნებს – უმოწყალოდ მარცვავდა ქართველ ხალხს. განურჩევლად იგდებდა ხელთ ყველაფერს: ფულს, მიწებს, სურსათ-სანოვანებს, თავისი პირადი სარგებლობისათვის იყენებდა შრომით ბეგარას და ა.შ. ქართველი თავადაზნაურობის მიერ გლეხობის ექსპლოატაციას დაემატამისთვის სრულიად უცხო, მისი ზნე-ჩვეულებებისა და ყოფისათვის მიუღებელ ფორმებში წარმოებული მარცვა-გლეჯა, რაც ამ ჩაგვრას განსაკუთრებით მძიმე ხასიათს აძლევდა“ (ორჯონიკიძე 1992: 21-22).

ქართლ-კახეთში დამყარებული რუსული მმართველობა იყო სამხედრო-საოკუპაციო ხასიათის, რომელიც რუსეთის შეიარაღებულ ძალებს ეყრდნობოდა და მისი შენახვა ხალხს ეკისრებოდა. ამ „პოლიტიკური წყობილებიდან იდევნებოდა მშობლიური ქართული ენა, მართვა-გამგეობის ენა ამიერიდან იყო რუსული, რომელიც ხალხს არ ესმოდა“ (დუმბაძე I, 1958: 398; დუმბაძე სინ IV, 1973: 829). თავდაპირველად ვახტანგ VI-ის კანონები ძალაში დატოვეს, მაგრამ სასამართლო პროცესები რუსეთის იმპერიის კანონების მიხედვით უნდა ჩატარებულიყო. საქართველოში რუსული ენის საყოვეთაო უცოდინარობის პირობებში რუსული მმართველობის შემოღება დიდ სიძნელეებს აწყდებოდა. ასეთ პირობებში რუსი მოხელეები, განსაკუთრებით გარუსებული პავლე ციციანოვის (1802-1806) მთავარმმართველობის პერიოდში ყველაფერს აკეთებდნენ ამ სიძნელეებით გამოწვეული უკმაყოფილების შესანელებლად, მის მიერ კეთილშობილთა სასწავლებლის დაარსება სწორედ ამ მიზნით იყო განპირობებული (ორჯონიკიძე 1992: 48). გარუსებულ ციციანოვს უძველესი ქართული საეკლესიო საგალობლები თხის პეტელს აგონებდა და და ურჩევდა ანტონ კათალიკოსს წირვის დროს კიევის ნოტა გამოეყენებინა (აქტები, II: 268, ორჯონიკიძე 1992: 48).

„რუსეთის დიპლომატიამ კარგად იცოდა, რომ ქართლ-კახეთის საკითხის გადაწყვეტა უმნიშვნელოვანესი გასაღები იყო მთელი საქართველოს ოკუპაციისა“ (ბენდიანიშვილი, დაუშვილი... რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში, 2008: 31). როგორც ცნობილია ყველა რუსულ დოკუმენტში ქართლ-კახეთი მოხსენიებულია, როგორც საქართველო, რაც რუსეთის მთავრობის თვალსაზრისით, რეალურად, მთელი საქართველოს, დაუფლებს ნიშნავდა. ამიტომ, როგორც ვხედავთ ძირითადი ძალები მიმართა ,პირველ რიგში, სწორედ, აღმოსავლეთ საქართველოს დაუფლებისაკენ.

სამხედრო ქვეყანამ, საქართველოში, თავის კოლონიური მიზნების სრულად განხორციელებისათვის გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებიდან, ვიდრე ქართლ-კახეთის სამეფოს ოფიციალურ გაუქმებამდე, არსებული 18 წლიანი პერიოდი, სრულად გამოიყენა. ეს დრო საკმარისია აღმოჩნდა იმისთვის, რომ მას ქართლ-კახეთისათვის, წაერთმია საგარეო-პოლიტიკურ ფუნქციებთან ერთად, საშინაო (ეკონომიკური, სოციალური, სამართლებრივი, საგანმანათლებლო) ფუნქციები. ამიერიდან რუსეთი

ადმოსავლეთ საქართველოში საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარმართვას დე-იურედ საკუთარ თავზე იღებდა.

დასკვნა: ამრიგად, საქართველოში ბაგრატიონთა ხელისუფლება ოფიციალურად რუსეთის სახელმწიფოს ძალაუფლებამ ჩაანაცვლა. ამით საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში ახალი ეპოქა დაიწყო. იმპერია ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ, ხალხთა განთავისუფლების „მისიით“, თავისი კოლონიური პოლიტიკის გატარებას კიდევ უფრო დახვეწილი შინაარსით შეუდგა. ამჯერად, დასავლეთ საქართველოს კოლონიად გადაქცევის საკითხი დღის წესრიგში აქტიურად დადგა.

თავი III. რუსული კოლონიური მმართველობა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში XIX საუკუნის I მესამედში

§.3.1. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს შესვლა რუსეთის ქვეშევრდომობაში და დაპირისპირება იმერეთის სამეფოსთან

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სტატუსის გაქრობისა და ეროვნული ღირსებისათვის შეურაცხყოფელი, და შეიძლება ითქვას, ჯერაც გამოუსწორებელი მოვლენების დასაწყისი იყო გეორგიევსკის 1783 წლის ტრაქტატი, რაც, რუსეთის მთავრობამ, 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებით დააგვირგვინა. ასეთი შინაარსობრივი იგივეობით განვითარებული მოვლენების ანალოგს წარმოადგენდა რუსეთის მიერ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს „მფარველობაში“ აყვანა 1803 წლის დეკემბერში (რაც რუსეთის იმპერატორმა ოფიციალურად დაამტკიცა 1804 წლის ივლისში). ამ პროცესს წინ უძღოდა რუსეთის ხელისუფლების მიერ „სათხოვარი პუნქტების“ შედგენა, რომლის ვითომ ავტორობა ოდიშის მთავარმა - გრიგოლ დადიანმა რუსეთის დავალებით თვითონ იკისრა. ყოველივე ამით, რუსეთის კოლონიის შემადგენელ ნაწილად ოდიშის სამთავროს გადაქცევის აქტიური პროცესი დაიწყო. სწორედ ეს „ქვეშევრდომობის“ აქტი იყო ოდიშის ფაქტობრივი დაპყრობის პირველი მტკიცებულება, ხოლო საბოლოო მტკიცებულება გახლდა 1857 და 1867 წლებში სამეგრელოს სამთავროს ფაქტიური და იურიდიული გაუქმების აქტები. მონური მორჩილების, არნახული დასაწყისით, ოდიშს „ღვთის წყალობა“ ეწვია და დადიანს, რუსის „მეგობრული“ ხიშტებით დაცულს არც შინაური და არც გარეშე მტრის შიში არ უნდა ჰქონოდა. ქართლ-კახეთის მეფის - ერეკლე II-ის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატთან მიმართებაში უკვე აპრობირებული მავედრებელი ტაქტიკა დადიანს უფრო ორიგინალურად უნდა განეგებინა და მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან სადავო საკითხების რუსეთის მხარდაჭერით თავის სასარგებლოდ გადაჭრა მოეხდინა. ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობისთანავე რუსეთი უსწრაფესად შეუდგა დაქუცმაცებული, მაგრამ ჯერაც დამოუკიდებელი დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის გეგმის განხორციელებას და ოდიშის სამთავროს მეზობლებთან არსებული კონფლიქტების თავის სასარგებლოდ გამოყენებას, რაც სასაზღვრო ტერიტორიებთან მიმართებაში გააჩნდა დასავლეთ საქართველოს ერთმანეთში დაპირისპირებულ სამეფო-

სამთავროებს. „გათიშე და იბატონეს“ პრინციპის ერთგულმა იმპერიამ სამთავროთა ცალ-ცალკე „შემოერთება“, იგივე დაპყრობა ამჯობინა და პირველად 1803 წელს რუსეთის „მფარველობაში“ დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა შორის ოდიშის სამთავრო „აღიარა“, რომელმაც რუსეთისგან შეზღუდული თვითმმართველობა მიიღო და ისიც მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი სხვა სამთავროთა წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად გაეხადა. აღსანიშნავია, რომ მინიჭებული შეზღუდული თვითმმართველობაც ოდიშისთვის დროებითი მოვლენა იყო. დანარჩენი ნაწილების ათვისების შემდეგ რუსეთი ამ უფლებებსაც ოდიშის სამთავროს ადვილად ჩამოაშორებდა. ოდიშში დროებით შეზღუდული თვითმმართველობის დაკანონებით იმპერია იმედოვნებდა, რომ იგი ამ დროისთვის პოლიტიკურად მაქსიმალურად სანდო, ხოლო ეკონომიკურადაც შეძლებისდაგვარად მომგებიანი ყოფილიყო. რუსეთ-საქართველოს შორის ამგვარი ურთიერთობა, მეტროპოლიასა და კოლონიას შორის არსებული დამოკიდებულების ანალოგიური იყო და ადასტურებდა, რომ, საქართველო, თავისი შემადგენელი ნაწილებით, მათ შორის სამეგრელოთი, იმპერიული რუსეთის ტიპურ კოლონიას წარმოადგენდა. თუმცა ურთიერთობის პროცესში დამპყრობელი აშკარად არასდროს ახსენებდა სიტყვა „კოლონიას“. თუმცა სწორედ ასეთი მიდგომით საქმე გვექონდა რუსული კოლონიალიზმის განსაკუთრებულ, სპეციფიკურ ხასიათთან – რუსიზმთან, რაც გულისხმობდა დაპყრობილი ტერიტორიებზე რუსიფიკაცია-ასიმილაციის პოლიტიკის აქტიურ გატარებას ნებისმიერ ეპოქაში საჭიროების შესატყვისად.

როგორც უკვე ვიცით, ამ დროისათვის „საქართველო მთლიან სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს არ წარმოადგენდა... თითოეული დასახლებული ერთეული საქართველოს შემადგენლობაში მხოლოდ ნომინალურად იგულისხმებოდა, ფაქტობრივად კი ყოველი მათგანი „დამოუკიდებელ“ სახელმწიფოს (სამეფოს ან სამთავროს) წარმოადგენდა“... (ჩხეტია „მოამბე“, 1940: 11). ისინი ვერ იაზრებდნენ, თუ რა საშიში იყო რუსეთის დიდმპყრობელური პოლიტიკის ფონზე ურთიერთშორის ასეთი დამოკიდებულება. „დასავლეთ საქართველოში ჰყვავდა კუთხური თემობრიობა და შეზღუდული კლასობრივ-ფეოდალური ინტერესები. სამთავრო-საფეოდალოების მისწრაფებანი თანდათანობით იკეტებოდნენ ვიწრო ნაჭუქში და აღარ სცილდებოდნენ თავიანთი ტერიტორიების ფარგლებს“ (ბერძენიშვილი მსკი, I, 1937 : 29).

დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ერთეული ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ აღმოსავლეთიდან სამთავროს საზღვრავდა მდ. ცხენისწყალი, რაც მას იმერეთის სამეფოსგან გამოყოფდა. ოდიშსა და იმერეთს შორის მუდმივი დავის საგანს ლეჩხუმი წარმოადგენდა, ხოლო ოდიშსა და მის სამხრეთით მდებარე გურიის სამთავროს შორის პალიასტომის ტბა და მდინარეებს – ფიჩორსა და რიონს შორის არსებული ტერიტორია. ასევე ოდიშისათვის სადავო იყო აფხაზეთის სამთავროსთან, ენგურსა და ღალიძგას შორის მდებარე, **სამურზაყანოს** სახელით ცნობილი ტერიტორია, რადგან დღევანდელი აფხაზეთის, კერძოდ, გალისა და ოჩამჩირის რაიონების ტერიტორია – ბედია და ილორი, მდ. ღალიძგამდე, უძველესი დროიდან მის შემადგენლობაში შედიოდა. ამრიგად, ოდიშის საზღვრის მთლიანი ხაზი ჩრდილოეთით ეგრისის ქედს მიუყვებოდა, სამხრეთით რიონის მარცხენა ნაპირს კვეთდა, აღმოსავლეთით ცხენისწყალზე გადიოდა, ხოლო დასავლეთი საზღვარი ძირითადად ენგურის სანაპირო ზოლით შემოისაზღვრებოდა და მას აფხაზეთისგან მიჯნავდა.

ოდიშის სამთავროს მუდმივმა ქიშპობამ მეზობლებთან რუსეთს ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა, რათა დასავლეთ საქართველოს ექსპანსია სწორედ ამ დაპირისპირების ეპიცენტრიდან დაეწყო. როგორც ცნობილია, ლეჩხუმი იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში XV საუკუნეში შედიოდა, როგორც მეფის სახასო მამული, მაგრამ მასზე პრეტენზიას აცხადებდა ოდიშის მთავარი დადიანიც და, ამდენად, ლეჩხუმი გახდა ბრძოლის არენა ამ ორ პოლიტიკურ ერთეულს შორის. მათ შორის არსებული გადაუჭრელი პრობლემით ოსტატურად ისარგებლა რუსეთმა და შესანიშნავად გამოიყენა ოდიშში ფეხის მოსაკიდებლად და იმერეთის სამეფოს დასასუსტებლად.

ერთმანეთისადმი სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაკიდებული დიდებულები „ერთმანეთის მტერნი და ქიშპნი იყვნენ და ამით მტერმა უფრო ძალა წამოატანა და დაჩაგრა, თორემ თუ ამათ ერთი პირი ჰქონებოდათ, ვერც არას ურუმელი, ვერც არას სხვა მტერნი აწყენდათ რასმე, ამათი საქმე ნიადაგ ასე ერთმანეთის მესისხლეობით გათავებულა და წამხდარა, მაგრამ ამ საქმეებს არც მოიშლიან და არც მოუშლიათ...“ – ვკითხულობთ თ. ჟორდანიას “ქრონიკებში“ (ჟორდანია 1967: 107).

ლეჩხუმი ტერიტორიულად საქართველოს ერთ-ერთი პატარა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხეა. იგი მოიცავს ახლანდელი ცაგერისა და ორბელის ქვაბულებს. ლეჩხუმს დასავლეთიდან ასხის მთები ოდიშისგან, ხოლო იმერეთისგან მდ. ლეხიდან მარცხენა ნაპირზე მდებარე სერი და ხვამლის მასივი მიჯნავდა. ლეჩხუმს, რაჭასთან ერთად, **თაკვერსაც** უწოდებენ. „V საუკუნეში ვახტანგ გორგასლის დროს, თაკვერის საკმაოდ ძლიერი საერისთავო არსებობდა. XV საუკუნეში თაკვერი იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა, როგორც სამეფოს დომენი“ (**ვაჭრიძე 2006: 41**). საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლა-დაქუცმაცების შემდეგ, XVII-XVIII სს., ლეჩხუმში დაწინაურდნენ შემდეგი გვარები: ახვლედიანი, გელოვანი, ჩიქოვანი, ლაშხიშვილი, ყიფიანი და სხვ. ამ გვარებიდან XVII ს. II ნახევარში „განსაკუთრებულ წარმატებას მიაღწიეს ჩიქოვანებმა... რომლებმაც არა მარტო ლეჩხუმის მემატონეობა, არამედ იმერეთის სამეფოს კარზე და ოდიშის სამთავროში უდიდესი გავლენა მოიპოვეს“ (**გასვიანი 1988: 99**).

XVII ს-ის 50-იან წლებში იმერეთის მეფე **ალექსანდე III-მ (1639-1660 წწ.)** ლეჩხუმში დაწინაურებულ ერთ-ერთ გავლენიან მემატონეს – გაბრიელ ჩიქოვანს ცაგარელობა უბოძა, მან მალე ჭყონდიდელობაც და ბედიელობაც მიიღო (**იქვე 101**). სწორედ გაბრიელ ჩიქოვანის სახელს უკავშირდება თავისი ძმის – კაცია ჩიქოვანის, იმერეთის მეფესთან და **ლევან III (1660-1680)** დადიანთან დაახლოება. ლევანმა კაცია მრჩევლად და მეურვედ დაისვა. ლევან დადიანი ჩიქოვანების ძლიერი გვარის დაახლოებით ცდილობდა მთავარი მიზნის განხორციელებას, კერძოდ, ლეჩხუმში გაბატონებას. დადიანის მეურვე და სალიპარტიანოს მფლობელი კაცია ლიპარტიანი, ლევან დადიანის მითითებით, ჟღერდა მთავრის მოწინააღმდეგე წარჩინებულებს... კაცია ჩიქოვანი ოდიშის თავი და ფაქტობრივი გამგებელიც გახდა, მას შემდეგ, რაც **გიორგი გურიელმა** მასთან მძევლად **მყოფი დადიანის ძველი დინასტიის უკანასკნელი კანონიერი მემკვიდრე მანუჩარ დადიანი მოკლა**. მკვლელობის ამ პრეცედენტმა კაცია და მისი ძმა გაბრიელი კიდევ უფრო წაახალისა მოწინააღმდეგე ოდიშარი წარჩინებულების გასანადგურებლად. ამ გზით **კაციამ ოდიში გაიხადა „ვიდრე პერობამდე თვისად“** (**ვახუშტი IV, 1973: 845**). კაციას მემკვიდრე გიორგიც მთელი სისასტიკით იკაფავდა გზას დადიანობისკენ. იგი არ ერიდებოდა ლევან IV (1681-1691) დადიანის ნებით ოდიშის წარჩინებულთა ჟღერას (**იქვე: 849**). მოქმედი ყოველი ბოროტებისა იყო გიორგი ლიპარტიანი. მან

„მოხერხებული პოლიტიკით, თანდათანობით განამტკიცა თავისი ძალა და გავლენა. მისი რჩევით **ლევან IV დადიანი** იმერეთის მეფეს – **ალექსანდრე IV-ს (1683-1690 წწ.)** დაუმზახლდა, რამაც კიდევ უფრო აამაღლა ლიპარტიანის ძალა და უფლება „არამედ სახელით ოდენ იყო დადიანი ლევან, გარნა მოქმედი ყოველისავე იყო ლიპარტიანი“ (**ვახუშტი IV, 1973: 850**).

მიუხედავად ყოველივესი, გიორგი ლიპარტიანი ვერ ბედავდა ვერც დადიანად (ოდიშის მთავრად) დაჯდომას და ვერც ლეჩხუმში ერთპიროვნულ დამკვიდრებას. XVII საუკუნის მიწურულს გიორგი ლიპარტიანი ეპიზოდურად მაინც ახერხებდა ლეჩხუმის დაუფლებას“ (**გასვიანი 1988: 102-103**). ყოველივე ამას ხელს უწყობდა თვით იმერეთში გამეფებული გარყვნილება, ფიცის მტეხელობა, ტყვეთა სყიდვა, მკრეხელობა და სხვა უკეთურობანი.

იმერეთსაც ჰყავდა ამ პერიოდში დროის შესაფერისი მედროვე გიორგი აბაშიძე, რომელმაც, გიორგი ლიპარტიანთან ერთად, იმერეთის მეფის მომხრე ლეჩხუმის მებატონეები ამოჟლიტა (**ვახუშტი IV, 1973: 860-861**) და შემდეგ ურთიერთს დაემზახლნენ კიდევ (**გასვიანი 1988: 104**). გიორგი ლიპარტიანმა უფროსი შვილი კაცია 1704 წელს დადიანად, ანუ ოდიშის მთავრად დასვა, ხოლო მომდევნო შვილს – გაბრიელს ჭყონდიდელობა უბოძა. ძმა იესე არ დაინდო, გააძევა ლეჩხუმიდან და ლეჩხუმის უფროსობა თავის შვილს – ბექანს მისცა (**მაკალათია 1992: 121-122**). ოდიშის მამამისი გიორგი ჩიქოვანი ჩაუდგა 1701 წლიდან სათავეში, მისი შთამომავლობა ამ სამთავროს 1857 წლამდე მართავდა (**ხორავა დადიანთა სამთავრო სახლის ახალი დინასტია 2001: 18-23**). და „XVIII საუკუნის ათიან წლებში ლეჩხუმი სამეგრელოს სამთავროს ერთ-ერთ ნაწილად იქცა“ (**ვაჭრიძე 2006: 41**).

მალე კაცია I დადიანი (1704-1710 წწ.) რაჭის ერისთავი და ლეჩხუმის ბატონი ბექანი იმერეთის მეფე გიორგი VI (1703-1711, 1713, 1714-1716, 1719-1720 წწ.) ერთად ამარცხებს. ხოლო გიორგი VI ქართლს შეაფარა თავი. ბრძოლა მიმდინარეობდა არა მარტო დიდ დაჯგუფებებს შორის, არამედ თვით დაჯგუფებების წიაღშიც. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ გადადიანებული ჩიქოვანების გარდა ლეჩხუმსა და სალიპარტიანოში – კვათში, ლესაჯეში, თარგამულში, ჯოლევეში, ნამკოლუში, ლეძამამეში, თამაკონსა და ნოქალაქევეში მცხოვრები ჩიქოვანები ფეოდალურ შინაომში მთავარ როლს თამაშობდნენ. ბექანის გადადიანების (1715-1728 წწ.) შემდეგ ლეჩხუმი ოდიშს

უერთდება და დადიან-ჩიქოვანთა გამგებლობაში გადადის. აქედან მოყოლებული იმერეთის მეფეები გამონაკლისის სახით თუ ახერხებდნენ მის (ლექსუმის) დაპატრონებას.

XVIII ს. 70-იან წლებში იმერეთის მეფე **სოლომონ I (1752-1784 წწ.)** ლექსუმს თავის სამფლობელოდ მიიჩნევდა, მაგრამ გადადიანებული ჩიქოვანები მას არ თმობდნენ და მალე ლექსუმის მოსაზღვრე ქვემო სვანეთის ნაწილი ლენტეხის თემიც XVIII ს. შუა ხანებში დაიმორჩილეს და მთელი ქვემო და ზემო სვანეთის დამორჩილებაზე დაიწყეს ფიქრი. „XVIII საუკუნიდან სამეგრელოს მთავრების ტიტულატურაში აღნიშნული იყო, რომ სხვა სამფლობელოებთან ერთად, ისინი იყვნენ „სვან-თაკვერის“ მფლობელნი. ამით ისინი ხაზს უსვამდნენ თავიანთ უფლებებს სვანეთსა და ლექსუმზე“ (ნ. ჯავახიშვილი **ლექსუმის სარდალ-მოურავები (XVIII საუკუნის მიწურული -XIX საუკუნის დასაწყისი) ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები II 2008: 31).**

XVIII ს-ის 80-იან წლებში ლექსუმში რეალური ხელისუფლება დადიანებს ეკუთვნოდათ, მაგრამ კაცია II დადიანის (1745-1788 წწ.) გარდაცვალებისთანავე (ტახტი მისმა 18 წლის ვაჟმა გრიგოლ დადიანმა 1788 წელს დაიკავა. **იმერეთის მეფე დავით II (1784 - 1789 წწ.)** (ი. გეგეჭკორი, ნ. მოლაშვილი **საქართველოს და მსოფლიოს ისტორიის ძირითადი მოვლენები და ქრონოლოგიური ცხრილი 2000: 35)** 1789 წლის იანვარში სამეგრელოში შეიჭრა და მთავრის ტახტზე გრიგოლ დადიანის უმცროსი ძმა - მანუჩარი დასვა. გრ. დადიანმა თავი ლექსუმს შეაფარა. ისტორიკოს ნიკო დადიანის ცნობით რადგან გრიგოლ დადიანი 18 წლის იყო „სიყრმისა გამო ვერ წინააღმდეგ ექმნა და წარვიდა ლექსუმს“ (**დადიანი 1962: 184**). ქაიხოსრო გელოვანმა განდევნილი მთავარი დიდი პატივით მიიღო. თავადაზნაურები სამეგრელოში ორ ბანაკად: გიორგის და მანუჩარის მომხრეებად გაიყო. **გიორგის მოხრეები იყვნენ** ლექსუმის სარდალ - მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი და სამეგრელოს სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი (**ჯავახიშვილი 2008: 35**). სწორედ მთავრის ტახტზე გრიგოლ დადიანის უფლებების აღსადგენად „შემდგომად შეკრბენ სამეგრელოს სამთავროს დიდებულნი“ (**დადიანი 1962: 184**) კერძოდ, **ოთხი გიორგი**, ქაიხოსრო გელოვანთან ერთად: „**კაცია დადიანის ძმა დადიანისა კაციასი გიორგი, ზიძაშვილი დადიანის კაციასი კვალად გიორგი კაცოს ძე და მმისწული დადიანის კაციასი კვალად გიორგი ნიკოლოზის ძე და ამათთან გელოვანი ქაიხოსრო,**

სამენგრელოს სამთავროს სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი“ (იქვე). რათა გრიგოლ დადიანისთვის ტახტი დაებრუნებინათ. „ამისათვის განიზრახეს და წარაგზავნეს“ კაცი ერეკლე II, რომელიც დასთანხმდა მათ წინადადებას და ლეჩხუმში გამოაგზავნა შვილიშვილი (ელენე ბატონიშვილისგან), „ესეცა ყრმა“, იმერეთის ტახტის პრეტენდენტი დავითი სოლომონ I ძმის არჩილს ძე, რომელიც მურის სასახლეში დააქორწინეს გრიგოლ დადიანის დასთან მარიამთან „უკუბრუნეს გვირგვინი და ქმნეს ქორწილი“ (იქვე). **ოთხი გიორგის შეთქმულების** ძირითადი გეგმის წარმატებით დაგვირგვინების შემადგენელი ნაწილი იყო მურს შემდგარი ქორწილი, ამის შემდეგ როგორ ნიკო დადიანი აღწერს ოთხი გიორგის (ლ.გ.) ინიციატივით ლეჩხუმის სპა წამოვიდა დავით არჩილის ძისა და გრიგოლ კაციას ძის ხელმძღვანელობით და მივიდნენ ხუნწში (სოფელია მარტვილში). აქ შეუერთდა მათ „ოდისისა სპანი“. როგორც კი გაიგო ამის შესახებ იმერეთის მეფე დავით გიორგის ძემ, მანაც შეაგროვა ლაშქარი, „იშოვნა ჯარიცა ლეკისა და დიდითა მოქადულებითა წარმოემართა ამა ორთა ყრმათა, დავითსა და გრიგოლსა ზედა, ...მოვიდა და დაეხანაკა გაღმით ცხენისწყლისა ხონის მახლობლად“¹. **(დადიანი 1962: 184-185)** „1789 წლის 11 ივლისს, ხონის მახლობლად, ხუნწ-მათხოჯის ქალაში მომხდარ ბრძოლაში დავით ბატონიშვილის მომხრეებმა დაამარცხეს დავით II და ორივემ ერთად დავით გიორგის ძე იმერეთიდან გააქციეს, რომელმაც თავი ახალციხეს შეაფარა. ბრძოლაში დაიღუპა ქაიხოსროს ვაჟი მანუჩარი **(ჯავახიშვილი 2008: 35)**. **ოთხი გიორგის შეთქმულება** დასრულდა იმერლებისა და მეგრელთა სისხლისღვრით. მოკლეს მრავალი იმერელი და მეგრელი, მათ შორის მანუჩარ ქაიხოსროს ძე გელოვანი. გაქცეულ დავით გიორგის ძეს მისდიეს უკან, აიღეს იმერეთის ყველა ციხე-სიმაგრე და მეფედ დასვეს დავით არჩილის ძე: „დასვეს მეფედ ქუთათისს და უწოდეს სახელად სოლომონ. და მოიქცა გრიგოლ დადიანი დიდი გამარჯვებული სპითა თვისთა სახლად თვისად, ხოლო დავით წარვიდა ლტოლვილად ახალციხედ“ **(დადიანი 1962: 185)**.

ლეჩხუმში საკუთარი პოზიციების გამყარების მიზნით დადიანმა დიდი უფლებებით აღჭურვა ქაიხოსრო გელოვანი, „ყმა დადიანისა... რომელ მოურაობდა ლეჩხუმს და მძლავრობდა ოდიშსაცა“ **(დადიანი 1962: 183.)**, რათა ლეჩხუმის ფეოდალთა მხარდაჭერა მოეპოვებინა, რაც აუცილებელი იყო ამ რეგიონის შესანარჩუნებლად,

სამეგრელოს მთავარი დიდად სწყალობდა გავლენიან თავად გელოვანებს - სვანეთის ერისთავთა შთამომავლებს“ (ჯავახიშვილი 2008: 31), რადაგან როგორც მკვლევარი ბურჯანაძე დასძენს იმერეთის მეფეებს ლეჩხუმი თავის კუთვნილებად მიაჩნდა, ხოლო სამეგრელოს მთავრებს სტრატეგიულ პლაცდარმად იმარეთის შესაკავებლად (ბურჯანაძე იმერეთის საშინაო პოლიტიკა 1789-1802 წლებში, 1962: 243).

ამის შემდეგ იმერეთის ტახტზე ავიდა დავით არჩილის ძე (იგივე სოლომონ II (1789-1810 წწ) თავისი ბიძის სოლომონ პირველის პატივსაცემად სახელი შეიცვალა და იწოდა სოლომონ II). იგი ბიძამ სოლომონ I ტახტის მემკვიდრედ სიცოცხლეშივე აღიარა, ხოლო გრიგოლ დადიანი ოდიშში ისევ გამთავრდა. „თუმცა მოკლე ხანში ამ ორ ყოფილ თანამებრძოლს შორის განხეთქილება ჩამოვარდა ლეჩხუმის გამო. ...დადიანს ლეჩხუმი ოდიშის სამთავროს განუყოფელ ნაწილად მიაჩნდა, სოლომონ II კი მიზნად ისახავდა მთელი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებას, ამიტომ არ სურდა მისი დათმობა. მეფემ დადიანს მისივე უმცროსი ძმა მანუჩარი დაუპირისპირა, რომელსაც 1792 წელს სამეგრელოს ტახტიც დააკავებინა, გრიგოლი კი იძულებული გახდა ახალციხეში გადასულიყო. გრიგოლ დადიანმა ისევ ერეკლე II მიმართა დახმარებისათვის და ამ უკანასკნელმა ისევ შუამავლობა იკისრა, მაგრამ უშედეგოდ. სოლომონ II პაპას უარით უპასუხა მანუჩარმა 7 წელი დაჰყო მთავრის ტახტზე (რეხვიაშვილი 1982: 223-230; ლ. მიქიაშვილი სამეგრელოს დედოფალი ნინო ბაგრატიონი-დადიანისა, 2012: 13-14). 1799 გრიგოლ დადიანმა თავისი ბიძის გიორგი დადიანის და ქაიხოსრო გელოვანის დახმარებით სამეგრელოში შევიდნენ და ნოდარ ციხე გაამაგრეს. სოლომონ II და მანუჩარმა ვერ შეძლეს ციხის აღება და იმერეთის მეფე შეურიგდა გრიგოლს, რომელმაც დაიბრუნა დადიანობა, ხოლო მანუჩარს სანაცვლოდ ერგო სალიპარტიანო (მიქიაშვილი: 2012: 14). მაგრამ იმერეთის მეფე სოლომონ II (1789 – 1810), კარგად ხედავდა იმ საშიშროებას, რაც საგარეო თვალსაზრისით და მძიმე საშინაო ვითარების გათვალისწინებით მის სამეფოს ემუქრებოდა. მეზობელ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებით გარშემორტყმული, მათი მძლავრობით ფრიად შეწუხებული მეფე, სრულიად არასახარბიელო საშინაო ვითარების პირობებში ეძებდა გზებს ეპოვა გამოსავალი და გადაერჩინა ქვეყანა, ამიტომ „მეფედ დაჯდომისთანავე მან ბესარიონ გაბაშვილი მოამზადა ეკატერინე მეორესთან მოსალაპარაკებლად... (გაბაშვილის გარდაცვალების გამო მოლაპარაკება ვერ შედგა) ამ მოლაპარაკების უპირველესი მიზანი

უნდა ყოფილიყო იმერეთის მმართველი დინასტიის უშიშარი ბატონობისა და მთელი ქვეყნის მშვიდობიანი ცხოვრების უზრუნველყოფა (გასვიანი 1988: 116). იმერეთის მეფე სოლომონ II, მსგავსად აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II, დასავლეთ საქართველოში, ისიც დაადგა რუსეთთან საერთო ენის მოძებნის და მისგან მფარველობის მიღების გზას. ცნობილი ფაქტია, ის, რომ 1794 წელს მან წერილი გაუგზავნა რუსეთს ჯარის უფროსს გუდოვიჩს, რომელიც იმყოფებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაში. აღნიშნულ წერილში იგი იუწყებოდა, რომ დაამარცხა მთავარი დადიანი და მისი მოკავშირე აფხაზები. ხოლო სამეგრელოში დადიანად დასვა მანუჩარ დადიანი. სოლომონ მეფე გულს უხსნიდა რუს გენერალს და მის მოწინააღმდეგე-მებრძოლთა (ტახტის მოცილე დავით გიორგის ძის, სამეგრელოს, აფხაზეთის და გურიის მთავრების) განზრახვას მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა მხარდაჭერის მიღების თაობაზე ამხელდა. თან ახსებდა რუს მოხელეს ქრისტიანული მოდგმის დაცვის მისიას (აქტები I: 553-554 N 695) და სთხოვდა მხარდაჭერას. აგრეთვე 1796 წელს რუსეთში მოეწყო ელჩობა სოლომონ მეფის თაოსნობით. ელჩობის წევრები იყვნენ აფხაზეთ-იმერეთის კათალიკოსი მაქსიმე და სარდალ-სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი. როგორც ვხედავთ იმერეთის მეფე საკუთარი პოზიციების განმტკიცების საშუალებას რუსეთის სახელმწიფოში ეძებდა. „მთავრები ეწინააღმდეგებოდნენ ქვეყნის გაერთიანება - გაძლიერების საქმეს, რითაც ხელს უწყობდნენ საგარეო მტრებს ხალხის დამონების საქმეში, ხოლო სუსტი მეფე უცხო ძალას თხოვდა შველას ... მაგრამ მეფეს საგარეო ძალის დახმარება მხოლოდ იმდენად აინტერესებდა, რამდენადაც იგი ხელისუფლების გაფართოება-განმტკიცებას ხელს შეუწყობდა და მისვე დამოუკიდებლობას არ შეეხებოდა (დუმბაძე 1957: 134).

1801 წლის იანვარში რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე I სოლომონ მეფემ კვლავ შესთავაზა წინადადება თავის სასარგებლოდ კავშირის გაფორმებაზე, მაგრამ იმპერატორს არ აწყობდა იმერეთის მეფესთან ისეთი ხელშეკრულების დადება, სადაც სოლომონის დამოუკიდებლობა ხელშეხებული არ იქნებოდა. რასაკვირველია უარით უპასუხა და ასეთი პასუხის გასამართლებლად ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება მოიშველია, რომლის მიხედვით საქართველო თურქეთის გავლენის სფეროს ექვემდებარებოდა და თითქოს ყოველივე ეს არც აძლევდა რუსეთის ხელისუფლებას მოქმედების ისეთ საშუალებას, რომ რაიმე ხელშეკრულება დაედო

იმერეთის სამეფოსთან. რუსეთის იმპერიის ასეთ პოზიციებს ამყარებდა ის ფაქტი, რომ თვითმპყრობელობამ აღმოსავლეთ საქართველო უკვე დაიპყრო, ხოლო საგარეო პოლიტიკაში ოსმალეთთან და ირანთან ურთიერთობა თავის სასარგებლოდ ჰქონდა დარეგულირებული. არსებულ ვითარებაში, იგი, მხოლოდ ეძებდა საბაზს იმერეთის სამეფოს დასაპყრობად. „ასეთ საბაზად მან იმერეთის ყოფილი მეფის-დავითი გიორგი მის ქვრივი ანა დედოფალი გამოიყენა, კერძოდ, ცარიზმი სოლომონ მეორეს აძალებდა მუხურის ციხეში გამომწყვდეული **კონსტანტინე ბატონიშვილი** გაენთავისუფლებინა. თუმცა ამ საქმეზე სოკოლოვის მისიამ (მეფის ხელისუფლებამ დასავლეთ საქართველოს და, კერძოდ, იმერეთის სამეფოს კარზე შექმნილი ვითარების დასაზვერად და აგრეთვე იმერეთის სამეფო ტახტის პრეტენდენტის – მცირეწლოვანი კონსტანტინეს გასათავისუფლებლად გამოაგზავნა საგანგებო მოხელე სოკოლოვი **ლ.გ.**). სოლომონ მეფე ვერაფრით ვერ დაიყოლია (**დ. ბატონიშვილი ახალი ისტორია გვ. 22, გასვიანი 1988: 116**). პირიქით, სოკოლოვის მოხსენებით, რომელსაც იგი სწერდა 1802 წლის აგვისტოში **გენერალ ლაზარევს**, ირკვევა, რომ სოლომონ მეფე შეთქმულებას ამზადებდა საქართველოში მყოფი რუსეთის რაზმის განსადევნად და აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტის აღსადგენად. ხოლო ამ საქმეში მისი მოკავშირეები ახალციხის ფაშა და დაღესტნის მმართველები იყვნენ. სოკოლოვი რუსეთის საწინააღმდეგო შეთქმულების ორგანიზატორად სოლომონ ლეონიძესაც მიიჩნევდა. იგი აგრეთვე ატყობინებდა, რომ სოლომონმა სამი ათასი ცხენოსანი და ქვეითი წაიყვანა ლეჩხუმს გრიგოლ დადიანის დასამორჩილებლად (**აქტები I: 572 - 573**). ყოველივე ამის გამო აღშფოთებულმა გენერალმა ლაზარევმა **1802 წლის 15 აგვისტოს** წერილი გაუგზავნა სოლომონ მეფეს და კატეგორიულად მოსთხოვა რა მიზნით აგროვებდა ჯარს. თვითმპყრობელობას შიშის ზარს სცემდა სოლომონის აქტიურობა, მის კავშირს მეზობელ მაჰმადიანებთან და აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო დინასტიის წარმომადგენლებთან აღიქვამდა რუსეთის საწინააღმდეგო მოქმედებად. ხოლო სოლომონი ასეთ ქმედებაზე რუსთა წინაშე თავს ასე იმართლებდა, რომ მან ჯარი ურჩი გრიგოლ დადიანის, ჭკუის სასწავლებლად შეჰყარა, რომელმაც „მდაბალთა ჩიქუანთაგან გაკეთილშობილდა მთავრად დაიდგინა სამეფოთა ჩუენთა ოდიშ-ლეჩხუმთა შინა“ და მიზანი ჯარის შეგროვებისა მისი დამარცხება იყო მხოლოდ. რადგან მან (გრიგოლ დადიანმა **ლ.გ.**) ბევრჯერ მიიტანა იერიში იმერეთის სამეფოზე, ბევრჯერ აპატია შეცდომები მას

იმერეთის მეფემ, მაგრამ ფიცის გატეხვას და ღალატს არ ეშვება და სულ იმერეთზე ლაშქრობსო (გასვიანი: 1988: 119).

სოლომონ II-მ ასეთ ვითარებაში ყველა ღონისძიებას მიმართავდა დადიანის დასამარცხებლად. ამ მიზნით მან **გადაუმტერა** გრიგოლ დადიანს საკუთარი ძმები – მანუჩარი, ტარიელი (ოდიშის მთავარი იყო 1802 წელს) და აღზევებული გელოვანი. მიუხედავად გრიგოლ დადიანის ასეთი შევიწროებისა მის ხელში მაინც რჩებოდა ჭაქვინჯისა და მურის ციხეები, რომლის მცველები იყვნენ პეტრე მხეიძე და ხოსია გასვიანი (დადიანი 1962: 188). მეფისა და მანუჩარის მიერ დევნილი გრიგოლი ლეჩხუმში გადადის და ახერხებს დაიბრუნოს ოდიში, რუს მოხელეთა რჩევით ურიგდება ძმას და დედას (აქტები I: 575). ამავე დროს იმერეთის მეფესთანაც ამყარებს საიდუმლო კავშირის და გრიგოლმა მარტივად გადაწყვიტა გელოვანის ბედიც. **მკვლევარი ნ. ჯავახიშვილი** ამ ფაქტთან დაკავშირებით გვაუწყებს, რომ „შემოგვრჩა ცნობა, რომ სამეგრელოს მთავრამა გრიგოლ დადიანმა ქ. გელოვანი **იმერეთის მეფის სოლომონ არჩილის** ძის ბრძანებით ღალატით მოაკვლევინა, რომლის თავი მეფეს მიართვეს ქალაქ ქუთაისს (თ. ჟორდანია **ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა**, III, 1967: 450; **ჯავახიშვილი 2008: 38**), ერთერთი ვარაუდის მიხედვით გელოვანის ორმაგმა პოლიტიკამ მეფისა და მთავრს შორის წარმოქმნილ დავაში გააღიზიანა ორივე მხარე და სარდალ-მოურავი მათი საიდუმლო გარიგების მსხვერპლი გახდა (გასვიანი 1988: 110; **ჯავახიშვილი: 2008: 38**). სოლომონი II მაინც დადიანის განადგურებასა და ლეჩხუმის ხელში ჩაგდებაზე ფიქრობდა. მან ამ მიზნით ისევ გააბა კავშირი გრიგოლოს ძმასთან – მანუჩართან და გამოაცხადა იგი დადიანად. ამ საკითხთან დაკავშირებით არის განსხვავებული ვერსიაც. მაგალითად მკვლევარ მიქიაშვილის ცნობით გრიგოლ დადიანის ტახტიდან ჩამოშორების შემდეგ მისი ძმა ტარიელი გამთავრდა ოდიშში „1802 წ. სოლომონმა კიდევ ერთხელ ჩამოაშორა ტახტს გრიგოლ დადიანი და მის ნაცვლად მისივე უმცროსი ძმა ტარიელი გაამთავრა“ (**მიქიაშვილი: 2012: 16**). ლეკთა დაქირავებული რაზმითაც შეუტია ოდიშს, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია. ბოლოს სოლომონმა ბააკა ჩიქოვანი გადმოიბირა, 1802 წელს ლეჩხუმში გაილაშქრა და ჭყვიშის ციხე ალყაში მოაქცია. გრიგოლი იძულებული გახდა, რომ მურის ციხეში გამაგრებულიყო. რუსეთის ხელისუფლების მოხელეები გრძნობდნენ, რომ სოლომონ მეფის ასეთი გაძლიერება მათი პოლიტიკური მიზნების სრული კრახი

იქნებოდა დასავლეთ საქართველოში. გენერალი ტუჩკოვი **1802 წლის 16 სექტემბერს** ლაზარეს ატყობინებდა მურის ციხეში მომწყვდეულ დადიანს სოლომონი II დატყვევებით ემუქრება და თავის დასახმარებლად მზად ჰყავდა ლეკთა 1000 კაციანი ლაშქარიც (**აქტები II: 340-341**). შინა მტრებით გარშემორტყმული გრიგოლი ისევ საიდუმლო მოლაპარაკებას მართავს იმერეთის მეფესთან. მოლაპარაკების შედეგად ჭყვიშის ციხეს სოლომონ II უთმობს, რის სანაცვლოდ იმერეთის მეფემ ზურგი შეაქცია მანუჩარს და გრიგოლის წინააღმდეგ ომი შეწყვიტა. მანუჩარი დეხვირიდან ორბელში გაიქცა ბაკა ჩიქოვანთან. ორივემ პატიება ითხოვა გრიგოლისაგან. დადიანმა შეიწყალა ისინი. ამის შემდეგ გრიგოლ დადიანმა უპრობლემოდ შეძლო ლეჩხუმს დაუფლებოდა.

მალე იმერეთის მეფეს ჭყვიშის ციხის სამხედრო ძალით ხელში ჩაგდება მოუხდა, რადგან გამარჯვებულმა დადიანმა იმერეთის მეფისადმი მიცემული პირობის შესრულება, მანუჩარის მიტოვების სანაცვლოდ, გამარჯვების შემდეგ არ ისურვა. რის შედეგად სოლომონ მეფემ მოაწყო საბრძოლო ბატალიები მთელი ლეჩხუმის ხელში ჩასაგდებად. მან ისევ დაიქირავა ლეკთა რაზმები და იმერეთის რაზმთან ერთად დაიკავა ლაილაში და დეხვირი. დადიანმა მურისკენ დაიხია და ბოლოს იძულებული გახდა ოდიშში გაქცეულიყო. სოლომონ II ლეჩხუმს დაეპატრონა. ამის შემდეგ მოკავშირეებმა განიზრახეს ახალციხიდან განდევნილი შერიფ-ფაშას დაბრუნება და კვლავ შეუდგენიათ ქართლ-კახეთიდან რუსთა ჯარების განდევნის გეგმა (**აქტები I: 580; აქტები II: 340**). ასეთ ვითარებაში დადიანი გაჩერებას არ აპირებდა. მან აფხაზეთის მთავარ ქელემ-აჰმედ ბეგთანა გააბა საიდუმლო კავშირი იმერეთის მეფის წინააღმდეგ. **1802 წლის 15 ნოემბერს** გრიგოლ დადიანმა, მოიპოვა რა აფხაზეთის მთავრის დახმარება ამ უკანასკნელმა მას მიაშველა **20 ათასი მებრძოლი**, თუმცა ცნობილია, რომ აფხაზები ბრძოლაში არ ჩაებნენ და უკან ისე მობრუნდნენ (**გასვანი 1988: 120**). მეორე ცნობით დადიანმა აფხაზეთის მთავრის დახმარებით შეუტია იმერეთის მეფეს და ქუთაისამდეც კი მიაღწია. ბრძოლაში მეფეს დაუხოცეს ბევრი თანამებრძოლი, მათ შორის სარდალი აგიაშვილიც (**აქტები I: 704, N1029**). მაგრამ აფხაზების ღალატის ვითარებაში ბრძოლის გასაგრძელებლად სამეგრელოს მთავარს სათანადო ძალები არ გააჩნდა. იმერეთის „მეფემ მოახერხა კავშირის დამყარება აფხაზეთის, გურიისა და სვანეთის მთავრებთან, მოიშველია ლეკები და სამთავროდან განდევნა დადიანი, რომელიც ფოთისა და აჭარის მიდამოებში აფარებდა თავს“ (**დუმბაძე 1957: 144**). ამასთან დაკავშირებით არსებობს

კიდევ ერთი განსხვავებული ვერსია, თითქოს უმწეო მდგომარეობაში ჩავრდნომა დადიანმა იმერეთის მეფეს შენდობა სთხოვა და ერთგულებაც შეჰფიცა (**აქტები I, 578**). სოლომონ მეფემ დადიანის ასეთი აქტიური წინააღმდეგობის გამო გადაწყვიტა დაესაჯა იგი და გადააყენა დადიანობიდან. ამის შემდეგ მთავრის ტახტზე მისი ძმა ოტია დასვა (**აქტები II: 340-341**) (**ოტია იგივე ტარიელი, მოფერებით ტაია დადიანი ლ.გ.**) რასაკვირველია იმერეთის მეფის ასეთი გაძლიერება რუსეთის პოლიტიკურ მიზნებს დასავლეთ საქართველოში საფრთხეს უქმნიდა. ამიტომ ციციანოვი იმპერატორს აუწყებდა იმერეთის მეფესა და სამეგრელოს მთავარს შორის გამწვავებული ურთიერთობის მიზეზი იყო სოლომონ მეფე, ხოლო დადიანი სრულიად მართალი არისო (**აქტები II: 340**).

აღსანიშნავია **თეოდორ სიმონოვიჩის** (პოლკოვნიკი, სხვადასხვა დროს იმერეთ-რაჭის, გურია-სამეგრელოსა და აფხაზეთის ნომინალური მმართველი, დასავლეთ საქართველოში მოქმედ სამხედრო ნაწილს ხელმძღვანელობდა (**გასვიანი: 1988: 147**)) **1802 წლის 18 დეკემბრის** წერილი ლაზარევისადმი, სადაც იგრძნობა რუსი მოხელის შემფოთება იმის შესახებ, რომ იმერეთის მეფეს თავის მოკავშირეებთან ერთად განუზრახავს ახალციხიდან გაძევებული შერიფ ფაშის დაბრუნება და, ამასთანავე, „შეუდგენიათ ქართლ-კახეთიდან რუსთა ჯარების განდევნის გეგმა“ (**აქტები I, II: 508, 340**). აფხაზეთის მთავარი ქელეშ ბეგი, მოჩვენებით გადმოდის გრიგოლ დადიანი მხარეზე. ღალატობს მას გადამწყვეტ ბრძოლაში. რაც შეეხება სოლომონ მეფეს, მან ამ ვითარებაში შეძლო ლეჩხუმის დაკავება (**აქტები II: 340, N 683**).

სამთავროს შენარჩუნებისათვის ერთადერთ საშუალებას დადიანი საგარეო ძალაში ხედავდა და რა თქმა უნდა, მისთვის სასარგებლო ნაბიჯი იქნებოდა რუსეთისათვის დახმარების თხოვნა, იგი ამ გზით თუ შეძლებდა თავისი ხელისუფლების გადარჩენას. გრიგოლ დადიანმა დაიწყო მუდართ ალსავსე წერილების გაგზავნა რუსეთში, იმერეთის მეფის მძლავრობისგან თავდაცვის მიზნით. აღსანიშნავია, რომ იმპერია დასავლეთი საქართველოს, ქართლ-კახეთის მსგავსად, მოიაზრებოდა ახლო აღმოსავლური პოლიტიკის აქტიურ ჭრილში. მით უმეტეს, ამ ეტაპზე, როცა **1802 წლის სექტემბერში** ბაგრატიონთა გვირგვინის დაბრუნებისათვის მეგრძოლი ძალები ერთიანდებოდნენ და საკმაოდ შერყეული იყო გლეხობაშიც იმპერიისადმი კეთილგანწყობაც. ცარიზმი შემფოთებული იყო საქართველოში მიმდინარე პროცესების

გამო და მას მიზანშეწონილად არ მიაჩნდა, ქვეყანაში მდგომარეობა დაელაგებინა რაიმე რადიკალური რეფორმების გატარებით, მაგალითად, ქართული თვითმმართველობის შემოღები„თ: „იგი მხოლოდ ოსტატური მანევრით შეეცადა მდგომარეობის გამოსწორებას, ისე, რომ პოლიტიკის ძირითადი კურსი უცვლელი ყოფილიყო“ (დუმბაძე 1957: 144-146). ახლად შექმნილმა ვითარებამ აიძულა რუსეთის ხელისუფლება, მთავარმმართველობიდან გადაეყენებინა გენერალი კნორინგი და დაენიშნა ამაყი, ჯიუტი და ფიცხი პავლე ციციანოვი (ციციშვილი), რომელსაც დაშინება-ძალადობის მეთოდებთან ერთად, მახვილი, დიპლომატიური მანევრები ახასიათებდა (დუმბაძე 1957: 147). რუსეთის იმპერატორმა „საქართველოს მთავარსარდლად და მთავარმართებლად რუსეთის ტახტის მამაცი დამცველი და თავისი უერთგულესი ყმა გენერალი პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი დანიშნა“ (ორჯონიკიძე 1992: 24) იმპერატორისაგან სრული ნდობით აღჭურვილი ციციანოვი იმპერატორთან შეთანხმების გარეშე წყვეტდა ისეთ საკითხებს, რომლებიც სასწრაფოდ გადაჭრას მოითხოვდა. გრიგოლ დადიანის მახვეწარი წერილები რუსეთის იმპერიის წისქვილზე ასხამდა წყალს და პირდაპირ მათი პოლიტიკური ვითარების გამყარება-გადარჩენის მოასწავებდა. ციციანოვი ასეთ ვითარებას ხელიდან ნამდვილად არ გაუშვებდა.

ასე თანდათანობით მომწიფდა რუსეთისათვის ხელსაყრელი პირობები დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებაში არსებული ქაოსის საფუძველზე და იგი ჩვეული, წინასწარ დაგეგმილი სიმშვიდით, წუთი-წუთზე ელოდებოდა რომელიმეს, ან თუნდაც ორივე მხრიდან, ერთდროულ შემოთავაზებასაც, რათა დამპყრობლურ იდეოლოგიაში ჩადებული მისი კეთილისმყოფელი მისია აემოქმედებინა დაჩაგრული მხარის „დასაცავად“ და თავისი კოლონიური საქმის გულმოდგინებით საკეთებლად.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ გრიგოლ დადიანი დახმარებისათვის ენერგიულად მიმართავდა რუსეთის მთავრობას, რაც ქმნიდა ხელსაყრელ პირობებს მხოლოდ იმპერიისთვის. ამიტომ, ბუნებრივია, იგი ხელიდან არ გაუშვებდა, გაეძლიერებინა იმერეთის წინააღმდეგ მებრძოლი გრიგოლ დადიანი. მით უმეტეს, მას ამ ნაბიჯით უადვილდებოდა სანუკვარი ოცნების ახდენა. დამპყრობელი ოდიშის მთავრისადმი მხარდაჭერით სამ პრობლემას ერთდროულად აგვარებდა: 1. ასუსტებდა დასავლეთ საქართველოში მის მთავარ პოლიტიკურ ოპონენტს – იმერეთის სამეფოს; 2. აძლიერებდა ოდიშის სამთავროს და, ამდენად, ერთგული მთავრის მეშვეობით იჩენდა

დასაყრდენს დასავლეთ საქართველოს შემდგომი სრული დაპყრობა-განადგურების გზაზე; 3. „კეთილი მეფე-მამის“ კეთილგანწყობილებით აღჭურვილი ამბიციური ქვეშევრდომი ამგვარი „გამძლიერებით“ უზრუნველყოფდა მთავრი მიზნის განხორციელებას და იკაფავდა გზას შავი ზღვის სანაპიროსკენ. შავი ზღვის სანაპირო ზოლზე გაბატონება კი რუსეთის მრავალსაუკუნოვანი ოცნების ახდენა იქნებოდა უპირველესად.

საინტერესოა მკვლევარ გ. გასვიანის დამოკიდებულება დასავლეთ საქართველოში თვითმპყრობელობის მიერ გატარებული პოლიტიკის მიმართ: „უნდა გვახსოვდეს, რომ სამეგრელოს თავდაპირველი შეერთება (იგივე დაპყრობა **ლ.გ.**) მარტო დადიანთა ერთგულებამ არ განაპირობა (უეჭველია, ამასაც გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა), „საქმე იმაშია, რომ ყველაზე პირდაპირ ეს შეესაბამებოდა შავი ზღვის პრობლემას. ამასთან რუსეთის მთავრობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფობა უკვე გააუქმა და, ბუნებრივია, ვერც დასავლეთ საქართველოში აიტანდა რომელიმე მეფის არსებობას“ (**გასვიანი 1988: 113**). აღსანიშნავია, რომ სიამოვნებით ხვდებოდა რუსეთი დადიანის მიერ გამოგზავნილ წერილებს. მაგალითად, ასეთი იყო **1802 წლის 20 დეკემბერს** დადიანის ვედრებით აღსავსე წერილი სოკოლოვისადმი (რუსეთის საგანგებო მოხელე), სადაც იგი ემუდარებოდა მას, რომ მიეღოთ მფარველობაში, რათა ეხსნათ ძლიერი სოლომონ მეფისაგან თუ ჩემი ეს სურვილი არ დაკმაყოფილდა, იძულებული გავხდები ოტომანთა პორტას ქვეშევრდომობა ვაღიარო (**აქტები II: 453, N899**). ასეთივე შინაარსის ბარათი გაუგზავნა მან უფრო მოგვიანებით ციციანოვს (**აქტები I: N 899, N900**). ორივე ბარათში სამეგრელოს მთავარი ცდილობდა დაეშინებინა რუსეთი და პირდაპირ მიეხვედრებინა – თუ ქმედითი დახმარება არ იქნებოდა რუსეთისაგან, იგი გადადგამდა ნაბიჯს ოსმალეთის სასარგებლოდ და მიიღებდა მისგან მფარველობას.

საქართველოს მთავარმართებელი ციციანოვი **1803 წლის 1 მარტს** ალექსანდრე I უგზავნის მოხსენებას იმის შესახებ, რომ დადიანი სოლომონ მეფისგან არის ძლიერ შევიწროებული და თავის საზღვრებიდან განდევნილი. იმპერატორი თუ ანგარიშს გაუწევს მთავარს, დაეხმარებამას და თავის ქვეშევრდომობაში შეიყვანს, ფოთის დაკავება გაადვილდება და მას რუსეთის ჯარი დაეუფლებათ (**აქტები II: 456**).

ასეთ ვითარებაში დიპლომატიური გამოსავალის ძიებად უნდა ჩაითვალოს სოლომონ II გადადგმული ნაბიჯი რუსეთთან მიმართებაში. მან ანგარიში გაუწია

რუსეთის მოხელის სოკოლოვის მისიით წამოწყებულ მოთხოვნას მუხურის ციხეში გამოკეტილი კონსტანტინეს განთავისუფლების თაობაზე, გაანთავისუფლა იგი და უფრო მეტიც კონსტანტინე დავითის ძე თავის მემკვიდრედ აღიარა (აკიკვიძე **საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე) 1954: 66**).

სოლომონ მეფის დიპლომატიურ კომპრომისს თვითმპყრობელობის მხრიდან დიპლომატიური დაყვავება მოჰყვა და **1803 წლის აგვისტოს** თვეში იგი იმპერატორმა ალექსანდრე ნეველის ორდენით და სიგელით დააჯილდოვა (**აქტები II: 352**). ამ ფაქტმა სოლომონ მეფეს რუსეთის გულის მოგების იმედი ჩაუსახა და ამავე წლის აგვისტოს თვეში, მოსალაპარაკებლად სოლომონ ლეონიძეს აგზავნის პეტერბურგში წინასწარ შედგენილი (რუსეთსა და იმერეთს შორის) მომავალში გასაფორმებელი ხელშეკრულების პროექტით. ხელშეკრულებიდან გამომდინარე როცა იმპერატორი ინებებდა და ცნობდა იმერეთის ქვეშევრდომობას, ეს ფაქტი უნდა ეცნობებინა სხვა სახელმწიფოებისთვისაც, რათა მათაც ეღიარებინათ მათ შორის დამოკიდებულება. იმერეთის მეფე, აგრეთვე მიიღებდა სიგელს, რომლის საფუძველზე საჭიროების შემთხვევაში იმერეთში 1000 კაციანი ჯარი უნდა გაეგზავნა. სამეფო ტახტის მართვაში მემკიდრეობითობა დაცული უნდა ყოფილიყო. სოლომონი რუსთ ხელმწიფეს უნდა ეღიარებუინა დასავლეთ საქრთველოს მეფედ.

მსგავსი შინაარსის ხელშეკრულების დადება და იმერეთის სამეფოს აქტიურობა სამეგრელოს მთავარს მოთმინებას აკარგვინებდა. მსგავსი შინაარსის ხელშეკრულების გაფორმება გამოიწვედა დასავლეთ საქრთველოს ყველა სამთავროს მფლობელად იმერეთის აღიარებას. ამიტომ დადიანი წერილებს წერილებზე აგზავნიდა, რათა სამეგრელოს სამთავრო თავის ქვეშევრდომობაში მიეღო რუსეთს.

რა თქმა უნდა, მავედრებელ წერილებს მეფის ხელისუფლება ხელიდან არ გაუშვებდა და შედეგმაც არ დააყოვნა. როგორც ცნობილია რუსეთის მთავრობის სპეციალური რწმუნებული, პოლკოვნიკი მაინოვი და გრ. დადიანი 1803 წლის **2 დეკემბერს ჭალადიდში** შეხვდნენ ერთმანეთს. შეხვედრაზე დადიანმა ხელი მოაწერა „სათხოვარ პუნქტებს“. ამასთანავე, იმპერატორმა ალექსანდრე I დადიანს გამოუგზავნა გენერალ-მაიორის წოდების სტატუსი და ჯილდო – ალ. ნეველის ორდენი, დადიანმა და მისმა წრემ ფიცი დადეს ერთგულებაზე და ქვეშევრდომობაზე, თუმცა სამთავროს ზოგიერთმა თავდა-აზნაურმა ფიცის ცერემონიალში მონაწილეობა არ მიიღო (**აქტები II**

N464, N465; გასვინი 1988: 115), საინტერესოა ის ფაქტი, რომ იმ თავად-აზნაურებმა რომლებმაც მონაწილეობა არ მიიღო ზემოთაღნიშნულ მოვლენაში, ლევან დადიანის მთავრად კურთხევის პროცესში ყველა მონაწილეობდა. თავად ციციანოვის გზავნილში ჩართორისკისადმი, აღწერილია სამეგრელოს თავად ლევან დადიანის (გრ. დადიანი გარდაიცვალა 1804 წლის 24 ოქტომბერს და მისი ვაჟი ლევანი 1805 წლის 9 ივლისს გახდა სამეგრელოს (ოდიშის) მთავარი ლ.გ.) მთავრად კურთხევის აღსანიშნავად უმაღლესი ჯილდოს - დროშის, წმინდა ანნას 1-ლი ხარისხის ორდენის და ხმლის საზეიმოდ გადაცემა, რომელმაც იმდენად დიდი ზეგავლენა იქონია იმათ ჭკუა-გონებზეც კი, ვინც ყველაზე მეტად მტრობდა მას (ლევან დადიანს), რომ მათ, ყველაფერ ამის შემდეგ, საკუთარი სისუსტის გამო, მასვე (ლევანს) მიმართეს... და თვით მანუჩარ დადიანიც, ყველაზე მეტად რომ არაკეთილმოსურნეობდა ლევანის მიმართ,... არა მხოლოდ იმყოფებოდა საზეიმო დაჯილდოებაზე, არამედ მთელი საკრებულოს წინაშე შეჰფიცა ერთგულება E. И. В.-ს.... უმაღლესი ჯილდო და რეგალიები თავად ლევანმა მთელი მისი სახლულისა და იმ ზეიმზე მყოფი ყველა აფხაზი მფლობელისა და ოდიშის მთავრების აღუწერელი სიხარულით მიიღო „Торжественное вручение менгрельскому кн. Левану Дадияни Высочайшей грамоты , знамени, ордена св. Анны и сабли... столь большое имело влияние над умами даже тех, кои наиболее оному враждовали, что они после всего сего, видя слабость свою , к нему же обратились и даже сам Манучар Дадияни, наиболее всех недоброжелательствовавший кн. Левану,...не только присутствовал на торжестве присвоения грамоты, но учинил при всем собрании присягу на верность E.И.В.”... Высочайшая грамота и все регалии приняты были кн. Леваном с неописанною радостью всего его дома и всеми при том торжестве находившимися Абхазскими владельцами и Одишскими князьями“ (აქტები II: 1037) აღნიშნული რაპორტის მიხედვით ამ საზეიმო დაჯილდოებაზე არ იყო არც ერთი ლეჩხუმელი თავადი, რასაც, მისი აზრით, სხვას ვერაფერს მიაწერ, გარდა მეფე სოლომონის ცბიერებისა.

უკვე რუსეთს არც აღელვებდა და არც აფრთხოვდა ოსმალეთის სახელის მოშველიებით დადიანისგან წამოსული დაშინება, რადგან იმ პერიოდში ოსმალეთი იმდენად დაუძლურებული იყო, რომ იგი რუსეთისგან დახმარების მიღების იმედიტაც ცდილობდა თავის დაცვას ნაპოლეონის შემოტევისგან. უფრო მეტიც, რუსეთი სასარგებლოდ თვლიდა სუსტი ოსმალეთის მეზობლობას. უბრალოდ, იმპერია

მოხერხებულად, უფრო სწორად, დროის გაყვანით ცდილობდა, მეტი „მტკიცებულებები“ შეეგროვებინა იმერეთის სამეფოს უკანონო ქმედებების დასამტკიცებლად, რათა „სამართლიანი“ რუსეთის სახელმწიფოს იმიჯი ოდნავადაც არ შელახულიყო... აღსანიშნავია ისიც, რომ რუსეთის წარმატებულ პოლიტიკას ხელს უწყობდა ირანის სისუსტე და ინგლისსა და საფრანგეთს შორის არსებული შინაგანი წინააღმდეგობა (**დუმბაძე 1957: 150**). იმპერატორის მიერ ციციანოვის უმაღლესი ნდობით აღჭურვა, ოდიშში მისადმი სრული თავისუფლების მინიჭების თვალსაზრისით, სწორედ ასეთი საგარეო-პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარეობდა. ალექსანდრე I დარწმუნებული იყო, რომ დასუსტებული ოსმალეთი ვერ შეძლებდა ოდიშის დაცვას. ამას კი შავი ზღვის აღმოსავლეთი საზღვრიდან მისი უსიტყვო წასვლა უნდა მოჰყოლოდა... ოსმალეთი თანახმა იყო რუსეთის მფარველობაში ოდიშის მიღებისა (**აქტები II: 462**). უმწეო ოსმალეთის ასეთი თანხმობა განაპირობებდა რუსეთის წარმატებულ პოლიტიკას, არა მარტო მთელ დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართაც, რადგან ამ მომენტში უკმაყოფილო ქართლ-კახეთის ძალებისთვის დასავლეთ საქართველოდან დახმარების მიღების შესაძლო გზებიც იხურებოდა. როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებით შეშფოთებული იმერეთის მეფე სოლომონ II დაჟინებით ცდილობდა ამ სამეფოს აღდგენას და არაერთხელ სთხოვდა რუსეთის იმპერატორს იულონ ერეკლეს მის ქართლ-კახეთის მეფის ტახტზე დამტკიცებას. სოლომონ II-მ კარგად იცოდა, რომ იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობასაც უდიდესი საფრთხე ემუქრებოდა (**ბერძენიშვილი II , 1965: 279-283**). სოლომონ II კარგად აცნობიერებდა, რომ რუსეთის მთავრობა იმერეთის სრულ დამორჩილებას აპირებდა. ამიტომ ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და რუსთა ხელმწიფეს დახმარებასთან ერთად დაცვის პასუხისმგებლობის აღებასაც სთხოვდა. თან ელჩებს სტამბოლშიც აგზავნიდა, რათა სულთანს რუსეთ-იმერეთის ურთიერთობაში ჩარეულიყო. ამ ორი სახელმწიფოს დაპირისპირებით იმერეთის სამეფოსათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნას ცდილობდა. პარალელურად გრიგოლ დადიანთანაც ურთიერთობის დარეგულირებაზე ფიქრობდა და ურჩევდა, უარი ეთქვა რუსეთის მფარველობაში დამოუკიდებლად შესვლაზე. აღსანიშნავია, რომ სოლომონ II რუსეთთან ურთიერთობაში მთელი დასავლეთ საქართველოს სახელით გამოდიოდა. დაუძლურებული ოსმალეთი მოერიდა რუსეთთან საქმის გართულებას,

დასავლეთ საქართველოს გამოსარჩლების სურვილი არ გამოიჩინა და სოლომონის II-ის მოციქული უარით გამოისტუმრა (**ბენდიანიშვილი 1980: 44**).

ასეთ ვითარებაში სრულიად ცარიელ დაპირებად სჩანდა სერასკირ ჰაჯი-უსუპ-ფაშას წერილი სოლომონ მეფისადმი, სადაც იგი წერდა მეფეს: თუკი გავიგებ, რომელიმე ადგილას იქნება 5 რუსი ჯარისკაცი, ამავე დროს (მაშინათვე) მათ გასანადგურებლად მრავალრიცხოვან ლაშქარს გამოვაგზავნი. „Вы теперь должны повиновение ваше сопрягать с волею нашею“... თქვენ ახლა თქვენი მოვალეობა უნდა შეაუღლოთ ჩვენს ნება-სურვილთან (**აქტები II: 681**).

რუსეთის ელჩმა სტამბოლში დაასმინა სოლომონ II, რუსეთის იმპერატორთან ღალატის მსგავსი საქციელის გამო (**ბენდიანიშვილი 1980: 44**). ეს ფაქტი იყო სხვა დანარჩენი მტკიცებულებების ნუსხათა შორის მნიშვნელოვანი არგუმენტი, რამაც რუსეთი „დასაბუთებულად“ აამოძრავა, რათა აქტიურად ჩარეულიყო დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ საქმეებში, იმ მოტივით, რომ დადიანის დაჩაგვრის ნება არ მიეცა იმერეთის მეფისათვის. სწორედ იმერეთის მეფის „უკანონო“ საქციელის ღია აფიშირებას ელოდა რუსეთის იმპერატორის მიერ გამოგზავნილი და დადიანისათვის გადასაცემი ალ. ნეველის ორდენი. იმერეთის მეფეს თუ ღალატში გამოიჭერდნენ, შემდეგ მასზე იერიშის მიტანა დაჩაგრული ოდიშის დაცვის მოტივით არ გაჭირდებოდა. უფრო მეტიც, ამგვარი ქმედება კეთილშობილურადაც გამოიყურებოდა და ამართლებდა რუსეთის ნაბიჯებს დასავლეთ საქართველოს შემდგომი დაპყრობისთვის ბრძოლის გზაზე. იმერეთის თავდაუზოგავმა მეფემ ამ ეტაპზე ყველა მიმართულებით მარცხი იწვნია. მას უბრალოდ ურჩიეს, რუსეთის შემადგენლობაში შესულიყო სამეგრელოსთან ერთად, ხოლო ამ ორ პოლიტიკურ ერთეულს შორის დავას თვით იმპერატორი გაარჩევდა „მიუკერძოებლად“. იმერეთის მეფის ჩანაფიქრი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების თაობაზე კრახით დასრულდა. რუსეთის საგარეო პოლიტიკა ამ შემთხვევაში წარმატებული აღმოჩნდა. რუსეთის კონსტანტინოპოლელი ელჩი ანდრეი იტალინსკი იმპერატორ ალექსანდრე I ატყობინებდა, რომ ოსმალეთი თანახმაა რუსეთის მფარველობაში ოდიშის მიღებისა. უკვე არაფერი ელოებოდა წინ იმპერიის განზრახვას მთელი დასავლეთ საქართველოს კოლონიად ქცევის გზაზე. რუსეთის მიერ „ეს იყო უსისხლოდ მოპოვებული დიდი წარმატება“ (**დუმბაძე 1957: 151**).

ამასობაში **1803 წლის მარტში** ქართველთა და რუსთა შეერთებულმა ლაშქარმა, რომელსაც გენერალი გულიაკოვი მეთაურობდა ბელაქანი და ჭარი დაიკავა, ამის შემდეგ ციციანოვი მთავარ ყურადღებას აქცევს რუსეთში „აზიის გიბრალტარად წოდებულ“ განჯის სახანოს. რადგან მისი დაპყრობით იმპერიასგზა გახსნილი ექნებოდა ამიერკავკასიის დასამორჩილებლად. ციციანოვი „როგორც ჭარ-ბელაქნის წინააღმდეგ ბრძოლას, განჯის დასაპყრობად ლაშქრობასაც საქართველოს ინტერესების დაცვად აცხადებდა“ (**ორჯონიკიძე 1992: 31**). რადგან იგი (რუსეთი ლ.გ.) გულგრილად ვერ უყურებდა საქართველოს რღვევას და არ აპირებდა საქართველოს კუთვნილი და მისი ნაწილი განჯა უცხო ხელში დაეტოვებინა. განჯის ხანმა ჯავადმა ციციანოვისაგან შემოთავაზებულ „სათხოვარი პუნქტებზე“ დათანხმებას სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა არჩია. **1804 წლის იანვარში** რუსეთის ჯარმა განჯა აიღო. ბრძოლაში დაიღუპა ჯავად-ხანი და მისი შუათანა შვილი ჰუსეინ-ყული ხანი. განჯის აღების შემდეგ უმაღლესი ქალაქს ციციანოვმა ელისავეტოპოლი უწოდა (**ორჯონიკიძე 1992: 31**). განჯასთან მოპოვებული წარმატებების შემდეგ აქვე მდგარ ციციანოვს პეტერბურგიდან ხელმწიფის რესკრიპტი მოუვიდა, რომლის მიხედვით მას სასწრაფოდ იმერეთი უნდა დაეკავებინა, რადგან ხელმწიფის კარზე იმერეთის რუსული ჯარებით დაკავება უკვე გადაწყვეტილი იყო და ციციანოვისაგან საქმის დაუყოვნებლივ შესრულებას მოითხოვდნენ. რუსეთის იმპერია დასავლეთ საქართველოს დამორჩილებას თავის შორს მიმავალ მიზნებს უკავშირებდა მის მთავარ საზრუნავს შავი ზღვისაკენ მიმავალი გზების გაკვალვა და ხელში ჩაგდება წარმოადგენდა (**იქვე: 31**). რუსი მოხელის გრაფ როსტოპჩინის მიერ ციციანოვისადმი მიწერილ წერილში კარგად ჩანს რუსეთის შორს მიმავალი მიზნები დასავლეთ საქართველოს დაპყრობასთან დაკავშირებით: „შენ თუ წარმატებებს მიაღწევ რუსეთის ქვეშევრდომად იმერეთის შემოყვანაში, ამით არსებით და მნიშვნელოვან სარგებლობას მოუტან როგორც რუსეთს, ისე საქართველოს. ამაზე მეც მიფიქრია თავის დროზე, მაგრამ უნდა გამოვტყდე, რომ მიუღწეველ ქიშკრად მიმაჩნდა... ეს გზა შეიძლება უფრო საიმედოც კი იქნეს, ვიდრე პოტიომკინის მიერ ტავრიდზე გაკვალული გზა ცარგრადისაკენ რომ მიმართა და კარიბჭეზე წააწერა: „გზა სოფიისაკენ“ (**იქვე: 32**).

ამ წერილიდან ირკვევა თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოს დაპყრობას რუსეთისათვის. დაპყრობა პირდაპირ უკავშირდებოდა

კონსტანტინეპოლისაკენ გზის გაკაფვას. ასეთ ვითარებაში როგორც მკვლევარი ორჯონიკიძე აღნიშნავს რუსეთის იმპერიის კარზე ძალზე აღელვებდათ იმერეთის მეფის სოლომონ II პოლიტიკა, რომელიც სამეფო სამთავროებად დაშლილ დასავლეთ საქართველოს გასაერთიანებლად წარმატებით იბრძოდა (**ორჯონიკიძე 1992: 32**).

ჯერ კიდევ განჯაში რუსეთის ჯარის სალაშქროდ წასვლმდე იმერეთის სამეფოს დასუსტების მიზნით გრიგოლ დადიანსა და ციციანოვს შორის დაიწყო მოლაპარაკება საქვეშევრდომო პირობებზე, რასაც ხელს უშლიდა სოლომონ მეფე; არღვევდა მათ შორის კავშირებს შუამავლების დაჭერით. მთავარმართებელი იძულებული ხდებოდა თავისი წარმომადგენლები დადიანთან ახალციხის გავლით გაეგზავნა. მაგალითად, როგორც ნ. დადიანის „ქართველთა ცხოვრება“ გვაუწყებს, დადიანის კარის მღვდელი ასათიანი და გუგუშვილი სვანეთის გზით, ლენტეხის, ჩოლურის, კავკასიონის უღელტეხილის, ოსეთისა და მოზდოკის გავლით ახერხებენ თბილისში ჩასვლას და ციციანოვთან შეხვედრას. დადიანს იმერეთის მეფე მიწებსაც ჰპირდებოდა. ამ მიზნით მან ოდიშის მთავარს თავისი მეუღლე მარიამი (გრიგოლ დადიანის და) და თავადი სეხნია წულუკიძეც მიუგზავნა, მაგრამ ვერც დაყვავებით და ვერც იარაღითაც ვერაფერს გახდა. მისი ყველა ცდა დასალუპავად გაიწირა. განჯასთან მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ციციანოვისაგან მოითხოვდა იმერეთის დაკავებას, მაგრამ დიპლომატი ციციანოვი თვლიდა, რომ ირანთან ურთიერთობის გამწვავების პირობებში, როდესაც ყოველ წუთს მოსალოდნელი იყო რუსეთ-ირანის ომის დაწყება, დასავლეთ საქართველოს იარაღით დაპყრობა მეტად სარისკო იქნებოდა, ამიტომ მოხერხებულმა ციციანოვმა იპოვა გამოსავალი და მის მიერ ოსტატურად შემუშავდა „სათხოვარი პუნქტები“, რომლის აღიარების შემდეგ „მეფეს თუ მთავრას რეალური ძალაუფლება გამოცლილი ჰქონდა და მათ რუსეთის მონა-მორჩილ ქვეშევრდომად აქცევდა (**ორჯონიკიძე 1992: 33**). 1803 წლის ივლისში დადიანმა რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა, ხოლო **1803 წლის 2 დეკემბერს** ხელი მოაწერა მფარველობის ხელშეკრულებას. თუმცა ამ ცერემონიაში ზოგიერთმა თავად-აზნაურმა მონაწილეობა არ მიიღო პროტესტის ნიშნად (**აქტები II: 464-465 გასვიანი 1988: 115**). საქართველოში რუსეთის წარმატებული პოლიტიკის ბრწყინვალე დაგვირგვინებას წარმოადგენდა თითქოს ოდიშის მთავრის მიერ შედგენილი „სათხოვარი პუნქტები“, რომლის შემუშავებაც დაუძლურებულმა დადიანმა მთლიანად მიანდო მთავარსარდალ

ციციანოვს: „უკეთუ არა წრფელად იყო აღწერილი ტრახტატნი... ვითარ შეგავდეს... ეგრეთ ამტკიცესო“ (აქტები II: 461) , (ლ. გულორდავა იემ XVII, თბილისი. 2015: 209).

დადიანის „სათხოვარი პუნქტები“ შვიდი თვის შემდეგ 1804 წლის 4 ივლისს, „უმაღლესად იქნა დამტკიცებული რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის ალექსანდრე პირველის მიერ... საქვეშევრდომო მუხლები დაწერილია არა როგორც მხარის ურთიერთშორის აღმნიშვნელი ხელშეკრულება, არამედ, როგორც სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის თხოვნა-სავედრებელი, რუსეთის ხელმწიფე იმპერატორის სახელზე ქვეშევრდომობაში მიღებისათვის“ (გონიკაშვილი 2002: 126).

„სათხოვარ პუნქტებს“ მფარველობის ელფერი მხოლოდ ერთი შეხედვით გადაჰყრავდა. სინამდვილეში იგი რუსეთის იმპერიის მიერ დასავლეთ საქართველოში, ამ ეტაპზე წარმატებით მოგვარებული საგარეო პოლიტიკის ტექნიკური მანევრის ერთი ნაწილი იყო. დამპყრობელმა იარაღის გამოყენების გარეშე მიაღწია იმას, რასაც სამეგრელოს მოსახლეობისგან დამოუკიდებლობის შენარჩუნების მიზნით იარაღის აღება სჭირდებოდა. მეტროპოლია ამ შემთხვევაშიც უღირსი ხერხებით მოქმედებდა – ყოველგვარი დავიდარაბის გარეშე ჩაიგდო ხელში პლაცდარმი (სამეგრელოს ტერიტორია ლ.გ.), რომელიც აადვილებდა რუსეთის ძალების თავისუფალ გაშლას დასავლეთ საქართველოს სხვა ნაწილებზე, კერძოდ იმერეთის სამეფო ტერიტორიაზე. სამეგრელოს ქვეშევრდომად გადაქცევა ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა მთლად უიარაღოდ თუ არა, შედარებით ადვილად გასაბატონებლად იმერეთის სამეფოში. ცარიზმი ამგვარი ქმედებით ცდილობდა, შეექმნა ისეთი შთაბეჭდილება, რომ, თითქოს, ხელისუფლება ქართველი ხალხის სურვილებიდან გამომდინარე ზრუნავდა მათ კეთილდღეობაზე. იგი მიზანმიმართულად ამკვიდრებდა აზრს, „თითქოს ეს საქართველოს სასარგებლოდ და რუსეთის მიერ კაცთმოყვარული მოვალეობის შესრულების მიზნით ყოფილიყო ჩადენილი“ (ჩხეტია მოამბე, VIII, 1940: 24).

სამეგრელოს მთავრის – გრიგოლ დადიანის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის „სათხოვარი პუნქტები“ დაახლოებით ასეთ შინაარსს ატარებდა:

მუხლი 1. „მე, ქვემოთ ხელის მომწერი, თავადი გრიგოლ დადიანი, კანონიერი მფლობელი ოდიშის, ლეჩხუმის, სვანეთის, აფხაზეთისა და ყველა იმ მიწებისა, რომლებიც ოდითგან ჩემს წინაპართა კუთვნილებად ითვლებოდა, დღიდან ამა დადგინებისა ქვემო-წერისა და შემდგომად ფიცისა აღთქმის აღსრულებისა წესისამებრ

მივსცემ თავსა ჩემსა ყოველსა ჩემსა სჯულიერისა შთამომავლობისა თანა და ყოველთა ჩუენთა სამფლობელოთა, როგორც ზემოთ დასახელებულნი, ასევე სხვადასხვა შემთხვევათა გამოჩამოშორებულით საუკუნოსა და ერთგულსა მონებას და ქვეშევრდომობასა შინა უმაღლესსა ყოველსა რუსეთისა ხელმწიფობასა, აწ ბედნიერად მეფედ მყოფსა, ყოვლად უგანათლებულესსა დიდსა მპყრობელსა ხელმწიფესა - იმპერატორსა ალექსანდრე პავლეს-ძესა, თვითმპყრობელსა ყოველსა რუსეთისასა და მაღალთა მისთა მენაცუალეთა.“ **(გონიკაშვილი: ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში 2002: 127)**. სამეგრელოს მთავარი ამ მუხლში მოხსენიებულია ოდიშის, ლეჩხუმის, სვანეთისა და აფხაზეთის **(იგულისხმება სამურზაყანო - ლ.გ.)** კანონიერ მფლობელად. აღსანიშნავია, რომ ეს ტიტულატურა ამ ვითარებისათვის მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა და მას რეალობასთან არსებითი კავშირი არც ჰქონდა. რეალურად მთავრისათვის ასეთი ტიტულებით მოხსენიება მხოლოდ მისი სიამაყის გრძნობას თუ აკმაყოფილებდა და, რაც მთავარია, მას თავის მოტყუებისა, და შესაბამისად, გამხნევების შესაძლებლობას აძლევდა. ცნობილია, რომ ამ დროისთვის გრიგოლ დადიანი ლეჩხუმის მხოლოდ მცირე ნაწილს ფლობდა; ასეთი ვითარება ჰქონდა სვანეთისა და აფხაზეთის მიმართაც, მაგრამ ციციანოვმა მიზანდასახულად გააუღერა, რომ დადიანი იყო ოდიშის, ლეჩხუმის, სვანეთისა და აფხაზეთის **(იგულისხმება სამურზაყანო ლ.გ.)** კანონიერი მფლობელი. ამით იგი პირდაპირ მიუთითებდა, რომ „სათხოვარი პუნქტების“ მოთხოვნები თავისთავად ვრცელდებოდა აღნიშნულ ტერიტორიებზე და ამ კუთხეების მთავრები ხდებიან იმპერიის წიაღში მონურად ქედდახრილნი, ოდიშის მთავრის გადაწყვეტილების ბუნებრივი თანამონაწილენი.

„სათხოვარი პუნქტების“ მიღებამდე გრიგოლ დადიანის „თხოვნები“ რუსეთისათვის სრულიად მისაღები და ხელსაყრელი იყო ასეთი ნაბიჯის გასამართლებლად და იმპერიული ზრახვების ფორმალურად შესანიღბავად.

მუხლი 2. ოდიშის მთავრის სამემკვიდრეო მამულად აღიარებულია ოდიში (სამეგრელო). ცარიზმი მიიჩნევს რა მას თავის ქვეშევრდომად, აძლევს სიგელს ყოველი ახალი მთავრის ტახტზე ასვლის საჭიროებისას.

მუხლი 13. დადიანს მთავრობის გარეგნული ნიშნებიდან მხოლოდ ხმალი და დროშა დარჩა და მასაც რუსეთის ხელმწიფისგან იღებდა. აღნიშნული მუხლი იყო

მეტად ტრაგიკული დასასრული თხოვნისა, სადაც გრიგოლ დადიანი ასე ასრულებდა სამეგრელოს დამოუკიდებლად არსებობის ისტორიას: „მივმართავ რა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ყოვლად მოწყალე ჩემი ხელმწიფისა და მბრძანებლის ენით უთქმელ გულმოწყალებას, სრულიად რუსეთის იმპერიის ხელქვეით მყოფ ჩემ სამფლობელოში ჩემი გამგებლობის ან სარდლობის ნიშნად უქვეშევრდომილესად ვხედავ ვითხოვო სათანადო ნიშნები, რომლებიც აზიური წეს-ჩვეულების თანახმად შედგება მახვილისა და დროშისაგან“ (**გონიკაშვილი 2002:133**)

როგორც ვხედავთ, „სათხოვარ პუნქტებში“ ლეჩხუმის თაობაზე აშკარად არსად არ არის რაიმე ნათქვამი, სამაგიეროდ, VII პარაგრაფში ვკითხულობთ: „თუ რაიმე მადანს აღმოვაჩინოთ ლეჩხუმსა და სვანეთს შორის ადგილებზე, სადაც მოიპოვება ოქრო, ვერცხლი, ტყვია, უფრო მეტად ტყვია, თუ მოუნდება სახელმწიფოს (ანუ რუსეთს -**ლ.გ**) მისი მოპოვება, მეც არ დამტოვოს წილის გარეშე, რადგან მე გადავწყვიტე უავლუსტესი ხელმწიფის მონება“, (**აქტები II: 461**). აქ აშკარად არა, მაგრამ სათხოვარი პუნქტების შემქმნელი ციციანოვი დიპლომატიურად მიაჩნებდა, რომ ლეჩხუმის მფლობელი იყო დადიანი და თუ მეტროპოლია მოიპოვებდა ამ ტერიტორიებზე – კოლონიაში მადნებს, ამ შემთხვევაში მისი ბუნებრივი მეწილე გამოდიოდა მხოლოდ ოდიშის მთავარი.

რუსეთის ხელმწიფის კეთილგანწყობილების იმედად მყოფი, საკუთარი ნებით პატივყრილი დადიანი დაატყვევეს თავის მამულში და დაეპატრონენ მის ქონებას. ამის შემდეგ იგი მორჩილი და დამშვიდებული შეუდგა „სათხოვარი მუხლებით“ დაკისრებული უღლის ზიდვას აწ უკვე მის მიერ თითქმის გასხვისებულ მამულში. დადიანმა მიიღო ის, რასაც იმსახურებდა: „იგი... სოლომონ მეფეს გადაურჩა, მაგრამ სამაგიეროდ საქართველოს მთავარსარდლის სრულ მორჩილებაში მოექცა“ (**დუმბაძე 1957: 154**). რუსეთის მთავრობა ოდიშის სამთავროს არსებობას უყურებდა, როგორც დროებით მოვლენას. ეს ამთავითვე სრულიად აშკარად ჩანდა.

დადიანი ყოველ მუხლს საკუთარი ბეჭდით და ხელმოწერით ადასტურებდა. **1803 წლის დეკემბერში** დადიანის „სათხოვარი პუნქტები“ გაეგზავნა რუსეთის იმპერატორს, რითაც მან მფარველობაში შესვლის სურვილი ოფიციალურად დაადასტურა. „იმპერატორმაც „შეიწყალა“ დადიანი და სათხოვარი პუნქტები დაამტკიცა... ხელშეკრულების თანახმად სამეგრელო შედიოდა იმპერიის მფარველობაში, როგორც შეზღუდული ავტონომიური სამთავრო, მაგრამ რუსეთის მთავრობას ვითომ შეერთების

(სინამდვილეში დაპყრობის – ლ.გ.) ეს ფორმა შექმნილი სიტუაციით ნაკარნახევ დროებით ღონისძიებად მიაჩნდა და ხელსაყრელი მომენტის დადგომისთანავე სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება ელოდა“ (ბენდიანიშვილი 1980: 44-45).

დადიანმა „სათხოვარი პუნქტებით“ საწადელს მიაღწია. იგი შევიდა რუსეთის იმპერიის „მფარველობაში“, როგორც რუსეთის ერთი რიგითი პროვინცია. ამით გაიხანგრძლივა თავისი ხელისუფლების არსებობა და მიიღო სოლომონ მეფის მიერ წართმეული მამულების დაბრუნების პირობაც.

რუსეთის იმდროინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრს – ჩარტორიისკის დადიანის ეს მინიმალური უფლებებიც ზედმეტად მიაჩნდა და თვლიდა, რომ ოდიშის მთავარი უნდა ყოფილიყო ჩვეულებრივი მოხელე, რომელსაც ექნებოდა ჯამაგირი და რომლის გადაყენებაც ნებისმიერ მომენტში შესაძლებელი იქნებოდა რუსეთის ხელისუფლებისაგან. ამ ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანის კატეგორიული წინააღმდეგი იყო ციციანოვი. მისი აზრით, ყოველივე ეს მაშინ გახდებოდა შესაძლებელი, როცა რუსის ჯარი ოდიშის ტერიტორიაზე დაბინავდებოდა. მით უმეტეს, დადიანი აგრძნობინებდა რუსეთის მთავრობას, რომ დაუყოვნებლივ შეესრულებინა რუსეთს მასთან დადებული პირობა ლეჩხუმის დაბრუნების თაობაზე. მართლაც, 1804 წლის 4 აპრილს მან დაიბრუნა ლეჩხუმი და ასეთი პატაკი ჩააბარა ციციანოვს: ახლა მე ძველ უფლებებს აღვადგენ და შევძლებ გემსახუროთ სურსათით მომარაგებაშიო (აქტები I: N921). ასეთ ვითარებაში სოლომონ II დათმო ლეჩხუმი, მაგრამ მასზე საბოლოოდ ხელს მაინც არ იღებდა. ამ ეტაპზე ცხადზე უცხადესი იყო ერთი რამ: ოდიშის მთავრის მემკვიდრეობით რუსეთის ჯარი მალე დასავლეთ საქართველოში დაისადგურებდა, მაგრამ სანამ, იმერეთის სამეფოს ექნებოდა საბრძოლო განწყობილება რუსეთის მთავრობის და სამეგრელოს მთავრის წინააღმდეგ, მის სამეფოსთან დამოკიდებულების საკითხებზე, მანამდე რუსეთის პოლიტიკა დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებაში წარუმატებლად ჩაითვლებოდა. როგორც მკვლევარი დუმბძე აღნიშნავს რუსული პოლიტიკა დასავლეთ საქართველოში მსგავს ვითარებაში აშკარად „ჰაერში გამოკიდებული ჩანდა“ (დუმბაძე 1957: 156).

მაშასადამე, რუსეთის ბატონობის დამყარებას დასავლეთ საქართველოში იმერეთის სამეფო სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა, რადგან, როგორც ცნობილია იმერეთის ახალგაზრდა მეფე, სოლომონ II, რომელიც მთელ დასავლეთ საქართველოზე

აცხადებდა პრეტენზიას და, როგორც სავარაუდოა, ერეკლე II და სოლომონ I შეთანხმებით, გაერთიანებული საქართველოს მეფედაც კი ივარაუდებოდა, ქართლ-კახეთში გატარებულ ვერაგულ პოლიტიკას აღშფოთებით შეხვდა და მან პირველ რიგში შაჰის კარზე მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილთან (სოლომონ II დედის ძმა (ბიძა) იყო) გააქტიურა ურთიერთობა. აგრეთვე კავშირი დაამყარა თურქეთთან. ყოველივე ასეთი ნაბიჯებით ანტირუსული კოალიციის შეკვრას შეეცადა (**ბენდიანიშვილი, დაუშვილი ... 2008: 31**). სოლომონ II ამგვარი საქმიანობის შესახებ პეტერბურგში უკვე ჰქონდათ შეტყობინება. მათ კონსტანტინოპოლელი ელჩის მეშვეობით იცოდნენ, რომ იგი კავშირს ამყარებდა სულთანთან და მას აცნობებდა რუსთა ჯარის მოახლოების შესახებ და სამხედრო დახმარების გაწევას ითხოვდა მისგან. გარდა ამისა რუსეთისათვის ცნობილი იყო ის ფაქტიც, რომ სოლომონ II დაკავშირებული იყო ირანის შაჰთან ბაბა-ხანთან რუსეთის წინააღმდეგ საერთო გამოსვლების მოწყობაში და აღიარებდნენ მის როლს რუსეთის მომხრე საბუდ-ფაშის მკვლელობაშიც. ყოველივე ეს საკმაო საფუძველი იყო იმისთვის, რომ იმერეთის მეფე დაემორჩილებინათ, როგორც სამეგრელოს მთავარი (**აქტები II: 873 – 363 - 397 დუმბაძე 1957: 158**). სოლომონი ზუსტად ხვდებოდა, რომ „მისი საქმე რთულდებოდა და მას არამატო ლეჩხუმის, არამედ საკუთარი ტახტის დაკარგვაც ემუქრებოდა „მან კარგად იცოდა რუსეთის მოქმედების ტექნიკური ნიუანსები. იმერეთის მეფემ რუსეთში თავისი ელჩი სოლომონ ლეონიძე გააგზავნა, რათა უფრო დაბეჯითებით ეშუამდგომლა, რომ დასავლეთ საქართველო რუსეთის მფარველობაში მიეღოთ“ (**ბენდიანიშვილი, დაუშვილი 2008: 31-32**). ალექსანდრე I ციციანოვისგან კარგად იცოდა სოლომონის II ნამდვილი ზრახვები და ლეონიძე არ მიიღო. ციციანოვს კი პირდაპირ მიუთითა ხელსაყრელი ვითარების შექმნისთანავე დაეკავებინა იმერეთის სამეფო და მისი შენიღბული ანექსიის მომზადება დაიწყო, ხოლო მას შემდეგ რაც რუსეთის დიპლომატიამ ადვილად მიაღწია, რომ თურქეთს მთლიანად ხელი აეღო დასავლეთ საქართველოზე ციციანოვმა მოურიდებლად დაიწყო მოქმედება იმერეთში. ასეთ ვითარებაში იმერეთის მეფე თანახმაა თუ ლეჩხუმს დაუბრუნებდნენ, მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა. ციციანოვი ამასობაში დროს არ კარგავდა და „მთავარსარდალი არ მორიდებია არც გავლენიანი თავადაზნაურების მოსყიდვას და არც მუქარას: „ქარიშხალი გემუქრებათ ჩრდილოეთიდანო“, მაგრამ ვიდრე ქართლის საზღვართან ახლომდებარე იმერეთის სოფლებში რუსის ჯარი არ

შეიქრა და ძალით არ დაიწყო გლეხების დაფიცება რუს ხელმწიფის ერთგულებაზე, ვერა გააწყო რა“ (ორჯონიკიძე 1992: 33).

1804 წლის 25 აპრილს ქართლისა და იმერეთის საზღვარზე სოფელ ელაზნაურში იმერეთის მეფემ „საზეიმოდ“ მიიღო ფიცი რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებაზე და ხელი მოაწერა „სათხოვარ პუნქტებს“. „თუ რა „ნებაყოფლობითა და ზეიმით“ უნდა ყოფილიყო ფიცი სოლომონის მიერ მიღებული, კარგად ჩანს ციციანოვის ერთგული მეგობრის გრაფ როსტოპჩინის წერილიდანაც, სადაც ის ცინიკურად წერდა, რომ „შენ მიერ ამ ფიცის მიღწევას მეტად მნიშვნელოვნად მივიჩნევ და ვასკვნი, რომ ადამიანების უმრავლესობისათვის ზარბაზნის ლაფეტი არის საუკეთესო საწიგნე, ზარბაზნის ჭურვი კი-საუკეთესო მჭერვმეტყველება და შენ წარმატებით გამოიყენე ეს სოლომონის წინააღმდეგ (ორჯონიკიძე 1992: 33-34). ფიცის დადებას წინ უძღოდა პეტერბურგიდან უშედეგოდ დაბრუნებული ლეონიძისა და ციციანოვის შეხვედრა თბილისში. „მოლაპარაკებისას გაირკვა, რომ რუსეთის მფარველობაში შესვლის ის პირობები, რომელიც იმერეთის მეფემ პეტერბურგს წარუდგინა, თავდაყირა იდგა. ციციანოვმა სოლომონს შესთავაზა, რომ ის რუსეთის მფარველობაში კი არა, ქვეშევრდომობაში შესულიყო“ (გასვიანი 1988: 123). 1804 წლის 4 ივლისს რუსეთის იმპერატორის მიერ, გაფორმდა იმერეთის სამეფოსა და სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაში შესვლის 17 მუხლისგან შემდგარი ხელშეკრულება. იმერეთის სამეფოს „სათხოვარი პუნქტები“ ძირითადად ისეთივე იყო, როგორიც დადიანის „სათხოვარი პუნქტები“. ერთადერთი უპირატესობა იყო ის, რომ მეფე, მხოლოდ საქართველოს მთავარსარდალს უნდა დამორჩილებოდა. ხელშეკრულების ძალით სოლომონ მეფე ვერ განაცხადებდა რაიმე პრეტენზიას დადიანის სამფლობელოზე და უთითებდა მას გაენთავისუფლებინა ოდიშისა და ლეჩხუმის ციხეები: „ყოველნი ტყვენი თავადისა დადიანისა სამფლობელოდგან წამოყვანილნი უკუნაქციო, და ეგრეთვე ციხეებიცა აღებულნი ოდიშსა და ლეჩხუმსა შინა მათთა გარეშემოთურთ დავცალო და არა ოდესმე არღა ვდაობდე მათ, და მოკლედ ვსთქუა, არცა მე და არცა მონაცულეთა ჩემთა თავადისა დადიანისა სამფლობელოსადმი არა ოდეს არა რაიმე ძიება გვაქუნდეს“ (სცსსა ფონდი N2 ნაწილი I, საქმე 1275, ფურც. 19-26). აგრეთვე „ბ“ პუნქტით ციციანოვმა აღიარა სოლომონ მეფის უფლებები გურიაზე. აგრეთვე საიდუმლო პუნქტით ლეჩხუმი იმერეთის სამეფოს უნდა გადასცემოდა.

ამის შემდეგ დაიწყო მზადება სამეგრელოში რუსთა ჯარის გადმოსახმელად. მაგრამ მანამდე ჯარის შემოყვანისათვის იდეოლოგიური სარჩული უნდა შექმნილიყო. მოსახლეობის ძირითადი ფენების მხარდაჭერის მიზნით 1804 წ. 16 ივნისს საქართველოში რუსეთის საგანგებო მოხელე ლიტვინოვმა მოსახლეობის ძირითადი ნაწილის გულის მონადირების მიზნით სამეგრელოში გამოუშვა მოწოდება ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ. ვინც ადამიანებით ვაჭრობაში მიიღებდა მონაწილეობას რუსული კანონებით გაასამართლებდნენ და სიკვდილით დასჯიდნენ (აქტები II: 475). ეს 5 პუნქტიანი მიმართვა იყო ყველა ოდიშელი მთავრის, თავადისა და მოსახლეობისადმი, სადაც ლიტვინოვი გადმოსცემს, რომ ოდიშელები არიან ღვთივსათნონი და სასიამოვნონი ხელმწიფე იმპერატორისთვის, რომ მათ უნდა მოუარონ ოდიშს, როგორც იმპერიას, ქრისტიანული წესით. მიმართვაში იკრძალებოდა ტყვეთა სყიდვა-გაყიდვა, ერთმანეთში მტრობა და შუღლი, და გულმოდგინე ერთგულებაში კი გრიგოლ დადიანისადმი უნდა მიეხატათ, რადგან ხელმწიფე იმპერატორმა თავის მფარველობაში აიყვანა ეს მხარე და იმპერიის საზღვრებს შეუერთა ქვეშევრდომობაში. თავიანთი საჭიროებების შესახებ სწორედ დადიანისთვის უნდა მოეხსენებინათ, ის კი მეფეს გააგებინებდა ყველაფერს. ბოლო პუნქტში მიმართვა მუქარაშერეულ გაფრთხილებას ამცნობდა ოდიშელებს; თუკი ისინი ამ მოთხოვნებს გონებაში არ დაიმარხავდნენ, მაშინ : „Невинны будут в крови вашей всемилостивейший Г. И. начальник Грегорий Дадияни и я, доноситель сего“ („უცოდველ იქნებიან თქვენს სისხლში ყოვლადმოწყალე ხელმწიფე იმპერატორი, უფროსი გრიგოლ დადიანი და მე, ამის მომტანი“) (აქტები II: 931), მხოლოდ ამ მოფერებისა და მუქარის ნაზავი მიმართვის შემდეგ გადაიდგა ნაბიჯი ლიტვინოვის მიერ ფოთზე იერიშის დასაწყებად და პარალელურად მან ციხის უფროს მუსელიმს მოსთხოვა თანხმობა უკვე წამოსული რუსთა ჯარისათვის, ყირიმიდან გამოგზავნილი სურსათის გადმოტვირთვის დასტურის გაცემა ფოთის სანაპიროზე. ლიტვინოვმა ამაზე უარი მიიღო (აქტები II: 476). უარის გამო გაბრაზებული ლიტვინოვი ყოველივეს (მუსელიმის უარს) სოლომონ მეფეს აბრალებდა. „ეჭვებით გაბრუებულ რუს მოხელეს ფიქრდაც კი არ მოდიოდა, რომ მუსელიმის მიერ უარის თქმა ოსმალეთის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის გამოხატულება იყო (დუმბაძე 1957:175). ამას მოყვა შავი ზღვის სამეგრელოს სანაპიროზე ყულევში მდინარე ხობის შესართავთან სახელდახელო ნავმისადგომის მოძებნა, სადაც „რუსებმა ააშენეს მცირე რედუტი,

რედუტ კალედ წოდებული, სადაც 1804 წლის ოქტომბრის მიწურულისათვის შესაძლებელი გახდა ყირიმიდან ერთი პოლკი ჯარის გადმოსხმა და საქართველო ახლა უკვე მეორე გზითაც - შავი ზღვის საშუალებით დაუკავშირდა რუსეთს (**ორჯონიკიძე 1992:34**). რომელიც იქნებოდა ახალი საშუალება იმარეთთან ზღვით კომუნიკაციისა და შემგომ მისი დაპყრობის გადვილებისა (**სამსონაძე 2008:33**). რუსეთის ჯარის შემოსვლით ამიერიდან პოლიტიკური ვითარება დასავლეთ საქართველოში რუსეთის სასარგებლოდ დალაგდა. აღსანიშნავია ის, რომ უკვე იმერეთის მეფე არ იყო იმდენად საშიში რუსეთის იმპერიისთვის (**აქტები II:397**), მაგრამ, ამან გამოიწვია თავად-აზნაურთა უკმაყოფილება, განსაკუთრებული პანიკით შეხვდნენ ამ ფაქტს რუსული რეჟიმის შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოდან დევნილი ადამიანები, რომლებიც თავს აფარებდნენ დასავლეთ საქართველოს (**აქტები II:477**).

მკვლევარი მ. დუმბაძე თვლის, რომ რუსთა ჯარის შემოყვანის გამო ფეოდალთა უკმაყოფილების ერთ-ერთი გამოვლენა იყო გრიგოლ დადიანი მოწამლვა ანტირუსულად განწყობილი ძალების მიერ, კერძოდ, მზადდებოდა აჯანყება გრიგოლ დადიანის ძმების მანუჩარ და ტარიელ დადიანების მეთაურობით, რაც ვერ მოხერხდა. რუსეთის საგანგებო მოხელე ლიტვინოვმა სამეგრელოს თავადები ხელმეორედ დააფიცა რუსეთის ერთგულებაზე და ჯარმა სტრატეგიული ადგილები დაიკავეს დასავლეთ საქართველოში (**დუმბაძე სამეგრელოს სამთავრო 1803-1857 წწ. 1942: 32**). ამ გზით აჯანყება თავიდან იქნა აცილებული. ეს იყო იმ უკმაყოფილო თავად-აზნაურთა ჯგუფი, რომლებმაც როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ **1803 წ. 2 დეკემბრს** სამეგრელოში რუსეთის ერთგულებაზე ფიცის დადების დღეს ფიცის ცერემონიაში მონაწილეობა არ მიიღო.

მიუხედავად ასეთი ანტირუსული განწყობის გამოვლინებისა, დამპყრობელს მას შემდეგ რაც შავის ზღვის სანაპიროზე ფეხი მოკიდებული ჰქონდა, დასავლეთ საქართველოს პრობლემას მოგვარებულად თვლიდა. **1804 წლის 25 აპრილს**, მაშინ როცა სოლომონ მეორეს ხელი არ ჰქონდა მოწერილი სათხოვარ პუნქტებზე და ჯერ კიდევ არ იყო გაფორმებული რუსეთ-იმერეთის ხელშეკრულება ციციანოვი ამაყად მოახსენებდა იმპერატორს „**იმერეთის სამეფო გადაიცა რუსეთის პროვინციადო**“ (**სამსონაძე: 2008: 33**). ასეთი ამაყი და წინსწარ გაკეთებული განაცხადის მიუხედავად რუსეთის იმპერიას იმერეთის სამეფოს საბოლოოდ დასაპყრობად კიდევ რამდენიმე მნიშვნელოვანო ნაბიჯი უნდა გადაედგა და ამისათვის „**მცირე ნავსადგურის რედუტ-კალეს ფლობა**

სრულებითაც არ იყო საკმარისი და შავი ზღვისპირა ნავსადგურებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანის - ფოთის ხელში ჩაგდება აუცილებელი“ (ორჯონიკიძე 1992: 62) იყო. როგორც ცნობილია ფოთის ციხის აღება 1809 წლის 15 ნოემბერს მოხერხდა. ფოთის ციხის აღების შემდეგ იმერეთში ჯარების უფროსად დაინიშნა, ორბელიანის ნაცვლად, პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი. ტორმასოვმა - „კაცი მძვინვარე, ამპარტავანი და უწყალო“ (თეიმურაზ ბაგრატიონი 1983: 74), სიმონოვიჩის ჩააბარა დაქირავებული აბრაგთა რაზმი ყაზიყუმუხელი ხანის ძმისწულის, ასლან-ბეის მეთაურობით, რათა იმერეთის სამეფოს სამარცავად გამოეყენებინა (აქტები IV: 209; ორჯონიკიძე 1992: 66). 1810 წლის 10 თებერვლიდან დაიწყო შეტევა იმერეთის სამეფოზე ყველა მიმართულებით. აღმოსავლეთ იმერეთს უტევდა პოლკოვნიკი სტალი. მან რუსთა ჯარი ორ ნაწილად გაყო. ერთი ნაწილი სოფელ ალიდან, მერე ნაწილი კი სურამის გზით გააგზავნა იმერეთისაკენ. დასავლეთის და ჩრდილოეთის მხრიდან შემოუტია ბელეგსკის პოლკთან ერთად სამეგრელოს მილიციამ ლევან დადიანის მეთაურობით, გურიიდან გურიის მილიციამ მამია გურიელის და ლეჩხუმიდან, ასევე მილიციამ ბერო გელოვანის მეთაურობით. ქუთაისის მხრიდან კავკასიის გრენადერთა პოლკის ნაწილები მოქმედებდნენ. ბრძოლა ერთ თვეს გაგრძელდა. იმერეთის მოსახლეობა თავის გმირ მეფესთან ერთად სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იბრძოდა. რუსეთის რეგულარული გაწვრთნილი ჯარის უპირატესობა აშკარა იყო. მეფემ ზეკარის უღელტეხილთან 9 მარტს უკან დაიხია და იგი ფერსათის მთებში შეიპყრეს. 1810 წლის 10 მაისს სოლომონმა მაინც მოახერხა ციხიდან გაქცევა და იმერეთში ახალი აჯანყების ორგანიზება (ბენდიანიშვილი 2008: 34). აჯანყება ოთხი თვე გაგრძელდა, მაგრამ გამარჯვება დამხმარე ძალების გარეშე შეუძლებელი იყო. ამიტომ სოლომონ მეორე ახალციხეში გადავიდა 25 სექტემბერს. აქედან მან ბერძენი არქიმანდრიტი ბენედიქტე მოციქულად გაუგზავნა ტორმასოვს და დედოფალ მარიამის მასთან გამოშვება თხოვა. თავისი სახლიდან გადახვეწილ მეფეს ტორმასოვმა ეს სურვილი არ შეუსრულა. პასუხად იგი თვითონ სოლომონს იწვევდა საქართველოში და ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის სახელით სრულ პატიებას და კეთილდღეობას პირდებოდა (აქტები IV: 508 N 1241). „სოლომონმა კარგად იცოდა მთავარმართებლის სიტყვის ფასი და მის დაპირებებს არ დაუჯერა“ (ორჯონიკიძე 1992: 78). ხოლო „უწყალო“ ტორმასოვმა სოლომონ II მეუღლე დედოფალი მარიამი, სოლომონის და - მარიამი შვილებით ქ. ვორონეჟში გადაასახლა.

იმერეთის დაუცხრომელი მეფე არ ჰკარგავდა დროს უქმადად და იმერეთის სამეფოში მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით ირანსა და საფრანგეთსაც მიმართავდა დახმარებისთვის, მაგრამ ამაოდ. ოსმალთა დახმარების მოიმედე სოლომონ II ტრაპიზონს დაემკვიდრა, სადაც აღესრულა 1815 წლის დასაწყისში (**რეხვიაშვილი 1989: 387**). სოლომონ მეფის ნებუტი 1990 წელს ტრაპიზონიდან საქართველოში გადმოასვენეს და დაკრძალეს ქუთაისში, გელათის ტაძარში.

მალე დღის წესრიგში დადგა ოდიშისა და გურიის სამთავროებსა და იმერეთის სამეფოს შორის **პალიასტომის ტბისა და საჭილაოს პრობლემის** საბოლოოდ გადაწყვეტის საკითხიც. საჭილაო, ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ცხენისწყლის ქვემო წელზე მდებარეობდა. რაც შეეხება იმერეთის სამეფოს ტერიტორიას, იგი ცხენისწყლის დასავლეთით ვრცელდებოდა. „ხოლო საჩიჯავამოს - სალომინაოს რიონს გაღმით, სამხრეთით არსებული ვაკე... დასავლით ცხენისწყალი და ცხენის-წყლიდამ წასული ხაზი ისულეთამდე და რიონამდე... ცხენისწყლისა და რიონისაკენ არს საჭილაო, სამიქელაო“ (**ვახუშტი IV, 1973: 773**). ეს ტერიტორია XV ს-ის II ნახევრიდან ჭილაძეებს ეკუთვნოდათ. ე. თაყაიშვილი საჭილაოს შესახებ გვაცნობებს, რომ ჭილაძეები ერთ დროს ძლიერი „მთავრები იყვნენ და ფლობდნენ ტერიტორიას გურიასა და სამეგრელოს შორის. ...მათ ეჭირათ მთელი ახლანდელი მხარე გურიისა, რომელსაც ჰქვია საჯავახო. სამეგრელოს მხრით მათი სამფლობელო, როგორც ირკვევა ეხლა, ბანძამდის მიდიოდა. ამ საზღვრებში შედიოდა, გარდა საჯავახოისა, სამტრედია, ეხლანდელი საჭილაო, აბაშა, სეფიეთი“ (**თაყაიშვილი 1913 -1914: 3; სოსელია I, 1973: 274-276; არახამია 2009: 9-12; კეკელია 2014: 50-57**). 1568 წლის შემდეგ, როდესაც ამ სათავადოს მეთაური ჯავახ ჭილაძე იმერეთის მეფემ მოაკვლევინა, ეს სათავადო სახლი საჭილაოდ და საჯავახოდ დაიყო (**ჟველია 2012:89**). მკვლევარი ნ. ჟველია აღნიშნავს, რომ იმერეთის სამეფოს საჯავახოს ეცილებოდა გურიის სამთავრო, ხოლო საჭილაოსათვის სამეგრელოს მთავარი იბრძოდა და XVII-XVIII საუკუნეებში საჭილაო ხან იმერეთის სამეფოს ფარგლებში შედიოდა, ხან სამეგრელს სამთავროს კუთვნილება იყო. საჭილაოს თავდაპირველი ტერიტორია მოიცავდა მდ. ცხენისწყლის ქვემო წელს, მდინარეების გუბისწყლისა და ნოღელას შორის მოქცეულ ტერიტორიას. XIX საუკუნის დასაწყისში შემდეგი სოფლები შედიოდნენ: მარანი, ილორი, ნაფალური, სამტრედია, სანავარდო,

გულეკარი, ქვიშანჭალა, ქორეისუბანი, ტოლები, კვეტილა, ეკალი, ნაფაცხევი, ტყვირი და შუაქალაქი (ბერიძე IV, თბ. 1971:42).

იმერეთის სამეფოსა და ოდიშის სამთავროს შორის დავა საჭილაოსთვის საუკუნეები გრძელდებოდა და, როგორც გ. ვაჭრიძე აღნიშნავს, ეს სადავო საკითხი მოგვარებული იქნა ოდიშის სასარგებლოდ, მას შემდეგ რაც, **1827 წელს** ლევან V დადიანმა დაიწყო დავა სოფიო გურიელთან პალიასტომის ტბის გამო. შეიქმნა სპეციალური კომისია **იმერეთის მმართველ კ. გესეს** თავჯდომარეობით. გაჭიანურებული დავის მოგვარების საქმეში ჩაერივნენ **სენატორები – პ. კუტაისოვი და ე.მეჩნიკოვი**, რომლებმაც მხარი ლევან დადიანს დაუჭირეს. იმერეთის მმართველის მიერ 1831 წლის იანვარში მიღებული განკარგულებით პალიასტომის ტბა ოდიშის მთავარს გადაეცა. ამასთანავე, მის კუთვნილებად გამოცხადა **ჭყვიში და საჭილაო (ვაჭრიძე 1999: 267)**. ოდიშის მთავარმა იმერეთის სამეფოსთან სადავო საკითხები ტერიტორიებთან დაკავშირებით, თავის სასარგებლოდ გადაჭრა. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს შესვალა რუსეთის ქვეშევრდომობაში, იმერეთის სამეფოს “მფარველობითი” ხელშეკრულების დადება რუსეთის იმპერიასთან, შემდგომ იმერეთის სამეფოს გაუქმება, სამეფო-საფეოდალოების განცალკევებისაკენ სწრაფვამ, ურთიერთ მტრობამ და შუღლმა გამოიწვია. აღნიშნულმა ვითარებამ რუსეთის ხელისუფლებას ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა მათი შემდგომი დამორჩილება-დაპყრობის გზაზე. დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, იმერეთის, ოდიშის, აფხაზეთისა და სვანეთის მეფე-მთავრები, ერთმანეთში მუდმივი მტრობით, საფუძველს აცლიდნენ ქვეყნის მთლიანობას და ამით გარეშე მტრის სასარგებლო საქმეს აკეთებდნენ. ვიწრო პოლიტიკური ინტერესებით შეპყრობილი მთავრები, დამოუკიდებლობის შენარჩუნების მიზნით დახმარებისათვის საგარეო მტრულ ძალებს იშველიებდნენ და მზად იყვნენ დამონებოდნენ მათ, ოღონდ მოწინააღმდეგე თავისიანი დაემარცხებინათ. ამით ხელს უმართავდნენ მტერს და მთელი საქართველოს დასაკუთრებაში დახმარებას უწევდნენ მათ. მეტროპოლია, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, გულდასმით სწავლობდა და ყურადღებით ეკიდებოდა დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე პროცესებს, მოდავე მხარეთა მოთხოვნით ერეოდა სადავო საკითხების მოგვარების პროცესში და თითოეული მხარის პრტენზიებს იმ სუბიექტის სასარგებლოდ წყვეტდა, რომლის მხარდაჭერაც მისთვის უფრო სარგებლის მომტანი და პოლიტიკურად ხელსაყრელი ვითარების შექმნელი იქნებოდა. მაშასადამე,

დამპყრობელმა თავის საკეთილდღეოდ გამოიყენა მეფე - მთავართა შორის არსებული შიდა დაპირისპირებები თუ პოზიციების გასამყარებლად წამოსული ყოველი ცდა და ინიციატივა. ასე იყო სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროს და იმერეთის სამეფოს ერთმანეთს შორის დამოკიდებულების შემთხვევაშიც. პოლიტიკური დაპყრობისათვის მომზადებულ თვითმპყრობელობას არსებულმა ვითარებამ პრაქტიკულად მისცა შესაძლებლობა თავისი განზრახვა სისრულეში წარმატებით მოეყვანა და „დაჩაგრული“ სამეგრელოს სამთავრო იმერეთის სამეფოს მძლავრობისგან „დაეცვა“. სწორედ ამ დაცვის საბაზით ორივე ჯერ სამფარველო - საქვეშევრდომო აქტებით თავის მორჩილად ექცია, შემდეგ სრულიად დაეპყო და გაუქმებინა (**იმერეთის სამეფო-1810 წელს, ხოლო სამეგრელოს სამთავრო 1857-1867წწ.**).

ამრიგად, რუსეთი თავისი მოწინააღმდეგე მხარის საბოლოო განადგურების მიზნით, დასავლეთ საქართველოს სამეფო სამთავროთა რთული საშინაო ვითარების გულდასმით შესწავლის საფუძველზე, დიპლომატიური მოთმინებით, დადარაჯებული ელოდებოდა, ხელსაყრელ სიტუაციას, ურთიერთ ბრძოლით დასუსტებული სამეფო-სამთავროები, როდის სთხოვდნენ დახმარებას მას. იმპერიისთვის რა თქმა უნდა უმჯობესი იყო დასავლეთ საქართველო მთლიანად და ერთბაშად დაეპყრო, მაგრამ აქ არსებული საშინაო ვითარება მას უფრო საუკეთესო ვარიანტს სთავაზობდა. თვითმპყრობელობა მფარველობას უწევდა ოდიშის მთავარს, რომელიც დაპირისპირებული იყო მის (რუსეთის) და აგრეთვე სამეგრელოს მთავრის, მოსისხლე იმერეთის მეფე სოლომონ II. ამასთანავე, გრიგოლ დადიანი ყოველნაირად ცდილობდა თვითმპყრობელობის გული მოეგო, ზოგჯერ შანტაჟზეც წასულიყო მის მიმართ. (ცნობილია ფაქტი, რომ „სამეგრელოს მთავარმა, თუმცა უაღრესად სუსტმა, მაგრამ თავისი უფლებების დაცვისათვის მებრძოლმა“ (**დუმბაძე 1957: 155**), სამფარველებო ხელშეკრულების დადების შემდეგ აგრძნობინა რუსეთის მთავრობას, რომ იგი სრულებითაც არ ფიქრობდა ახალი მფარველის ინტერესებისათვის თავგანწირვას თუ რუსეთი მას არ დაუბრუნებდა იმერეთის მეფის მიერ წართმეულ ციხეებსა და მამულებს (**აქტები II: 470**). დადიანის მუქარა იმდენად საგრძნობი იყო მთავარსარდლისათვის, რომ იგი იძულებული გამხდარა დაუყოვნებლივ აღმოეჩინა მისთვის რეალური დახმარება ლეჩხუმის დაბრუნებაში (**დუმბაძე 1957 : 155**). რაც შეეხება სოლომონი II , იგი ამგვარის ქმედებისგან, განსაკუთრებით მას შემდეგ რაც, დარწმუნდა რომ თვითმპყრობელობა

მის მიმართ პოზიციას არასოდეს არ შეიცვლიდა, შორს იდგა. როგორც ცნობილია დამპყრობელი, სოლომონ მეფის თხოვნას, იმერეთთან პოლიტიკური კავშირის დამყარების შესახებ უყურადღებოდ სტოვებდა, მაგრამ მასთან კონფლიქტურ ურთიერთობაში მყოფი გრიგოლ დადიანის ინტერესებს ყოველთვის იცავდა და აკამაყოფილებდა შეძლებისდაგვარად. გამომდინარე აქედან სოლომონ II რუსეთის იმპერიას ღიად გამოუცხადა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა. იმპერია უფრო ნაკლები პრეტენზიების მქონე ოდიშის მთავრის პოზიციებს ამტკიცებდა და ამით თავის დიდ საქმეს აკეთებდა ვერაგული ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის ბრძოლის გზაზე, ამავე დროს აგროვებდა პოლიტიკურ დივიდენდებს დაჩაგრული დადიანის თვალში. შედარებით მოკრძალებული გეგმების მქონე „უპრეტენზიო“ დადიანს, თვითმპყრობელობა სათავისოდ მარჯვედ იყენებდა რუსეთის მთავრობის მიმართ მკაცრად განწყობილი, დიდი გეგმების მქონე „პრეტენზიული“ იმერეთის მეფის დასასუსტებლად. როგორც ვხრდავთ, იმპერიამ პირველ რიგში ქვეშევრდომებად აქცია სამეგრელოს სამთავრო, იმერეთის სამეფო და გურიის სამთავრო და შესაფერისი ვითარების დადგომისთანავე გააუქმა იმერეთის სამეფო. თვითმპყრობელობა დარჩენილი სამთავროების საბოლოოდ გაუქმებისთვის უფრო ხელსაყრელ დროის მომწიფებას ელოდებოდა. თუმცა არსებული შედეგებიც ნამდვილად არ იყო ურიგო. ამრიგად, XIX საუკუნის დასაწყისში, იმპერიამ, შეძლო წარმატებები მოეპოვებინა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. რუსული კოლონიური რეჟიმის განვრცობისა და შემდგომ მისი საბოლოოდ დამკვიდრების გზაზე.

დასკვნა: რუსეთის შენაძენი განუზომლად დიდი იყო - მისი შავ ზღვაზე გასვლის მრავალსაუკუნოვანი ნატვრა-სურვილი ახდა. იმპერიამ ეს შეძლო, არა როგორც დამპყრობელმა, არამედ როგორც „მფარველის“ მისიით აღჭურვილმა დიდმა სახელმწიფომ. დადიანის ვიწრო პოლიტიკური ინტერესები არნახულად მომგებიანი აღმოჩნდა აღმავლობის გზაზე შემდგარი, „მესამე რომის“ მისიაზე პრეტენზიის მქონე დამპყრობლისათვის. დადიანი იყო მეორე პირი ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლეს შემდეგ, რომელმაც ვერ განჭვრიტა ის გარემოება, რომ დაუძინებელი მტრის მიერ ვითომ დახმარების სურვილით გამოწვედილი ხელით მიღებული სარგებელი უფრო მძიმე შედეგების მომტანი იყო ქვეყნისათვის, ვიდრე მისი აშკარად გაჟღერებული იმპერიული ზრახვები.

§ 3.2. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ტერიტორიული დავები

მეზობლებთან

§ 3.2.1. ტერიტორიული დავა გურიის სამთავროსთან და მისი გაუქმება რუსეთის მიერ

XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან რუსეთი ქართლ-კახეთის, იმერეთის, სამეფოს გაუქმებისა და სამეგრელოს სამთავროს ქვეშევრდომად გადაქცევის შემდეგ გეგმაზომიერად შეუდგა დამოუკიდებლობა ფორმალურად შემორჩენილ ქართულ სამთავროთა საბოლოო ლიკვიდაციის საქმეს. ამჯერად მთელი ყურადღება მიპყრობილი იქნა გურიის სამთავროს მიმართ. მკვლევარ მამია დუმბაძის ცნობით 1792 წელს გურიის მთავრის გარდაცვლების შემდეგ მთავრის კანონიერი მემკვიდრის სრულწლოვანებამდე, სიმონის ძმას ვახტანგს, დაეკისრა სამთავროს მართვა-გამგეობა, მაგრამ მან გამთავრება მოინდომა, ამიტომ მამიას დედის მარინე გურიელის აქტიური ჩარევით უზურპატორი მალევე მოაშორეს გურიის მთავრის ტახტს, სიმონის მეორე ძმის ქაიხოსროს დახმარებით. დროებით მართვა-გამგეობა დაეკისრა ქაიხოსრო გურიელს. რომლის წყალობით ქვეყანაში დროებით სიმშვიდემ და წესრიგმა დაისადგურა (დუმბაძე 1957: 203). რუსეთის ხელისუფლების ისტორიკოს პოტტოს დახასიათებით ქაიხოსრო გურიელი იყო „ბნელ დროებათა ერთი ბრწყინვალე პოლიტიკური მოღვაწეთაგანი თავის ქვეყანაში“ ((Потто II: 745- 746) დუმბაძე: 203). იგი თავისი პოლიტიკური შეხედულებებით ერეკლე II, სოლომონ ლეონიძის და სოლომონ II შეხედულებებს და 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის პრინციპებს იცავდა.

როგორც უკვე ჩვენთვის ცნობილია გურიის სამთავრო ციციანოვმა გურია იმერეთის სამეფოსთან ერთად რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღებულად გამოაცხადა. მან ცნო იმერეთის მეფის ხელისუფლება გურიელზე. ქაიხოსრო გურიელი მეფის ყველა უფლების აღიარებით მართავდა სამთავროს, რაც მამია გურიელს აღიზიანებდა, რადგან ბიძის ასეთ ქმედებაში თავისი მთავრული უფლებების უგულველყოფას ხედავდა. რაც შეეხება ტახტის მამიებელ ვახტანგ გურიელს იგი არ ჩერდებოდა და განაგრძობდა

ბრძოლას ტახტისათვის. მასთან უშუალო მიმოწერა ჰქონდა ციციანოვს და ლიტვინოვს ავალეზდა შეესწავლა სამთავროს ტახტის კანონიერი მემკვიდრის საკითხი (აქტები II: 546 დუმბაძე 1957: 205). რუსეთის საგანგებო მოხელე უხეშად ერეოდა გურიის საშინაო საქმეებში და ამით იმერეთის მეფის უკმაყოფილებას აღვივებდა. სოლომონ II მოითხოვდა მის დაუკითხავად რუსი მოხელე არ შესულიყო გურიაში (აქტები II: 545 დუმბაძე 1957: 205). 1808-1809 წლებში ღვიდებოდა წინააღმდეგობა მამია გურიელსა და ქაიხოსრო გურიელს შორის. ქაიხოსრო გურიელმა მმართველობა მამიას 1809 წელს გადასაცა. გურიის მთავარ მამია გურიელის (1809-1826 წწ.) სიცოცხლეში თვითმპყრობელობას რაიმე სერიოზული წინააღმდეგობა გურიელისგან არ შექმნია. ამის გამო რუსეთის იმპერიამ დროულად იზრუნა მასზე და ჩინ-მედლები არ დააკლო მას. გურიელი „რუსეთის ყველაზე ერთგულ კაცად ითვლებოდა. შესაბამისად ხელისუფლებას აქ ახალი წესრიგის დამყარება არც უცდია. 1826 წლიდან კი სიტუაცია კარდინალურად შეიცვალა. 21 ნოემბერს მამია გურიელი გარდაიცვალა“ (ი. ბარამიძე ქართულ-რუსულ-ოსმალური ურთიერთობები XIX ს. I მესამედში (ახალი საარქივო მასალებითურთ), 2005: 28). ამის შემდეგ იმპერია შეეცადა თანდათანობით უკან წაიღო მის მიმართ გამოჩენილი ადრინდელი დათმობები. მითუმეტეს მას ყურადღების მიღმა არ დარჩენია გურიელის აქტიური თანამშრომლობა იმერეთის მეფე სოლომონ II. ხოლო მისი მეუღლის სოფიოს უშუალო მონაწილეობა 1819-1820 წელს „რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ მოწყობილ უმთავრეს შეთქმულებაში“ (დუმბაძე 1957: 243). მამია გურიელის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლებამ თავისი პოლიტიკური დაინტერესების სამიზნედ გურიის სამთავრო აქცია, რომელიც ოდიშს (სამეგრელოს) სამთავროს სამხრეთით ემეზობლებოდა. გურიისა და სამეგრელოს სამთავროს შორის პალიასტომის ტბისა (აღნიშნულ ტერიტორიას სამეგრელოს სამთავროს, გურიის გარდა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იმერეთის სამეფოც ედავებოდა, ამდენად, იგი სამი რეგიონის სადავო საგანს წარმოადგენდა) და მდინარეებს – ფიჩორსა და რიონს შორის მდებარე ტერიტორია მუდმივი ცილობის საგანი იყო. „მიჯნა გადიოდა მდინარე მალთაყვას შესართავიდან მდინარე ფიჩორის გასწვრივ, შემდეგ კი საზღვრის ხაზი უხვევდა ცხენისწყლის რიონთან შესართავისკენ“ (დუმბაძე 1957: 51). რა თქმა უნდა სასაზღვრო ტერიტორიებისთვის დავა ერთ-ერთი აქტიური საკითხი იყო ამ ორ სამთავროთა შორის ბრძოლის პერიოდში. ამ დავების თავის სასარგებლოდ გადაწყვეტის

შანსს, კერძოდ გურიის სამთავროს გაუქმების დასაჩქარებლად რუსეთი ხელიდან არ გაუშვებდა. მითუმეტეს ამისათვის ხელსაყრელი მომენტი უკვე მომწიფებული იყო. ამ ჯერზე რუსეთი ამ ტერიტორიულ დავასაც ოდიშის სასარგებლოდ გადაჭრიდა. როგორც ცნობილია, გარდაცვლილი მთავრის – მამია V გურიელის (1809-1826) შემდეგ სამთავროს მისი მეუღლე სოფიო განაგებდა, რადგან მემკვიდრე დავითი სულ 8 წლის იყო. ამიტომ, დედოფალმა სოფიომ მეუღლის გარდაცვალებიდან მესამე დღესვე, „არ დაელოდა რა რუსული ხელისუფლების სპეციალურ ნებართვას (როგორც იყო გათვალისწინებული მფარველობის პირობით) გურიის თავად-აზნაურობა თავის და დავით ბატონიშვილის ერთგულებაზე დააფიცა, თან ასკანისა და ლიხაურის ციხეები კიდევ უფრო გაამაგრა. მთავარმართებელ ერმოლოვს კი მეუღლის გარდაცვალება მხოლოდ ამის შემდეგ – 25 ნოემბერს აცნობა“ (ბარამიძე 2005: 28). რუსეთის ხელისუფლებისადმი გამოჩენილი ასეთი, უნდობლობის გამო, სოფიომ საყვედური მიიღო მთავარმართებელ ერმოლოვისგან, რომელმაც საბოლოოდ გადაწყვიტა საგანგებო ზომები მიეღო სოფიოს თვითმინიჭებული უფლებების შესაზღუდავად. მთავრის მემკვიდრის სრულწლოვანებამდე გურიაში არსებობდა უაღრესად შეზღუდული „დროებითი მმართველობა ესეც რუსეთმა დატოვა მხოლოდ იმიტომ, რომ რუსეთ-ირანის (1826-1828 წწ.) ომი დაწყებული იყო და ასეთ ვითარებაში ოსმალეთის საზღვარზე უკმაყოფილების შექმნა დამპყრობელისათვის ნამდვილად არ იყო ხელსაყრელი. 1827 წლის 3 იანვარს, მთავარმართებლის ბრძანებით, დაარსდა ე.წ. „გურიის სამთავროს სამმართველო საბჭო“, რომელსაც უნდა ემართა სამთავრო ტახტის მემკვიდრე დავითის სრულწლოვანებამდე (ჩხატარაიშვილი, 1985: 44). მმართველ სოფიო გურიელს, საბჭოს დანარჩენ წევრებთან შედარებით, უმნიშვნელო უპირატესობა ენიჭებოდა. „მმართველს, „თავჯდომარეს“ საბჭოს წევრების დაუკითხავად არავითარი საქვეყნო საქმე არ ეკითხებოდა“ (დუმბაძე 1957: 244). ერთი სიტყვით, გურიაში რუსეთის ხელისუფლებამ კოლეგიური მმართველობა შემოიღო, რაც სოფიო გურიელის, ასევე თავადაზნაურობის პროტესტს იწვევდა. „მთავარმართებლისადმი 1827 წლის 25 თებერვლის წერილში სოფიო გურიელიც თავის შეურაცხყოფად მიიჩნევდა მმართველ 6-კაციანი საბჭოს შექმნას და გურიის თავადებთან დედოფლის გათანაბრებას ((აქტები, VI: 683-684) თ. პაპავა, დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში 1990: 347-350; ბარამიძე 2005: 30). ისინი მოითხოვდნენ დარღვეული „სათხოვარი პუნქტებით“ გათვალისწინებული მუხლების

დაცვას და ძველებური წესრიგის აღდგენისთვის იბრძოდნენ. 1827 წ. საქართველო-ამიერკავკასიის ახალმა **მთავარსარდალმა პასკევიჩმა** გურიაში ვითარების შესასწავლად **მოხელე ფალავანდიშვილი** გამოაგზავნა, რომელმაც პასკევიჩს აცნობა, რომ ოსმალეთის სულთანი გურიის სამთავროს მფარველობას უცხადებდა და მთავრის მემკვიდრეს საინვენსტიტურო ნიშნებასც უგზავნიდა (**აქტები VII: 409; დუმბაძე 1957: 245**). უფრო ადრე, კერძოდ, 1826 წლის ოქტომბერში, **იმერეთის მმართველს ვ. ბებუთოვს**, დაევალა შეეგროვებინა ცნობები ლევან დადიანის რუსეთის მთავრობისადმი განწყობის გასარკვევად, კერძოდ, რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის გარდაცვალების შემდეგ, ჰქონდა თუ არა მას მიმოწერა იმერელ ბატონიშვილ ვახტანგთან (რომელიც 1820 წელს აჯანყებულებმა იმერეთის მეფედ გამოაცხადეს) (**აქტები VI: 639; ვაჭრიძე 1999: 267**). შესაძლებელია გადამოწმების მიზანი იყო ის, რომ, თუ შესაფერისი ვითარება შეიქმნებოდა, **რუსეთს ორგული დაესაჯა, ხოლო ერთგული თავისი პოლიტიკური მიზნების განხორციელების გზაზე დროებით დასაყრდენად გაეხადა** და რაიმეთი წახეხალისებინა. 1827 წელს მუდმივად **რუსეთის მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფმა** „ლევან დადიანმა თხოვნით მიმართა ვ.ბებუთოვს, ხოლო შემდეგ კ.გესეს, დახმარებოდნენ სამურზაყანოს დამორჩილებაში. იმავე წელს **ლევან დადიანმა დაიწყო დავა სოფიო გურიელთან პალიასტომის ტბის გამო**“ (**ვაჭრიძე 1999: 267**).

ამასობაში სოფიო გურიელი დამოუკიდებლად მოქმედებდა. დედოფალი საქმეებს მის ფავორიტ-სახლთუხუცეს **დავით მაჭუტაძესთან** ერთად განაგებდა. მაგრამ როგორც მკვლევარი ჩხატარაიშვილი აღნიშნავს საბჭო მხოლოდ ქალაქში დარჩა (**ჩხატარაიშვილი 1985: 83-84**). სოფიო გურიელი დროს არ ჰკარგავდა „1828 წლის ივლისიდან 1828 წლის ივნისს შორის....სოფიო გურიელისა და დავით ბატონიშვილის ხელმოწერით არაერთი წერილი გაიგზავნა ოსმალეთის ხელისუფალთა მისამართით მფარველობაში მიღებისა და დახმარების თხოვნით“ (**ბარამიძე 2005:41**). სოფიო მიმოწერა ოსმალეთის გავლენიან წრეებთან რუსეთის ხელისუფლებისათვის ცნობილი იყო და პორტასთან 1828 წლის მაისიდან საომარი ვითარების პირობებში მთავარმართებელი **პასკევიჩი (1827-1830)** დედოფალს **კეთილგონიერი მოქმედებისკენ მოუწოდებდა, თან აფრთხილებდა, რომ ოსმალური ორიენტაცია და რუსეთთან აშკარა დაპირისპირება მას კარგს არაფერს უქადდა**. პასკევიჩი და რუსეთის ხელისუფლებას ყურადღების მიღმა არ რჩებოდა სოფიოს არც ერთი ნაბაიჯი თუ მოძრაობა, ირათან და

ოსმალეთთან საომარი მოქმედებების (სავარაუდოდ გამარჯვებით ლ.გ.) დასრულების შემდეგ პასუხს ამგავარ ქმედებაზე რუსეთის თვითმპყრობელობა მას არ დაუგვიანებდა.

ოსმალთა დახმარების მოლოდინში სოფიო უქმად არ მჯდარა, მაგრამ გურიის მოსახლეობაზე დაყრდნობით რაიმე სერიოზულ წარმატებაზე ფიქრიც ძნელი იყო. ამასობაში რუსებმა 1828 წლის 23 ივნისს ოსმალებს გამოსტაცეს ციხე-ქალაქი ყარსი, 15 ივლისს კი ფოთი. 16 ივლისს სოფიო გურიელი წერილს უგზავნის ანატოლიის სერასკერს, სადაც სოფიო გურიელი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ პორტამ გურიაში რჯული და კანონი, ანუ ქრისტიანობა და სამთავროს საშინაო მმართველობა ხელშეუხებელი უნდა დატოვოს, ხოლო საგარეო მტრისგან თავდაცვა უნდა უზრუნველყოს (ბარამიძე 2005: 31-40-41).

როგორც ცნობილია, ყარსის აღებამდე 1828 წლის თებერვალში რუსეთმა ირანთანაც ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწია და თურქმენჩაიში დადო ზავი. აგრეთვე იმავე წლის აპრილში ოსმალეთს ომი გამოუცხადა და რუსულმა არმიამ დაიკავა ახალციხე, აწყური, არტანი და ბაიაზეთის საფაშოც. 1828 წლის ივლისში როგორც უკვე აღვნიშნეთ ფოთი აიღო. სადაც ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში იმერეთ-სამეგრელოს ლაშქარი წარმატებით მოქმედებდა, რაც შეეხება გურიის რაზმს ამ ბრძოლაში მათ მონაწილეობა არ მიუღიათ. რუსეთის ოსმალეთთან გამარჯვების შემდეგ 1828 წელს გენერალ გესეს სარდლობით რუსის ჯარი გურიაში შემოვიდა. რუსეთის დაპყრობით პოლიტიკას ამ ჯერზე გურიაში არაფერი ეღობებოდა წინ. თავისი ანტირუსული მოქმედებებიდან გამოდინარე სოფიოს თავის მართლების საშუალებას არავინ მისცემდა, ოსმალეთიდან დახმარების მიღების ცრუ იმედზე მყოფს, მასთან (ოსმალეთთან) აქტიური მხარდაჭერისთვის გადადგმულ ნაბიჯებს, არავინ არ აპატიებდა. იმედგამოცლილი წერეთლის ქალი სოფიო გურიელი აჭარაში გაიქცა. სოფიო დედოფალმა სოლომონ მეფის მსგავსად ტრაპიზუნისკენ აიღო გეზი. ხოლო „1829 წლის 7 სექტემბერს, რუსეთ-ოსმალეთს შორის ანდრიანოპოლის ზავის დადებიდან რამდენიმე დღეში, გურიის უკანასკნელი დედოფალი უცხოებაში აღესრულა. საქართველოს გამოხსნა-აღდგენის კიდევ ერთი ცდა, სამწუხაროდ, კვლავ მარცხით დასრულდა. თუმცა, ასეთმა თავდადებას და წინააღმდეგობამ ერის გადარჩენის იმედი კიდევ უფრო განამტკიცა ქართველთა ცნობიერებაში“ (ბარამიძე 2005: 48). სოფიო დედოფალი არ შეურიგდა ბედს, ნებაყოფლობით არ დათმო პოზიცია და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის შესანიშნავი მაგალითი აჩვენა, რაც შეეძლო მთელი

მაღისხმევით იბრძოლა... იმპერიამ 1828 წლის მიწურულს გურიის სამთავრო ფაქტობრივად გააუქმდა. პრეტენზიული იმერეთის მეფის მსგავსად პრეტენზიული გურიის დედოფალიც თავიდან იქნა მოშორებული და პირველი, იმერეთის სამეფოდან, მეორე, გურიიდან იქნა გაძევებული. თვითმპყრობელობამ გურიაში შემოიღო „დროებითი მმართველობა“, რომლის სათავეში რუსი მოხელე, ხოლო თანაშემწედ ორი ქართველი თავადი დანიშნეს. ასეთი მმართველობა იქნებოდა დავითის სრულწლოვანებამდე. მაგრამ 1829 წელის 29 დეკემბერს რუსეთის იმპერატორმა გურიის სამთავრო დე-იურედაც გააუქმა და გურიაში დროებითი მმართველობა მუდმივად დამკვიდრდა (დუმბაძე 1957: 248-249).

ვიდრე რუსეთის იმპერია გურიის სამთავროს დაიპყრობდა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამყოფი სასაზღვრო ხაზი სამთავროებს შორის რიონს გასდევდა. „1828 წელს ლევან დადიანმა ისარგებლა გურიაში მომხდარი არეულობით და პალიასტომის ტბა მიითვისა. 1836 წელს მთავარმართებელმა როზენმა (1830-1841) პალიასტომი სამეგრელოს საკუთრებად სცნო, რასაც გურია-სამეგრელოს თავადაზნაურობას შორის გაუთავებელი დავა და შუღლი მოჰყვა (ზ. ცინცაძე 1989:97). სადავო ტერიტორიის გარშემო არსებული კონფლიქტური სიტუაციის შესასწავლად შეიქმნა სპეციალური კომისია, იმერეთის მმართველ კ. გესეს თავმჯდომარეობით, და როგორც მკვლევარი გ. ვაჭრიძე შენიშნავს, აღნიშნული დავა გაჭიანურდა. მასში ჩაერივნენ სენატორები – პ. კუტაისოვი და ევგ. მეჩნიკოვი, რომლებმაც მხარი ლევან დადიანს დაუჭირეს. იმერეთის მმართველმა 1831 წლის იანვარში მიიღო განკარგულება, რომ ტბა სამეგრელოს მთავრისათვის გადაეცათ (აქტები VII: 398-399; ვაჭრიძე 1999:267). გურიის სამთავროსთან აშკარა დავა ჭალადიდის ტყის გარშემოც მიმდინარეობდა. საქმე იმაში გახლდათ, რომ ამ პერიოდისათვის რიონმა რამდენჯერმე შეიცვალა კალაპოტი და შესართავიც რამდენჯერმე გადაადგილდა, რისთვისაც ერთმანეთს ედავებოდნენ სამეგრელოს თავადი მიქაძე და გურიის აზნაურები – ჭყონიები. „XIX ს-ის 30-იან წლებში საზღვარმა მდ. ფიჩორამდე გადმოინაცვლა. მდ. ფიჩორის სამხრეთით ტყე ჩიბათის მცხოვრებლებს ეკუთვნოდათ, ჩრდილოეთით კი სამეგრელოს თავადს მიქაძეს“ (ჩხატარაიშვილი, 1963: 31; ცინცაძე სიგვ, VII, 1989: 96).

ოდისის მთავარმა, გურიის სამთავროსთან სასაზღვრო ტერიტორიული დავები რუსეთისადმი ერთგულების სანაცვლოდ, იმპერიის დიდმოხელეთა დახმარებით, ამ

ეტაპზე თავის სასარგებლოდ მოაგვარა. როგორც ვხედავთ ლევან დადიანს, რუსეთის მიერ მის (დადიანის ლ.გ) პოლიტიკურ მრწამსზე განხორციელებული სადამკვირებლო ღონისძიება (პოლიციური მეთვალყურეობა) და ამ გზით მრავალჯერ გადამოწმებული ერთგულება „ფრიად“ ოღონდ დროებით დაუფასა. დიახ, იმას რასაც მიაღწია მთავარმა, მხოლოდ დროებით მოპოვებული წარმატება, ანუ აშკარად საკუთარი თავის მოტყუება იყო, და იგი დადიანის პოლიტიკური „თამაშის“ მოკლე თვალსაწიერზე უფრო მეტყველებდა, ვიდრე რაიმე, ქვეყნის სასარგებლოდ გატარებულ, შორმჭკრეტელ პოლიტიკაზე. რაც შეეხება იმპერიის მიერ შემუშავებულ დაპყრობით სტრატეგიას, იგი, პერიფერიის თანდათანობით, დაპყრობის გეგმის, „დაჰყავი და იბატონეს“ პოლიტიკის შესაბამისად მიზანმიმართულად მიმდინარეობდა.

დასკვნა: მაშასადამე სამთავროთა შორის არსებული ტერიტორიული დავები შესანიშნავი გამოწვევა იყო რუსეთის ხელისუფლებისათვის. იმპერია, სათავისოდ იყენებდა სამთავროთა შორის არსებული დაპირისპირებას და გარდაქმნიდა მას კოლონიური პოლიტიკის მასაზრდოებელ წყაროდ. აქედან გამომდინარე იმპერიული ზრახვებისთვის იქმნიდა სასიკეთო პერსპექტივებს. რუსეთის იმპერიამ, გურიის სამთავროს დაპყრობით კიდევ ერთი კოლონიური – ტერიტორილი საჩუქარი მიუძღვნა მეტროპოლიას, კიდევ ერთხელ გაინებივრა საკუთარი თავი გურიის ნობათით. ასეთი პოლიტიკურ შედეგებს (მონაპოვრებს) უახლოეს მომავალში სამეგრელოს და დასავლეთ საქართველოს სხვა დანარჩენი სამთავროების (სვანეთი, აფხაზეთი) სრული სოციალურ, ეკონომიკური და პოლიტიკური დაპყრობა – დამორჩილება უნდა მოჰყოლოდა.

§ 3.2.2. ტერიტორიული დავა სამურზაყანოსათვის, აფხაზეთის სამთავროსთან

ისტორიკოსი ნიკო დადიანი აღნიშნავს: „ჟამსა ამას ჰფლობდენ აფხაზეთსა შარვაშიძენი ზურაბ, ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ და ბექირ-ბეგ. ამათ შეიკრიბნეს ჯიქნი, ალანნი, ზუხუა და მაზუმაი და ამასთან აფხაზეთი და წარმოემართენ დადიანსა ზედა. განუდგენ დადიანსა სამფლობელო თვისი, აფხაზეთნი, სამურზაყანოდ წოდებული, და მიერთვენ მათ ხსენებულთა შარვაშიძეთა. მცნობმან ამისმან დადიანმა შეიკრიბა სპანი თვისნი ოდიშ-ლექხუმისა და სვანეთისა და დაებანაკა რუხს კიდესა ზედა ეგურისასა“ (დადიანი 1962: 180). სწორედ ამ ისტორიულ წყაროში არის პირველად მოხსენიებული **სამურზაყანო**, რომელიც გახდა მუდმივი ცილობის საგანი მეზობელ სამთავროებს შორის (ხორავა 1996: 132; კვაშილავა 2011: 97, ზსიემ, დადიანთა ფონდი, 13, დოკ. №2172, ფ. 17).

ჩვენთვის საკვლევ საკითხს, ტერიტორიული დავას სამურზაყანოსათვის აფხაზეთის სამთავროსთან წინ უძღოდა ის ურთულესი მოვლენები, რასაც ადგილი ჰქონდა, XVI-XVII სს-დან მოყოლებული, საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მიმდინარე ეთნო-პოლიტიკური პროცესები, რასაც მოჰყვა კავკასიელ მთიელთა ინტენსიური ჩამოსახლება აღნიშნულ ტერიტორიაზე და ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობასთან მათი შერევა. რაც შეეხება ისტორიულ აფხაზეთს, იგი ყოველთვის კოლხეთ-ეგრისისა და სრულიად საქართველოს ორგანული ნაწილი იყო.

XIX ს-ის დასაწყისში 1801 წლის აქტით რუსეთის იმპერიამ შეძლო ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და მთელი ყურადღება დასავლეთ საქართველოს მიაპყრო. სადაც გულდასმით აკვირდებოდა სამეფო-სამთავროებს შორის მუდმივ ქიშპობას ერთმანეთთან აღსანიშნავია ის, რომ ამ დროისათვის ოდიშსა და იმერეთს შორის – მუდმივი დავის საგანი იყო ლეჩხუმი, ოდიშსა და გურიის სამთავროს შორის – პალიასტომის ტბა და მდინარეებს – ფიჩორსა და რიონს შორის არსებული ტერიტორია, ხოლო აფხაზეთის სამთავროსთან ცილობის საგანს წარმოადგენდა ენგურ-ღალიძგის შუამდინარეთში მოქცეული სამურზაყანოს ტერიტორია. XVIII ს-ის II ნახევარში „დასავლეთ საქართველოს მთავრებს შორის უძლიერესი იყო სამეგრელოს მთავარი. დადიანი სამეგრელოსთან ერთად ლეჩხუმსა და ქვემო სვანეთსაც ფლობდა. მისივე ვასალი იყო სამურზაყანოს მფლობელი შარვაშიძე“ (ჩხატარაშვილი სინ IV, 1973: 673). ოსმალეთის პოზიციები ამ პერიოდში საგრძნობლად შესუსტდა, განსაკუთრებით მისი ძლიერი მოწინააღმდეგე იყო საფრანგეთი. სამაგიეროდ, საერთაშორისო პოლიტიკურმა

სიტუაციამ რუსეთის სასარგებლოდ იწყო შემობრუნება. ქელემ-ბეი თურქეთის ვასალად თვლიდა თავს, რადგან იგი აფხაზეთის დიდ ნაწილს მისი დახმარებით დაეპატრონა. თუმცა ამ ვითარებაში მას ოდიშის მთავრისადმი განსაკუთრებული ბოღმა გააჩნდა და ოცნებობდა მის დასუსტებაზე, რათა სამურზაყანო საბოლოოდ მას დარჩენოდა. ამიტომ ქელამ ბეი, როცა დადიანს დახმარება სჭირდებოდა, მიდიოდა მის დასახმარებლად, მაგრამ გადამწყვეტ მომენტში ღალატობდა და ბრძოლაში, თუ საბაზი მიეცემოდა, არ მონაწილეობდა. ასე იყო 1794 წელს. როგორც ნ. დადიანი გვამცნობს, იგი თავისი ჯარით მივიდა ხიბულაში გრიგოლ დადიანთან, მაგრამ როცა გაიგო, რომ დადიანის მოკავშირე იმერეთის ყოფილი მეფე დავით გიორგის ძე დავით არჩილის ძემ დაამარცხა, აიყარა და დადიანი მარტოკა დატოვა (**დადიანი 1962: 187**).

ასეთ ვითარებაში ოდიშის სამთავროს მუდმივმა ქიშპობამ მეზობლებთან რუსეთს ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა იმისათვის, რომ სწორედ ოდიშიდან დაეწყო დასავლეთ საქართველოში სასურველი ექსპანსია. 1803 წლის დეკემბერს, როგორც აღვნიშნეთ, ოდიშის (სამეგრელოს) მთავარმა გრიგოლ დადიანმა (1788-1792, 1796-1804 წწ.) რუსეთის იმპერატორისადმი „სათხოვარ პუნქტებს“ მოაწერა ხელი, რაც იმპერატორმა დაამტკიცა 1804 წლის ივლისში. ოდიშის სამთავროს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შემდეგ რუსეთის მთავრობა ოდიშის სახით ხედავდა თავის ერთადერთ დასაყრდენს და ამ ეტაპზე ცდილობდა, ხელი შეეწყო მისი გაძლიერებისათვის და თითქოს ეხმარებოდა სამურზაყანოს, ასევე ლეჩხუმის დაბრუნების საქმეში. „ამ ეტაპზე სამეგრელოს სამთავროს საზღვრების გაფართოება საკუთრივ იმპერიის საზღვრების გაფართოების ტოლფასი იყო“ (**ქადარია 2002: 99**). ამიტომ, როცა 1806 წელს სამეგრელოს დედოფალი ნინო იმპერატორისადმი გაგზავნილ წერილში ითხოვს დაუბრუნონ ქელემ-ბეგისაგან მიტაცებული ტერიტორიები, მისგან თანხმობას იღებს. მთავარმართებელი ციციანოვიც თავგამოდებით ცდილობდა, ეცთუნებინა სამურზაყანოელი თავადები, რათა ისევ ოდიშის შემადგენლობაში შესულიყვნენ (**აქტები II: 176-178**).

როგორც აღვნიშნეთ, „სათხოვარი პუნქტებით“ ოდიში რუსეთის შემადგენლობაში შევიდა ავტონომიის უფლებით. ასეთ ვითარებაში დასავლეთ საქართველოს ოკუპაციისათვის რუსეთს ჯარი უნდა შემოეყვანა ოდიშში. დადიანი რუსეთისადმი დიდ ერთგულებას იჩენდა და ჯარის მისაღებად ემზადებოდა. 1804 წლის ოქტომბერ-

დეკემბერში ოდიშში რუსთა ჯარების ერთი პოლკი შევიდა, რამაც დიდი გავლენა მოახდინა ქვეყნის საშინაო და საგარეო ცხოვრებაზე. „ყულებში შემოსული რუსეთის სამხედრო ძალა უკვე სოლივით იყო შემოჭრილი ოსმალეთის გარნიზონებით გამაგრებულ შავი ზღვის საქართველოს ნაპირზე“ (**დუმბაძე 1957: 176**). ეს ის პერიოდია, როცა აღმოსავლეთ საქართველოში და, კერძოდ, ქართლის მთიანეთში, იმპერიამ, მის წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყების გამო, რომლის მიზანი იყო ქართლ-კახეთში ბაგრატიონთა ტახტის აღდგენა, მოძრაობა ჩაახშო და ბევრი პოლიტიკურად დევნილი დასავლეთ საქართველოში აღმოჩნდა, რომლებიც „ავრცელებდნენ შემადრწუნებელ ხმებს რუსული მმართველობის, სამართლის, სამხედრო მოხელეთა თვითნებობისა და სხვათა შესახებ“ (**იქვე: 177**). ბუნებრივია, მეფის რუსეთის მიერ სამეგრელოში ჯარის შემოყვანა გამოიწვევდა პრივილეგიების დაკარგვის შიშს, ამიტომ ადგილი ექნებოდა, სულ მცირე, შეთქმულების მოწყობის მცდელობას. იქ მყოფი რუსეთის საგანგებო მოხელე ლიტვინოვი აღნიშნავდა რუსული ხომალდების მოსვლამ სამეგრელოში ერთბაშად შეცვალა ვითარება და ამიერიდან რუსეთისათვის იმერეთის მეფე საშიში აღარ არის (**დუმბაძე 1957: 177; აქტები II, N786: 397**), მაგრამ იგი ამავე დროს ადასტურებს, რომ სამეგრელოში ჯარის შემოყვანამ ფეოდალებში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია (**აქტები II: 477**). ამ ფაქტის მიმართ ფეოდალთა წინააღმდეგობის გამოვლინების მტკიცებულებად შეიძლება ჩაითვალოს სამეგრელოს მთავრის – გრიგოლ დადიანის მოწამვლა 1804 წლის 24 ოქტომბერს. გრიგოლის მოწამვლასთან დაკავშირებით არსებობს განსხვავებული ვერსიები, თითქოს იგი მეუღლემ – ნინო გიორგის ასულმა მოაწამვლინა. ამ ვერსიის გავრცელების საბაზი გახდა გრიგოლ დადიანისა და ნინო ბაგრატიონის „მცირე ხნით განშორება. მთელმა საქართველომ და რუსეთის აქაურმა ხელისუფლებამაც შეიტყვეს“ (**გონიკაშვილი 2002: 137**). ეს განშორება ნინოს მიერ ქმარზე შურისძიების საბაზი უნდა გმხდარიყო. დავით ბატონიშვილის 1802 წელს დაწერილ წერილში კნორინგისადმი, აღნიშნავს: „ჩემმა სიძემ, ოდიშის ბატონმა დადიანმა ჩემი და ნინო გაუშვა და თავად ჩიჩუას ქალი შეირთო ცოლად. ამ საქციელით ჩემს ოჯახს დიდი სირცხვილი მიაყენა“ (**მიქიაშვილი 1, 2012: 16; ბერძნიშვილი II, 1983: 121-122; 6, აქტები I, 1866: 715**). შეიძლება გრიგოლ დადიანი მოეწამლა სამეგრელოში რუსეთის დამკვიდრების მოწინააღმდეგე ძალებს. სამეგრელოში ადგილი ჰქონდა შეთქმულებას გრიგოლის ძმების – მანუჩარისა და ტარიელის მეთაურობით. მაგრამ შეთქმულება ვერ

განხორციელდა, რადგან, როგორც პროფ. მამია დუმბაძე აღნიშნავს, ლიტვინოვმა ოდიშის თავადები ხელმეორედ დააფიცა რუსეთის ერთგულებაზე და შემოყვანილი ბელევის პოლკი სამ ნაწილად გაყო. „ერთი ჩააყენეს სამეგრელოში, მეორე სოფ. ხონში (იმერეთში – ლ.გ.), მდ. ცხენისწყლის ნაპირზე, ხოლო მესამე, მეფე-მთავარს შორის საცილობელ ლეჩხუმში“ (დუმბაძე 1957 : 178). მალე რუსთა ჯარმა თავისი მოქმედების ასპარეზის გაფართოებაზე დაიწყო ზრუნვა და 1805 წლის გაზაფხულზე მოეწყო სამხედრო ექსპედიცია აფხაზეთში. ლაშქრობის მიზეზი იყო ოსმალთა იმპერიის მიერ აფხაზეთის მიმართ გამოვლენილი პრეტენზიების აღკვეთა და, შესაბამისად, რუსული ძალის დემონსტრირება. ექსპედიციის საბაზი გახდა გრიგოლ დადიანის შვილის – ლევანის გამოხსნის სურვილი, რომელიც იმ პერიოდში აფხაზეთის მთავარს მძევლად ჰყავდა, მას შემდეგ, რაც იმერეთის მეფესთან ბრძოლაში დამარცხებული დადიანი რევანშის ასაღებად აფხაზეთის მთავარს სთხოვდა დახმარებას. ამ ფაქტის შესახებ ნ. დადიანი აღნიშნავს: „გრიგოლი რა შთავიდა ოდიშს, სთხოვა შეწევნა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგსა შარვაშიძესა, რომელსა ეპყრა ყოველი აფხაზეთი ვიდრე ღალიძგამდე და მძლავრებდაცა დადიანის სამფლობელო სამურზაყანო აფხაზეთსა. ხოლო მან სთხოვა უპირმშოესი შვილი თვისი ლეონ მძევლად, უკეთუ შეეწიოს მეფესა ზედა, მისცეს მან მრავალი თეთრი და წარუგზავნა დადიანმან ძე თვისი ლეონ მძევლად. მაშინ შეიკრიბა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმან ყოველი აფხაზეთი და წარმოვიდა, მოვიდა და დაეხანაკა აბედათს. იქით მოვიდა მეფე სპითა იმერთა და ლეკთა და დაეხანაკა ივანდიდს და იწყეს ზრახვად მეფემან და ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმან და ვერა შემართა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმან ბრძოლად მეფისა და სთხოვა, რათა არ ავნოს დადიანსა. აღუთქვა მეფემან ფიცით არა ვნებად დადიანსა, და წარვიდა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ კვალად აფხაზეთად“ (დადიანი 1962:192). მამია დუმბაძე ასეთ ვერსიაზეც ამახვილებს ყურადღებას და აღნიშნავს: თითქოსდა შარვაშიძეს დახმარების სანაცვლოდ დადიანისგან ანაკლიაც მიუღია და „პირობის განსამტკიცებლად, როგორც ჩანს, თავისი შვილიც მძევლად გაუგზავნია“ (დუმბაძე 1957:181). მ. დუმბაძე ამ ვითარების აღწერას ასე აგრძელებს: „დადიანის მიერ ანაკლიის „გაჩუქების“ ვერსია, როგორც ჩანს ხელსაყრელი იყო რუსეთის მთავრობისათვის. ასეთი მტკიცება ანაკლიაზე ოსმალეთის პრეტენზიების უარსაყოფელად გამოდგებოდა, მაგრამ იქ ოსმალეთის გარნიზონი იდგა“ (იქვე: 181).

ანაკლიასთან გამართულ, სულ რაღაც ერთ საათიან ბრძოლაში, რუსთა ჯარმა, გენერალ რიკჰოფის სარდლობით, თვალის დახამხამებაში დაამარცხა ანაკლიის დამცველი ოსმალთა გარნიზონი და იმავე დღეს სამურზაყანოელი თავადები დააფიცა რუსთა ერთგულებაზე. რაც შეეხება ქელემ-ბეი შარვაშიძეს, მან სასწრაფოდ გაათავისუფლა ლევან გრიგოლის ძე. ეს ლაშქრობა იყო სერიოზული ჟესტი რუსეთის მხრიდან, რაც უახლოეს მომავალში მოასწავებდა დასავლეთ საქართველოში რუსთა გავლენის ზრდას, მის უცილობელ უპირატესობას ოსმალთა იმპერიასთან მიმართებაში, რაც საბოლოოდ რუსეთის მიერ ამ ტერიტორიის ანექსიით უნდა დაგვირგვინებულიყო. შემდეგ მოვლენები ასე წარიმართა: ოსმალთა საგანგებო რწმუნებულმა **რეჯებ-ეფენდიმ** მოსთხოვა რუსეთს ანაკლიის დაცლა. რუსეთი იძულებული გახდა, ეს მოთხოვნა სისრულეში მოეყვანა და ანაკლია დაებრუნებინა ოსმალეთისთვის 1805 წლის ივნისში (აქტები II, 528, N1027).

ამ პერიოდისათვის სამურზაყანოს მოსახლეობა ძირითადად ქრისტიანული იყო და ცაიშის ეპისკოპოსის სამწყსოში შედიოდა. ქრისტიანული სარწმუნოება სამეგრელოს საზღვართან არსებულ დასახლებებში სრული გაბატონებული მდგომარეობით სარგებლობდა. **1805 წლის 9 ივლისს ოდიშის ახალ მთავრად ლევან V დადიანი (1805-1840 წწ.) დაამტკიცეს.** მან რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი დადო. საზეიმო ცერემონიალზე მანუჩარ და ლევან შარვაშიძეებმა (სამურზაყანოს მფლობელები) იმპერატორისა და ოდიშის მთავრის ერთგულების ფიცი დადეს. საზეიმო ფიცის დროს მათ ხაზი გაუსვეს ოდიშის მთავრისადმი მათ ქვეშევრდომობას და ამ სტატუსითვე მისცეს ფიცი რუსეთის იმპერატორს: „ჩვენ ქვემორე ხელის მომწერნი, აფხაზეთის თავადნი სამურზაყანოს მფლობელნი, შემოვედით ყმად ჩვენის ქვეყნით და თავად აზნაურებით მისს იმპერატორობის დიდებულებისა ყოვლად უმოწყალესისა რუსთა ხელმწიფისა, ვფიცავთ ყოვლად ძლიერ ღმერთს და წმინდა სახარებას, რომ ვიყვნეთ ერთგულნი მონა და ყმანი სამარადჟამოდ და მის დიდებულების ურჩობაში და ღალატობაში არასდროს არ შევიდეთ და აგრეთვე თუ სხვათაგან ღალატი ანუ ურჩობა შევიტყვეთ, დიახ სწრაფად შევატყობინოთ, საცა მართებული იყოს და, როგორც ზემოთ არის დაწერილი, ის არ აღვასრულო, ღვთისგან და წმინდა სახარებისგან შეჩვენებული ვიყვნეთ, და აგრეთვე ყოვლად უმოწყალესი ხელმწიფის ყმა ვიმყოფებით, აგრეთვე სამეგრელოს თვითმპყრობელი ლევან დადიანისა, რადგან ჩვენ ჩვენის ქვეყნით

ვყოფილვართ სამეგრელოს თვითმპყრობელის თავადი დადიანისა“ (აქტები II, 527). ამ საზეიმო ფიცში გაჟღერებული დამოკიდებულება ადასტურებდა იმას, რომ სამურზაყანომ აღიარა რუსეთისა და ოდიშის უზენაესი უფლება მის მიმართ. ეს იყო დასავლეთ ევროპაში შუა საუკუნეებში სენიორ-ვასალის მსგავსი დამოკიდებულება, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ სამურზაყანო ერთდროულად აღიარებდა თავის სენიორად ოდიშის მთავარს და თავისი სენიორის სენიორს – რუსეთის იმპერატორს – სენიორად. სამურზაყანოს მმართველი ორმაგი ვასალი გახდა ოდიშის მთავრისა და რუსეთის იმპერატორისა. ეს იყო კონდომინიუმის (ერთობლივი მფლობელობა – ლ.გ.) ბრწყინვალე მაგალითი. ოდიშის სამთავრო, გარეშე სახელმწიფოს, რუსეთის „დახმარებით“ რუსეთისგან წამოყენებული გარკვეული პირობების ნაცვალგების საფუძველზე, საბოლოოდ იმორჩილებდა სამურზაყანოს ურჩ მმართველებს. ამ ორმაგი უზენაესობის აღიარების მიუხედავად, 1805 წელს, სამურზაყანოს მფლობელის – ლევან შარვაშიძის გარდაცვალების შემდეგ მისმა ძმისშვილმა, ამ მხარის ერთ-ერთმა მფლობელმა – მანუჩარ შარვაშიძემ, რომელიც იყო გრიგოლ დადიანის სიძე (დის ქმარი), შეძლო თავისი ძმების – ლევანისა და ბექანის სამფლობელო მამულების მიტაცება და გახდა სამურზაყანოს სრული მფლობელი. ამის შესახებ ნიკო დადიანი ასე მოგვითხრობს: „დროსა ამას განურისხდა დადიანი ლეონ შარვაშიძეს ბექანს და შეიპყრა და პატიმარ ჰყო ციხესა შინა ჭაქვიჯისასა და თხოვითა თავადის დიმიტრის ზახარივიჩის ორბელიანისათა განუტევა იგი, ხოლო ყოველი სამურზაყანო-აფხაზეთი მიათვალა და მიაბარა საუფროსოთ და საგამგებლოდ სიძესა თვისსა მანუჩარ სოლომონის ძე შარვაშიძესა. არა თუ სიძობისთვის პატივ სცა ესრეთ, არამედ ვინათგან იყო იგი კაცი სახელოვანი და საქმესა შინა მარჯვე“ (დადიანი 1962: 199).

1810 წელს ოდიშის დედოფალმა ნინო ბაგრატიონ-დადიანისამ (1772-1847წწ.) (გიორგი XII-ისა და მისი პირველი მეუღლის – ქეთევან ანდრონიკაშვილის ასული) კიდევ უფრო გაუმყარა პოზიციები თავის სიძეს და მემკვიდრეობის უფლებით სამურზაყანოს მოურავობა უბოძა. ამ ფუნქციის მინიჭებით მანუჩარ შარვაშიძე გახდა მთავრის მოხელე, რომელიც აღჭურვილი იყო ადმინისტრაციული და შეზღუდული სასამართლო უფლებით. იგი იყო სარდალ-მოურავი, რომელიც საჭიროების შემთხვევაში გამოყვანილი ჯარის ხელმძღვანელი იყო. „სიძე ჩემი შარვაშიძე მანუჩარ მოგართვით და მოგეცით საუფროსოდ შენ და შენს მომავალს სამოურავოდ სამურზაყანოს დიდებულნი

თავადნი და გლეხნი ღალიძგიდან ენგურის საზღვრამდე დადებული აწ განმტკიცებით და განავრცელებთ სრულსა სიყვარულსა თანხმობით“ (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 4, საქმე 384, ფურც. 247).

ნ. დადიანის გადმოცემით, 1811 წელს ახალციხის საფაშოდან თითქმის მთელ საქართველოში შავი ჭირი გავრცელდა: „წელსა ამას 1811, გაჩნდა იმერეთსა შინა, ოდიშსა და გურიასა საშინელი მომსვრელი სენი და ამასთან საშინელი და საკვირველი სიყმილი, რომელ უთვალავნი მოისრნენ და მრავალი განიბნენ, კნინდა და შუა გაიყო ყოველნი ქვეყანანი ესე ზემოხსენებულნი, და მრავალნი წარვიდენ აფხაზეთად... განგრძელდა ესევეთარი რისხვა ღვთისა ორსა წელსა და შემდგომად გარდვიდა, გარნა ქვეყანანი მრავალნი და სოფელნი დაშთენ ოხრად“ (დადიანი 1962: 203). იმერეთისა და ოდიშის მოსახლეობის ნაწილმა სამურზაყანოსა და აფხაზეთს შეაფარა თავი, რამაც გააძლიერა ტყვეთა სყიდვა. გახიზნულები ახალი უბედურების მსხვერპლნი ხდებოდნენ აფხაზი ტყვეთა მსყიდველების ხელში. ასეთ ვითარებაში მანუჩარ შარვაშიძემ მიმართა **ლევან V დადიანს** თხოვნით, რომ აფხაზეთში ელაშქრა, რადგან თუ ახლავე არ უშველეთ, ტყვეები კიდევ უფრო მეტი გაიყიდება და კიდევ მრავალი დაიკარგებაო. ამ ლაშქრობის მონაწილე ნიკო დადიანი აღწერს, თუ როგორ შეკრიბა ოდიშის მთავარმა ლაშქარი, თუ როგორ იახლა ჭყონდიდელი და ცაიშელი მღვდელმთავრები და 1812 წლის ოქტომბერში აფხაზეთისკენ გაემართა. „მივედით რა ბედიას, დავებანაკეთ სოფლად ხახუბიასას და დავსდექით მუნ. ხოლო ციხე ბედიისა მას ჟამად ეპყრა ლეონ ხუტუნიას ძეს შარვაშიძეს... ხოლო მე ლეონ შარვაშიძისა ხუტუნია და სიძე დადიანისა მანუჩარ სოლომონის ძე შურობდენ ერთმანეთში და იყვნენ ერთმანერთისა ბიძაშვილნი. და ღამესა მას ყოფნასა ჩვენსა ბედიას შემოუჩინა ხუტუნიაჲ კაცი მანუჩარ შარვაშიძესა და მძინარესა სახლსა შინა შეეპარნენ და დასცეს ხანჯალი მძინარეს და მოჰკლეს კაცი ღირსსახსოვარი და საქებელი“ (იქვე: 203). მანუჩარ შარვაშიძე თხუთმეტ დღიანი დატირების შემდეგ დაასაფლავეს ცაიშში და ამის შემდეგ **ლევან V დადიანმა** „მძიმეთ იპყრა თადარიგი თვისი და სთხოვა შეწევნა რუსთა და წარმოუგზავნა ორი როტა მხედრობა და მასთანა არტილერია და მხედრობა იმერთა რამოდენიმე და სარდლათ იმერთა მხედრობისა გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი და სეხნია წულუკიძე. აგრეთვე სთხოვა შეწევნა მთავარს მამიას გურიელს, და მანცა წარმოაგზავნა გურიელი მხედრობა...“ (დადიანი 1962: 204). რუსთა ჯარით

ზურგმცემული დადიანის მოწოდებას, ასევე რუსის გულის მოგების მიზნით, დადებითად პასუხობენ ერთმანეთის მტრობით ჯავრშეყრილი მთავრები და 1812 წლის დეკემბერში ლევან V დადიანი, ამჯერად მეორედ, გაემართა ბედიისკენ. ჯარის მოახლოებისთანავე ხუტუნია შარვაშიძე „გაიპარა ღამით და წარვიდა წებელად“ (იქვე: 204). ლევან შარვაშიძე მიხვდა, რომ უძლური იყო გაერთიანებული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში და ბედიის ციხე უბრძოლველად ჩააბარა. ამის შემდეგ დადიანმა გულმოწყალება გამოიჩინა: „...ვინაიდან იყო ლეონ შარვაშიძე მოხუცებული... და ამისდა პატივად მიუჩინა გამოსაზრდელად სოფელი ფახულანისა და მუნ წარვგზავნეთ“ (დადიანი 1962: 204). გამარჯვებულმა დადიანმა ბედიის ციხე დაიკავა, გაამაგრა, შიგ მცხოვრებები ჩააყენა და ზუგდიდში დაბრუნდა. ბედიასთან ბრძოლის შემდეგ ლევან დადიანმა გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი სამურზაყანოს ოდიშთან უშუალოდ შემოსაერთებლად. მან გარდაცვლილი მანუჩარის შვილების, ე. ი. თავისი დისშვილების, ალექსანდრესა და დიმიტრის მეურვეობა იკისრა და ამ მომენტიდან სამურზაყანო ნომინალური მფლობელის გარეშე დატოვა. სამურზაყანო დაექვემდებარა ოდიშის მთავარს და უშუალოდ მის მფლობელობაში შევიდა.

ოდიშის მთავარი ამ დროიდან აქტიურად შეუდგა თავისი პოლიტიკური ნების რეალურად განმტკიცებისთვის ქმედითი ღონისძიებების გატარებას. ამ დროს მეტად რთული ვითარება იყო აფხაზეთში. წებელის (სოფელია გულრიფშის რაიონში, მდ. კოდორის შუა წელზე) თემის სოფლები ოდიშისა და აფხაზეთის ავაზაკთა თავშესაფრად იყო ქცეული და სამურზაყანოშიც ქურდობა, ავაზაკობა და ტყვის სყიდვა ხელობას წარმოადგენდა. ლევან V დადიანმა გამოსცა ვერდიქტი „სამურზაყანოს აფხაზეთის მთავრის“ სტატუსით, რაც თარიღდება 1815 წლის 20 ნოემბრით. მან ამ ბრძანებით ფიცი დაადებინა შარვაშიძეებს, ემუხვარებს, ანჩაბაძეებსა და მარღანიებს სამურზაყანოში წესრიგის შენარჩუნებაზე. ამის შემდეგ ლევან V-მ დახმარება სთხოვა კავკასიის მთავარმართებელს და რუსეთის ჯარების მთავარსარდალს ნ. რტიშჩევს, რათა ელაშქრა აფხაზეთში, მაგრამ წებელდასთან ურთიერთობა მშვიდობიანად გადაიჭრა, რადგან წებელის ბატონები – მისოსტ, სარალუფუ და ზერეფსუ მარშანიები მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ ლევან V-თან და მისცეს მას ერთგულების ფიცი (1815 წ. 29 ნოემბერი). ისინი დადებული პირობის მიხედვით ოდიშიდან ტყვეებს არ მოიტაცებდნენ და სამურზაყანოზე თავდასხმასაც შეწყვეტდნენ: „ვიყვნეთვე კეთილითა მეზობლობითა

სამთავროსა თქვენისა სამურზაყანოდ წოდებულს აფხაზეთსა ნაწილსა თანა და ოდიშისა და მისთა მცხოვრებთა“ (აქტები V, 507-508). მდგომარეობა ოდიშ-აფხაზეთის მთავართა შორის სამურზაყანოსთან მიმართებაში მაინც ვერ მოწესრიგდა და ასეთ ვითარებაში 1818 წლის მაისში მედიატორის ფუნქცია იკისრა იმერეთის მმართველმა, გენერალმა ვ. კურნატოვსკიმ. მოლაპარაკება მშვიდობიანად დასრულდა და აფხაზეთის მთავარმა გიორგი შარვაშიძემ სამურზაყანოს მფლობელად ლევან V აღიარა, „მაგრამ ამ გარემოებას მომდევნო მთავარი მიხეილი არ ურიგდებოდა. დადიან-შარვაშიძის მეტოქეობა სამურზაყანოს გარშემო რუსეთის მთავრობას საბაზს აძლევდა, რომ იქ თავისი უშუალო ბატონობა დაემყარებინა. ამ მიმართულებით გადადგმული პირველი ნაბიჯი სამურზაყანოში 300 კაცისაგან შემდგარი რუსთა ჯარის ჩაყენებით აღინიშნა (1826წ.)“ (დუმბაძე 1957: 268). მაგრამ რუსეთ-ირანის ომის დაწყებასთან დაკავშირებით ეს 300-კაციანი რაზმიც გაიყვანეს სამურზაყანოდან, რამაც დადიანს იქ თავისი ხელისუფლების აღდგენის შესაძლებლობა კვლავ მოუპოვა და ამ ტერიტორიის დაკავებისთანავე დაარბია თავისი მოწინააღმდეგეები. დაკავებულ ტერიტორიაზე დადიანის უფლებების განმამტკიცებელი აქტი იყო 1827 წლის 21 აპრილს გაფორმებული წერილობითი დოკუმენტი, რომლის მიხედვით ზუფუელი თავადები აღიარებდნენ დადიანის უფლებებს ამ მხარეზე. აღნიშნულ დოკუმენტს თავისი ხელმოწერით ამყარებდა აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შარვაშიძეც (1823-1864 წწ.). ამდენად, უკვე მერამდენე აქტით ხდებოდა სამურზაყანოს ოდიშის ნაწილად აღიარების ფაქტი. თუმცა ეს ნაბიჯი მიხეილ შარვაშიძის მხრიდან იყო დროებითი მანევრი მისადმი ყურადღების მოსაღუნებლად. იგი ამ ფაქტით შერიგებაზე არც ფიქრობდა და ფარულად მიმდინარეობდა დაუძინებელი ომი ორ მთავარს შორის. სამურზაყანოში საბოლოოდ დამკვიდრების მიზნით ლევან V დადიანმა არ დაინდო თავის მეურვეობაში აყვანილი დისშვილი ალექსანდრე შარვაშიძე. მისი დასმენით იგი ციმბირში გადაასახლეს და გზაში დაიღუპა, ხოლო უმცროსი დიმიტრი 1833 წლის 27 თებერვალს სოფელ **ჭუბურხინჯთან** ლევან დადიანის რაზმელებთან ბრძოლისას, რომელთაც ტარიელ (ტაია) დადიანი ხელმძღვანელობდა, დაიღუპა. „მანუჩარის ვაჟების მოცილებით, დადიანმა საკუთარ მმართველობას ლეგიტიმურობა შეჰმატა“ (კვაშილავა: 2011: 271), რადგან ვახტანგ VI კანონის თანახმად გარდაცვლილის უძრავი ქონება, თუ მას პირდაპირი მემკვიდრეები არ დარჩებოდა მთავრის საკუთრება ხდებოდა.

1832 წელს რუსეთის მთავრობამ ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე, იქ, სადაც მდინარე ორად იტოტება, ააგო ათანგელოს ციხე და შიგ თავისი ჯარი ჩააყენა. „ამ ციხეს, – აღნიშნავს მ. დუმბაძე, – აფხაზეთ-სამეგრელოს სამთავროებს შორის ბუფერული სიმაგრის როლი უნდა ეთამაშნა. ამავე დროს იგი ჰკეტავდა სამეგრელოში შემოსასვლელ გზას და მთავრებისადმი საკონტროლო პუნქტს წარმოადგენდა“ (დუმბაძე 1957: 268). ამ ფაქტის მიუხედავად, მიხეილ შარვაშიძეს არ განელებია სამურზაყანოს დაბრუნების სურვილი და 1834 წელს გადმოლახა ცოცხალი საზღვარი აფხაზეთსა და ოდიშს შორის და შეიჭრა ღალიძგის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე სოფელ ილორში. ამ ვითარებაში კავკასიის მთავარმართებელი, **გრაფი როზენი (1832-1837)** ჩაერია და მკაცრი გაფრთხილება მისცა მიხეილ შარვაშიძეს: „მე ვალდებული ვარ, გთხოვოთ, წერილობით გამოუცხადოთ ყველა ილორელს, რომ მათ მიერ მიცემული ფიცით თქვენდამი ერთგულებაზე უსაფუძვლოა და ისინი ეკუთვნიან არა თქვენს უმაღლესობას, არამედ სამეგრელოს მფლობელს“ (აქტები VIII, 449). აფხაზეთის მთავარმა ილორი უსიტყვოდ დატოვა. რუსეთის ხელისუფლება გულდასმით აკვირდებოდა ოდიშ-აფხაზეთს შორის მიმდინარე მოვლენებს და მოთმინებით ელოდა მომენტს, მათ შორის გადაუჭრელი დავები მომავალში გამოეყენებინა ამ სამთავროთა გაუქმების საბაზად და ეს სამომავლო აქტი ამ სამთავროების სიმშვიდეზე ზრუნვის მისიით გაემართლებინა.

1839 წელს მიხეილ შარვაშიძე, მიუხედავად იმისა, რომ დაატოვებინეს ილორი, პოზიციას არ თმობდა. მან თხოვნით მიმართა რუსეთის ხელისუფლებას, რომ სამურზაყანო გადასცემოდა აფხაზეთის სამთავროს. რაც შეეხება ამ საქმეში მთავარ „მედიატორს“ – **რუსეთს**, მას უკვე აღაფრთოვანებდა მთავრებს შორის ატეხილი დავა, რომელიც თავისი ოცნების უმტკივნეულოდ ხორცშესხმის საშუალებას აძლევდა და, ამდენად, ამ ეტაპზე დაიჭირა ისევ ოდიშის მხარე, იმ მოტივით, რომ სამურზაყანო აფხაზეთიდან დიდი ხნის წინათ იყო გამოყოფილი. ამ დაუსრულებელი დავის პირობებში მთავარმართებელმა მოდავე მთავრებს მოსთხოვა სამურზაყანოზე მფლობელობის დამამტკიცებელი საბუთების წარმოდგენა. ამ მოთხოვნაზე აფხაზეთის მთავარმა ვერანაირი დოკუმენტი ვერ წარმოადგინა, ხოლო ოდიშის მთავარმა დადიანმა 1810 წელს ნინო ბაგრატიონ-დადიანის მიერ მანუჩარ შარვაშიძეზე გაცემული სიგელი, 1818 წელს ლევან დადიანსა და გიორგი შარვაშიძეს შორის დადებული ხელშეკრულება და 1827 წლის 8 აპრილს აფხაზეთის თავად-აზნაურების მიერ ლევან დადიანისადმი

მიცემული წერილები გადასცა (ქადარია 2002:111-112). დავით დადიანი გულმოდგინედ უმტკიცებდა რუსეთის ხელისუფლებას, რომ „რუსეთის კანონებით სამფლობელოს ათი წლის განმავლობაში ფლობა საკმარისია მისი კუთვნილების დასამტკიცებლად, დადიანი კი სამურზაყანოს ფლობდა 40 წელიწადი, რაც საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ვახტანგის კანონების ძალითაც სამურზაყანო სამეგრელოს საკუთრებად ეცნოთ“ (სცსსა ფონდი 2, საქმე N 224, ფურცელი 57). დადიანის ამ დასაბუთებული პრეტენზიების გათვალისწინება რუსეთს აღარ მიაჩნდა საჭიროდ, რადგან მას სინამდვილეში უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ სულ მალე სამურზაყანო ოდიშის შემადგენლობაშიც არ დარჩებოდა, თუმცა მზად იყო, კომპენსაციის სახით მისთვის რაიმე გადაეგდო. მართლაც, 1840 წლის თებერვალში შეიქმნა სამურზაყანოს საბოქაულო, რომლის ცენტრიც, ბედიის ნაცვლად, გახდა ოქუმი. სამურზაყანოს ბოქაული შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსს დაუმორჩილეს (აქტები X:248). დადიანები, რომლებმაც რუსები ოდიშში დიდი იმედებით და ხვეწნა-მუდართით შემოიყვანეს, მათდა სამარცხვინოდ, ამჯერად შეეცადნენ გაესაჩივრებინათ რუსული მმართველობის შემოღება მათთვის კუთვნილ ტერიტორიაზე და თუ ეს არ იყო შესაძლებელი, მაშინ საზღაური მაინც გადაეხადათ. დადიანისეული ვიწრო პოლიტიკის საზღაურმაც არ დააყოვნა და რუსეთმა სამურზაყანოს ნაცვლად 25 ათასი ვერცხლის მანეთი გადაუხადა მის ნამდვილ მფლობელს. ასე დარჩა პოლიტიკურად ხელმოცარული და ბოლომდე გაწვილებული დადიანი „მოყვარე“ რუსეთის დიდმპყრობელური პოლიტიკის მსხვერპლი. ხოლო შარვაშიძეები იმით დაამშვიდეს, რომ შეჰპირდნენ, აფხაზეთში პორტის ასაშენებლად მისცემდნენ ყოველწლიურად 12 ათას მანეთს (აქტები X, 256).

1847 წელს სამურზაყანო დაუმორჩილეს ქუთაისის გუბერნატორს. ეს ფაქტი ისევ გამაღიზიანებელი აღმოჩნდა შარვაშიძეებისთვის და მოითხოვეს სოფელ ფახულანის გადაცემა. მაგრამ რუსებმა ფახულანი და სხვა სოფლები – მუჟავა, ილორი, ფურაში და ჭალე აგრეთვე დადიანს დაუტოვეს, პოლიციური ზედამხედველობა კი სამურზაყანოს პრისტავს ებოძა. ამჯერად ბეჟან შარვაშიძის შვილი ლევანი პრეტენზიას აცხადებდა კოკზე. რუსი მოხელეების კომისიამ (ესპეხო, ბრუსილოვი, ტარაკანოვი, გალანტერი) ენგურის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფელი დიდი კოკი და მდ. ენგურის ორ ტოტს შუა, კუნძულზე მდებარე პატარა კოკი, მასში შემავალი სოფლებით (შამგონა, ორსანტია, განარჯიას მუხური და ოტობაიას ნაწილი), დადიანს გადასცა. საკუთრივ პატარა კოკი,

რაც ენგურის მთავარი დინების მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა, გადაეცა ლევან ბეჟანის ძეშერვაშიძეს, როგორც მემამულეს. თუმცა, ამის მიუხედავად, ეს სოფელიც პოლიციური ზედამხედველობის მხრივ დაექვემდებარა დადიანს (სცსსა ფონდი 1087, საქმე N57, ფურცელი 110; ცინცაძე სიგკ, VII, 1989:98-101). ამ ფაქტით გაღიზიანებულმა კაცია, მანუჩარ, პაატა, ზურაბ, ანტონ და ნიკო შარვაშიძეებმა მოაწყვეს აჯანყება და დაიკავეს სოფელი ფახულანი. აჯანყება ჩაახშვეს და მისი მეთაურები რუსეთში გადაასახლეს. ამას მოჰყვა ლევან შარვაშიძის აჯანყება, მაგრამ ისიც სამეგრელოს მილიციის დახმარებით გაანადგურეს (აქტები X: 256).

დადიანსა და შარვაშიძეებს შორის სამურზაყანოსათვის ატეხილ დაუსრულებელ დავას, **მოხერხებულად იყენებდა** რუსეთი (იმერეთის, გურიის და სამეგრელოს შორის არსებული დაპირისპირების სათავესოდ გამოყენების მსგავსად ლ.გ.) და ელოდა მომენტს, შემხვედრი ვითარების მიხედვით ემოქმედა და ოფიციალურად გაეუქმებინა, როგორც აფხაზეთის, ისე სამეგრელოს სამთავროები. ასეთი ხელსაყრელი ვითარება შეიქმნა 1857(67) - 1864 წლებში(**გულორდავა გსსუ, N14, 2016:124**) და იგი ოდიშისა და აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებით დასრულდა. ამ ვითარებაში სადაო არც ერთ მხარეს უკვე აღარაფერი დარჩა. მეტროპოლია თანდათანობით ახდენდა კოლონიის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ათვისებას. დაპყრობილ სამეფო-სამთავროთა რიგებში რუსეთის იმპერიამ **აფხაზეთი სამთავრო 1864 წელს რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ ოფიციალურად ბრძანებულების გამოცემით დაასრულა**. ნიშანდობლივია თვით აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის ცხოვრების ფინალიც. 1864 წელს ივლისში მან თვითონ წაუკითხა მოსახლეობის წარმომადგენლებს ბრძანებულება სამთავროს გაუქმებისა და რუსული მმართველობის შემოღების თაობაზე, მაგრამ „ამ უკანასკნელი სერიოზული სამსახურის ფასად კი მას შეპირებულ პირად თავისუფლებაზეც უარი უთხრეს. სულ რამდენიმე თვის შემდეგ ის სტავროპოლში გადაასახლეს. აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი 1865 წელს ქ. ვორონეჟში აღესრულა (**ლომაშვილი 1992: 79**). მიხეილ შერვაშიძის გარდაცვალების საკითხთან დაკავშირებით არსებობს მეორე ვერსია, რომ იგი გარდაიცვალა 1866 წლის 16 აპრილს ვორონეჟში (**ხორავა 2011: 283**).

დასკვნა: იმპერია ნაბიჯ–ნაბიჯ იპყრობდა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიებს. ამჯერად, დასაპყრობთა რიგში, სადადიანი სვანეთი იდგა და შემდეგ ამას უნდა

მოჰყოლოდა, 1867 წელს კოლონიური ჯაჭვის ბოლო რგოლში ნომინალურად დარჩენილი, ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს, (იმპერიის მიერ დამოუკიდებლობა წართმეულ, საქართველოს ძირითად სხეულთან ერთად), უშუალოდ დიდ რუსულ იმპერიულ საუფლოში „დამკვიდრება“ ასიმილაცია. სკანდალებით აღსავსე შიდა პოლიტიკური დაპირისპირებანი დასავლეთ საქართველოს სამეფო – სამთავროებს შორის, უახლოეს მომავალში „დე-იურედ“ გაუქმებული ოდიშის (სამეგრელოს) სრული დაპყრობით უნდა დამთავრებულიყო. სადადიანო სვანეთის დამორჩილების შემდეგ ფრიად საშიში დამპყრობელის მიზნების საბოლოო განხორციელებას ხელს მხოლოდ ოდიში „უშლიდა“...

§ 3.2.3. სადადიანო სვანეთის დაპყრობა რუსეთის მიერ

გაერთიანებულ საქართველოს პირველი ბზარი გაუჩნდა მას შემდეგ, რაც მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებული დავით ნარინი (1249-1293 წწ.) დამარცხდა და თავი შეაფარა დასავლეთ საქართველოს (1259 წ.). ამის შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველო ლაშა-გიორგის ძემ – დავით ულუმ დაიმკვიდრდა, ხოლო დავით რუსუდანის ძე (ნარინი) დასავლეთ საქართველოს მეფე გახდა. დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო ურთიერთბრძოლა მის მემკვიდრეებს – კონსტანტინესა და მიქაელს შორის. ამ უთანხმოების შედეგად, როგორც „ქართლის ცხოვრებაში“ ვეცნობით, მეფობა მიიღო კონსტანტინემ, როგორც „პირმშომ“, რომელსაც წინ აღუდგა ძმა მიქაელი და მან „დაიპყრა ქუეყანა რაჭისა და არგუეთი, და დღეთა მათთა იშლებოდა სამეფო“ („ქართლის ცხოვრება“ II 1959: 295).

XV საუკუნეში, საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, ცხენისწყლის სვანეთი შეადგენდა სვანეთის სამთავროს ორგანულ ნაწილს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ზემო სვანეთმა შეძლო დამოუკიდებლობის შენარჩუნება, ქვემო სვანეთი ჩამოსცილდა ამ მხარის ძირითად ნაწილს და შედიოდა ხან იმერეთის სამეფოს, ხან სამეგრელოს სამთავროს შემადგენლობაში (კანდელაკი 1959: 124). მკვლევარი არჩილ გელოვანი ამ საკითხთან დაკავშირებით აღნიშნავს: სვანეთი მთელი XV-XVII საუკუნეების მანძილზე, ძირითადად, რჩებოდა იმერეთის მეფის „მწედ“ და ვალდებულებას „მოლაშქრეებით“ და „ხარკის მიცემით“ ასრულებდა (გელოვანი

2000:85). ხოლო იმერეთის მეფე სოლომონ II ცხენისწყლის სვანეთს საკუთარ სამფლობელოდ თვლიდა (აქტები II: 367).

იმერეთის მეფეები ცდილობდნენ სვანეთი მუდმივ ხელქვეითად ჰყოლოდათ, მაგრამ გაუთავებელ ლაშქრობებში მონაწილეობა და ხარკის გადახდით შევიწროებული სვანეთი განცალკავებისაკენ იხრებოდა და მაშინ, როდესაც 1648 წ. ლევან II დადიანი დიდი ლაშქრით და ზარბაზნით შეიარაღებული მიადგა ქუთაისს, ქუთაისი ციხესიმაგრის დამცველთა შორის იყვნენ ლენტეხელებიც და ამიერიდან ქვემო სვანები ლევანის სამთავროს წინააღმდეგ მებრძოლებლად არ ჩანან. 1660 წელს იმერეთის მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ ვამეყ დადიანს სადადიანო სვანები გვერდში უდგანან. იმერეთის მეფის ბაგრატ IV დროს ლეჩხუმს დაეპატრონა კაცია ჩიქოვანი და XVII საუკუნის 70-იან წლებში ქვემო სვანეთი ლეჩხუმთან ერთად სამეგრელოს მფლობელობაში შევიდა და მას შემდეგ მუდმივად სამეგრელოს განეკუთვნებოდა (იქვე 2000: 88). პროფესორ სარგის კაკაბაძის მოსაზრებით „ცხენისწყლის სათავის სვანეთი ოდიშის მეპატრონეთა ხელში გადასვლის შემდეგ დაემორჩილა დადიანებს და ამის შემდეგ დაერქვს სადადიანო სვანეთი“ (კაკაბაძე 1920: 197) გელოვანი 200: 88).

1799 წელს საქართველოში გამოიგზავნა პავლე I საიდუმლო მრჩეველი მუსინ – პუშკინი, რომელიც რუსეთის ხელისუფლებას ატყობინებდა სვანეთის სასარგებლო წიაღისეულებზე. 1802 წელს ლეჩხუმსა და სადადიანო სვანეთში გაიგზავნა ინჟინერი მასკევიჩი, რომელსაც თან ახლდა ერთი ოფიცერი 20 ჯარისკაცითურთ, მათ თავად გეოლოგების სამფლობელოში - ლაშხეთში უმდიდრესი საბადო ნახეს, რომლის სინჯიც შემდეგ რუსეთის ლაბორატორიაში გააგზავნეს (Сп. Есадзе, Очерк истории горного дела на кавказе Тиф. 1903 стр. 128-129). როგორც ვხედავთ მეფის კოლონიზატორი მოხელეები უკვე გეგმავდნენ თუ როგორ ესარგებლათ სადადიანო სვანეთის ტყეები შავი ზღვის გემთმშენებლობისათვის.

1803 წლის 2 დეკემბერს სამეგრელოს მთავრამა გრიგოლ დადიანმა, როგორც ვიცით, ხელი მოაწერა „სათხოვარ პუნქტებს“ (რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I იგი დაამტკიცა 4 ივლისს), რომლის ძალით 1804 წლის 4 აპრილს დაიკავა ლეჩხუმი და ეს მას ჩაეთვალა ქვემო სვანეთის საბოლოოდა დპყრობად. „სათხოვარი პუნქტების“ მიხედვით სამეგრელოს მთავარმა მიიღო რუსეთის მფარველობა და გახდა მისი ქვეშევრდომი და სხვა დანარჩენ ტერიტორიებთან ერთად აღნიშნულ „პუნქტებში“ დადიანი გამოცხადდა

„სვანეთის მიწების კანონიერ მფლობელად, თუმცა მას ამ მხარის მხოლოდ მცირე ნაწილი ეჭირა“ (კანდელაკი 1959: 125).

სამეგრელოს სამთავროს დაკავების შემდეგ იმერეთის მეფე ციციანოვისგან დაჟინებით მოითხოვდა ლეჩხუმის გადაცემას მის მფარველობაში, რასაც ციციანოვი უარით პასუხობდა იმ მიზეზით, რომ ის იმპერატორმა მიაკუთვნა სამეგრელოს. როდესაც 1804 წლის 25 აპრილს სოფ. ელაზნაურში სოლომონ II ხელი მოაწერა საქვეშევრდომო ტრაქტატს, ანუ „თხოვნის პუნქტებს“, ხოლო 1804 წლის ივნისში სოფელ საჭილაოში სოლომონ II და გრიგოლ დადიანმა ერთად დაიფიცეს რუსეთის ერთგულებაზე. ეს იყო „რუსეთის მხრიდან ლეჩხუმისა და სადადიანო სვანეთის სამეგრელოსადმი მიკუთვნების ბოლო აკორდი... რუსეთის რეაქციულ-აგრესიულ საგარეო პოლიტიკის ორბიტაში სვანეთიდან პირველი მსხვერპლი სადადიანო სვანეთი იყო“ (გელოვანი 2000: 99-100). 1804 წლიდან, მთელი XIX საუკუნის პირველი ნახევარში, ქვემო სვანეთი მოქცეულია სამეგრელოს სამთავროს ფარგლებში და წყაროებში ყოველთვის სადადიანო სვანეთის სახელწოდებით იხსენიება. იგი როგორც ცალკე სამოურავო, მოქცეულ იქნა ლეჩხუმის მაზრის ფარგლებში (სცსსა, ფონდი 13, საქმე N325 ფურც 1). ლეჩხუმის მაზრა ზუგდიდის და სენაკის მაზრებთან ერთად სამეგრელოს სამთავროს ტერიტორიას მოიცავდა და ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობაში შედიოდა (ვაჩნაძე, გურული საქართველოს ისტორია XIX-XX საუკუნეები, 2014: 69).

რაც შეეხება სვანეთის სამთავროს დანარჩენ ტერიტორიას, ის დადემშქელიანთა ორი შტოს დაპირისპირების საფუძველზე რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის პერიოდში ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. თათარ ხან (ნათლობის შემდეგ მიხეილ) და ციოყ (ნათლობის შემდეგ ნიკოლოზ) დაპირისპირება გაგრძელდა ციოყის მემკვიდრე კონსტანტინე დადემშქელიანის დროსაც (ვაჩნაძე, გურული 2014: 69).

შიდა დაპირისპირება რუსეთს საბაზს აძლევდა ჩარეულიყო სვანეთის საშინაო საქმეებში. 1857 წელს კონსტანტინე დადემშქელიანმა თავისუფალი სვანეთის ორი საზოგადოება დაიმორჩილა და მოსახლეობა თავის ერთგულებაზე დააფიცა. როგორც ცნობილია 1833-1834 წლებში სვანეთი რუსეთის ქვეშევრდომობაში იყო შესული და თვითმპყრობელობამ კონსტანტინეს ქმედება „საკუთარ“ სამფლობელოში მისი (მფარველის) უფლებების ხელყოფად ჩათვალა და აქედან გამომდინარე ამ ეტაპზე გამწვავდა ურთიერთობა კონსტანტინესა და რუსეთის ხელისუფლებას შორის. რუსეთს

ეწინოდა კონსტანტინე დადეშქელიანის „ბრძოლის წარმატებით დაგვირგვინების შემთხვევაში სვანეთი ერთიან და მძლავრ სამთავროდ გადაიქცეოდა, რის გამოც რუსეთს მისი დამორჩილება უფრო გაუძნელდებოდა (ფ. ლომაშვილი 1992: 76). ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ რუსეთის იმპერატორმა გადაწყვიტა დაესრულებინა კავკასიის საბოლოო დაპყრობა. მეფისნაცვალმა ალექსანდრე ბარიატინსკიმ (1856-1862) დადეშქელიანთა გვარის ორ შტოს შორის გაუთავებელი მტრობა გამოიყენა. 1857 წელს გადაწყდა სვანეთში რუსეთის ჯარი შეეყვანა და სამთავროს გაუქმება საბოლოოდ გადაწყდა (ანჩაბაძე, გამყრელიძე, კიკნაძე, სურგულაძე, შველიძე 2008: 304). კონსტანტინე დადეშქელიანმა სისხლის ღვრა უაზრობად ჩათვალა და მოლაპარაკების მიზნით ზემო სვანეთში დაბანაკებულ რუსეთის ჯარის მეთაურთან გამოცხადდა. იგი რუსებმა თბილისში გააგზავნეს „მართალია, რუსეთის ხელისუფლებამ მთავარი უფლებები დაუდასტურა, მაგრამ თბილისიდან დაბრუნებული ქუთაისში შეაყოვნეს, კონსტანტინე დადეშქელიანმა ქუთაისში ყოფნისას რუსი მოხელეებისაგან ბევრი დაცინვა და აბუჩად აგდება აიტანა“ (ვაჩნაძე, გურული 2014: 70). დადეშქელიანი მალე ერევანში გადაასახლეს. მთავარმა სამთავროს საქმეების მოსაგვარებლად და ცოლ-შვილთან გამოსამშვიდობებლად რამდენიმე ხნით სვანეთში გაშვება ითხოვა. გაგარინმა (ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი) მის თხოვნას ყურადღება არ მიაქცია და მისი განიარაღება ბრძანა. რის გამოც კონსტანტინემ გაგარინი ხანჯლით სასიკვდილოდ დაჭრა. მან გაქცევა მოახერხა, მაგრამ დაიჭირეს და იმავე წელს სამხედრო-საველე სასამართლოს გადაწყვეტილებით დახვრიტეს (ანჩაბაძე, გამყრელიძე, კიკნაძე, სურგულაძე, შველიძე 2008: 304). 1857 წელს სვანეთის სამთავრო ფაქტობრივად გაუქმდა. 1859 წელს რუსეთის ხელისუფლებამ უარი ათქმევინა მთავრის უფლებებზე დადეშქელიანების საგვარეულოს მეორე კანონიერ წარმომადგენელს - თენგიზს. 1859 წელს სვანეთის სამთავრო იურიდიულადაც გაუქმდა (ვაჩნაძე, გურული 2014: 70).

ამრიგად, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში და შემდგომ 1859 წლამდე, ყველა პოლიტიკური საკითხი, რომელიც ეხებოდა სადადიანო სვანეთს, წყდებოდა ისე, როგორც სამეგრელოს სამთავროს მიმართ ატარებდა კოლონიური რუსეთის, მაგრამ მას შემდეგ რაც, 1859 წლიდან ზემო სვანეთში ყალიბდება საბოქაულო, რომელშიც შევიდა როგორც საბატონო, ისე თავისუფალი სვანეთი, ხოლო 1867 წლის 9 დეკემბერს სვანეთის საბოქაულოს შეუერთეს სადადიანო სვანეთიც (სცსსა, ფონდი 416, საქმე 425 ფურც 1- 3).

სვანეთის ბოქაულს მიენიჭა მაზრის უფროსის უფლებები და საბოქაულოს რეზიდენციად შერჩეული იქნა სოფელი ბეჩო. „რუსეთმა სხვა და სხვა მიზეზების გამო, პირველ ხანებში თავი აარიდა სვანეთის პირდაპირ ანექსიას და ამჯობინა სამთავროებისათვის ავტონომიების დატოვება, ხოლო თავისუფალი სვანეთის მშვიდობიანი გზით შემოერთება ყოველგვარი ხმაურისა და კონფლიქტების გარეშე“ (კანდელაკი: 1959: 189) შეძლო.

როგორც ვხედავთ, სადადიანო, საბატონო და თავისუფალი სვანეთის ჩათვლით რუსეთმა სვანეთი ერთიანად დაიპყრო. იმპერიამ სრულიად საქართველოს დაპყრობის კოლონიური გეგმის წარმატებით განხორციელება „უდრტვინველად“, 1801 წლიდან 1867 წლამდე - შვიდი ათეული წლის განმავლობაში, ყველა მისთვის ხელსაყრელი პოლიტიკური შანსის (შიდა დაპირისპირება) და შესაბამისად „დაჰყავი და იბატონე“ პოლიტიკის, თავის სასარგებლოდ ამოქმედების წყალობით ნაწილობრივ დაასრულა. უახლოეს მომავალში დამპყრობელი მსახვრალი ხელი ოდიშის ნომინალურ დამოუკიდებლობას განადგურებით ემუქრებოდა.

რუსეთის მიერ წარმოებული ბრძოლა კავკასიის დასაპყრობად, რომლის ბოლო აკორდი სვანეთის შემდეგ სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება იქნებოდა წარმატებით დაგვირგვინდებოდა მსოფლიოს ერთერთმა უბოროტესმა იმპერიამ თითქმის მთელი კავკასია პოლიტიკურად შთანთქა. დასავლეთ საქართველოში ლიკვიდირებული იქნა ის შეზღუდული ნომინალური (ავტონომიური) მმართველობა, რომელთა არსებობასაც რუსეთი გარკვეული მოსაზრებით XIX საუკუნის დამდეგიდან ეგუებოდა.

დასკვნა: ამრიგად, XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის რუსეთის იმპერიამ საქართველოს პოლიტიკური დაპყრობა დაასრულა, რომლის მთავარი შედეგი იყო 1. აღმოსავლეთ საქართველოში ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა (ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება). 2. დასავლეთ საქართველოში სამეფო-სამთავროების (იმერეთის სამეფო, გურიის, აფხაზეთის, სვანეთის, სამეგრელოს სამთავროს) თანმიმდებრული გაუქმებით აღნიშნულ ტერიტორიაზე რუსული მმართველობის დამყარება. უმძიმესი იყო პოლიტიკური დაპყრობის სოციალური და ეკონომიური შედეგები. ჩამორჩენილი სამხედრო - ფეოდალური მონარქიამ პოლიტიკური დაპყრობით მთელს საქართველოში, მათ შორის სამეგრელოს ეკონომიკური განვითარებაზე მხოლოდ უარყოფით გავლენა მოახდინა. რაც შეეხება მის ზეგავლენას სოციალურ შედეგებზე, უნდა აღინიშნოს, ის

რომ, პოლიტიკური დაპყრობით დამანგრეველი ძალა იწვნია საზოგადოების ყველა ფენამ, კერძოდ, დადიანთა, გურიელთა, დადეშქელიანთა, შერვაშექეთა მთავრობა და დინასტია გაუქმდა, თავად-აზნაურობა უფლება აყრილი იყო, ყველა ფენის გლეხთა საგადასახადო ტვირთი კიდევ უფრო დამძიმდა. პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური დაპყრობის შედეგებს მხოლოდ იმპერია იმკიდა. იმპერიამ დაპყრობილი ტერიტორია თავის გუბერნიად გამოაცხადა და მისი შინაურ ცხოვრებაში აქტიური ჩარევით მოსახლეობის სრული ასიმილაცია - რუსიფიკაციის შესაძლებლობა შექმნა. ამჯერად, დღის წესრიგში, სოციალ - ეკონომიკური , დემოგრაფიული და კულტურული დამპყრობების განხორციელების შემდგომი ამოცანა დადგა.

თავი IV. რუსული კოლონიური მმართველობა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში XIX საუკუნის 40-50-იან წლებში

§.4.1. რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული ექსპანსია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში უცხოელ კონფიდენტების ნარატიული და მემუარული წყაროების მიხედვით

რუსეთის ხელისუფლებამ, რუსული მმართველობის გარეგნული, პოლიტიკური კეთილმოწყობის პარალელურად, ოდიშის სამთავროში მიზნად დაისახა **სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება**, რასაც იგი მხოლოდ საკუთარი იმპერიულ – კოლონიური ინტერესების მრავალწახნაგა პრიზმაში ხედავდა. აქედან გამომდინარე, დამპყრობელმა თავისი პოლიტიკური მიზნების განხორციელების შემდომ მთავარ ამოცანად, ქართველი ხალხის საარსებო სივრცის – მიწა-წყლის, ხე-ტყისა და სხვა ბუნებრივი რესურსების დაუფლება და იმპერიის საერთო ფონდში მისი შემოსავლების დაანგარიშება, დაზუსტება და გაფორმება ჩათვალა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი დაინტერესება აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთით, რათა მოეხდინა ამ მიმართულებით ეკონომიკური ექსპანსია, რადგან სწორედ ამ ტერიტორიის სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა და მასზე ეკონომიკური და პოლიტიკური გაბატონება რუსეთის საუკუნოვანი ოცნების განხორციელებას წარმოდგენდა. ამიტომ, ბუნებრივია, იგი ხელიდან არ გაუშვებდა ამ სივრცის, კერძოდ ოდიშის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული მიმართულებით დაუფლების არც ერთ შესაძლებლობას. საქმე იმაში გახლავთ, რომ რუსეთი თავისი კოლონიალიზმის სივრცეში ფეხის მოკიდებას და გაბატონებას იწყებდა სხვა კოლონიურ სახელმწიფოებში უკვე არსებული ზოგადი გამოცდილების საწინააღმდეგოდ. მაგალითად, ცნობილია, რომ ინგლისი და საფრანგეთი დასაპყრობ კოლონიებს **ჯერ ეკონომიკური თვალსაზრისით გულდასმით სწავლობდა**, შემდეგ მათი (კოლონიების ლ.გ) **პოლიტიკური დაპყრობისთვის ემზადებოდა და სათანადო ნაბიჯებს დგამდა**. აღნიშნული მოცემულობითი შინაარსით კოლონიზაციის პროცესი შედარებით უმტკივნეულოდ (ცივილურად) მიმდინარეობდა. კოლონიის ეკონომიკური დაპყრობის შემდეგ დღის წესრიგში დგებოდა უფრო მნიშვნელოვანი, პოლიტიკური დაპყრობისათვის აუცილებელი ამოცანების გადაჭრა. ამიტომ ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების ფონზე კოლონისტი სახელმწიფოები ყოველთვის იჩენდნენ გარკვეულ საკითხებში სიფრთხილეს და ამ მიმართულებით დაპყრობისას, მოქმედების ზომიერ ტაქტიკას მიმართავდნენ. პირველ რიგში, ისინი, აუცილებლად, ინარჩუნებდნენ, მოსახლეობის კეთილდღეობაზე მზრუნველი კოლონისტის იმიჯს. ევროპული მოდელის სახელმწიფოები ცდილობდნენ ადგილობრივი, ანუ დაპყრობილი მოსახლეობა ჩაერთოთ განვითარებული საზოგადოებისათვის (ე.წ. კაპიტალისტური

საზოგადოება საბჭოური ტერმინოლოგიით ლ.გ.) დამახასიათებელი ფულად-სასაქონლო თუ მწარმოებლურ ურთიერთობის ფერხულში და ამ გზით მიედწიათ ეკონომიკური წინსვლისთვის. რა თქმა უნდა, ეს პროცესიც არ იყო უმტკივნეულო, და მაშასადამე ექსპლუატაციის შინაარსს მოკლებული, მაგრამ იგი ბევრად უფრო დადებითი შედეგებით ხასიათდებოდა, ვიდრე რუსეთის მიერ არჩეული სტრატეგია – ჯერ პოლიტიკურად დაეპყრო კოლონია, ხოლო შემდეგ მიემართა მისი სოციალურ-ეკონომიკური, დემოგრაფიული და კულტურული დაპყრობისთვის.

დამპყრობელი ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში პირველ რიგში შეეცადა ქართული ფეოდალური კლასის წიაღში მოეძებნა მისი მხარდამჭერი სოციალური ბაზა, რომელიც დაეხმარებოდა იმპერიას დაპყრობილ ტერიტორიაზე დამკვიდრებაში. ასეთი დასაყრდენი მისთვის ქართველი მსხვილი ფეოდალი ვერ იქნებოდა, რადგან ის უკვე პოლიტიკურად უფლება აყრილი გახდა და, ამდენად, თავიდანვე განაწყენებული იყო. ამიტომ, დამპყრობელი საიმედო ბაზას წვრილ აზნაურებში ხედავდა, რომლებიც ექსპლუატაციას განიცდიდნენ მსხვილი ფეოდალების მხრიდან. ამიტომ რუსეთის შორს მიმავალი გეგმები ითვალისწინებდა სწორედ მსხვილი ფეოდალებისგან მიმძლევრებული, მაშასადამე, განაწყენებული აზნაურების პრივილეგირებას და მათი გულის მოგებას. რაც შეეხება გლეხობას, რომელიც გულუბრყვილოდ მოელოდა რუსეთის იმპერატორისგან თანადგომას, აღნიშნულ პერიოდშიც და დასაბამიდან წარმოადგენდა ძირითად მწარმოებელ კლასს და იყოფოდა სახელმწიფო (სახაზინო), საბატონო და საეკლესიო გლეხებად და „ცხოვრობდნენ და შრომობდნენ ფეოდალურ-ბატონყმური და კოლონიური ჩაგვრის მძიმე პირობებში“ (ანთელავა სინ V, 1970: 137). აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ყველა კატეგორიის გლეხი საქართველოში მიწის სიმცირეს განიცდიდა და, შესაბამისად, ეკონომიკურად მეტად შევიწროებული იყო, მაგრამ შეგუებული იყო ამ მძიმე ყოფას. რაც შეეხება სამეგრელოს, როგორც ღარიბ ქვეყანას, მთავარიც ღარიბი ჰყავდაო, – აღნიშნავს იონა მეუნარგია (მეუნარგია 1939: 68). ლევან და დავით დადიანების დროს მთავრების სიღარიბე უფრო აშკარა იყო. აი, რას წერდა 1838 წლის 14 სექტემბერს თვითონ დავით დადიანი თავის ძმას, გრიგოლ დადიანს: ეკონომიკური წინსვლისთვის მიედწიათ, ადგილობრივი მოსახლეობის, (იქვე: 87).

სამეგრელოს მმართველის მდგომარეობა შემდგომშიც ოდნავადაც არ არის შეცვლილი და თავის ძმას, ფულის მოთხოვნასთან დაკავშირებით, პასუხად 1842 წლის მარტში წერს: „თუ მქონდეს და არ გიგზავნიდე, მაშინ ვიქნები შენთან პირშავად.... შენს რძალს მინისტრის მოსვლისათვის კაბა არა აქვს ძველის მეტი. ის შენი რძალი ნუ მომიკვდეს და ის ვერ უყიდე, დამიჯერე“ (იქვე: 88). ევროპულად განათლებული ქალის ოდიშის სამთავრო კარზე დედოფლად შემოსვლამ, სხვადასხვა მოთხოვნების დაკმაყოფილებისკენ მისწრაფებამ დიდი ხარჯი მოითხოვა, რასაც ულევო წყარო უნდოდა. ეს წყარო გლეხობა იყო, მაგრამ შემოსავალი მაინც ვერ პასუხობდა გასავალს.

1860 წელს სამეგრელოში კამერალური აღწერით (მოსახლეობის ფისკალურ-სოციალურ-ეკონომიკური შესწავლა) 14 ათასი სული სამთავრო გლეხი იყო. საეკლესიო გლეხები შეადგენდნენ 15 ათასს. ბატონიშვილებს ჰყავდათ 22 ათასი, ხოლო თავადაზნაურებს – 60 ათასი სული გლეხი. მაღალი წოდება (თავადები) – 1309, აზნაურობა – 10361, ხოლო სამღვდელოება – 2340 სული იყო (იქვე: 89).

ოდიშის მთავარს თავის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად გლეხთა შემდეგი ზოგადი გადასახადი შემოსდიოდა: საური, სახურუ, საციხო. „ამის გარდა მთავრის სალაროს შემოსდიოდა: ნავების ბაჟი, პარომის ბაჟი... ტყის ბაჟი, პირუტყვის ბაჟი (ათისთავი), ტამოჟნის ბაჟი. მას აქეთ რაც ანაკლია და ყულევი ლევან დადიანმა დაუთმო რუსის მთავრობას, ამ ადგილებში რუსებისაგან გაკეთებული სადამოჟნო ზასტავებისათვის (იგულისხმება საბაჟო – ლ.გ.) რუსის ხაზინა ამღებდა სამეგრელოს მთავარს წლისთავზე თორმეტ ათას მანეთს“ – წერს იონა მეუნარგია (მეუნარგია 1939: 90). ეს შემოსავალი დადიანს არ აკმაყოფილებდა და დამატებით შემოიღო ახალი გადასახადი საუდიეროს სახით, რომლის მიხედვით გლეხის ოჯახს უნდა გადაეხადა დამატებით ერთი ღორი, 10-15 კოკა ღვინო, ხუთი ქილა ღომი და ერთი ქათამი. საინტერესო ინფორმაციაა დაცული ი. მეუნარგიას აღნიშნულ ნაშრომში, ცაიშის მონასტრის გლეხის – ქუჩუია ქირიას სამთავრო გადასახადის ჩამონათვალის შესახებ: „ერთი ბეგარა ღორი, ერთი ქილა საუდიერო ღომი, ორი ქილა ბეგარა ღომი, აგრეთვე ხუროს ხარჯი მართებს ერთი საკლავი, ერთი ქილა ღომი და ერთი კოკა ღვინო, ექვსი კოკა ბეგარა ღვინო და ერთი კოკა საუდიერო ღვინო, ერთი კოთხო ლობიო, ამასთან ერთი ლანდი აბრეშუმი მართებს ცაიშის ეკლესიისა, ეგრეთვე ახლის პურის ძღვენი მართებს ოთხი დედო-პური, ოთხი სულუგუნი, საბოჭი ქათამი, ცხენის ჩაბმა,

ტვირთობა, ნადობა და მუშაობა“ (იქვე: 91). სრულიად საეკლესიო გლეხთა გადასახადმა ცაიშში შეადგინა სამი დიდი ძროხა, სამი ქაბულა(უშობელი), ორი ხბო, 84 ბეგარა თუ საუდიერო ღორი, 127 ქილა ღომი, 199 კოკა ღვინო, 68 ლანდი (სიგრძის საზომი ერთეული) აბრეშუმი ცაიშის ეკლესიისა (მეუნარგია 1939: 92).

საწყის ეტაპზე და, რა თქმა უნდა, შემდგომშიც, რუსეთის იმპერიის მიზანს არ წარმოადგენდა საქართველოს ეკონომიკური დაწინაურება. პირიქით, იგი მისი განვითარების დამუხრუჭებას ცდილობდა, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კოლონიაში პროგრესის ნიშნულად იკვეთებოდა საქართველოსთან შედარებით თვით რუსეთის განვითარების დაჩქარებული ტემპი, რაც გამოწვეული იყო კაპიტალიზმის ნელი შემოჭრით და, შესაბამისად, ფეოდალიზმისათვის საფუძვლის გამოცლით. იმპერიის საკუთარი და დაპყრობილი ტერიტორია, ბუნებრივად მოიაზრება ერთიან პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ, სოციალურ, ეკონომიკურ, დემოგრაფიულ (მოსახლეობის ასიმილაციასთან კონტექსტში) და კულტურულ სივრცედ. რა თქმა უნდა გამომდინარე იქიდან, რომ მეტროპოლიის საერთო ნიშნულები ყველა მიმართულებით პირდაპირ ასახვას პოულობდა კოლონიაში, ამიტომ ჩვენს მიზანს წარმოადგენდა ცივი აისბერგის ქვედა უხილავი – ბნელი ნაწილის ლაბირინთებში მოგვეძია რატომ იდგა ოდიში განვითარების დაბალ საფეხურზე, ეს, მისი დამსახურება იყო თუ მხოლოდ დამპყრობელის, ან (უფრო) ორივე იყო დამნაშავე, მაღალი ხარისხით აღმოცენებული სილატაკის, ინდიფერენტულობის თუ საერთო ჯამში ცხოვრების პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ სფეროში (განვითარებაში) არსებული უკუსვლისა, დაქვეითებისა. იქნებ სწორედ ორივე ძალის მაღალი ხარისხით მოქმედებამ 1. დამპყრობელის მაღალი აქტივაცია, 2. დაპყრობილის სრული უმოქმედობა იყო მთავრი მიზეზი ასეთი ერთობ ოპტიმალური ვითარების შესაქმნელად, ერის სრული დეგრადირება – დაქვეითების გზაზე. ეს იყო, ჩვენი, როგორც საკუთარ ფიქრებთან დარჩენილი მკვლევრის განსჯის საგანი, რომელიც არსის გასაღებს ეძიებდა ყველა იმ წყაროებში, სადაც, შეგვეძლო წამოჭრილ კითხვებზე შესაბამისი პასუხები მოგვეძია.

ამიერკავკასიით დაინტერესებას ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების თვალსაზრისით არა მხოლოდ მეტროპოლია (რუსეთი), საფრანგეთიც იჩენდა. ამ პერიოდში საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრ რიშელიეს გეგმაში შედიოდა საქართველოს სავაჭრო გზების შესწავლა. იგი ითვალისწინებდა საქართველოს მოხერხებულ

მდებარეობას და ევროპა-აზიის ვაჭრობის მთავარ სატრანზიტო ცენტრად მისი გადაქცევის პერსპექტივებს და **1819-1824 წლებში მან ფრანგ კომერსანტს – ჟაკ ფრანსუა გამბას** შესთავაზა, ემოგზაურა რუსეთში და, რაც მთავარია, შეესწავლა საქართველოს სავაჭრო ინტერესებისათვის გამოყენების შესაძლებლობები.

კონსული გამბა მიმართავს სამეგრელოს ტერიტორიების სრულ აღწერას და აღნიშნავს: ენგურსა და კოდორის კონცხს შორის მოქცეული ქვეყანა სრულიად დაუსახლებელია და ევროპისა და ტროპიკების ყოველგვარი მცენარეულობისათვის **გამოსადეგი მისი მიწები გამოუყენებელია** (იგულისხმება სამურზაყანო – ლ.გ.) (იქვე: 112). სამეგრელოში გამბა აღწერს გზადაგზა ნანახს და განცდილს. მაგალითად, ხობიდან სახარბედიოს საგუშაგომდე გზად გაუვლია ტყეები, რომელთა შორისაც ალაგ-ალაგ გამოყოფილიყო საუცხოო საძოვრები, ვენახები, სიმინდის, ფეტვისა და თუთუნის ყანები... ეს უკანასკნელი ვირჯინიის პირველხარისხოვან თუთუნს გაუტოლდება, თუ ადგილობრივი მოსახლეობა მის მოშენებას კარგად დაეუფლება, როგორც ამერიკელები, – დასძენს გამბა. მას სამეგრელოს ტყეებში მოსწონებია **ველური ჯიშის ზეთისხილი და მიიჩნევს, რომ მისი მოშენება აქ დიდად მომგებიანი იქნება**, მითუმეტეს, რომ მისი ნერგების შემოტანა ტრაპიზონიდან შეიძლება, რადგან დიდმარხვის დროს რუსეთში ზეთზე და, ნებისმიერ დროს, კაკლისა და წაბლის პროდუქტზე, დიდი მოთხოვნილებაა, თუ ამათ მიეწოდება ეს პროდუქტები, გაიზრდება რედუტ-კალედან გასატანი საქონლის რაოდენობა და შავი ზღვის ნავსადგურებში ამ პროდუქტებს ანატოლიიდან აღარ შემოიტანენ. ხობში მან შეამჩნია ხის ჯიში, რასაც რუსები „კრასნოე დერევის“ ეძახიან, ხოლო მეგრელები – **ურთხელს**. კონსულის აზრით, მისი გამოყენება შეიძლება გემთმშენებლობაში. ამასთანავე, თუ იგი ექსპორტის საგანი გახდება, საშუალება მოგვეცემა ავაგოთ ბევრად უფრო გამძლე ხომალდები, ვიდრე ჩვენს ტყეებში უმთავრესად გავრცელებული მუხისგან აგებული ხომალდებია“ (იქვე: 121). ასეთი შორსმჭვრეტელი კომერციული მიზნებითაა დატვირთული გამბას მოგზაურობა.

გამბამ გაიარა საგუშაგოები რედუტ-კალედან ხორგამდე (23 ვერსი), ხორგიდან სახარბედიოსკენ (20 ვერსი), ხობიდან სახარბედიომდე (8 ვერსი). სახარბედიოში კაზაკთა საგუშაგო იდგა ცივის ხეობაში. ფრანგი კონსულის თქმით, **სახარბედიოში საუცხოო საძოვრებია**, რასაც აქაური გლეხები პირუტყვისა და ძროხების საბალახოდ იყენებენ. აქედან აბაშამდე ახალი რუსული საგუშაგოა. ამ საგუშაგოებს შორის, ექვსი

ვერსის მანძილზე, იგი აღწერს ტყეს, სადაც მრავლად იყო თელა, კაკალი, მუხა და უმეტესად ჭარბობდა ხშირნაყარიანი თხმელა (გამბა 1987: 126). გვიან სალამოს მოგზაურმა მიაღწია აბაშის საგუშაგოს. როგორც გამბა აღნიშნავს, ამ მხარეში საკმაოდ იშვიათობაა რვა-ათი ცხენოსანის მისვლა. მათი შუალდამით გამოჩენა შიშსა და და დაბნეულობას იწვევს. საინტერესოა ერთი მომენტი მოგზაურობისა, როცა ისინი მიადგნენ მეგრელი დიდებულის ეზოში შესასვლელი ხის ჭიშკარს. „იგი მეტად ვიწრო და დაბალი აღმოჩნდა საამისოდ, რომ ბრიკა გატეულიყო“ (იქვე: 127). კაზაკებმა უყოყმანოდ მოანგრეს ღობე და თავისუფლად შევიდნენ ეზოში. როგორც ვხედავთ, კაზაკები, საგუშაგოებს და მთლიანად მოსახლეობას, აკონტროლებდნენ, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში მათ ინტერესებს არც ითვალისწინებდნენ. როდესაც კაზაკები ასე მოურიდებლად ხელყოფდნენ მოსახლეობის პირადი საკუთრების უფლებებს, ადვილი წარმოსადგენია, რა ვითარება უნდა ყოფილიყო დანარჩენი მიმართულებით. ისინი სრულიად ბატონ-პატრონად გრძნობდნენ თავს დაპყრობილ ტერიტორიაზე, ისე, რომ თუ დასჭირდებოდათ, ოდნავადაც არ აფერხებთ ადგილობრივი მოსახლეობის პირად საკუთრებაზე ხელშეუხებლობის უფლება. მათ წინაშე არ არსებობს დაბრკოლება, რომელიც შეიძლება შეექმნათ ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან. გამბა საკმაო გულახდილობას იჩენს კოლონიური რეჟიმისათვის დამახასიათებელი ვითარების აღწერისას და დასძენს: „მართლაც, სამართლიანობა მოითხოვს გამოგიტყდეთ, რომ ის, თუ როგორ დავეპატრონეთ ამ დიდებულის კარ-მიდამოს, კაცს უდავოდ შეაშინებდა“ (იქვე: 127), მაგრამ ისიც კოლონისტების თანამზრახველია, ოღონდ რუსი მოხელეებისგან განსხვავებით, სინდისის ქენჯნა მაინც აწუხებს. ფრანგი კონსული მზვერავის თვალით აკვირდება ირგვლივ ყველაფერს კავკასიაში ოდესმე, საფრანგეთის პოლიტიკური გავლენის დამყარების შემთხვევაში, სამომავლოდ, იქერს სათანადო თადარიგს, და იძლევა რჩევებს ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების სასარგებლოდ. ამდენად, ზუსტად განჭვრეტს, რა უნდა მოიმოქმედოს მეტროპოლიამ, რომ დაპყრობილი კოლონია გახადეს შემოსავლის წყარო. იგი დეტალურად აღწერს ყველა საჭიროებას და მიაჩნია, რომ მდინარე ცივსა და ტეხურაზე ხის ძელებისა და ფიცრებისაგან ხიდების გადება და მათი ვიწრო კალაპოტების გაფართოება აუცილებელია. მეოთხედი საუკუნის მანძილზე რუსი მოხელეები სწორედ ამ პოსტებზე იდგნენ, მაგრამ არ შესწევდათ უნარი და არც მოსვლიათ აზრად, ეფიქრათ დაპყრობილი ხალხის მდგომარეობის

გაუმჯობესებაზე, რაც, თავისთავად, მეტროპოლიას მისცემდა შემოსავალს. ასეთი მიდგომა ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობაშიც მატერიალურად შექმნიდა უკეთეს პირობებს, რაც ცარიზმის პოლიტიკისადმი კეთილგანწყობილების კუთხით უკეთესი ვითარების წინაპირობა იქნებოდა. კეთილგანწყობის ნაცვალად, რუსი მოხელის რჩენა, დამატებითი გადასახადების ხალხზე გაწერით ხდებოდა. ყოველივე ეს ვერ ქმნიდა მოსახლეობაში კლიმატს დამპყრობელისადმი პოზიტიური დამოკიდებულების შესაქმნელად. იმპერია კოლონიური პოლიტიკის განხორციელებისათვის სრულიად ჩამორჩენილ მეთოდებს მიმართავდა. ამაზე მეტყველებს მათი სრული უმოქმედობა, უპატივცემლობა და მეგრელი დიდებულის ღობის აშკარად და მოურიდეblად დანგრევის უბრალო, მაგრამ მრავლისმეტყველი ფაქტიც.

კოლონიური დაპყრობის ამბიციებით შეპყრობილი რუსეთი, თავისი ვიწრო ხედვებიდან გამომდინარე, გამბას მიერ აღწერილ აბაშის ტყით დაფარულ საძოვრებს და დამუშავებულ მიწებს, რაც მეგრელების კულტურისა და დაწინაურების ნიშანი იყო, აქ გაშენებულ ვაზს, ატმისა და ლელვის ხეებს, ბროწეულს, ამ მხარეში დამკვიდრებულ ნახირს, თხის ჯოგს, ღორის კოლტებს, აბაშასა და მარანში აბრეშუმის რთვის ხელოვნებისა და ძაფსახვევი მანუფაქტურების დაარსების პერსპექტივებისათვის მეტად საჭირო თუთის ხეებს, ვითომ ვერ ამჩნევს. ცხოვრების აღორძინებისთვის ხელსაყრელ გეოგრაფიულ არეალად ოდიშის სამთავროს აღიარებისაგან თავს იკავებს. გამბა დაკვირვებული კომერსანტი იყო, მას მრეწველობის სამომავლოდ განვითარების მიზნით ყურადღების მიღმა არ დარჩენია ის ფაქტი, რომ აბაშისა და მარნის საგუშაგოებს შორის, 27 ვერსის არეალში, ცხენისწყალს ფაზისამდე ჩამოაქვს ოქროს ქვიშის მარცვლები, ზოგჯერ თვით ოქროს ნატეხებიც კი. „სულ რაღაც ორმოციოდე წლის წინათ აქ ოქროს ქვიშის მარცვლების მოგროვება ჯერ კიდევ შეიძლებოდა. იგი ბაზარზე გაჰქონდათ და ცხენისწყლის ნაპირის მაცხოვრებელთა და სამეგრელოს მთავართა შემოსავლის გარკვეულ ნაწილს შეადგენდა“ (გამბა 1987: 129). რა თქმა უნდა, მდინარის ჩამოტანილი რესურსები ამ მიმართულებით არც მაშინ იქნებოდა ამოწურული, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება თავისი ქვეშევრდომის მიმართ თავიანთი უცოდინარობით თუ გულგრილობის გამოჩენით, არც ავლენდა რაიმე ინიციატივას, გამბასა და სხვა ქვეყნების მოგზაურთა მსგავსად, შეესწავლა კოლონიაში არსებული რესურსები და ხელსაყრელი ბუნებრივ - გეოგრაფიული გარემო. პირიქით, იმ ადგილზე (იგულისხმება

მარნის საგუშაგო), სადაც დაბანაკებული იყო რუსეთის გარნიზონები მძაფრი სუნიტ გამორჩეული მცენარეები ხარობდა, რაც ხელს უწყობდა აქ ფესვგადგმული მავნე სენის – ციებ-ცხელების გავრცელებას. ეს სენი ძალზე მოდებული იყო ამ დროს და ყოველწლიურად გარნიზონის ერთ მესამედს მაინც ავლებდა მუსრს“ (იქვე: 130). გამბამ მისვლისთანავე გამოიკვლია ციებ-ცხელების მიზეზები და მთავარმართებელ ერმოლოვს ყურადღება გაამახვილებინა მარნის კლიმატურ პირობებსა და იმ მიზეზებზეც ესაუბრა, რასაც მცენარეები იწვევდა. მთავარმართებელმა შეამოწმებინა მისი დაკვირვებების დღიური და მიიღო სათანადო ზომები – მდ. აბაშის ახლოს მდებარე მაღლობზე, ნაოღალევში გადაიყვანა პოლკი. მათ ამ დღიდან ავადმყოფობა არ დამუქრებიათ, რომლისგანაც ადრე რუსები თავს ვერაფრით იცავდნენ. ფრანგი მოგზაური განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს და სწავლობს მდ. ფაზისს, რედუტ-კალესა და თბილისს შორის მიმოსვლისთვის. იგი რედუტ-კალედან ფაზისით მარნამდე აუყვას სამდინარო გზას და მიაღწა რიონსკაიას ციხესიმაგრეს, საიდანაც გემები ფაზისზე აღმა სვლას იწყებდნენ. „ფაზისით წამოსული სამეგრელოსა და იმერეთის პროდუქციის გადმოტვირთვა დღეს რიონსკაიაში ხდება, საიდანაც იგი რედუტ-კალეში ხმელეთით გადააქვთ და შემდეგ შავი ზღვის სხვადასხვა ნავსადგურებში იგზავნება. საბედნიეროდ, ეს მანძილი მხოლოდ 12 ვერსს უდრის და გზაც სწორი და მოხერხებულია“ (იქვე: 135). მდ. ფაზისს გამბას დაკვირვებით ქვეყნის შიდა ტრანსპორტირებისათვის უაღრესად დიდი დატვირთვა აქვს, რადგან „ფაზისზე ნაოსნობას სახელმწიფო იყენებს მარანში მისასვლელად, საიდანაც მთელს იმერეთში ნაწილდება ჭვავის პური, რომელიც გურიასა და სამეგრელოში დაბანაკებული ჯარების მოსამარაგებლად ფლოტილის ხომალდებს ქერჩიდან მოაქვთ“ (გამბა 1987: 135-136). ფქვილის გადასაზიდად რედუტ-კალეს კომენდატი ურმების გარკვეულ რაოდენობას და 80 უღელ ხარს იყენებდა. ტვირთის გადასატანად რიონსკაიადან მარნამდე სახელმწიფო გლეხებს უხდიდა 1 მანეთსა და 60 კაპიკს. გამბას მოსწონებია რიონსკაიადან ექვსი ვერსით დაშორებული პატარა ფოთიც. „ეს სოფელი ბევრად უფრო მოხერხებული იქნება ვაჭრობისათვის, ვიდრე რიონსკაია“, – აღნიშნავს იგი (იქვე: 138). ჭალადიდის საგუშაგო რიონსკაიადან 18 ვერსზე მდებარეობდა. სწორედ ჭალადიდელები აწარმოებდნენ სახელმწიფო ტვირთის გადაზიდვას. მათ ეკუთვნოდათ უმეტესი ნაწილი გემებისა, რომლებიც ფაზისზე დაცურავდნენ. ისინი, გამბას ცნობით, ეწეოდნენ მეთევზეობას, რაც ფაზისის მთელ

სიგრძეზე ჩვეულებრივ იჯარით გაიცემოდა დადიანისგან. ქალაქდებულები ვაჭრობდნენ ბეწვეულითაც. სოფელში განლაგებული ყოფილა 350-კაციანი სადგური. მას ერთი პოლონელი ოფიცერი განაგებდა და ეს პოსტი ქვეყანას ახალციხის საფაშოსა და ფოთის ციხესიმაგრეში მყოფი თურქების შემოსევისგან იცავდა.

როგორც აღვნიშნეთ, საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრ რიშელიეს გეგმაში შედიოდა საქართველოს სავაჭრო გზების შესწავლა, რადგან საფრანგეთისათვის კავკასიაში, მისთვის ხელსაყრელი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარების დადგომის შემთხვევაში, დროულად დაეჭირა თადარიგი კავკასიაში ვაჭრობისა და მრეწველობის ასაღორძინებლად. საქართველოს მოხერხებული მდებარეობა და ევროპა-აზიის ვაჭრობის მთავარ სატრანზიტო ცენტრად სამეგრელოს გადაქცევის პერსპექტივები მისთვის მეტად მომხიბვლელად გამოიყურებოდა. ამიტომ 1819-1824 წლებში ჟაკ ფრანსუა გამბამ იმოგზაურა საქართველოში, რათა მისივე სიტყვებით გზა გახსნოდა „ფრანგ ვაჭრებს და მრეწველებს, რომლებიც საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მოდიოდნენ ბედის საძებნელად“ (გამბა 1987: 8). ამ მიზნით გამბამ გულდასმით შეისწავლა ევროპა-აზიის ვაჭრობის მთავარი სატრანსპორტო მონაკვეთი სამეგრელოს ტერიტორიაზე. მაშინ, როდესაც რუსეთის იმპერიამ საქართველოს გამოუტანა ვერდიქტი, რომლის მიხედვით მას (საქართველოს ლ.გ) მიიჩნევდნენ სრულიად უსარგებლო ქვეყანად, რომლის რჩენაც თითქოს ზედმეტ ტვირთად აწევბოდა რუსეთს, ფაქტები სხვა რეალობაზე მეტყველებდა, კერძოდ გამბა, ყოველი ჩანაწერის გაკეთებისას შესაძლებლობას არ უშვებს ხელიდან, სამეგრელოს ბუნებრივი რესურსები, მისი სტრატეგიული მდებარეობის უპირატესობანი და ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების პერსპექტივები, საფრანგეთის დაინტერესების საგანი ყოფილიყო. მაგრამ თვით ბატონყმურ რუსეთს, სადაც ის-ის იყო ფეხს იკიდებდა და პრუსიული გზით გზას იკაფავდა მრეწველობა-ვაჭრობა და კაპიტალიზმი, არც საკუთარ ტერიტორიაზე, მითუმეტეს, არც დაპყრობილ ქვეყნებში ჰქონდა შესაბამისი ძალა და გამოცდილება, აეღორძინებინა ვაჭრობა და საფუძველი ჩაეყარა მრეწველობის მზარდი განვითარებისათვის დაპყრობილ ტერიტორიაზე. იგი სრულიად „გაუაზრებლად“ მიმართავდა არაადექვატურ ღონისძიებებს; მაგალითად, გამბას ინიციატივით, სატრანზიტო შეღავათების (1821წ.) შემოღება და შემდეგ ისევ გაუქმება (1831 წ.), არის დამადასტურებელი ფაქტი იმისა, რომ 1821 წელს მიღებული სატრანზიტო შეღავათების

გაუქმების შედეგად გამოწვეულ დამაზიანებელ შედეგებზე, წინასწარი ხედვები იმპერიას ვითომ სრულიად არ გააჩნდა. **დამპყრობელი** არ ფიქრობდა, რაიმე ღონისძიებით შეხიდეოდა უკიდურესად გაჭირვებულ მდგომარეობაში მცხოვრებ ადგილობრივ მოსახლეობას და ამ მიზნით დაეწყო **რაიმე ზრუნვის მსგავსი აქტივაცია** ვაჭრობისა და მრეწველობის ასაღორძინებლად. სამწუხაროდ, ამისთვის არც კომპეტენცია და არც რაიმე, მეტროპოლიისთვის აუცილებელი თვისება (დასავლეთის ქვეყნების მსგავსი – ინგლის, საფრანგეთი), ელემენტარული ზრუნვის გამოხატვის გამოცდილება, მას ნამდვილად არ გააჩნდა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, **1821 წლის 8 ოქტომბერს** ამიერკავკასიაში გარკვეული ვადით დაწესდა შეღავათიანი ვაჭრობა და ტრანზიტი (რომლის კანონპროექტი, გამბას რჩევით, შეადგინა მთავარმართებელმა **ერმოლოვმა ((1777-1861), მთავარმართებელი 1816-1827 წწ.)** და იპერატორს დაამტკიცებინა). ეს გამბას დიდი გამარჯვება იყო. ამ აქტის შემდეგ იგი დაინიშნა საფრანგეთის კონსულად თბილისში. გამბა „აქტიურად... ეხმარებოდა ფრანგ ვაჭრებს და მრეწველებს, რომლებიც საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მოდიოდნენ ბედის სამებნელად“ (**ანდრონიკაშვილი 1987: 8**). რატემა უნდა, საფრანგეთსაც და რუსეთსაც თავისი კოლონიური მიზნები გააჩნდა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის უაღრესად საინტერესოა გამბას და სხვა უცხოელ მოგზაურთა მოსაზრებები სამეგრელოს ვაჭრობა-მრეწველობის ჩასახვისა და ცარიზმის მიერ გატარებული უმწვავესი კოლონიური პოლიტიკის შესახებ. ამ გაგებით გამბას ჩანაწერები არის ერთ-ერთი უნიშვნელოვანესი წყარო, რადგან, მაშინ, როდესაც, **რუსი მოხელეები საქართველოს მიიჩნევდნენ სრულიად უსარგებლო ქვეყნად, რომლის რჩენაც თითქოს ზედმეტ ტვირთად აწვა რუსეთს**. გამბა, პირიქით, ხაზს უსვამს სამეგრელოს მხარის მწარმოებლურ შინაარს და ნაყოფიერებას. „მთელი ეს ქვეყანა ვაკეს წარმოადგენს, სადაც მცენარეთა ნარჩენებით განოყიერებული ნიადაგი ისეთი ნაყოფიერია, რომ ბევრი ქვეყანა ვერც კი შეედრება. სამეგრელოს ამ ნაწილში საკმაო რაოდენობითაა რუსების საგუშაგოები“ (გამბა 1987: 111-112).

დასკვნა: მაშასადამე იმპერიისთვის მთავარი იყო სრულიად დაჩაჩანაკებული ყოფილიყო ოდიში, რათა ასეთი მდგომარეობა შეხამებოდა კოლონიზატორის დამპყრობლურ, დიად მიზნებს, მაშინ როდესაც რუსეთი საჭიროდ ჩათვლიდა და საბოლოოდ გადაწყვეტდა ოდიშის სამთავროს გაუქმებას, მას, ხელდებული ქვეყნიდან

გვერდითი უკუჩვენები (წინაღმდეგობები) არ უნდა შექმნოდა. მსგავსი ცბიერებით, რუსეთს იდეაში ჰქონდა დაგეგმილი, ვითარებას მორგებული ზუსტი და პრაგმატული ნაბიჯი გადაედგა სამთავროს სრული დასუსტების მომენტში, მაშინ როდესაც, ოდიშის საბოლოოდ დე-იურედ „შემოერთებისთვის“ გზა ხსნილი და თავისუფალი იქნებოდა.

ოდიშის (სამეგრელოს) სოციალურ – ეკონომიკური განვითარება, რუსეთის იმპერიის დაპყრობის პირობებში ვითარების დეტალური, რენტგენირება – დემიფრირებისთვის, აგრეთვე არაჩვეულებრივ წყაროს წარმოადგენდა, გერმანელი მოგზაური ედუარდ აიხვალდის სამოგზაურო დღიურები დაწერილი 1825–1826 წლებში კავკასიაში და კერძოდ ოდიშში მოგზაურობის დროს. იგი მსგავსად გამბასი აღწერს სამეგრელოს ბუნებას, სასარგებლო ჰავას. სამეგრელოში არსებულ წყალვარდნებს აიხვალდი სილამაზით შვეიცარიულს ამსგავსებს და ამ სილამაზის აღწერით, აიხვალდისეული გემოვნება, ტურისტული ზონის ღირებულებით ნაწილზე, ახდენს ჩვენი ყურადღების ფოკუსირებას. მას უყურადღებოდ არ რჩება სასარგებლო წიაღისეულები, გულდასმით აკვირდება კირქვის ბელტებს, სტალაქტიდებს, ვულკანურ მასებს. ამ რესურსებში შემოსავლის წყაროებს ეძებს. მოგზაური ტიპიური მზვერავია და მის დაკვირვების ნაწილში აშკარად ჩანს, რომ მას განსაკუთრებული მისიის აღსრულება აკისრია თავისი, სახელმწიფოს წინაშე. სამეგრელოში არსებულ წყალვარდნებს აიხვალდი სილამაზით შვეიცარიულს ამსგავსებს და ამ სილამაზის გადმოცემის აიხვალდისეული გემოვნება, ტურისტული ზონის ღირებულებით ნაწილზე, ახდენს ჩვენი ყურადღების ფოკუსირებას.

ჩვენთვის საინტერესო იყო აიხვალდის მიერ ლევან გრიგოლის ძე დადიანთან სტუმრობის აღწერაც. ამ ნარატივში იმზირება ეკონომიური სიდუხჭირე, სიღარიბის წიაღში როგორც ერთი განცალკავებით მდგომი, კონკრეტული ფაქტი, რადაგან იგი მთავარიც (ლევან დადიანი), ცხოვრობს, როგორც ღარიბი, მხოლოდ თავისი ქვეყნის არასაკმაო შემოსავლით, მიუხედავად იმისა, რომ ძალზე ნაყოფიერ და ზღვასთან მოხერხებულად მდებარე სამეგრელოს და მის მთავრს გაცილებით მეტის შესაძლებლობა უნდა ჰქონდეს არსებული გარემოს მწარმოებლური თვალთა აღქმის და გამოყენების შემთხვევაში. მოგზაური აგრეთვე გვაცნობებს, რომ დადიანი თავისი ყმებისგან არაფერს არ იღებს გარდა: „ყოველწლიური მცირე გადასახადისა, ხბოებით, ქათმებით, კვერცხებითა და ღომით... მან სცადა სხვა ქვეყნების მსგავსად ახალი

გადასახადი შემოელო და შეეწერა სულზე 25 ვერცხლის კაპიკი ყოველწლიურად... მაგრამ მისი ბიძა, რომელიც ძველ ადათ-წესებს მკაცრად იცავდა... ძალით წინ აღუდგა ამ სიახლეს და დადიანი იძულებული შეიქნა შემოღებული გადასახადი კვლავ გაეუქმებინა“ (აიხვალდი 2005: 171). აიხვალდის ინფორმაციით, დადიანის დიდ ამაღაში შედის 50 წარჩინებული თავადი. ეს არის მისი პირადი დაცვა. სხვა სარგებელი დადიანს მათგან არაფერი აქვს და ამიტომ თვითონ ძალიან ხელმოკლედ ცხოვრობს და არასდროს არ აჩვენებს თავისი ცხოვრების პირობებს სტუმრებს. სტუმარს მაშინ უხმობენ, „როცა ეს დადიანს სურს... არასდროს არ შლის სუფრას სტუმრის თანდასწრებით, ვინაიდან ცხოვრობს ძალზე მომჭირნედ. როგორც ამბობენ, მხოლოდ სიმინდი, ღომი და ღვინო აქვს“ (იქვე: 171). ვფიქრობთ, აიხვალდის ეს ჩანაწერი მიმანიშნებელია იმ ვითარებისა, რომ მთავარი შესაძლებელია ხელოვნურად ცდილობს, არ დაანახოს რაიმე მატერიალური სიმდიდრე სტუმრებს, განსაკუთრებით კი – უცხოელებს, რადგან კარგად ესმის მათი მოგზაურობის მიზნები და დანიშნულება, ან მართლა ღარიბები არიან. ... მეგრელები იმერლებზე არანაკლებ ღარიბებია და სანოვაგე მათ ძალიან უთავდებათ. არასდროს მოჰყავთ ღომი საჭირო რაოდენობით. სიმინდი, ანუ თურქული ხორბალი, არასაკმარისად აქვთ. მოგზაურის ვარაუდით, ეს ღომი და სიმინდი დიდი რაოდენობით, რომ მოეყვანათ, მეგრელები შეძლებდნენ მის გაყიდვას, რადგან თურქული გემები ხშირად მოდიან რედუტ-კალეში მის წასაღებად (აიხვალდი 2005: 172). აიხვალდის ეს ცნობები ჩვენთვის იმდენად არის მნიშვნელოვანი, რამდენადაც თუ დადიანი ცხოვრობს ხელმოკლედ, მითუმეტეს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ხელმოკლედ ცხოვრობენ დანარჩენი ფენებიც და, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთი ფაქტობრივად 20 წელიწადია პოლიტიკურად მართავს ქვეყანას, „სათხოვარი მუხლების“ მიხედვით ნაკისრი ვალდებულებებიდან მას ჯერჯერობით არაფერი არ განუხორციელებია. შესაბამისად ცხოვრების არცერთ სფეროს სიახლე არ დასტყობია. სამეგრელოს მოსახლეობის საცხოვრებელი გარემოც მძიმე სოციალური ყოფის დამადასტურებელი მტკიცებულებებითაა სავსე: „მეოგალებიდან 15-ოდე ვერსზე მივაღწიე საჩურას (წაჩხურა, მდინარე სოფელ სალხინოში მარტვილის მუნიციპალიტეტში – ლ. გ.), რომელიც დადიანის ზაფხულის ბანაკს ჩამოუდის გვერდით. მასზე პირველად შემხვდა ხიდი; ის მეგრელთა უდარდებლობისა და სიზარმაცის გამო გაკეთებული იყო ხის ტოტებისგან და შეკრული იყო წნელებით, ისე, რომ მასზე მხოლოდ ფეხით

შეიძლებოდა გასვლა, ისიც საკმაო საფრთხის ქვეშ; ცხენები კი ამავე დროს მდინარით გაჰყავდათ. ეს ხიდი იყო ძალზე ვიწრო და მაღალი, ისე რომ ზედ გასვლისას განუწყვეტლივ ქანაობდა“ (იქვე: 174). მოგზაურს უკვირს, თუ რატომ არ ააგეს მეგრელებმა გამძლე ხისგან ხიდი, რაც სრულებით არ აკლია სამეგრელოს და, პირიქით, ფლობს უდიდესი სიჭარბით მას, რადგან უმვირფასესი ხეები შეუძლიათ სურვილის მიხედვით აირჩიონ.

მაგალითად, სალხინოში, სადაც დადიანის საგაზაფხულო რეზიდენციაა, აიხვალდი ელოდებოდა მშვენიერი შენობების ხილვას; სინამდვილეში მდინარესთან, პატარა მოედანზე, შენიშნა „კიბიტკის“ მსგავსი რამდენიმე მრგვალი, დაწნული ქოხი, ორი ერთმანეთის საპირისპიროდ მდებარე კარით. პირველად ეს ქოხები აიხვალდს გლეხებისა ეგონა; სინამდვილეში ის კარის თავადების კუთვნილებას წარმოადგენდა. „ეკლესიის უკან იდგა დადიანის სასახლე, რომელიც უკვე ისე მოძველებული და მორყეულია, რომ წარმოუდგენელია ის ასეთი თავადის საცხოვრებლად ჩათვალა კაცს“ (აიხვალდი 2005: 174-175). ადვილი წარმოსადგენია, როცა დადიანის ცხოვრებას ასეთი სახე ჰქონდა, რა პირობებში უნდა ეცხოვრათ სრულიად უუფლებო გლეხებს. გლეხთა ღარიბული ქოხები ტყეში არიან გაფანტული... ქალები მაშინვე კივილით გაცვივდნენ იქიდან (უცხო პირის დანახვაზე – ლ. გ.), რომ დამალულიყვნენ. მარტოხელა უცხოელი, როცა მეგრელი მამაკაცები სახლში იმყოფებიან, თუკი გაბედავს სახლში შესვლას, ემუქრება საფრთხე, რომ ეჭვიანი მეგრელი ყოველგვარი ფიქრის გარეშე ესვრის, ან ხანჯალს გაუყრის მას (იქვე: 182). „ცხოვრების ხასიათი ძალზე უჩვეულოა და ზოგ რამეში გვაგონებს მკაცრ შუასაუკუნეებს“ (აიხვალდი 2005: 192). მოგზაური, ოდიშის ჩამორჩენის მიზეზად, თვლიდა, იმას რომ დადიანს არ უცხოვრია და არ იყო ნამყოფი რუსეთში. მაშასადამე შინა მეურნეობის უკეთესად მოწყობის გამოცდილება არა ჰქონდა ნანახი, გაუნათლებელი იყო და არ იცოდა, როგორ მიეღო დახმარება რუსეთის მთავრობისაგან (ან ვინ მისცემდა დახმარებას ლ.გ.), თავისი ქვეყნისა და ხალხის კეთილდღეობის მოსაპოვებლად, რათა შეძლებოდა სიახლეების შემოტანა და დანერგვა თავისი გეგმების განსახორციელებლად.

აღსანიშნავია, დამატებითი ფაქტების ლუსტრირება მთავრების სიღარიბის ფაქტთან დაკავშირებით, როცა მოგზაური სალხინოში შეხვდა ლევან V დადიანის მეუღლეს – ზურაბ წერეთლის ასულს, მართას (იგი აუდიენციამდე მთელი სამი საათი ალოდინეს),

მანამდე ეწვია დიდ ნიკო დადიანს **წულ ქობში**: „გვერდით მხოლოდ ღომი ედგა; ალბათ მას უკვე მირთმეული ჰქონდა მარილიანი კალმახის წვენი, ანდა თავისი ქათამი... მის ახლოს მრავლად იდგნენ მსახურები, რომლებსაც სუფრის დროს ნარჩენები ერგებათ საჭმელად... რისთვისაც უღრმესი თაყვანისცემით ხმის ამოუღებლად მაღლობას უცხადებენ“ (აიხვალდი 2005: 180). მოგზაური **ზუგდიდში** შეხვდა ნიკო დადიანს. შეხვედრაზე დადიანი მოგზაურს განუწყვეტლივ იმას უმტკიცებდა, რომ მისი კუთხე არ იყო მდიდარი რკინით, ტყვიით, ან სხვა რაიმე ლითონით, და თუკი არის სადმე, ისიც მიუვალ მთებშია და მისი მოპოვება შეუძლებელია. ამ დიალოგში თვალნათლივ ჩანს დიდი ნიკო დადიანის სიფრთხილე და მცდელობა, ხელი ააღებინოს უცხოელს საიდუმლო დავალების ხორცშესხმაზე. დადიანი მოგზაურის მისიას კარგად შიფრავს და საუბარს თავის სასარგელო მიმართულებას აძლევს.

როგორც ვხედავთ, აიხვალდის ჩანაწერების მიხედვით, თვით მთავარს არსად არა აქვს მეურნეობა, არც **ზუგდიდში**, არც სალხინოში, არც სხვაგან მოიძებნება საქონლის სადგომი შენობები, რათა ის საოჯახო საჭიროებისათვის სათანადოდ იქნას გამოყენებული. ზომიერი ჰავა არის მიზეზი, რომ ისინი წელიწადის ყოველ დროს ბევრს შოულობენ საოჯახო მეურნეობისათვის, ვიდრე უშუალოდ სჭირდებათ დასკვნას აკეთებს უცხოელი. მას მიაჩნია, რომ ამიტომაც არის დიდი უდარდელობა საზამთრო მარაგის დაგროვების საქმეში. „საერთოდ დადიანის ცხოვრების ხასიათი ძალზე უჩვეულოა და ზოგ რამეში გვაგონებს მკაცრ შუასაუკუნეებს“ (აიხვალდი 2005: 192).

მოგზაური აღწერს ნატურალური კარჩაკეტილი მეურნეობის ტიპიურ სურათს, რადგან ყველაზე დიდი ფეოდალი თავის ოჯახს აცხოვრებს მხოლოდ იმით, რაც ყმა-გლეხებს მოაქვთ მისთვის, სურსათ-სანოვავის, ქათმების და სხვა ფრინველების, ღორების, ხბოებისა და ა. შ., სახით, რასაც დადიანის ყოველდღიური სუფრა მოითხოვს. ეს შეადგენს გლეხების ყოველწლიურ ხარკს. თუ მარაგი ამოუთავდება და სტუმარი ისე მოადგება მთავარს, მაშინ ერთ-ერთი თავადი მიდის მახლობელ სოფელში და საწყალ გლეხს ართმევს უკანასკნელ სულ საქონელს. ცხოვრების ბატონყმური შინაარსი მთავარს და მის ამაღას ამსგავსებს კალიებს; ზამთარში ზუგდიდს გამოჰამს, შემოდგომაზე 0 სალხინოს, ზაფხულში კი – ლეჩხუმს, „რათა იმ სოფლებსაც მისწვდეს, რომლებიც მისი რეზიდენციიდან შორს მდებარეობენ... ის მათთან რჩება 2-4 კვირის განმავლობაში, სანამ

თავის ამაღლასთან ერთად ყველაფერს არ გამოსჭამს, რასაც მისი ქვეშევრდომები გადასახადის სახით მიართმევენ“ (იქვე: 193).

მაშასადამე, ცხადია, ის რომ, აიხვალდი აღწერს მწირი შემოსავლების მქონე ქვეყნის, სოციალურ – ეკონომიკური ყოფის სურათებს, წარმოგვიდგენს სხვადასხვა სოციალურ ფენის მდგომარეობას. მაგალითად, ზუსტად ახასიათებს გლეხთა უნუგეშო ცხოვრებას, სადაც აშკარად თვალშისაცემია სამეგრელოს მოსახლეობის განსაკუთრებული სიღარიბე, რაც ერთმნიშვნელოვნად გამოწვეულია 1. ღარიბ მეზატონეთა გაუმძღარი ბუნებით და 2. დამატებით შემოღებული რუსული გადასახადებით. გადასახადების ამოღების დროს რუსი მოხელეები იჩენდნენ სისასტიკეს, ამიტომ, გლეხები გაურბის ზოგადად ყველა უცხოელებს, რომ რაიმე არ წაერთმია მათთვის. აგრეთვე სილატაკის ერთ-ერთი კონკრეტული ფაქტია, ის გარემოება რომ, ზოგჯერ, ერთ ცხენს, ორი პატრონი ჰყავდა (აიხვალდი 2005: 183).

მოგზაურის დღიურებიდან ცხადად ჩანს ის, რომ იმპერია არ ზრუნავს მეურნეობის განვითარებაზე, მაგრამ, სამაგიეროდ, ხელისუფლებას „ზედმეტი“ ყურადღება „გამოუჩენია“ საზოგადოების სოციალური ზედა ფენის – წარჩინებულების მიმართ. უხვად დაურიგებია მათი გულის მოსაგებად სიმბოლური მნიშვნელობის ჩინ-მედლები და ხარისხები. მაგალითად, დადიანის კარზე აიხვალდი შეხვდა გენერალ-მაიორ ნიკო დადიანს, მმართველ დადიანის ბიძას – ლევანს (აიხვალდი 2005: 176). თვით ლევან დადიანიც ნიკო დადიანის მსგავსად ატარებდა გენერალ - ლეიტენანტის რუსულ ჩინს და წმ. ვლადიმირის I ხარისხის ორდენს. ამავე დროს „ახლანდელი იმპერატორისაგან ის მოელოდა ბრილიანტით მორთულ ოქროს დაშნას აფხაზთა წინააღმეგ წარმოებულ ომში მხარდაჭერისათვის. 1834 წლის 21 აგვისტოს გიორგი დადიანმა მიიღო „სამეგრელოს უწმინდესი მთავრის“ და „უგანათლებულის“ ტიტული. უგანათლებულის ტიტული მიიღო აგრეთვე აგრეთვე მისმა მეუღლემ და ორივე სქესის შვილებმა (იქვე: 186). ამ ინფორმაციიდან გამომდინარე ჩანს რუსეთის ხელისუფლების ხელგამლილობა ჩინ-მედლების ე.წ. პოლიტიკური ბიუჟუტერიის დარიგებაში და მის ხელმომჭირნეობას ცხოვრების ყველა მიმართულებით (ჩინი – მედლის ბოძება ჯამაგირის გარეშე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ლ.გ.). ეტყობა ამ ვითომ ღირსების „ამამაღლებელი“, ამდაგვარი უფასო ტიტულების მიღება ზედაფენას თვითკმაყოფილებაში აგდებდა და ხბოს აღტაცებაში ამყოფებდა, კონფორმიზმისკენ უბიძგებდა. ასეთი მისატყუებელი

ხერხებით იმპერია ახდენდა ზედა ფენების თვალში „ნდობის მანდატის“ მოპოვებას. უფლებაყრელი (ნომინალური უფლების ამარა დარჩენილი) სამეგრელოს მთავრებისადმი ბოძებული ახალ – ახალი ზიზილ–პიპილოები, ჩინ – მედელების ბოძებით გამოჩენილი ხელგაშლილობა მარტივი ასახსნელია: დამპყრობელის მხრიდან იგი იყო ერთგვარი ჟესტ – საქციელი გარე ეფექტის მოსახდენად და სავიზიტო ბარათი თავადების გულის მოსაგებად. იმპერია კბილს უსინჯავდა სამსხვერპლოდ განწირულ ერს, კერძოდ ამ შემთხვევაში ზედაფენას, მის ყველა კლასს თუ ფენას სხვადასხვა ხრიკებით ზედმეტი ფინანსური ზარალის თუ დანახარჯის გარეშე სამსხვერპლოზე მიერეკებოდა. ამით ოდიშის შემდგომი დაპყრობის გზაზე, ხელისშემშლელი, უარყოფითი სოციალური წინააღმდეგობების შედეგად გამოვლენილი ფაქტორებისგან წინასწარ თავს იზღვედა. ამგვარად, დამპყრობელი, უმწეობაში დაგდებული გლეხების გულის მოგებას არც ცდილობდა, ხოლო ასე საკმაოდ დამაჯერებლად, პოლიტიკური მაგიდის სოციალურ კონტექსტში აყირავებით, ახერხებდა კეთილგანწყობის დამყარებას მხოლოდ ზედა ფენებთან და „უანგაროდ“ გაღებულ თუ გათამაშებულ კეთილმოსურნეობას, ალბათ სიტუაციასთან მორგებული ერთგვარი პრევენციად თვლიდა.

ფეოდალური საზოგადოების წიაღში ფულად - სასაქონლო ურთიერთობაში გაჩენილი გამოცოცხლების და სიახლეების თვალსაზრისით (ანარეკლია თვით რუსეთის განვითარების დაჩქარებული ტემპის (იჩქარე ნელას სინდრომით ლ.გ.), რაც გამოწვეული იყო განვითარებული საზოგადოების ნელი შემოსვლით და, შესაბამისად, ფეოდალიზმისათვის საფუძვლის გამოცლით (აიხვალდი 2005: 136) ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანია, აიხვალდის განაცხადი, როცა იგი ეხება რედუტ-კალეს (ყულევს), რასაც საფუძველი ჩაეყარა 1804 წელს. „როცა ორიოდე წლის წინათ ნავსადგური ააგეს და ვაჭრობა ყოველწლიურად მნიშვნელოვანი გახდა, დაინახეს, რომ საზღვარგარეთთან ვაჭრობით მიღებული შემოსავალი, როგორც საბაჟო გადასახადი, ძალზე ბევრს შეადგენდა, ამიტომ სცადეს ნავსადგურის გაშენება და გაფართოება“ (აიხვალდი 2005: 199), ხორგაში სტუმრობის შემდეგ მოგზაური ხობის მხარეს მიდის რედუტ-კალესაკენ. აღნიშნულ პუნქტში სახლების მეტი წილი მდინარე ხობის ნაპირზეა გაშენებული, „საბაზრო მოედანზე დუქნების ორი რიგია, ხოლო მათ ზემოთ გადის საფოსტო გზა. ამ მოედნის შუაში შუადღემდე ყოველდღიურად ციხის დროშაა აღმართული“ (იქვე: 199).

ამ დუქნებში მცირე რაოდენობით, ან სულაც არაა ფართოლელი და მხოლოდ არაყი, თამბაქო, ხორცი, პური და სხვ. იყიდება. რედუტის ნავსადგურის არსებობამ საგარეო ვაჭრობა გაზარდა. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობის საქონელი მოაქვთ ლაიფციგიდან, ოდესის გავლით, რედუტიდან კი ქუთაისის გავლით თბილისში მიემგზავრებიან. აგრეთვე იმატა სომეხ ვაჭართა რიცხვმა, რომლებიც თბილისიდან (კავკასიის გავლით) ლაიფციგისკენ მიდიან. რედუტში გემები იშვიათად უშვებენ ღუზას, რომ იქიდან ოდესისკენ გაემართონ, ამიტომ ვაჭრები ირჩევენ სახმელეთო გზას კავკასიაზე გავლით (იქვე: 203). როგორც ვხედავთ, გერმანელ დენდროლოგ-ბოტანიკოსს ყურადღების მიღმა არ რჩება არცერთი ნიუანსი, რაც სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პუნქტებს ეხება და საკმაოდ დეტალურად აღწერს იმ შემოსავლებსაც, რასაც საგარეო ვაჭრობა იძლევა ყოველწლიურად. მაგალითად, „გასულ წელს მთავრობას შემოუვიდა 130 000 ვერცხლის მანეთი. ყოველი მანეთიდან ბაჟს იღებდნენ 5 ვერცხლის კაპიკს-განზრახ ასე ცოტას, რათა ვაჭრობა წაახალისონ; შიდასახელმწიფოებრივი საქონელი კი უბაჟოდ გაიტანება. სავაჭრო ხომალდთა უმეტესობა რუსული ალმითმოდის ოდესიდან რედუტში, თუმცა მათზე ფრანგი, ინგლისელი, იტალიელი მეზღვაურები არიან; სულ ახლახანს ამერიკული ორანძიანი გემიც კი მოვიდა“ (აიხვალდი 2005: 203). ეს უკვე ნიშნავდა იმას, რომ რუსეთმა აღნიშნული სტრატეგიული მნიშვნელობის ნავსადგური გამოიყენა იმისთვის, რათა შავიზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე საზღვაო-სავაჭრო მონოპოლია დაემყარებინა. რაც შეეხება პატარა თურქულ გემებს, რომლებსაც ტრაპეზუნტიდან მოჰქონდათ ლიმონი, ფორთოხალი, თამბაქო და რომის მსგავსი ლიქიორი, ყოველწლიურად 6000 ვერცხლის მანეთს იხდიდნენ ბაჟის სახით. როგორც ვხედავთ, ბაჟი ძალზე დიდია, მაგრამ აიხვალდის ცნობით, ვაჭრობაში ჩართული გემების რაოდენობა მაინც იზრდება, რადგან, როცა ისინი უკან ბრუნდებიან, გემებს ტვირთავენ სიმინდით, რაც კონსტანტინოპოლისკენ მიაქვთ. ასე რომ, ბაჟის სიძვირეს, აბათილებდა ორივე მიმართულებით დატვირთული გემების ნაოსნობიდან მიღებული მოგება. თუმცა მოგზაური მიანიშნებს, რომ საზღვაო სტრატეგიული მნიშვნელობის ნავსადგურში ცხოვრება მაინც ჩამკვდარია, რადგან არ არსებობს არც ერთი სახლი, სადაც შეიძლებოდა გართობა, დროის გატარება ევროპულად. აქ მოხელეთა შორის სულ ჩხუბი და დიდი შუღლი ტრიალებს. აშკარაა, რომ მოგზაური აღწერს იმ გაუნათლებელ რუს მოხელეთა საქმიანობას, რომელთა ხედვა და არაკომპეტენტურობა იქ არსებულ

ვითარებას ნათელს ხდიდა. ასეთი სტრატეგიული მნიშვნელობის ადგილიდან ვერაფერ სარგებელს ვერ ნახულობდა მისი ნამდვილი მესაკუთრე დადიანი. „მიწა ეკუთვნოდა დადიანს და ამასთან მფარველობის აქტებში ეწერა, რომ მას ერგებოდა შემოსავლის მეთათვის, თუკი რუსეთი მის სამფლობელოში ვაჭრობის საწარმოებლად სადმე ციხეს, ან ქალაქს გააშენებდა“ (იქვე: 199). დადიანს ეს ტერიტორია რუსეთისათვის უნდა დაეთმო. ხოლო როცა რუსებმა მოსთხოვეს მას სანაპირო ზოლის დათმობა, დადიანმა იგი, ყოველწლიური შემოსავლის სანაცვლოდ (2300 მანეთი ვერცხლით), რუსეთს უსიტყვოდ გადააბარა, მეზობელ სამეფო სამთავროებზე დავების თავის სასარგებლოდ გადაჭრასთან დაკავშირებით, რუსეთის მხრიდან მხარდაჭერის სანაცვლოდ.

ჩვენი საკვლევი საკითხისადმი უფრო მეტი სინათლის მოსაფენად საინტერესოა გერმანელი მოგზაურის მორიც ვაგნერი (1813-1887) დღიურები, რომელიც საქართველოში იმყოფებოდა 1843-1846 წლებში, ანუ გამბას და აიხვალდის მოგზაურობიდან გასულია სრული 20 წელი. ჩვენდა გასაკვირვად იგი სრულიად განსხვავებულ სურათს აღგვიწერს. მაგალითად, ვაგნერმა ექსკურსია მოაწყო უღრან ტყეში და გავიდა შიშველ ადგილას, სადაც იდგა მეგრული პატარა სახლი. ხის სახლის კარი ღია იყო, საიდანაც ჩანდა, რომ ქალმა, კაცს გამოუტანა სიმინდის პური, შემდეგ აიყვანა პატარა ბავშვი, მოეფერა და დასამშვიდებლად მკერდი გააშიშვლა. როცა ვაგნერის ამ აღწერას ვაანალიზებთ, ვხედავთ, რომ აიხვალდის მოგზაურობიდან ოცი წლის შემდეგ ბევრი რამ შეცვლილა. რუსი მოხელეებისადმი (ზოგადად უცხო ადამიანების მიმართ) ადაპტაციის პროცესი ძალზე სწრაფად მომხდარა. ასე, რომ ქალს უკვე შიშველი მკერდის ჩვენებაც არ ერიდება უცხოთათვის, ხოლო ქმარი აბსოლუტურად მშვიდად უყურებს ამ სურათს უცხოელთან ერთად. უფრო მეტიც, ის იმდენად გულგრილია დაუპატიჟებელი სტუმრის მიმართ, რომ საჭმელსაც არ სთავაზობს და მარტო მიირთმევს. ქალებიც არსად გარბიან და თავიანთ საქმიანობას მშვიდად განაგრძნობენ (იქვე:128). აიხვალდის აღწერებიდან გამომდინარე კი ასეთ ვითარებაში მეგრულ გლეხს ექვიანობის ნიადაგზე შეეძლო ხანჯლით გაეგმირა უცხო სტუმარი.

რუსეთის ექსპანსიური პოლიტიკა, ოდიშის ამ დუხჭირ გარემოში, იგულისხმება ოჯახი, როგორც სოციალური ჯგუფი, რომლის მატერიალური და სულიერი მდგომარეობა, წარმოადგენს ზოგადად ქვეყნის სოციალურ – ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ცხოვრების განვითარების დონის ინდიკატორს, ჩუმად შემოპარულა და

პირველ რიგში აშკარად დასტოვია დაჩაგრული სოციალური ფენის ეკონომიკურ (საოჯახო ბიუჯეტს) მდგომარეობას და მენტალიტეტს (ფსიქოლოგიას). გლეხები კიდევ უფრო ინდიფერენტულნი გამხდარან არსებული ვითარების მიმართ. ოდიშელი გლეხის ასეთი გულგრილი განწყობა (სულერთიას განცდა), სამთავროში განვითარებული ყოფნა – არყოფნის უარყოფითი მოვლენებისთვის ფხიზლად თვალყურის დევნების სანაცვლოდ, უადრესად ხელსაყრელი ვითარება თუ წინაპირობა იყო რუსეთის სხეულში ოდიშის ასიმილაციის სასარგებლოდ. იმპერიის „მფარველობაში“ შესულ სამეგრელოს მოსახლეობას სასიკეთო ცვლილება გარდა რეპროდუქციული (ახალის სიცოცხლის გაჩენა) ფუნქციისა ჯერჯერობით არაფერში არ ეტყობა. სოციალურ – ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით წინ ერთი ბიჯითაც ვერ წაუწევია. უფრო მეტიც იგი (გლეხი) არც კი ზრუნავს ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის. მათი საცხოვრებელი პირობები კიდევ უფრო გაუარესებული ჩანს.

რუსეთის პოლიტიკური წნეხის ქვეშ, ოდიშში არსებულ, ხაზგასმულად მძიმე, სოციალურ–ეკონომიკურ და დემოგრაფიულ მდგომარეობის სიცხადისთვის, მნიშვნელოვანია მორიც ვაგნერის მოსაზრება: დადიანების დინასტიამ, გაუძლო რუსეთის შემოტევას. მოგზაურს, ამ შემთხვევაში სამეგრელოს ქვეშევრდომად გადაქცევა და შინა ავტონომიის დამყარება მიაჩნია დამპყრობელის მკაცრი კოლონიური შემოტევის შეკავებად და აღნიშნავს, რომ, „გეორგია, იმერეთი და გურია... მაშინვე მოექცნენ რუსეთის კვერთხის ქვეშ, თუმცა ამით მეგრელ მეზობლებზე უფრო უბედურები არ არიან. სამეგრელო თავისი ლიანების ტყეებით, თავისი სამოთხისებური ცით და ლამაზი ადამიანებით – ღმერთის მიერ დალოცვილი ერთ-ერთი კუთხე დედამიწისა – არაა ბედნიერი“ (ვაგნერი 2002: 154). გამოდის, რომ მოგზაურს ძალით დაპყრობილად მიაჩნია ქართლ-კახეთი, იმერეთი, გურია, ხოლო სამეგრელოს პოლიტიკა, რომელიც რუსეთის მიმართ ნებაყოფლობით მორჩილებაში გამოიხატა, სრულებით არ აღმოჩნდა მათი ბედნიერი ცხოვრებისათვის სტიმულის მიმცემი. პირიქით, მოგზაურის დანახული მახვილი თვალით, სინამდვილეში, ოდიშში უფრო გაუბედურებული და გაპარტახებული ჩანს, ზემოთ უკვე ნახსენებ, ძალით დაპყრობილ რეგიონებთან შედარებით: „თუკი თვალს გადავავლებთ მის ისტორიას, მისი მართვის სისტემას და ხალხის თანამედროვე მდგომარეობას, სინანულითა და შეძრწუნებით მოაცილებთ მზერას ამ კოლხურ ედემს... მისი მფლობელების და ბატონების სულელური ტირანიაა ამ მხარის ყველაზე საშინელი

მძევლები. ფეოდალური წყობა, რაც უხსოვარი დროიდან უდრეკი სიჯიუტით ბატონობს, ანადგურებს ამ ხალხს და ხელს უშლის ადამიანთა ყოველ მორალურ აღმაფრენას; მათ კეთილშობილ სახეზე განათლების უნარისა და სულიერი მიდრეკილებების ნიშანი ისეთი ხარისხით აწერიათ, როგორც ინდო-ევროპული მოდგმის ხალხის არც ერთ შტოს. **საპყრობილეს, მონურ ხვედრს და გაჭირვებას, როგორც ამბობენ, ჩვევა ასატანს ხდის“** (ვაგნერი 2002: 154).

მორიც ვაგნერის ჩანაწერების თანახმად, მეგრელი გლეხის ოჯახში არ არის რაიმე ავეჯი. მეგრელი მამაკაცი გამხმარ მცენარეთა გროვაზე იჯდა და იყურებოდა ეგოიზმისა და არაფრისმოქმელი გამომეტყველებით. მოგზაური დასძენს, რომ სამეგრელოში სიმინდით სავსე გოდრები, მსუქანი ღომის მინდვრები ეკუთვნის არა იმათ, ვინც მათ ხნავს და თესავს, არამედ აზნაურს, თავადს, დადიანს და საბაჟოს რუს მცველებს, მესაზღვრე ჯარისკაცებს, კაზაკებს, რათა უკანასკნელი ლუკმაც წაართვან (იქვე: 154-155).

ვაგნერი აღნიშნავს, რომ სამეგრელოში არსებობს ოთხი წოდება: 1. ყმა-გლეხი, 2. აზნაური, 3. თავადი, 4. მთავარი. „მეგრელი ყმა-გლეხი აზნაურს, თავადსა და მთავარს უხდის თავისი სიმინდის, ფეტვის, ხილის და ღვინის მოსავლის გარკვეულ ნაწილს, განსაზღვრულ დღეებში შრომით ბეგარას უხდის და აძლევს ვაჟს ან ქალიშვილს ამაღლაში მოსამსახურედ“ (იქვე: 155). ვაგნერი დადიანს მიიჩნევს შეუზღუდავ მბრძანებლად, ანუ ხელმწიფედ. მისი აზრით, დადიანმა, 1804 წელს, რადგან რუსეთის ქვეშევრდომობა აღიარა, თავის ქვეშევრდომთა სიცოცხლისა და სიკვდილის განგებაზე უარი უნდა თქვას. დადიანის შემდეგ მეორე ადგილზე დგანან მხარის თავადები. ისინი საცოდავ გლეხს უმოწყალოდ უსწორდებიან აჯანყების შემთხვევაში. ჩაგვრის ყველაზე საზიზღარ სახედ ვაგნერი თვლის დადიანის „დიდებულ“ ნადირობას. დავით დადიანი მას მიაჩნია „თავგადადებულ მონადირედ“ (ვაგნერი 2002: 156). იგი მონადირეთა ჯგუფით მანამ არ სტოვებს გლეხის სახლს, ვიდრე საბრალო გლეხის უკანასკნელი ქათამი და ბოლო მჭადი არ შეიჭმევა. ეს არის საშინელი პერიოდული გაჩანაგება, რომელიც მოხეტიალე კალიების გუნდს მოჰყვება ხოლმე (იქვე: 156). **„მეგრელი ხალხი ფეოდალურ ჩაგვრას მიეჩვია და დღეს იშვიათად ისმის დრტვინვა“** (ვაგნერი 2002: 154).

ვაგნერი კარგად ხედავს, რომ ასეთი მონურ ხვედრს შეჩვეული ხალხის მიწა-წყალი ნამდვილად იძლეოდა თავისუფალი ცხოვრების საშუალებას. ასეთ ვითარებაში, იგი, მდ. ფაზისის სანაოსნო მნიშვნელობაზე ამახვილებს ყურადღებას და დასძენს: „მარანს

ქვემოთ წყალი მცენარეული მიწითაა გაჟღენთილი... არიანეს დროს ფაზისის შესართავთან ჯერ კიდევ იყო ქვის ღუზა, რომელიც მისი აზრით გემ „არგოდან“ წარმომავლობდა. ესქილე თავის „განთავისუფლებულ პრომეთეში“ **ფაზისს ახსენებს და თვლის მას აზიისა და ევროპის სასაზღვრო მდინარედ**“ (იქვე: 125). ფაზისის სანაოსნო დანიშნულების მნიშვნელობას ვაგნერი მთლიანად იზიარებს და მას სილამაზით ამსგავსებს ამერიკულ ლანდშაფტს, მისისიპისა და ამაზონის გაუვალ ტყეებს (იქვე: 126). გერმანელი მოგზაური რიონის მარცხენა ნაპირზე გზას იკვლევს უღრან ტყეში და აგნებს რამდენიმე მეგრულ ქოხს, რომელთა ღარიბმა მფლობელებმა მხოლოდ ფეტვის ფაფა, ყურძენი, ნიგოზი და ღვინო შესთავაზეს. „მეგრელები...ძალზე ლამაზი ხალხია, მაგრამ სახეზე ფერმკრთალი. მათ აწუხებთ ციება, რომელიც რუს ჯარისკაცებს ასობით ხოცავს... მოსახლეობა არაჩვეულებრივად მეჩხერია და სულ უფრო მცირდება. ალბათ მოვა დრო, როცა ფაზისზე გაქრებიან მკვიდრები, ხოლო სლავი მოახალშენეები დაამუშავებენ ამ უდაბურ ადგილებს და მეგრულ რასას და ენას მხოლოდ ისტორია მოიგონებს. კოლხეთის ამ მოდუნებული მეოცნებე ხალხის საქმე უარესად წავა, ვიდრე მისისიპზე მცხოვრები ინდიელი ტომებისა“. მაშასადამე მორიც ვაგნერის მიხედვით, მეგრელი მოდგმის ხალხის მომავალი ყოფნა – არყოფნის სასწორზე დევს, იგი საფრთხეების მატარებელია და ადარებს მისისიპზე მცხოვრებ ინდიელ ტომებს, რომელთა ენაზე თუთიყუშები მაინც მეტყველებენ და ოდესღაც ადამიანისაგან გაგონილ ბგერებს ზოგჯერ იმეორებენ. მოგზაური ამ ვითარებაზე ყურადღების კონცენტრაციით და თავისი ფარული ინტერესების პიკზე ფოკუსირებით ახდენს არსებული მდგომარეობის პოლიტიკურად დეშიფრირებას, ახსნას, ანუ პოზიციის გამჟღავნებას დაუფარავად: „**ფაზისზე თუთიყუშების ნაცვლად ცხოვრობს გუგული, უსმენო ფრინველი, რომელიც ისევე უნიჭოა მეგრული სიტყვების შესწავლაში, როგორც რუსი სალდათი**“ (ვაგნერი 2002: 127). ასეთი დამოკიდებულებით მოგზაური ღიად აფიქსირებს იმ საშიშროებას, რაც დადიანის პოლიტიკური ახირების „წყალობით“ რუსეთის შემადგენლობაში „ნებაყოფილებით“ შესულ სამეგრელოს, დემოგრაფიული ექსპანსიის გზაზე ჩასაფრებული საფრთხეების სახით, ემუქრება რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისგან. ვაგნერის ამ მოსაზრების დასადასტურებლად საინტერესოა რუსი მოხელის – ა. ბერჟეს მოსაზრება და უკმაყოფილება მოხელეების მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებებზე კავკასიაში. იგი აღნიშნავს, რომ რუსეთის ადმინისტრაციას,

თვით რუსეთის შიდა გუბერნიებშიც, კავკასიაში რომ აგზავნიდნენ, იმათზე კარგი მოხელეები ნამდვილად არ ჰყავდა, მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავდა იმას, რომ კოლონიის მოსახლეობა მშვიდად უყურებდა მათ მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებებს. პირიქით, მათი საქციელი მშვიდობიან მოსახლეობას რუსეთის საწინააღმდეგოდ განწყობას უქმნიდა და ამხედრებდა კიდეც (Берже А.П., Присоединение Грузии к России 1799-1801 гг. Русская страница, XVIII, 1880: 159-176).

მაშასადამე, ვაგნერის მიერ აღწერილი ოდიშის ყოფითი თუ პოლიტიკური ცხოვრების მოცემულობა, გვაძლევს შესაძლებლობას მოვახდინოთ სამეგრელოში არსებული მდგომარეობის დეფინიცია. სამეგრელოს სამთავროში დამპყრობელი კოლონისტი და მისი მხარდამჭერი, ადგილობრივი მჩაგვრელი კლასის წარმომადგენლები ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად, ცდილობს დაჩაგრული კლასის მორჩილებაში ყოლას (ჩაგვრის კონტექსტში, საერთო სტრატეგიების გამოყენებისას, პარტნიორები ხდებიან). სწორედ ჩაგვრის ეს ორმაგი სალტე, ეროვნული თუ სულიერი და მატერიალური ღირებულებების მუდმივი ხელყოფით გამოწვეული წნეხი აიძულებდა მეგრულ გლეხს, „ზარმაცი“ თვალებით ეყურებინა მომავლისთვის, რადგან მისგან გამოჩენილი გარჯის შედეგის სრული მოსარგებლე მაინც დადიანი, თავადაზნაურობა და პოლიტიკური უზურპატორი რუსეთის ხელისუფლება იქნებოდა. ამიტომ ამ რკალის გარღვევის სიძნელე და უიმედობა გლეხებს აქცევდა უხალისო, გამოფიტულ სხეულად, უსიცოცხლო არსებად.

გერმანელი მოგზაური მორიც ვაგნერი აღწერს რედუტ-კალეს მეგრულთა სავაჭრო ქალაქს და შენიშნავს, რომ ნოვოროსიის ქალაქებიდან რედუტ-კალეს დიდად ჰგავს დონის კაზაკთა დედაქალაქი ნოვოჩერკასკი (ვაგნერი 2002: 133). ამ აღწერილობით მოგზაური ასურათებს მშენებლობის სტილს, რაც რუსული კოლონიზატორული პოლიტიკის აშკარად დამკვიდრებასა და, ზოგადად, რუსული სულის სამეგრელოს ტერიტორიაზე არქიტექტურაში გადმოტანაზე მეტყველებს. მიუხედავად იმისა, რომ რედუტ-კალეს სანაპირო პუნქტის მნიშვნელობა დიდი იყო ქვეყნის ეკონომიკისათვის, რუსეთმა არც კი მოინდომა გადაეცია იგი ქალაქად. თავდაპირველად სამეგრელოში რუსული მფლობელობის დაწყებიდან 1831 წლამდე, 1821 წლის 8 ოქტომბრის ბრძანებით, ტრანსკავკასიის პროვინციებმა მიიღეს ვაჭრობის სრული თავისუფლება 10 წლით. სწორედ ეს იყო აყვავების ხანა „არა მარტო მთელი რუსული კოლხეთისათვის,

არამედ ქართლის (გრუზია) და მთელი რუსული სომხეთისთვისაც, რომლებიც მაშინ შემოსავლიან საქარავნო ვაჭრობას ეწეოდნენ სპარსეთთან, რამაც შემდგომ სხვა მიმართულება მიიღო“ (ვაგნერი 2002: 135). რუსეთის მიერ რედუტ-კალეში აშენებული ქალაქის საფუძველს წარმოადგენს ჭაობი. მიწას ერთი ფუტის სისქის კენჭების ფენა რომ არ ჰქონდეს მოყრილი, კაცი ტალახში ჩაფლული დარჩებოდა. კოლხეთის სანაპიროს არც ერთი კარგი ნავსადგური არ გააჩნია, რაც აძნელებდა აქ ზღვაოსნობას და ვაჭრობას. მაგრამ რედუტ - კალედან შემოტანილი საქონლის ღირებულებამ 2 მილიონი ვერცხლის მანეთი მაინც შეადგინა. კოლხური პროვინციები პროგრესულ ვაჭრობაში ჩაებნენ, სხვადასხვა ადგილობრივი ნაწარმი გამოიყენეს სანაცვლო საქონლისათვის; მაგალითად, სიმინდი, ფეტვი, გამხმარი ხილი, თამბაქო, ტყავეული, ცვილი, ღვინო და ძვირფასი საშენი ხე-ტყე მიდიოდა ოდესისაკენ. ათწლიანი თავისუფალი ვაჭრობის პირობებში სწრაფად გაიზარდა კეთილდღეობა. მაგრამ, როგორც ვაგნერი იუწყება, ეს გამოცოცხლება დიდხანს არ გაგრძელებულა, რადგან 1831 წელს თბილისში თავისუფალი ვაჭრობის კანონის გადასასინჯად რუსეთის მთავრობამ გამოაგზავნა კანცლერი პელჩინსკი (1780 – 1862) (კოლეგიის ასესორი, საგარეო საქმეთა მინისტრი კამერ – იუნკერი), რომ გაეგო, რა მდგომარეობა იყო ვაჭრობის თვალსაზრისით. ფინანსთა მინისტრი კანკარინი, რომელიც თავიდანვე ნეგატიურად იყო განწყობილი თავისუფალი ვაჭრობის მიმართ, თვლიდა, რომ ქვეყანაში უნდა გატარებულიყო რუსული საბაჟო სისტემა. თავისუფალი ვაჭრობა ამით წყდებოდა. ამ საბაჟო სისტემის შემოღების დროიდან რუსეთის საბაჟო ხაზი გადაიწეოდა აჭარის ქედსა და არსიანამდე. სპარსეთი ასეთ ვითარებაში იძულებული გახდებოდა, საქონელზე მოთხოვნა შიდა რუსეთის გავლით დაეკმაყოფილებინა. საბაჟო სისტემის შემოღებას მხარი დაუჭირეს მოსკოველმა მდიდარმა ფაბრიკანტებმა და თბილისელმა მდიდარმა სომეხ-სპეკულანტებმა (ვაგნერი 2002: 137). ამ ამბიციურმა გადაწყვეტილებამ მოსახლეობის მასობრივი გადატაკება გამოიწვია. სპარსულმა საქარავნო სისტემამ ისევ ძველი გზა აირჩია ტრაპეზუნტისა და ერზრუმის გავლით. აქ ვაჭრობის აღორძინებას ხელი შეუწყო ახლად დაარსებული ორთქლის გემის სამგზავრო ტრასამ. სამმა კონსტანტინოპოლელმა ბერძნულმა გვარმა თავრიზში საკუთარი ფილიალი შექმნა. აქ საქონელი უმეტესად მოჰქონდათ ინგლისიდან, აგრეთვე გერმანიიდან, მოსკოვურ ნაწარმზე კი ლაპარაკიც არ იყო (იქვე: 138).

ვაგნერის ჩამოსვლისას რედუტ-კალე დაცარიელებული იყო. მისი ინფორმაციით ვორონცოვმა შეძლო რუსული ამკრძალავი საბაჟო სისტემის შეჩერება, მაგრამ სპარსული ქარავნის ისევ რუსეთზე გავლის მცდელობა მცდელობად დარჩა, ანუ, თუ მუდმივად არა, ხანგრძლივი ვადით მაინც, შეეძლო რუსეთს მისთვის და ქვეშევრდომობაში მყოფი მოსახლეობისათვის მომგებიანი ვითარების შექმნა თავისუფალი საბაჟო ვაჭრობის შემოტანით, მაგრამ რუსი მოხელეების გაუნათლებლობა და ახლომხედველი პოლიტიკა ამ მიმართულებითაც რუსული სპეციფიკით ჰყვოდა. ამ რეგრესის შეჩერება თითო-ორი სახელმწიფო მოხელეს ნამდვილად არ შეეძლო. ვორონცოვის ნაბიჯები მდგომარეობის გამოსწორებისათვის ამ შემთხვევაში ნამდვილად დაგვიანებული აღმოჩნდა. საინტერესოა წიგნის X თავი, სადაც მოგზაური ყურადღებას უთმობს სამეგრელოს სოციალური მდგომარეობის აღწერას. ვაგნერი მხატვრული მეტაფორებით აღნიშნავს დადიანებისგან განაწამები ხალხის მდგომარეობას: „...ოქროს საწმისი კოლხური ცხვრისა – დადიანების მიერ დიდი ხნის უკან ტყავიანად გაძრობილი, თვით რუსების ბატონობაშიც აღარ იზრდება. ადამიანის შეხედულებაში ანტიკური სილამაზე შემორჩენილია. მაგრამ ხალხი ამ სამოთხეში, რომელსაც სრული უფლება აქვს ისევე თავისუფლად იცხოვროს, როგორც ტყის ბუჩქმა, იხაროს სულიერად... როგორც ყვავილმა, პეპელამ, ჩიტმა. ეს ხალხი მონაა, ღარიბად გაჭირვებაში, საცოდავად ცხოვრობს ულამაზეს მიწაზე“ (ვაგნერი 2002: 147).

უფრო მძიმე ვითარებას გადმოგვცემს მოგზაური ფოთის შესახებ. თურქეთის მიერ აშენებული რუსული ციხე ფაზისის მარცხენა ნაპირზე არაფერს ღირსშესანიშნავს არ შეიცავს. ფოთი უფრო არაჯანსაღია, ვიდრე რედუტ-კალე. ნიადაგის ანაქროლის დამლუპველი გავლენა საშიშროებას უქმნის გარნიზონს. აქ რუსებს ჰყავთ პატარა კოლონია, რომელიც, მოგზაურის ცნობით, ყოველ 10 წელიწადში მთლიანად ნადგურდება, ავი ჰაერის გამო. იგი ციების ბუდეა. ასეთ პირობებს მთლიანად იყო შეგუებული რუსეთი, მიუხედავად იმისა, რომ ჰაერის გამაჯანსაღებელი გზებიც არსებობდა. ფაზისის კალაპოტი ისევ პალიასტომში რომ ჩაეშვათ და ჭაობიანი ტბა განიერი არხის საშუალებით ზღვასთან დაეკავშირებინათ, ეს გზა „ნიშნავდა მკვდარი წყლის გაცოცხლებას“ (ვაგნერი 2002: 149). მაგრამ ამას სჭირდებოდა ფინანსები. ვორონცოვსაც წამოუყენებია ამ მიმართულებით მოსაზრებანი, „მაგრამ კოლხური ვაჭრობის აყვავება არაა იმპერატორის საზრუნავი, რომელიც თვლის რუსული სახაზინო

ფულების უპირატესად დახარჯვას დიდი ყაზარმების შენებაზე, თავისი გვარდიის ბრწყინვალედ ჩაცმაზე და იმ მუდმივი სასაზღვრო არმიის შესანახად, რომელიც რუსულ მიწას დაიცავს დასავლური იდეების შემოჭრისგან და ალბათ ოდესღაც დემაგოგიურად არეულ ევროპაში წესრიგის აღდგენას მოისურვებს“ (ვაგნერი 2002: 150). ასეთი იყო რუსეთის ხელისუფლების უპირობო გადაწყვეტილება.

საინტერესო გამოდგა აგრეთვე ის ინფორმაციები, რაც შემოგვინახა აუგუსტ ჰაქსტჰაუზენმა (1792-1865-66) თავის სამოგზაურო აღწერებში. იგი 1843 წლის 3 აგვისტოდან 29 სექტემბრამდე მოგზაურობდა საქართველოში. მოგზაური უმეტესად დაკავებული იყო, როგორც სხვა დანარჩენი მოგზაურები (გამბა, ვაიხვალდი, ვაგნერი) თითქოს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების აღწერით, რაც ჩვენთვის ფრიად მნიშვნელოვანია, რადგან მგრძნობელობითი ხედვების კვლევაში ჩართვით, ანუ აპრიორში, მაინც გვეძლევა საშუალება განცდისათვის, ხალხის უმძიმესი სოციალურ – ეკონომიკური ცხოვრების მიზეზები, პოლიტიკურ რეჟიმში და იმ საწარმოო ურთიერთობაში ვეძებოთ, რაც დამახასიათებელია ფეოდალიზმის არტახებით შეკრული კოლონიური რუსეთის იმპერიისთვის. სენსიტიურად კვლევა, მოვლენების და ფაქტების მიზეზ – შედეგებრივად დალაგებას, აღწერების, მნიშვნელოვანი მონაცემების, ჩვენს საჭიროებებზე ობიექტურად მორგებას და განსჯას გულისხმობს. ჰაქსტჰაუზენი ახასიათებს სამ სხვადასხვა სოციალურ ფენას: თავადებს, აზნაურებს და გლეხებს. აქედან 1. თავადებად ითვლებიან (ძინიკი და დეზირნადი) მემამულეები, რომლებიც მემკვიდრეობით ფლობენ მთელ სოფლებს; სხვა 2. მემამულეებს ((აზნაურები) (საკურ) აქვთ მხოლოდ ცალკეული მამულეები და 3. გლეხები (მონიანი). თავადები და აზნაურები თითქმის დამოუკიდებლები არიან დადიანისაგან და არაფერს უხდიან. მხოლოდ მამის სიკვდილისას უფროსი ვაჟი მიდის კარზე, როგორც ახალი ვასალი. უფროსი ვაჟი ხდება უძრავი ქონების მემკვიდრე. სხვები იყოფენ მოძრავ ქონებას და რასაც უფროსი არგუნებს მათ; დავის შემთხვევაში მიმართავენ სამედიატორო სასამართლოს (ჰაქსტჰაუზენი 2011: 199). გლეხთა ფენას ყოფს 1. სახაზინო, 2. საეკლესიო და 3. მემამულეთა ყმებად. მათში გამოყოფს 1. სრულფუძიან, 2. წვრილ, 3. ღარიბ და 4. ბოგანო გლეხებს. მისი აზრით, საზოგადოების ძირითად მწარმოებელ ძალას წარმოადგენს გლეხოზა. ჰაქსტჰაუზენი დამოკიდებულ გლეხოზას კიდევ ყოფს ორ ნაწილად, ანუ კლასად. მათი ერთი ნაწილი არის ა. კარის მსახურები,

რომლებიც ცხოვრობენ თავიანთი ბატონის ეზოს ირგვლივ ვალდებულნი არიან, დაამუშავონ ბატონის ყანები და შეასრულონ ყველა სხვა სამუშაო. სამაგიეროდ ბატონი მათ ოჯახს არჩენს. მეორე სახეობა გლეხებისა არიან **ბ. მიწათმოქმედები**, რომლებიც ყანებს საკუთარი ხარჯებით ამუშავებენ და ნატურით უხდიან ბატონს. „... ჩვეულებრივი სოფლები მთელი დღის მანძილზე არ შემხვედრია, ... მხოლოდ აქა-იქ ცალკეული კარმიდამოები დავინახე. ყველა მეგრელს თავისუფლად შეუძლია ამ უღრან ტყეში სადაც სურს დასახლდეს... **ნიადაგი ნაყოფიერია**; მასზე მოჰყავთ მშვენიერი სიმინდი და ფეტვი, თამბაქოც საუკეთესო მოდის სამეგრელოში, მაგრამ მოვლა არ იცინა... თავის ბატონს სამეგრელოს მთავარს ის უხდის ნატურით სიმინდს, შვრიას, პირუტყვს, რამდენსაც ეს უკანასკნელი დაუდგენს“ (იქვე: 42-46). მიუხედავად იმისა, რომ **ნიადაგი ნაყოფიერია და მოსახლეობას უკეთესად ცხოვრების შესაძლებლობა გააჩნია**, ამ ეტაპზე გლეხის მდგომარეობა მეტად უნუგეშოდ და წარმოუდგენლად მძიმედ გამოიყურება, მას მეგრელი გლეხის ოჯახის დათვალიერებისას არაფერი უნახავს ისეთი, რასაც შეიძლება ავეჯი ეწოდოს (ანთელავა სინ V, 1970: 175).

მამასადამე, თავისი მოგზაურობის პერიოდში **ჰაქსტჰაუზენმა**, მსგავსად გამბას, აიხვალდისა და ვაგნერისა, თითქოს მეტი ყურადღება პოლიტიკურთან შედარებით **სოციალურ ცხოვრებას დაუთმო**. მაგალითად, ჰაქსტჰაუზენი ჩამოთვლის და ახასიათებს მეურნეობის იმ დარგებს, რაც დამახასიათებელი ამ რეგიონისათვის. უხვად გვაწვდის სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ მასალასაც. მის ჩანაწერებში მნიშვნელოვანია კარმიდამოებისა და მოსახლეობის სხვა და სხვა ფენაში მიღებული საკვების აღწერა. იგი ეხება მეგრელთა ჩაცმის სტილსაც: „კაპუცინებს თავსაბურავი მეგრული ყაბალახისგან უნდა ჰქონდეთ გადაღებული“ (ჰაქსტჰაუზენი 2011: 27). ჰაქსტჰაუზენი მოხიბლულია საქართველოს ფლორით, განსაკუთრებით კი კოლხეთის ტყეებით და ნიადაგების განსაკუთრებულ ნაყოფიერებაზე პირდაპირ მიუთითებს. დიდი ყურადღებით ეკიდება ვაჭრობის საქმესაც, მაგრამ ჰასტჰაუზენი, როდესაც თავის რეკომენდაციებს სთავაზობს რუსეთის მთავრობას აქ ფაქტიურად იგი, იხდის ნიღაბს და აღწერაში სოციალურ – ეკონომიკურ თემატიკასთან შედარებით ყურადღების კონცენტრაციას პოლიტიკური ცხოვრებაზე ახდენს. პოლიტიკაზე თავისი მახვილი მზერის ფოკუსირებით აზრის ღიად დაფიქსირებას არ თაკილობს, არ გაურბის და თავის დამოკიდებულებას მილიტარისტული სახელმწიფოს მიმართ თამამად გამოხატავს. მაგალითად, მოგზაური

ზუგდიდში ჩასვლისას, სტუმრობს დადიანს და აღწერს იმ ზეწოლის ფაქტს, რასაც დადიანი განიცდიდა რუსეთის ხელისუფლებისაგან. „ის სუვერენულია და ამჟამად აღიარებს მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის უზენაესობას... (თუ სუვერენულია, რატომ აღიარებს რუსეთის ქვეშევრდომობას ლ.გ.) ... მე მითხრეს, რომ რამდენიმე წლის წინ მას შეაძლიეს ორ მილიონ ნახევარი ვერცხლის მანეთი, რათა რუსულ მთავრობას ჩამოეცლოდა, მაგრამ დღემდე მას ეს არ გადაუწყვეტია“ (იქვე: 43). ან კიდევ რუსეთის კოლონიაში ცხოვრება გაცილებით წინ წავიდოდა „რომ არ შეზღუდულიყო თავისუფალი ვაჭრობა და არ შემოეღოთ რუსული ბაჟი ევროპიდან შიდა აზიაში ვაჭრობაზე, რის გამოც საქონელი ტრაპიზონზე გავლით მიემართება თავრიზისაკენ, მაშინ, როცა ბუნებრივი გზა ტფილისზე გადის“ (ჰაქსტაუზენი 2011: 62). ამიტომ, ამ სრულიად უგუნური სავაჭრო გადაწყვეტილებების მიღების გამო რუსეთის მიერ დაპყრობილი სამეგრელოს მოსახლეობა ვერ გრძნობს სასიკეთო ცვლილებას. პირიქით, ჩვენი აზრით, ერთი უცხოელის მოგზაურობიდან მეორის მოგზაურობამდე გასული დროის მონაკვეთში ცხოვრების პირობები კიდევ უფრო დამძიმებულა. ამ დამძიმების მთავარი ფაქტორი ოდიშში საუკუნეებით განმტკიცებული ფეოდალურ-ბატონყმური ფორმაცია და ამ ფორმაციის ყველა ნიშან – თვისების ბრწყინვალედ მატარებელი, ფეოდალურ – კოლონიური, ჩამორჩენილი რუსეთის იმპერიის საქართველოში, ჩვენს კერძო შემთხვევაში სამეგრელოში გაბატონება იყო. როგორც ვხედავთ საბაჟო სისტემის შემოღების და შემდეგ მისი შეზღუდვის პირობებში სამეგრელო კვლავ შუასაუკუნეების ფეოდალური სივრცის არტახებშია მოქცეული: „რაც მე დადიანის... შესახებ გავიგე, ძალზე მაგონებს XV საუკუნის გერმანელი თავადებისა და ბატონების ცხოვრებას... ის თავისი ამალით...მშვიდობიანობის დროს კი თავისი ასი თავადით სანადიროდ მიდიოდა. ასეთ დროს მწყემსები ერთმანეთს ატყობინებდნენ მისი მოძრაობის მიმართულებას, რათა დაეცვათ პირუტყვი: რადგან, თუკი ამაღა ფარას შეხვდებოდა, ულაპარაკოდ წაართმევდა რამდენიმე ცალს, დაკლავდა, ღია ცეცხლზე შეწვავდა და შეექცეოდა“ (ჰაქსტაუზენი 2011: 47). მისი შემოსავალი თითქმის მხოლოდ ნატურითაა. ხშირად დადიანს თვეობით არა აქვს 25 მანეთიც, მცირე საჭიროებისა და ხარჯებისათვის. „მხოლოდ ტყეები იძლევა ერთგვარ ფულად შემოსავალს, მაგრამ მისი გამოყენებისას აურაცხელი ფლანგვა წარმოებს“. ამის დასადასტურებლად მოგზაურს მოჰყავს მაგალითი, რომლის მიხედვით დადიანმა ერთ თურქ სპეკულანტს 200

ვერცხლის მანეთად მისცა იმდენი გემსაშენი მასალის მოჭრის უფლება, რამდენის წაღებასაც შეძლებდა. „მე მიკვირს, რომ რუსული მთავრობა დადიანისაგან არ შეისყიდის ტყის გამოყენების რენტას ოდესის ფლოტისათვის“, – დასძენს ჰაქსტჰაუზენი (იქვე: 46).

მიგვაჩნია, რომ გარეშე დამპყრობელი (რუსეთის იმპერია) და შინაური მბრძანებელი (ოდიშის მთავარი და ზედა ფენა) საწარმოო ძალების ფლობით თუ რესურსების რენტაბელურად გამოყენების უნარით ბარი–ბარშია ერთმანეთთან. რადგან დამპყრობელს, ამ ეტაპზე, არც სერიოზული გამოცდილება და არც სურვილი ჰქონდა მეურნეობის ახლებური მართვისთვის, ხოლო მუდმივად დავებში ჩართული ადგილობრივი მთავრები, რუსების მედიატორობით (როგორც წინა თავებში აღვნიშნეთ) ცდილობენ სადაო საკითხების მოგვარებას და დავებიდან მიღებული საკუთარი ვიწრო ამბიციების დაკმაყოფილების ხარჯზე, დამპყრობელზე უშუალოდ გასცემდნენ პოლიტიკური დივიდენდებს. ასეთი მოქმედებას მთავრებისათვის დიდი „შეება“ მოჰქონდა, მაგრამ სინამდვილეში ქვეყნის საერთო ინტერესებისათვის მსაგავსი არჩევანი, უდიდესი უბედურების მომტანი იყო. ყოველივე ამის უშუალო შედეგებს, უაღრესად ჩამორჩენილ ეკონომიკაში და უკიდურესად გაპარტახებულ ყოფით ურთიერთობაში ვხედავთ. ჰასტჰაუზენის მოწოდებული ფაქტებს ვერსად ვერ გავექცევით, რადგან ისინი რასაკვირველია პირდაპირ მეტყველებენ, რომ ოდიში რუსეთის იმპერიისათვის არის „ნედლეულის კატეგორიის“ დანამატი, რადგან არცერთ აღწერილ მოვლენებსა და ფაქტებში არ იგრძნობა ქვეშევრდომობაში აყვანილი ოდიშის მოსახლეობაზე ზრუნვა. პირიქით იგი შეგნებულად მიტოვებულია და იმპერიის ზრუნვის სუბიექტს სრულიად არ წარმოადგენს, ე. ი. ფაქტობრივად არის სრული კოლონია. თუმცა ვითომ მფარველობაშია აყვანილი, რომელიც ჯერჯერობით, ნომინალური ავტონომიური უფლებებით მაინც სარგებლობს. რუსეთის იმპერია ჩასაფრებულ პოზიციაში ელოდება დროს, ხელსაყრელ მომენტს, რათა, ცივი გონების კარნახით, ყოველგვარი ახსნა – განმარტების მიცემის გარეშე, მიიღოს გადაწყვეტილება და ნერვის აუტოკებლად გააუქმოს ოდიშის სამთავრო დე-ფაქტოდ და დე-იურედაც.

ოდიშში სოციალ–ეკონომიკური მდგომარეობის შესაწავლად XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის ჩვენთვის ასევე შესანიშნავი წყაროა მეფის რუსეთის მოხელე კორნელი ბოროზდინის ცნობები, იგი 1854 წლიდან მოღვაწეობდა სამეგრელოში. რუსეთის ქვეშევრდომობაში ოდიშის შესვლის შემდეგ, 1803 წლიდან, კ. ბოროზდინის აზრით,

სამეგრელომ მიატება... ძველს, ცხოვრებას ჩხირი და თანდათან დაიწყო მოქალაქეობრივი ცხოვრებისაკენ მისწრაფება. მას მიაჩნია, რომ სოციალური რეფორმები აუცილებელია და ეხება წარმოების იმ დარგებს, რაც ამ პერიოდის სამეგრელოში დაწინაურებულია. ბოროზდინის ცნობები უმეტესად შეეხება ოდიშს, ესე იგი, ბარის სამეგრელოს; ხოლო ლეჩხუმში მთიანი ნაწილია სამეგრელოსი, - დასძენს იგი. სამეგრელოში ამ დროისათვის თესავდნენ სიმინდს, პურს, ღომს, ჭვავს, ქერს, და ფეტვს. ბოროზდინის აზრით, „ღამით შეუჩვევარ კაცისთვის აქ სიარული ძნელია, რადგან ყოველ ნაბიჯზე წინ ეღობება გზაზე გადაბანდული ვაზები“. ყველაზე საუკეთესო ღვინო დგება 35 ვერსის სიგრძეზე, სოფ. სალხინოდან სოფ. შხეფამდე, სადაც საუკეთესო ღირსების ღვინო მოდის, რომელსაც „ოჯალემს“, მას ობჟალემს – სამზეოს ეძახიან. „ვენახი, რაც უფრო მაღლობზეა გაშენებული, მით უკეთესი ღვინო დგება. აი, მაგალითად, ყველაზე მაღლა ოდიშში **სალხინო და წაჩხურია** და იმ სოფლებისთანა ღვინო სამეგრელოში არსადაა“ და რომ აგრეთვე საუკეთესო ღვინოების დაყენება იციან **უშაფათში, თამოკოში, ნახუნუში, სკურდში, აბედათში, ხუნწში, შხეფში (ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე 1927: 17)**. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ კავკასიაში ბევრი მეღვინე-ავანტიურისტი მოსულა, რომლებსაც უმაგებიან აქაური ღვინის დაყენების ტექნოლოგია, მაგრამ ვერაფრით შეძლეს სათანადო ღირსების ღვინო დაეყენებინათ. არადა ესენი უკიჟინებენ ადგილობრივებს, რომ ღვინის დაყენება არ იციან. ბოროზდინი აკეთებს ასეთ საინტერესო დასკვნას: „მეგრელების ღვინო, რა ხერხითაც იყოს გაკეთებული, სამეგრელოს ზოგიერთ სოფლებში, განსაკუთრებით **ოჯალეში, საუცხოვო გემოსია და ყველა ღირსება აქვს კარგის ღვინოსა, ესე იგი: მაგარია, ბოთლებში თუ გადაასხამთ ან სარდაფში შეინახავთ, სიკეთე ემატება...გემოთი და სიმაგრით ოჯალეში ორს ევროპულს ღვინოს მოაგონებს კაცს: ბურგონულს, და პორტვინს“ (იქვე: 18).**

მეღვინეობის შემდეგ განვითარებული იყო მეაბრეშუმეობა, რაც, როგორც ბოროზდინი აღნიშნავს, მხოლოდ „ღამაზთა სქესს“ გაუხდია ხელობად. აბრეშუმის ჭია თესლიდან აპრილში გამოჰყავდათ და ნახევარი წელი ასაზრდოებდნენ თუთას (ბჟოლა) ფურცლით. რადგან იგი სამყოფი რაოდენობით არ იყო, ხშირად ადგილი ჰქონდა ფოთლებისათვის ქურდობას და, როგორც ბოროზდინი აღნიშნავს, „ამნაირი ქურდობა იქაურ ხალხში ისეთის უწყალობის საშუალებით ისჯება, რომ იმის დასახელება მწერლობაში უხერხულია“ (ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე 1927: 19).

აღსანიშნავია სამეგრელოში სოფლის მეურნეობის განვითარების შესახებ, არამარტო ბოროზდინი, ერისთავი, მურიეს, არამედ იონა მეუნარგიას მოსაზრებაც: ქვეყანაში, სადაც არც გზებია, არც არხები, ფაბრიკები და ქარხნები, დადიანისთვის ცხადი იყო, რომ სამთავროს მკვიდრთა წინსვლა – კეთილდღეობა შეეძლო მხოლოდ მიწის დამუშავებას. ამიტომ შემოიღო სამეგრელოში კომბოსტოს თესვა და კარტოფილის მოწევა. კუბიდან მოაყვანია მცოდნე კაცები და სენაკის მიდამოში დააწყებინა ენდროს პლანტაციის გაშენება. აბასთუმანში (სოფელი ზუგდიდის მუნიციპალიტეტში) ზეთისხილი დარგეს... 1850 წელს ზუგდიდში ააშენებია აბრეშუმის ამოსახვევი ფაბრიკა. გამოიწერა კავკასიის სამეურნეო საზოგადოების საშუალებით სამი ამერიკული გუთანი (მეუნარგია 1939: 95). დადიანი აგრეთვე ცდილობდა, რომ კარგი ჯიშის ხარი და ძროხა გაემრავლებინა სამეგრელოში. მეურნეობის ასეთი გამოცოცხლების ფონზე რუსეთის იმპერიას ყურადღების მიღმა არ დარჩენია ის გარემოება, თუ რა უნდა მოჰყოლოდა ასეთ წინსვლას რუსეთის ბიუჯეტის გაზრდის თვალსაზრისით. ამიტომ ვასილ ბებუთოვი (მეფისნაცვლის თანამდებობის აღმსრულებელი) 1851 წელს ოდიშის მთავარს მიმართავდა თხოვნით, გაეგზავნა „რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოებისათვის“ სამთავროს მოსავლისა და ვაჭრობის აღწერილობა. აღნიშნულ საზოგადოებას სამეგრელო უნდა ჩაეხსენებინა რუსეთის ვაჭრობის საერთო ფერხულში. იმპერიას ყურადღების მიღმა არ უნდა დარჩენოდა კოლონიის შემოსავლების არც ერთი არხი. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ რუსები, უაღრესად ველურ და ხრიოვ ადგილად ახასიათებდნენ საქართველოს და კავკასიას და თან სურათს, სარკაზმით აღსავსე – ირონიის უკიდურესი ხარისხით და შინაარსის განზრახ გაფუჭებით ხატავდნენ, რომ თითქოს რუსებისგან ნახეს აქაურებმა სარგებელი და არა რუსებმა – სამეგრელოსგან. ამის საწინააღმდეგო ფაქტია ის, რომ მეურნეობის ახალ-ახალი დარგებს ეყრება საფუძველი სამეგრელოში, მათ შორის ბამბის წარმოება. თავდაპირველად ბამბის წარმოებას საშინაო საჭიროებისათვის მიმართავდნენ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც „ვაზსა და აბრეშუმის ჭიას სენი გაუჩნდა, მეღვინეობაცა და მეაბრეშუმეობაც – ორივე დაეცა, თან ამერიკის ომის გამო ევროპის მანუფაქტურებს ბამბა დასჭირდათდა ამ საქონელს ფასი დაედო. მაშინ უფრო გაცხოველდა სამეგრელოში ბამბის მოყვანა და უკანასკნელ ორ წელიწადს დიდძალს ბამბას ეზიდებიან აქედან“ (ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე 1927: 22).

მაშასადამე, სამეგრელო ამ შემთხვევაში რუსეთის დახმარების გარეშე თვითონ იკვლევდა გზას მსოფლიოს კაპიტალისტური წარმოების შრომის ფერხულში.

საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის ბოროზდინი მეფუტკრეობის განვითარებაზეც. მეფუტკრეობას მისდევდნენ ენგურის, ტეხურისა და ცხენისწყლის ხეობების მცხოვრებნი. სკები ხეებზეა მიკრული და თაფლის ფიჭა ამოაქვთ წელიწადში ერთხელ, საახალწლოდ. ზოგიერთ გლეხს 100-150 სკა ფუტკარი ჰყავს. ფუთთაფლს ოთხიდან ხუთ მანეთამდე ჰყიდიან, ხოლო სანთელს – 15 მანეთად (იქვე: 23). აქვე ვიღებთ ინფორმაციას იმის შესახებ, რომ ზღვის მახლობლად, მდ. ჭურიის ნაპირზე, იცის მშვენიერი თაფლი, რომელსაც კიპურჭს ეძახიან. იგი მეტისმეტად თეთრი და გემრიელია და ფიჭა თითქმის არა აქვს, ცარიელი თაფლია და პირდაპირ იჭმევა. რამდენიმე როგო თაფლს ერთი როგო კიპურჭი გამოერევა ხოლმე. ეს არის თაფლი, რომელსაც ფუტკრები განსაკუთრებული სურნელოვანი ყვავილებისგან იღებენ და ასე მცირე რაოდენობით იმიტომ გამოერევა ხოლმე, რომ თვით ეს ყვავილები დიდხანს არ ჰყვავიან. თაფლსა და სანთელს მომეტებულად თურქები ყიდულობენ და საზღვარგარეთ გააქვთ (იქვე: 23). ეს ფაქტები მშვენიერი არგუმენტებია იმის საწინააღმდეგოდ, რასაც რუსი მოხელეები ამტკიცებდნენ საქართველოს დაპყრობისთანავე, რომ თითქოს მათთვის ნაკლებად სარგებლიანია საქართველოს დაკავება, რადგან ეს ტერიტორია სრულიად ხრიოკი და უნაყოფია.

მესაქონლეობის განვითარება, ბოროზდინის მიხედვით, შედარებით დაკნინებულია. აქაური ძროხა კარგი ჯიშის წლინახევრის ხბოზე დიდი ძლივსაა... ცხენებიც იგივე მდგომარეობაშია. ოღონდ მეზატონებს ჰყავთ გვარიანი ჯოგი რაც შეეხება მეცხვარეობას, აქ „საუცხოვო მთის საძოვრებია... ამ სოფლებში 20.000 მეტი ცხვარი ეყოლებათ მეგრელები ძროხებს, ცხენებს და ცხვარს ბარიდან ლეჩხუმში მიერეკებიან. ასხის მთაზე მიუვალი ადგილებია, ამიტომ ქურდების შიში არ აქვთ (ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე1927: 24).

სამეგრელოში ტყე იქაურ მკვიდრთ ბევრ ადგილზე საერთო საკუთრებად მიაჩნიათ. აქ შემდეგი ჯიშის ძვირფასი ტყეებია: ბზა, რომელიც თურქებს გააქვთ საზღვარგარეთ, ურთხელი და ძელქვა. ამ უკანასკნელის ჯიშის ხე აქაურს ხეებს სხვა ყველასა ჯობია თავის ღირსებით, მაგრამ ეხლა ცოტა-ლა დარჩა. აგრეთვე, სამეგრელოში მიუვალ ადგილებში, მთებზე ხარობს ნაძვი, სოჭი და ფიჭვი. ბოროზდინის ცნობით, სოფელ

კინჩხის მცხოვრებნი ჭრიან და ასაღებენ მას. ამ ხეებისგან ხდიან ყავარს, აკეთებენ ჯამ-ჭურჭელს და ხონის ბაზარზე ყიდიან. სამეგრელოში აგრეთვე განვითარებული იყო **მენავეობა და ჩალვადრობა**. საჭილაოს საზოგადოების სოფლები: კოდორი, სირია - ჩქონი, ჭალადიდი და რიონის სხვა სანაოსნო სოფლები მენავეობას მისდევენ. აქაურ მცხოვრებლებს ნავებით დააქვთ საქონელი დაბა ორპირსა (**იგულისხმება რიონის ორპირი ლ. გ.**) და ფოთს შუა (**ბოროზდინი, ერისთავი და მურიე 1927: 24-25**).

რუსი მოხელე დაწვრილებით აღწერს იმ საარსებო სივრცეს, რომელიც უკვე იმპერიის კუთვნილებაა. იგი ამ ზონის დაზვერვითი გამოწვევას უკეთებს ბატონყმურ რეფორმამდელ რუსეთს. აქედან გამომდინარე, მის აღწერები სარეკომენდაციო შინაარსით მიმართული იყო იქითკენ, რომ **1. დამპყრობელს სამეგრელოს ბუნებრივი რესურსები დროზე გაეხადა ეკონომიკური შემოსავლის წყაროდ; 2. ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების შანსი თვითონ აეღო ხელში; 3. სამეგრელო თვით რუსეთის ინიციატივით და წახალისებით ჩაბმულიყო მსოფლიო ვაჭრობის საქონელბრუნვაში; 4. მეზობელი სახანოებიდან, კერძოდ, თურქეთიდან და სპარსეთიდან ჩამოსული ვაჭრებისა და მათ მიერ ჩამოტანილი საქონლის რაოდენობა უნდა შემცირებულიყო რუსეთის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე, საკუთარი საქონლის შემოტანის სასარგებლოდ.**

თუმცა იმასაც დავძეთ, რომ ამ დროისათვის დამპყრობელს, არანაირი საფუძველი არ ჰქონდა ბოროზდინის ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანისათვის, რადგან არამც თუ დაპყრობილი, არამედ საკუთარ ტერიტორიაზეც, „რუსეთის სამრეწველო ბურჟუაზიას თავისი საკუთარი ბაზრებიც კი არ ჰქონდა სავსებით ათვისებული“ (**ორჯონიკიძე სინ V 1970: 92**). ჯერ კიდევ XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან დასავლეთ საქართველოში არსებობდა მხოლოდ **საშინაო ბაზრობები**. მაგალითად, „სამეგრელოში სოფელ მურში (იმ პერიოდში **ლექხუმი ოდიშის შემადგენლობაში იყო – ლ. გ.**) იარმარკაზე (ბაზრობაზე **ლ.გ.**) თავს იყრიდნენ მეგრელები, სამეგრელოს ყველა კუთხიდან, იმერლები, ოსები და სვანები. მურში ვაჭრობდნენ აბრეშუმის, ბამბის და შალის ადგილობრივი ნაწარმით, სპილენძის, რკინის, თიხისა და ხის ჭურჭლით... ასევე ერთკვირიანი იარმარკა იმართებოდა სენაკში, სადაც მეგრელების გარდა სავაჭროდ მოდიოდნენ იმერლები, გურულები, აფხაზები და სვანები... მარანსა და ლაილაშში ყოველკვირეული ვაჭრობა წარმოებდა ადგილობრივი და უცხოური საქონლით“ (**ორჯონიკიძე სინ, V, 1970: 101; აქტები VIII, N101: 182-186**). მაგრამ ყოველივე ზემოთ თქმულს შეიძლება დაემატოს ის, რომ XIX ს-ის 30-იანი

წლებიდან სამეგრელოს საშინაო ვაჭრობა თანდათან ფართოვდებოდა. თუმცა მისი საქონელბრუნვა საკმაოდ უმნიშვნელო იყო. საინტერესოა ამ მიმართულებით თბილისის საქალაქო გუბერნატორის მიერ საშინაო საქმეთა მინისტრისადმი 1832 წელს გაგზავნილი წერილი, სადაც აღნიშნულია, რომ „საქართველოში არ არსებობს არც ხელისუფლების მიერ და არც ადათით დაწესებული იარმარკები“ (ორჯონიკიძე სინ V: 1970: 102). სხვადასხვა პროდუქტების დამზადება საბაზროდ და შინამრეწველური ნაწარმის გაყიდვა ადგილობრივ ბაზარზე პირდაპირ მიანიშნებს იმ რესურსებზე, რაც სამეგრელოს მოსახლეობას რუსეთისგან დამოუკიდებლად, ბუნებრივად გააჩნდა საშინაო ვაჭრობის განვითარების სასარგებლოდ. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მიუხედავად მეფის ხელისუფლების მკაცრი და ხელისშემშლელი პოლიტიკისა (შეღავათიანი ტრანზიტის გაუქმება), ჩვენთვის საკვლევ პერიოდში ნატურალური კარჩაკეტილი მეურნეობის რღვევა საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა და სხვადასხვა რეგიონებს შორის საშინაო ვაჭრობა მაინც ვითარდებოდა.

სამეგრელოს ასეთი საუცხოო საარსებო სივრცის და მისი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის მიზნით, იმპერია შეეცადა აღმოსავლეთ საქართველოში გატარებული ღონისძიებების მსგავსად, რეფორმები დასავლეთ საქართველოშიც გაეტარებინა. უკიდურესი ეკონომიური შეჭირვებულობა გულუბრყვილო გლეხობის (ადავილად სამართავი) და ამას დამატებული წვრილი აზნაურების არაპრივილეგირებული მდგომარეობა, ღარიბი მთავრები და თავადების არსებობა, რუსეთი იმპერიის წისქვილზე ასხამდა წყალს. სწორედ კოლონიის ამ სისუსტიდან – ფარული დინებებიდან წამოსულ საფრთხეების გათვალისწინებას შეეძლო დამპყრობელისათვის პოლიტიკური სარგებელი მოეტანა აქედან გამომდინარე, რუსეთის იმპერიას, რეფორმების შეთავაზების წყალობით, თავისუფლად, შეეძლო, ემართა თავის სასარგებლოდ ემართა აღნიშნული კლასები, მათი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შეთავაზებით და წინაპირობების აფიშირებით. მიმპერიას ზედაპირული ღონისძიებების გატარება მისთვის საიმედო სოციალური ბაზის შესაქმნელად, სამეგრელოში არ გასჭირვებია, რადგან მისი მთავარი დასაყრდენი იყო თვით მთავარი დადიანი, რომელიც ძალას არ იშურებდა იმისთვის, რომ რუსეთისათვის ერთგულება დაემტკიცებინა. პირველ რიგში, რუსეთში გატარებული კანონის მიხედვით ყმობისგან გაათავისუფლა სამღვდელოება, ხოლო 1832 წლის 24 აგვისტოს რუსეთის ხელისუფლებამ გაატარა

კანონი, რომლის ძალით ყმათა ფლობა მხოლოდ თავად-აზნაურების უპირატეს კომპეტენციად ითვლებოდა. დადიანმა 1841 წლის იანვარში სასწრაფოდ ძალაში შეიყვანა 1832 წლის 24 აგვისტოს აქტი. აიკრძალა აგრეთვე ერთი ყმის ორი მებატონის მფლობელობაში ყოფნა. მ. დუმბაძე აღნიშნავს, რომ „დავით დადიანმა „კანონიერი“ საბატონყმო სამართლის ჩარჩოებში მოაქცია ყმათა ფლობისა და ყიდვა-გაყიდვის წესები. შემოღებულ იქნა ასეთი აქტების დამოწმება-რეგისტრაცია სამაზრო მდივან-ბეგებთან და მთავრის კანცელარიაში“ (დუმბაძე 1957: 319).

ი. მეუნარგია გვაწვდის საინტერესო ცნობას სამეგრელოს უზენაესი სასამართლოს გადაწყვეტილების შესახებ, რომლის ძალით სამღვდელოება იღებდა თავისუფლებას, შემდეგ საფუძველზე

1. ყველა სამღვდელოს, შვილებთან ერთად, ეძლევა თავისუფლება 1841 წლიდან;

2. 1841 წლამდე დაბადებული მღვდლის შვილები 25 მანეთით შეძლებენ მებატონისგან გამოისყიდონ თავი და მიიღონ პირადი თავისუფლება და შევიდნენ სამღვდელოების წოდების რიგებში. ხოლო მღვდლის ის შვილები, რომლებიც 1840 წლამდე დაიბადნენ და არა აქვთ მღვდლის ხარისხი, დარჩებიან მებატონის მფლობელობაში. სასამართლოს გადაწყვეტილებას ხელს აწერდა დავით დადიანი

1843-1845 წლებში საქართველოში გატარდა საგადასახადო რეფორმა, რამაც ყველა ნატურალური პროდუქტის სახით არსებული გადასახადი შეცვალა ფულადი გადასახადით. ახალი საგადასახადო სისტემის უდიდეს ნაკლს წარმოადგენდა ის, რომ გადასახადების სიდიდის განსაზღვრა-დაწესებისას არსებითად არ ეწეოდა ანგარიში გამომღები წოდების ეკონომიკურ მდგომარეობას (ანთელავა სინ V, 1970: 153). ასეთ ვითარებაში მცირე შეძლების გლეხი უფრო მეტად იბეგრებოდა, ვიდრე მიწით და საწარმოო იარაღებით უხვად მომარაგებული, დიდი შეძლების მქონე გლეხი (იქვე: 153). რატომ უნდა, რეფორმამ მთლიანად დაამძიმა მატერიალური დოვლათის მწარმოებელი კლასის მდგომარეობა. მაგრამ საუკუნეების განმავლობაში ნატურით არსებული გადასახადის ფულადი გადასახადით შეცვლამ გლეხოზა აიძულა, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის ფერხულში ჩაბმულიყო და ამ გზით ემოვა სახაზინო ფული. სწორედ ეს იყო იმის საფუძველი, რომ სოფლის მოსახლეობა, გლეხოზის სახით, ფართო მასშტაბით ჩაბმულიყო სასაქონლო წარმოებასა და ვაჭრობა-კომერციაში. რა თქმა უნდა, ეს პროცესი ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის განვითარებული საზოგადოებით (ე.წ.

კაპიტალისტური ფორმაცია ლ.გ.) ჩანაცვლებას გამოიწვევდა და მთლიანობაში პროგრესული მოვლენა იქნებოდა. მაგრამ გარდამავალ პერიოდში, როცა გლეხი უარს ამბობდა გლეხური ცხოვრების მთავარ ნიშანზე, ათასი წლების განმავლობაში მიწაზე მიჯაჭვულობაზე და სრულიად ახალ საქმიანობას იწყებდა, ეს არ ყოფილა ადვილი. მითუმეტეს, გლეხოვამ ამ ვითარებას შეეჭიდა სრულიად გაუცნობიერებლად, აღნიშნულ სფეროში ყოველგვარი ცოდნისა და გამოცდილების გარეშე; რუს მოხელეთა თვითნებობისა და უმძიმესი სოციალური ჩაგვრის წნეხქვეშ დაბეჩავებული შეუდგა ახალი ცხოვრებისათვის ალღოს აღებას.

საქართველოსა და, კერძოდ, სამეგრელოში, მოწყობილი მოგზაურობები პირდაპირ და ცალსახად ასახავს რუსეთის იმ ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის მისწრაფებებს, რაც უშუალოდ სამხედრო-სტრატეგიულ მიზნებთან იყო დაკავშირებული. გამბას, აიხვალდის, ვაგნერისა და ჰაქსტაჰაუზენის, ბოროზდინის სამოგზაურო ჩანაწერები მეტყველებს, რომ ისინი ეწეოდნენ ინფორმაციის შეგროვებას საქართველოს ბუნებრივი რესურსების, სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ, რათა დროზე დაეუწყებინათ საკუთარი ხელისუფლება, თუ რამდენად ხელსაყრელი პირობები იყო შექმნილი სავაჭრო კაპიტალის ზრდის მისაღწევად, აღნიშნულ ტერიტორიაზე დამკვიდრების შემთხვევაში (ამ ტერიტორიაზე გაბატონება მსოფლიო მნიშვნელობის სამხედრო-სტრატეგიულ მაგისტრალის ფლობას ნიშნავდა). რა თქმა უნდა, დაინტერესებას ამ მიმართულებით არა მხოლოდ რუსეთი ამჟღავნებდა, არამედ, უფრო მეტად ის სახელმწიფოები, რომლებიც თავიანთი ინიციატივით აგზავნიდნენ წარმომადგენელს რუსეთთან, რათა ჯერ სწორედ მისგან მიეღოთ ნებართვა მისიის საქართველოში გასაგზავნად. ცხადია, ასე იმიტომ ხდებოდა, რომ აღნიშნული ტერიტორია დიდი ხანია რუსეთის კუთვნილება იყო. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ მოგზაურობის მისია ფარული იქნებოდა, რადგან მათი მთავარი მიზანი იყო პირველ რიგში საკუთარი სახელმწიფოების საკეთილდღეოდ მომხდარიყო მსოფლიო სავაჭრო და სტრატეგიული მაგისტრალის გამოყენება და გასაღების ბაზრებისა და ფასების გადანაწილების თავიანთ სასარგებლოდ დაბალანსება. რუსეთის ხელისუფლება დასტურს აძლევდა ამგვარ მისიებს, რადგან მოხერხებული „მოგზაურობი“, მათშორს მიმავალ განზრახვაზე ეჭვი რომ არ აეღოთ, ისე ოსტატურად უკეთებდნენ გამოწვევას რუსეთის ხელისუფლებას, რომ ინიციატორი ამ მოგზაურობის მოწყობისა თვით რუსეთი

გამოდიოდა. საფრანგეთი, გერმანია, ყველა უცხოელი, მათშორის რუსი ბოროზდინი, დაკავშირებული იყო რუსეთის სპეციალურ სამსახურებთან. ისინი ერთგულად ემსახურებოდნენ საკუთარ ქვეყანასაც და იმ სახელმწიფოსაც, რომელიც უფლებას აძლევდა, ემოგზაურათ მის კუთვნილ კოლონიაში. ესენი იყვნენ ე.წ. კონფიდენტები, რომლებიც მოპოვებულ ინფორმაციებს სპეციალური ანგარიშების სახით, წარუდგენდნენ საკუთარ და რუსეთის ხელისუფლებასაც.

ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რატომ იყო მნიშვნელოვანი სამეგრელოში სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის ასე დაწვრილებით შესწავლა? რატომ აგზავნიდა კოლონიაში რუს და უცხოელ მოგზაურებს მეფის ხელისუფლება? - ცხადია, რუსეთმა დაიპყრო საქართველო, მაგრამ ის პოლიტიკურად საბოლოოდ დაპყრობილად მანამ არ ჩაითვლებოდა, ვიდრე კოლონიის სოციალურ-ეკონომიკური მართვის სადავეები საბოლოოდ მის ხელში არ იქნებოდა მოქცეული. ამისთვის საჭირო იყო ქართული მიწის რუსული წესით ადმინისტრირება, მიღებული შემოსავლების რუსულ ხაზინაში გადარიცხვა, ანუ ადგილობრივი მოსახლეობისათვის იმ საარსებო ლუკმის წართმევა, რაც მათ მემკვიდრეობით კუთვნილებას წარმოადგენდა; აგრეთვე იმ სოციალური ბაზის გამოცვლა, რომელიც დაპყრობის საწყის პერიოდში სრულებით არ იყო სანდო, მაგრამ ახლო წარსულში მკაცრი კოლონიური პოლიტიკის წყალობით, რუსეთის მთავრობის განუსჯელი მოქმედებისგან განადგურებულნი, ბედს უნდა დამორჩილებოდნენ და რუსეთის იმპერიის ერთგული გამხდარიყვნენ. ცხადია, ეს პროცესი დროს, ენერგიას, ფრთხილ პოლიტიკას და, შესაბამისად, ტაქტიკურ მოქმედებას მოითხოვდა რუსეთის ბიუროკრატიული აპარატისგან. ამ ეტაპზე დამპყრობელი ნამდვილად არ იყო მზად რაიმე კოლონიური ხრიკით მოეხდინა ადგილობრივი მოსახლეობის გულის მოგება. კოლონიური ხედვებით დამძიმებული რუსეთი სამეგრელოს მოსახლეობაზე, დაბალი ფენების კეთილდღეობაზე საერთოდ არ ზრუნავდა. ასეთ დამორჩილებულ პირობებში მოსახლეობაში მუდმივად არსებობდა მოლოდინი, რომ რუსეთი ოდიშის სრულ პოლიტიკურ დაპყრობას მალე განახორციელებდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ფეოდალურ-ბატონყმურ რუსეთს ახალი განვითარებული საზოგადოებისათვის (ე.წ. კაპიტალისტური წყობილების) დამახასიათებელი ნიუანსები, აღმავალი ეკონომიკური განვითარების პროცესის სახით, თანდათანობით ითრევდა. ამ

შეუქცევადი პროცესის გავლენა საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კონტექსტში უნებლიედ, მცირე ცვლილებების შემოტანით, მაინც ხდებოდა. ასეთ ვითარებაში რუსეთი ცდილობდა დასაყრდენი სოციალური ბაზის შექმნას, რომელიც აუცილებლად რუსული იდეოლოგიის გამტარებელი, რუსეთის ინტერესების პატივისცემელი და მისი მიზნების განმახორციელებელი იქნებოდა. ჩინ - მედლების ბოძებით გულმოგებული მაღალი რანგის თავადები, წვრილმანი შეღავათებით პრივილეგირებული აზნაურები, დამპყრობელს სრულიად მინდობოდნენ. მეტროპოლიაც, თავისი მიზნების განხორციელების გზაზე, მის მიერ ხელშეწყობილ სოციალური ბაზის სრულ კონფორმიზს თავის სასარგებლოდ იყენებდა. ასევე ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ იმპერიაში ფეოდალური რღვევისა და ახალი წარმოებითი ურთიერთობის დამკვიდრების შეუქცევად პროცესს, ნებისთ თუ უნებლიედ, პოზიტიური გავლენა უნდა მოეხდინა კოლონიის ეკონომიკურ განვითარებაზეც. აქედან გამომდინარე მოვლენების განვითარების კანონზომიერება მოითხოვდა სამეგრელოშიც საფუძველი გამოსცლოდა ქართულ სათავადოთა სისტემას (რაც დამყარებული იყო მიწის მფლობელობაზე), ფეოდალურ წყობილებას და გზა დაეთმო ახალი სოციალურ-ეკონომიკური და მისი შესაბამისი წარმოებითი ურთიერთობისათვის. ასეთ ვითარებაში გრიგოლ დადიანმა რუსეთის იმპერიასთან გაფორმებული „სათხოვარი პუნქტების“ მიხედვით სამეგრელოს რესურსების, მრეწველობისა და ვაჭრობის განმკარგავი რუსეთის იმპერატორი გახადა. მაგალითად:

მუხლი 5. ოდიშის მთავარს აკისრებდა ვალდებულებას, საჭიროების შემთხვევაში საკუთარი წიაღისეული სიმდიდრის სარგებლობისა და მისი გამოყენების თაობაზე თხოვნით მიემართა რუსეთის იმპერატორისათვის.

მუხლი 6. ახალი ქალაქების მშენებლობის შემთხვევაში დადიანი იღებდა მისი შემოსავლის მხოლოდ ნაწილს.

მუხლი 9. ავალდებულებდა ოდიშის მოსახლეობას, რაც რუსს მოუწოდებოდა, ის მიეყიდა მისთვის „ზომიერ ფასებში“. ეს კი გულისხმობდა აღებ-მიცემობის პროცესის წარმართვას დამპყრობლის სასარგებლოდ.

მუხლი 10. თუ რუსეთი მომავალში თავად აღმოაჩენდა ოდიშის სამთავროში წიაღისეულ სიმდიდრეს, დადიანს ევალებოდა მხოლოდ მუშახელის გამოყვანა სამთო უწყების მიერ დაწესებული ხელფასით.

მუხლი 11. დადიანი უსასყიდლოდ გადასცემდა ცარიზმს გემთმშენებლობისათვის ხე-ტყის მასალას. „ზომიერი ფასი“ ნავარაუდები იყო მხოლოდ ტყის გაჩეხვა-გადაზიდვის პროცესის შეუფერხებლად წარმართვისათვის.

რუსეთი ოდიშის შავიზღვისპირა ზოლში თუ დაიწყებდა ნავსადგურების მშენებლობას, დადიანს არ ჰქონდა უფლება, მოეთხოვა რაიმე წილი შემოსავლიდან, რადგან მას მეზობლების ძალადობის შედეგად უკვე დაკარგული ჰქონდა ნავსადგურები. ამიტომ მას დაუტოვეს მცირედი უფლება შემოსავლის ერთიმეოთხუთმეტედი ნაწილის მიღებისა. ოღონდ ისიც იმპერატორის კეთილ ნებაზე იყო დამოკიდებული.

მუხლი 12. დადიანს ეკრძალებოდა ოდიშზე ტრანზიტით მიღებული ვაჭრობისგან ბაჟის აღება. ასეთი პრივილეგიებით სარგებლობა მხოლოდ რუსეთის უპირატეს უფლებას წარმოადგენდა.

ასეთი კოლონიური შინაარსით შედგენილი მუხლებით, სამეგრელოს ვაჭრობა-მრეწველობა, ზოგადად, მისი ეკონომიკის განვითარება, მთლიანად მეტროპოლიაზე დამოკიდებული ხდებოდა. ბუნებრივია ასეთ ვითარებაში როგორც იქნებოდა მეტროპოლიის (ფეოდალურ-ბატონყმური რუსეთი), დამოკიდებულება კოლონიისადმი, მისი ვაჭრობის, მრეწველობის, ეკონომიკის განვითარების ტემპი, დინამიკა, ზრდის ხარისხი და დონე, დაახლოებით ასეთი შეიძლება ყოფილიყო სამეგრელოს, როგორც კოლონიის, განვითარების პერსპექტივები.

ვაჭრობა-მრეწველობის ჩასახვის პროცესი სამეგრელოში, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიხედვით ასეთია: XIX საუკუნის I ნახევრისათვის ფეოდალურ-ბატონყმურ რუსეთში ვაჭრობისა და, შესაბამისად, მრეწველობის განვითარების სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა, მნიშვნელოვანი ცვლილებების გატარების აუცილებლობის წინაშე დადგა. ამ საკითხთან დაკავშირებით რუსეთის მისწრაფებას ცვლილებებისაკენ, **აკადემიკოს პაატა გუგუშვილი** შემდეგ ანალიზს აკეთებს: „რუსეთის ვაჭრული კაპიტალი ოცნებობდა ირანსა და ინდოეთს შორის სწორედ თემურ-ლენგისა და ნადირ-შაჰის ლაშქრობის გზებზე სავაჭრო ქარავანთა მიმოსვლა დაეწესებია...რითაც განავრცობდნენ და განამტკიცებდნენ აზიაში რუსეთის ვაჭრობას. ამგვარად, ამ მიმართულებით, ცარიზმის მთელი პოლიტიკისა და ომების ერთ-ერთი მთავარი მამოძრავებელი იყო ვაჭრობა“ (**გუგუშვილი I, 1949: 17**). ვეთანხმებით აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის მოსაზრებას იმის

თაობაზე, რომ იმპერია განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა შავი ზღვის სანაპიროზე ვაჭრობის განვითარებას და რომ 1800-1821წწ. ამიერკავკასიაში ვაჭრობის ისტორია ეს არის რუსეთის სავაჭრო კაპიტალის მიერ „დაზვერვის შემდგომი გაფართოებისა და უშუალოდ შემოჭრის პირველი ნაბიჯების ისტორია“ (იქვე: 89). დამპყრობელს ამოდრავებდა ბუნებრივი სიმდიდრის ათვისება დაპყრობილ კოლონიებში. იგი მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდა იმას, თუ სად და რა რაოდენობით შეძლებდა ინდიგოს, ბამბის, თამბაქოს, ბრინჯის, აბრეშუმის, მევენახეობა-მეღვინეობის, მეღორეობის, მეცხენეობისა და სხვა დარგების განვითარებას. რუსეთი ეძებდა მინერალურ სიმდიდრეს: ოქროს, ვერცხლს, სპილენძს, რკინას და სხვა საბადოებს. 1804 წელს პ. ციცინაოვი ასტრახანის პოლკის შეფს, გენერალ - მაიორ ზავალიშინს ატყობინებდა, რომ ახლად შეძენილ სამფლობელოში, სახელდობრ, იმერეთისა და სამეგრელოს მდინარეებში აუარებელი თევზია და სთხოვდა გამოეგზავნა მეთევზეობის სპეციალისტები, რომელთაც იჯარით შეიძლება მიეცეს ეს მეტად შემოსავლიანი საქმეო (აქტები II, N 819: 419; გუგუშვილი I, 1949: 97). მარტვილიდან თბილისში 1805 წელს გაგზავნილ წერილში ლიტვინოვი პ. ციცინაოვს მოახსენებდა, რომ რადგან ყირიმში შემის დიდი სიძვირეა, ამიტომ „ჩვენი სატრანსპორტო ხომალდები (სამეგრელოს სანაპიროებიდან) უკან ბრუნდებიან უტვირთოთ, მათ, შეეძლოთ... აქედან წაეღოთ შეშა, რაც ზღვის ნაპირას უნდა იქნას დამზადებული“ (აქტები II, N845: 431; გუგუშვილი I, 1949: 98).

აკადემიკოს პ. გუგუშვილის ნაშრომში მოტანილია ინფორმაცია იმაზეც, თუ როგორ არის დაინტერესებული ლიტვინოვი (იმერეთსა და სამეგრელოში საგანგებო დავალებათა მოხელე) სამეგრელოში დამზადებული აბრეშუმის რუსეთში გატანით. იგი მიუთითებს აბრეშუმით ნაქსოვი ხალათების რუსეთში გატანის სარფიანობაზე. „ადგილობრივი საჭირო აბრეშუმისაგან აქვე აკეთებენ უხეშ ნაქსოვს (დარაიას), რასაც მცხოვრებნი ხალათებად იცვამენო“ (აქტები II, N 890: 448; გუგუშვილი I, 1949: 98).

საინტერესოა აგრეთვე ფეოდალური ვაჭრების მეთაურის, ქალაქისთავის – ს. ბრონვესკის მოსაზრება, რომელიც თავის დამსახურებად თვლიდა, გაეგზავნათ საქონელი სამეგრელოსა და აფხაზეთში და მას განზრახული აქვს სამეგრელოს სავაჭრო კომპანიის (ანუ „ფაზისის კომპანიის“) მთავარი კანტორა იყოს ქალაქ ფეოდალში, ხოლო განყოფილებები – სოხუმს, ფოთს, ქუთაისსა და თბილისში. კომპანიის

აქციონერული კაპიტალი ნავარაუდები იყო 125. 000 მანეთის რაოდენობით. ამ კომპანიის უშუალო და უპირველესი მიზანი იქნებოდა რუსული საქონლის ფართო მასშტაბით შემოტანა საქართველოსა და შემდეგ ირან-თურქეთშიც. „ამ ქვეყნებში რუსული საქონლისათვის ბაზრის შექმნის მიხედვით“ (აქტები N540-N541: 403; გუგუშვილი I, 1949: 100). თუმცა უნდა აღინიშნოს ის, რომ ყოველ ასეთ ინიციატივას ამ ეტაპზე განხორციელება არ ეწერა.

ოდისის სამთავროში ვაჭრობის განვითარებაზე მთავარი მზრუნველი იყო დავით დადიანი. როგორც იონა მეუნარგია გვაუწყებს, დავითის დროს „თავი ვაჭრები იყვნენ: ცხაკუნია და აბრამა მიხაილაშვილები, დათაია და ერისთო ჭედიები, გიგო ჯანუაშვილი, ოსმან შერ-ოღლი, ხუმუტ საინ-ოღლი“ (მეუნარგია 1939 : 148). სამეგრელოს ამ დროს გაცხოველებული ვაჭრობა ჰქონდა თათრებთან. სტამბოლში აგზავნიდნენ აბრეშუმს, სელს, თაფლს, თაფლის სანთელს და ტყავს. სავაჭრო ადგილებს წარმოადგენდა ზუგდიდი, სენაკი, სუჯუნა, ლაილაში, ანაკლია და ყულევი (იქვე: 148). იარმარკები, ანუ ბაზრობები იმართებოდა სენაკში – ფერისცვალების კვირაში, ცაგერში – ენკენობას, ჯვარში – 10 გიორგობისათვის, ხობში – 15 მარიამობისთვის, მურში – 13 სექტემბრიდან და გრძელდებოდა ერთი კვირის განმავლობაში, სადაც სავაჭროდ მოდიოდნენ იმერლები, სვანები, ოსები და მეგრელები. ვაჭრობის საგანს უმთავრესად ცხენი წარმოადგენდა (გუგუშვილი 1949: 225).

დავითი ვაჭრობის განვითარებაზე რომ ზრუნავდა, ეს იქიდან ჩანს, რომ პირველი მეგრელი ვაჭარი, ონტოფოელი დავით ჭედია (1821-1901 წწ.) მან დააჯილდოვა აზნაურობის წოდებით, ხოლო 1852 წელს, სათანადო ნდობით აღჭურვილი რუსეთის მეფის მთავრობის მიერ, გაიგზავნა სტამბოლში, სამეგრელოს სავაჭრო წარმომადგენლად (მეუნარგია 1939: 149). აღსანიშნავია, რომ დავით დადიანის სავაჭრო შემოსავალი საკმაოდ დიდი იყო. მაგალითად, „გიგო გობეჩიას ებარა სენაკის კაპიტალი. ამას წლის თავზე შემოუვიდოდა 5-6 ათასი მანათი“ (იქვე: 150). დ.დადიანი მფარველობდა დაზარალებულ ვაჭრებსაც. ერთხელ ვიღაც გაკოტრებულ ვაჭარს ხელის გამართვის მიზნით წვეულება გაუმართა და ყველა აიძულა, შესაწირავი მიეცათ მისთვის. როცა მდივანბეგმა ვახტანგ ჩიქოვანმა უარი განაცხადა შეწირულობის გაღებაზე, მას მდივანბეგობა ჩამოართვეს და სოფელში გაუშვა. 1848 წელს მთავარს მოუწვევია ზუგდიდში გრაფი რაზმორდუკი, ეროვნებით ფრანგი (იქვე: 152). მას საფრანგეთიდან

მოუყვანია აბრეშუმის წარმოებაში დახელოვნებული ქალები. ამ დროისათვის ზუგდიდში ააგეს ქარხანა, სადაც 1852 წლისათვის 15 მეგრელი ქალი მუშაობდა. ქარხანამ 1851 წელს დაამუშავა 13 ფუთი ძაფი, რაც გაიყიდა ლიონში, ფუთი 250 მანეთად. 1852 წელს ქარხანამ დაახვია 30 ფუთი ძაფი. მეაბრეშუმეობის განვითარების ფაქტთან დაკავშირებით კ. ბოროზდინი აღნიშნავს, რომ 20 წლის წინათ (რაზმორდუკის მოსვლამდე) სამეგრელოში ყოველგან ადგილობრივი აბრეშუმის ჭია იყო, მაგრამ მეგრული თესლი ახლა თითქმის ყველგან განდევნა პიემონტის თესლმა. აღსანიშნავია აგრეთვე **ბოროზდინის ინფორმაცია**, რომლის მიხედვით ნათლად ჩანს, თუ როგორ უწყობდა ხელს მთავარი ახალი წარმოების დანერგვას და გაფართოებას სამეგრელოში, რადგან **გრაფ რაზმორდუკს** ხარჯებისა რომ არ შეშინებოდა, თავის ძმას, კონსტანტინეს ურჩია, რომ ნახევარი ხარჯი თვითონ გაეწია. „პირველ ხანად ორმავე ოთხ-ოთხი ათასი მანეთი გაიღო საქმის დასაწყებად, ხოლო ის მიწა, რომელზედაც ქარხანა დააარსეს, გრაფ როზმურდუკს ათის წლით უსასყიდლოდ დაუთმეს. მთავარსაც და დედოფალსაც დიდი შრომა დასჭირდათ, რომ ზუგდიდისა და მახლობელ სოფლების ქალიშვილები დაეყოლიებინათ, ქარხანაში შესულიყვნენ და აბრეშუმის ამოღება ესწავლათ გრაფ როზმურდუკის მიერ სამხრეთ საფრანგეთიდან მოყვანილ ორ ფრანგის ქალისგან“ (**ბოროზდინი... 1927: 19**). ქარხნის დამაარსებლებმა იმდენი იმეცადინეს, რომ ქარხანაში ქალების მუშაობა იყო მიჩნეული სირცხვილად. „ამ გვარად კავკასიაში დააარსეს პირველი ქარხანა, სადაც მარტო ქალები მუშაობდნენ“ (**იქვე: 20**). აღსანიშნავია ის, რომ სამეგრელოში თხუთმეტი ათასი კომლი მაინც მისდევდა მეაბრეშუმეობას; თითო კომლი მინიმუმ თითო ფუთ აბრეშუმს იწევდა, ხოლო ყოველი ფუთი ოთხ თუმნად იყიდებოდა. ყოველწლიურად შემოსავალი ექვსი ათას მანეთს უდრიდა. ამ აბრეშუმის ორი მესამედი გადიოდა ეგვიპტესა და ალჟირში. დავით დადიანი შეეცადა არყის სახდელი ქარხნებიც აეშენებინა, მაგრამ ზუგდიდსა და სალხინოში მის მიერ აგებულ ამ ქარხნებს დიდხანს არ უარსებიათ (**მეუნარგია 193 : 152**).

XIX ს-ის I ნახევარში მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში განხორციელებულ კოლონიურ პოლიტიკაზე მსჯელობს **პროფ. მამია დუმბაძე**: „რუსიფიკაციისა და ადგილობრივი საიმედო დასაყრდენის შექმნის პოლიტიკა საქართველოში სხვადასხვა სახით ვლინდებოდა. ერთ-ერთი სახე იყო სანდო ელემენტების ჩამოსახლება და მათი ყოველმხრივ უზრუნველყოფა“ (**დუმბაძე 1957: 260**).

1837 წლიდან საქართველოში იწყება რუსული სამხედრო კოლონიების და რუსული სოფლების წარმოქმნა თბილისის ახლოს, წალკაში, თეთიწყაროში, წითელწყაროში, გომბორში, მანგლისში, კოჯორსა და სხვაგან. ამასთანავე, მეფის მთავრობა ზრუნავდა იმპერიის ქრისტიანული ეკლესიის მიერ დევნილ „მწვალებელთა“ ანუ სექტანტთა – დუხობორების, მალაკნების, სკოპცების და სხვათა, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში დასასახლებლად. 1845 წლისათვის მათი რაოდენობა 10 000 სულით განისაზღვრებოდა (**დუმბაძე 1957: 260; შდრ. გუგუშვილი I, 1949: 630**).

მკვლევარი **ლ. მამაცაშვილი**, ანალიზებს რა ინგლისელი მოგზაურის – **ედმუნდ სპენსერის** ცნობებს საქართველოს შესახებ, აღნიშნავს, რომ ახალშენები ძირითადად ოჯახმოკიდებული რუსი ჯარისკაცებისაგან შედგებოდა. მეფის მთავრობა მათ უზრუნველყოფდა მიწის ნაკვეთებით და სამუშაო იარაღებით. 1837 წლისათვის, ე. ი. სპენსერის საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მოგზაურობის დროისათვის, აქ უკვე 10 სამხედრო კოლონია არსებობდა. აღსანიშნავია ერმოლოვის განსაკუთრებული დამსახურება ამ მიმართულებით. რუსეთის განუყოფელ ნაწილად საქართველოს გადაქცევა ძირითადად რუსული მოსახლეობის ხარჯზე ხდებოდა. ერმოლოვის მთავარმართებლობის პერიოდში რუსული ახალშენები შეიქმნა გორში, მანგლისში, თეთრიწყაროში, გომბორში, მუხრანსა და სხვაგან. ამავე პერიოდს უკავშირდება ვიურტემბერგიდან გერმანელი კოლონისტების 500-მდე ოჯახის გადმოსახლება. „ამ დროსვე დაიწყო რუსი სექტანტების გადმოსახლება რუსეთიდან კავკასიაში. ციმბირის ნაცვლად მეფის მთავრობამ ისინი კავკასიაში დაასახლა. ამით რუსეთის ხელისუფლებამ ორი კურდღლის დაჭერა სცადა ერთდროულად; თავიდან აიცილა ორთოდოქსალურ ქრისტიანობაზე სექტანტთა მავნე გავლენა და მიზნად დაისახა კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსება“ (**კოხისა და სპენსერის ცნობები... 1981: 43; მსჯელობისათვის იხ. ანთელავა სინ, V, 1970: 122**).

რუსეთის მიერ საქართველოს კოლონიზაციის პროცესს ფ. ლომაშვილი ორ ძირითად ეტაპად ყოფს: პირველი მოიცავს XIX ს-ის 30-იან წლებამდე, ხოლო მეორე-ამის შემდგომ პერიოდს. **ნიკოლოზ I ჯერ კიდევ 1826 წელს თავის ჩანაწერებში – „ფიქრები საქართველოზე“**, აღნიშნავდა, რომ ამიერკავკასიაში საბოლოო კოლონიზაციის მისაღწევად საჭირო იყო საქართველოში სამხედრო დასახლებების მოწყობა გადამდგარი ოფიცრებისა და ჯარისკაცებისაგან. „ამით ცარიზმი

საქართველოში ერთდროულად ორ საქმეს აკეთებდა, ერთი მხრივ, ის საქართველოსა და ამიერკავკასიის დაპყრობისათვის ომებში დამსახურებულ ოფიცრებსა და ჯარისკაცებს აჯილდოებდა, ხოლო მეორე მხრივ, ამ დაპყრობილ მიწაზე მათი დასახლებით თავის ერთგულ დასაყრდენ ძალას ქმნიდა“ (ლომაშვილი 1992: 64-65). დუხოვორების, მალაკნებისა და სხვა ჯურის „რასკოლნიკების“ გადმოსახლებითაც, – დასძენს ფ. ლომაშვილი, – ცარიზმი ორ საქმეს აკეთებდა: თავიდან იშორებდა სექტანტებს და დაპყრობილ ქვეყანაში თავის სოციალურ დასაყრდენსაც იფართოებდა. XIX ს-ის 50-იანი წლების შუა ხანებისათვის საქართველოში უკვე 21 რუსული სოფელი არსებობდა, 1133 კომლით და ორივე სქესის დაახლოებით 6 ათასი მცხოვრებით (იქვე: 65).

ჩამოსახლებული კოლონისტები საქართველოს ტერიტორიაზე ფლობდნენ საკმაოდ მოზრდილ მიწის ნაკვეთებს, რაც, ბუნებრივია, ადგილობრივი გლეხების ინტერესების საზიანოდ ხორციელდებოდა. „მართალია, იმ მიწებს, რომლებსაც გადმოსახლებულებს ურიგებდნენ, „თავისუფალი“ მიწები ეწოდებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ იყო. თავისუფალი იყო მიწა იმ გაგებით, რომ იგი მაშინ არავის ეჭირა, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ის ზედმეტი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, რომელიც მწვავედ განიცდიდა მცირემიწიანობას“ (ანთელავა სინ, V, 1970: 123).

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ საქართველოში ქრისტიანული სექტების ჩამოსახლება განპირობებული იყო რუსეთის ხელისუფლების მიერ რუსულ ეკლესიებში გავრცელებული სექტების წინააღმდეგ გატარებული ქმედითი ღონისძიებებით. სახელმწიფო სექტებს აღიქვამდა საზოგადოებრივი პროტესტის რელიგიურ ფორმად და აფასებდა როგორც პოლიტიკურად და სოციალურად საშიშ მოვლენას. საშიშროების ხარისხის მიხედვით რუსეთში არსებული და 3 ჯგუფად დაყოფილი სექტებიდან ყველაზე სახიფათოდ აღიარებული იყვნენ დუხოვორები, ხლისტები, მოლოკნები და სხვ., რომლებიც არ სცნობდნენ სახელმწიფოს, მეფისათვის ლოცვას, ქორწინებას... ხელისუფლება არბევდა სექტანტური და რასკოლნიკური თემების სასულიერო ცენტრებს, უკრძალავდა ახალი სამლოცველო სახლების მშენებლობას და ძველის შეკეთებას, რიტუალების შესრულებისას ზარების დარეკვას, სამრეკლოებიდან უხსნიდნენ ჯვრებს და ა. შ. (ბენდიანიშვილი... 2008: 50-51).

აკადემიკოს ი. ანთელავას შეფასებით, „რასკოლნიკების“ საქართველოში ყოფნა სახიფათოდ არ მიიჩნეოდა, „რადგან სექტანტების ზნე-ჩვეულებანი მკვეთრად

განსხვავდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებებისაგან და რაკი მათ არც კავკასიელ ხალხთა ენები იცოდნენ, უზენაესი ხელისუფლება დარწმუნებული იყო, რომ ისინი ვერც კონტაქტს დაამყარებდნენ აბორიგენებთან და ვერც რაიმე მავნე გავლენას მოახდენდნენ მათზე“ (ანთელავა სინ, V, 1970: 123, და იქვე მითითებული ლიტ-რა: გუგუშვილი I, 1949: 630).

XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან რუსეთის სამხრეთი და ცენტრალური რეგიონებიდან იმპერიის განაპირა მხარეებში გადასახლების პროცესს განსაკუთრებით ხელი შეუწყო 1835 წლის 27 მაისის ბრძანებულებამ, რომლის თანახმად განსაკუთრებით მავნე სექტებს ნება ეძლეოდათ, ჩაწერილიყვნენ ამიერკავკასიის მხარის საქალაქო საზოგადოებაში (როგავა 2002: 279; ბენდიანიშვილი, დაუშვილი...2008: 51)

სექტანტების ჯგუფიდან პირველნი, რომლებიც სამეგრელოს ტერიტორიაზე დასახლდნენ, იყვნენ სკოპცები. მათი დასახლება იყო რედუტ-კალეში (თანამედროვე ყულევი ხობის მუნიციპალიტეტში). სკოპცები (საჭურისები) ჩამოასახლეს აგრეთვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე, სოხუმში (სონლულაშვილი I, 2007: 230; ჭანჭალეიშვილი „კლიო“, #13, 2001).

გერმანელი მოგზაური მორიც ვაგნერი ასახელებს ევნუხების (იგივე სკოპცების) რუსულ კოლონიას მარანში (სოფელი ახლანდ. აბაშის მუნიციპალიტეტში ლ.გ). მოგზაურის თქმით, რუსეთში არის სტაროვერცის, ე. ი. ძველმორწმუნეთა სექტა, რომლის მიმდევრებიც ბიბლიის ერთი ადგილის მცდარად გაგების გამო გარკვეულ ასაკში დასაჭურისებული ადამიანები არიან. ეს იშვიათი ფანატიკოსები, რომლებიც სხეულის დამახინჯებით ზეცაში ღირსეული ადგილის დამკვიდრებას იმედოვნებენ, ცხოვრობენ რუსეთის ბევრ ქალაქში – მოსკოვში, პეტერბურგში, რიგასა და სხვაგან. რუსეთის მთავრობა მისთვის ჩვეული სიმკაცრით შეეცადა ფანატიკოსთა სექტის დათრგუნვას, მაგრამ მათ წინააღმდეგ გარკვეულ წარმატებებს რომ ვერ მიაღწია, დასჯის მიზნით ნაცრისფერ მუნდირებში გამოწყობილი მრავალი საჭურისი კავკასიაში გადაასახლეს. საჭურისთა სამხედრო კოლონიები შეიქმნა მარანთან „მე საკმაო რაოდენობით ვიხილე ეს ხალხი, – დასძენს ვაგნერი, – რომლებიც ერთი გერმანელი ექიმის მტკიცებით, სხვა ინდივიდებთან შედარებით უფრო მეტად დაავადებულნი ენდემური ავადმყოფობებით და წვანან ქუთაისის სამხედრო ჰოსპიტალში. მკრთალი მიწისფერი, სიგამხდრე და საზიზღარი ქალური გამომეტყველება უწვერო ქოსა სახეებისა ამ საჭურისებს სხვა რუსი

ჯარისკაცებისგან ერთი შეხედვით გამოგარჩევინებს. რა სევდიანი კონტრასტია – საჭურისი რუსი ფანატიკოსების საზიზღარი ნაკვთები მშვენიერი იმერელი მამაკაცების გვერდით! თავისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვა პირველ ყოვლისა იმერელ დიდებულებს უნდა აწამებდეს (იგულისხმება აწუხებდეს ლ.გ.), რადგან ჩრდილოელი დამპყრობლები გარეგნულადაც და ბუნებრივი ნიჭიერებითაც ბევრად ჩამორჩებიან მათ“ (ვაგნერი 2002: 116).

პირველი რუსი რასკოლნიკები, რომლებიც საქართველოში გაჩნდნენ, სკოპცები (საჭურისები) იყვნენ. 1822 წლიდან სკოპცებს უმთავრესად რედუტ-კალესა და სოხუმში ასახლებდნენ და 1825 წლიდან მათ აგზავნიდნენ მდინარე რიონზე მდებარე სოფელ მარანში დასასახლებლად, – აღნიშნავს პროფესორი **კოტე ანთაძე**. „მალე მდინარე რიონზე თავი მოუყარეს 0,3 ათასამდე კაცს. სკოპცების ერთი ჯგუფი მერმე დასახლდა სოფელ კოდორში. სკოპცებს დაევალა სამხედრო ტვირთისა და ამუნიციის ტრანსპორტირება ყულევიდან (რედუტ-კალედან) რიონით – მარნამდე“ (**გუგუშვილი I: 1949: 625-626. კ. ანთაძე საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში, 1973: 129**).

სამეგრელოში რუსული დასახლების არსებობაზე ცნობები დაცულია გამოჩენილი ფრანგი მწერლის – **ალექსანდრე დიუმა-მამის (1803-1870 წწ.)** სამოგზაურო შთაბეჭდილებათა წიგნში, კავკასიის შესახებ. მოგზაურის თქმით, ცხენისწყლის ნაპირას მდებარეობს დასახლება ახალი მარანი. აქ კოლონიის უფროსი იყო თავადი გიგიძე. დიუმას ცნობით, „ამ კოლონიას შეადგენდნენ საჭურისები. ისინი ატარებენ ნავებს რიონზე ზამთრის განმავლობაში, როცა წყალი შრება და პატარა გემი ველარ მოძრაობს“ (**დიუმა 1970: 427-428**).

რუსული დასახლებების დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოცენების საკითხს ვრცლად განიხილავს პროფესორი **ლ. თოგოშვილი**. მკვლევრის აზრით, ამიერკავკასიის რეგიონებს შორის რუსულ კოლონიზაციას მასობრივი ხასიათი არ ჰქონია დასავლეთ საქართველოში, რაც ძირითადად რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებით, კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებისათვის ვარგისი მიწების სიმცირით იყო განპირობებული. მაგრამ, ამის მიუხედავად, აღნიშნული რეგიონი მაინც ვერ დარჩებოდა რუსეთის ხელისუფლების საკოლონიზაციო პოლიტიკის ყურადღების მიღმა. რუსული დასახლებები ამ რეგიონში გვიან აღმოცენდა და შედარებით ცოტა იყო. **პირველი რუსული დასახლების გაჩენა მდ. ენგურზე**

დაკავშირებულია პავლე ციციანოვის მთავარმმართველობის ხანასთან (1803-1806 წწ.). ამ პერიოდში ჩამოასახლეს შავიზღვისპირელი დონელი კაზაკები. მანვე ჩები სექტანტები იმერეთში ჩაასახლა. რუსი მოსახლეების – რასკოლნიკებისა და რუსული წარმოშობის სექტანტებით დასახლებული 2 სოფელი არსებობდა ქუთაისის გუბერნიაში, სამ სოფელში კი შერეული მოსახლეობა იყო (თოგოშვილი 2000: 58-59; მსჯელობისათვის იხ. Меликсет-Бек 1961: 6).

სამეგრელოს სამთავროს დიდი ზარალი მიაყენა ოსმალთა შემოსევამ (იგულისხმება ომერ-ფაშას შემოსევა – ლ.გ.). ამ მიზეზით ოდიშის მთავარმა სამთავროს გაუქმებამდე მოითხოვა თავის მიწებზე დუხობორების დასახლების უფლება (თოგოშვილი 2000: 61).

„კავკასიის კომიტეტი“ სამეგრელოში რუსების დასახლებას ძალზე სასარგებლოდ თვლიდა. ამიტომ მეფისნაცვალმა ვორონცოვმა ნიკოლოზ I-ს სთხოვა, ნება დაერთო დუხობორების კერძო მფლობელთა მიწებზე დასახლებისა, შემდეგი პირობებით: 1) თუკი დაცული იქნებოდა მათი ქონება და უფლებები; 2. თუკი უზრუნველყოფილი იქნებოდა ბეგარა-გადასახადები; 3. თუკი განისაზღვრებოდა მათი ვალდებულებანი მიწის მფლობელისა და ადგილობრივი ადმინისტრაციის მიმართ (სცსსა, ფონდი 40, საქმე 857, ფურცელი 1-3; თოგოშვილი 2000: 62).

კავკასიის კომიტეტის პირობები რასკოლნიკების სამეგრელოს ტერიტორიაზე დასახლებასთან დაკავშირებით შემდეგი სახისა იყო: 1. მემამულეთა მიწებზე დასახლებული სექტანტები უნდა დათანხმებოდნენ მემამულეთა მიერ შეთავაზებულ შემდეგ პირობებს: ა). მოახალშენებს გამოეყოფოდათ მიწები ზუგდიდის მახლობლად, სახლ-კარის ასაშენებლად, საბოსტნედ, სავენახედ, საბაღედ, პურეულის მოსაყვანად, სათიბ-საძოვრები პირუტყვის შესანახად, მაგრამ არა უმეტეს 10 დესეტინისა, სარევიზიო სულზე. მათვე გამოეყოფოდათ საჭირო რაოდენობის სამშენებლო და სათბობი ხე-ტყე უფასოდ; ბ). თითოეულ ოჯახს საჩუქრად საკუთრებაში მიეცემოდა ორ-ორი ძროხა, ორ-ორი ღორი და უღელი ხარი; გ). დუხობორები პირველ წელს თავისუფლდებოდნენ შრომითი ბეგარისაგან, ხოლო მეორე წლიდან კვირაში ერთი კაცი კომლზე უნდა გამოეყვანათ სამუშაოდ. სამეგრელოს მმართველი 2-4 წლის მანძილზე სურსათით უზრუნველყოფდა დუხობორთა საზოგადოებას, ხოლო სამი წლის შემდეგ დუხობორები ვალდებულნი იყვნენ მათ მიერ დაკავებული და დამუშავებული მიწებიდან მიღებული პროდუქციის ნახევარი მფლობელისათვის მიეცათ; 2. რასკოლნიკებს ევალებოდათ, რომ

ხაზინისათვის გადაეხადათ გადასახადები, ადგილობრივი სახელმწიფო გლეხების გადასახადების თანაბრად. სახაზინო მიწებზე მოსახლენი გადაიხდიდნენ 3-დან 5 მანეთამდე, ხოლო მემამულის ან საეკლესიო მიწებზე მოსახლენი – 1-2 მანეთს კომლზე; 3. ჩამოსახლებულნი სავსებით შეინარჩუნებდნენ პირად უფლებებს; 4. დადიანს შეეძლო შეემუშავებინა ასეთი პროექტი ურთიერთვალდებულებების ჩვენებით; 5. ორივე მხარე ვალდებული იყო, რომ ზუსტად შეესრულებინა შეთანხმების პირობები; 6. სექტანტებს ნება ეძლეოდათ, ჰქონოდათ საკუთარი სასოფლო მმართველობა, გამგეობა და სასამართლო. დადიანს უფლება ჰქონდა, რომ თვალი ედევნებინა გადასახლებულთა საქმეებისათვის სამართლის სწორი წარმოების მიმართულებით და ა. შ. (Акты X : 7 -121-122; Меликсет-Бек 1961: 128-130; თოგოშვილი 2000: 61-64).

ამრიგად, მისაღებია ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული თვალსაზრისი იმასთან დაკავშირებით, რომ რუსეთის ცალკეული რეგიონებიდან სხვადასხვა სექტანტური ჯგუფების ჩამოსახლებით რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა რამდენიმე ამოცანის ერთდროულად გადაწყვეტას; კერძოდ, ხელისუფლების ოპოზიციად მიჩნეულ სექტანტურ დაჯგუფებებს შიდა რაიონებიდან იშორებდა და ამ ღონისძიებით რუსული ეკლესია ცდილობდა შიდა წინააღმდეგობრივი ძალების საგრძნობ შესუსტებას. ამასთანავე, ამიერკავკასიის მხარის ასათვისებლად ქმნიდა თავის დასაყრდენ კოლონიურ სოციუმს; სექტანტების ამიერკავკასიაში მიგრაციითა და დამკვიდრებით იცვლებოდა დემოგრაფიული ბალანსი რუსული ელემენტის სასარგებლოდ. და ბოლოს, საქართველოს საზღვრისპირა რეგიონში ჩასახლებულ სექტანტებს იმპერია ანტითურქულ ძალადაც აღიქვამდა (ბენდიანიშვილი... ავტორთა კოლექტივი 2008: 51-52).

რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა და გეგმები ადგილობრივ დემოგრაფიაში გარკვეული ცვლილებების შეტანას ითვალისწინებდა რუს სამხედროთა დასახლებებით, ე. წ. „ვოენნი გოროდოკებით“, რაც, ფაქტობრივად, XX ს-ის ბოლომდე შემორჩა. გერმანელი მოგზაური აუგუსტ ჰაქსტჰაუზენი თავის მოგზაურობაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აღწერს, რომ დაოჯახებული სამხედროები იშვიათად ბრუნდებიან სამშობლოში: ისინი მეტწილად აქვე სახლდებიან პოლკის კოლონიაში. მათ უფლება აქვთ ჩამოიყვანონ და-ძმაც (ჰაქსტჰაუზენი 2011: 101-102).

სამეგრელოს კერძო მფლობელობის მიწების დასახლებასთან დაკავშირებული პროექტი მოწონებულ იქნა, მაგრამ არ განხორციელებულა (თოგოშვილი 2000: 64).

მეტად საინტერესოა დოკუმენტი VI 58, 667-672, რომელიც კავკასიის არმიის კანცელარიაში შეიქმნა 1864 წელს. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მოსაზღვრე ოლქები – სამეგრელო, იმერეთი გურია... ჩვენ მოგვცემს მამაც და მოხერხებულ მატროსებს, აღნიშნულია დოკუმენტში: ამნაირი ხალხით ღატაკია რუსეთი, ხოლო მსგავსი ხალხის გარეშე ვერ შევძლებთ შავი ზღვის ფლოტის ჩამოყალიბებას. გურიის, სამეგრელოს, იმერეთის რუსულ პროვინციად გადაქცევა ნამდვილად ღირს იმად, რომ ამაზე თავი გამოვიდოთ. თავგამოდებისა და მათზე ზრუნვის მისიის აღსასრულებლად საგლებო რეფორმის მზადება და გატარება უეჭველად დაგვეხმარება. არავითარ შემთხვევაში ხელი არ უნდა შევუწყოთ ადგილობრივი ელემენტების დაწინაურებას. პირიქით, ყველა ძალა და ღონე იქითკენ უნდა მივმართოთ, რომ ეს ოლქები მთლიანად გავარუსოთ. მიზნების მისაღწევად განსაკუთრებული ყურადღება გამოვიჩინოთ ფოთის მიმართ. ფოთი რუსული საპორტო ქალაქი უნდა გახდეს.

ეს დოკუმენტი, სხვა დანარჩენ ქმედებებთან ერთად, ნიღაბს ხდის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ყველაზე სასტიკ ჩანაფიქრს. იმპერია ყველა ხერხს იყენებდა მიეღწია ერის გარუსებისათვის. რუსეთის იმპერიული ზრახვების განხორციელებას სოციალურ-ეკონომიკური ექსპანსიის პირობებში წინ მრავალი წინააღმდეგობა შეიძლებოდა დახვედროდა. მათ შორის უპირველესი დამპყრობლებისადმი ადგილობრივი მოსახლეობის სიმუღვილი იყო. რუსეთის მთავრობა ხედავდა, რომ იმპერიის ავტორიტეტის მერყეობა განსაკუთრებით იგრძნობოდა ძალით დაპყრობილ გურია-სამეგრელოსა და იმერეთის პროვინციებში. მათ თავისუფლებაზე გადამწყვეტი იერიშის მიტანას შეეძლო ადგილობრივი მოსახლეობის მღელვარება და იმპერიის წინააღმდეგ მიმართული აჯანყებების გამოწვევა, რაც კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული დამპყრობელს. ამიტომ იმპერია თავს იკავებდა რადიკალური ზომების მიღებისაგან. ქვეყნის სრული დამორჩილების მიზნით იარაღისა და უხეში ძალის გამოყენებას არ შეეძლო კავკასიის ხალხთა წინააღმდეგობის გატეხვა და ასეთი პოლიტიკის გატარება მხოლოდ ზიანის მომტანი თუ იქნებოდა. ამიტომ მეფის მთავრობამ ოდიშის სრულ დასაპყრობად და სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ჩანაფიქრის სისრულეში მოსაყვანად დამატებით მიიღო ზომები და ამ მიმართულებითაც პრაქტიკული

ნაბიჯების გადადგმა რუსული კოლონიების შექმნით და სამხედრო დასახლებათა დაარსებით დააგვირგვინა. კოლონიზაციის პროცესი განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან. ამ დროიდან მოყოლებული, სულ უფრო და უფრო გაისმოდა ხმები ამიერკავკასიასა და, კერძოდ, საქართველოში, რუსული კოლონიების, სამხედრო დასახლებათა შექმნის აუცილებლობის შესახებ (**ანთელავა სინ, V, 1970: 122**).

რუსეთი თავისი „**დერჟავული**“, **სამხედრო-კოლონიური პოლიტიკის ინტერესებიდან გამომდინარე**, ასევე აპირებდა სამეგრელოში დაესახლებინა 1828-1829 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის მსვლელობისას მის მიერ დროებით ოკუპირებული **აღმოსავლეთ თურქეთის სომხური მოსახლეობა**. „ომის მსვლელობისას სომხები აქტიურად ეხმარებოდნენ რუსეთის ჯარს საომარ ოპერაციებში, ამიტომ თურქების დაბრუნების შემთხვევაში შურისძიების ემინოდათ და რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე შემოსახლებას ითხოვდნენ“ (**ჯანიაშვილი 2015: 21**). ლ. ჯანიაშვილი აღნიშნავს: როცა საომარი მოქმედებები რუსეთსა და თურქეთს შორის მიმდინარეობდა, მესხეთის ადგილობრივმა მოსახლეობამ დაიწყო თურქეთში გადასახლება, იმის შიშით, რომ რუსები მათ გააქრიასტიანებდნენ და ამ მიზნით არ სურდათ ქრისტიანული რუსეთის ქვეშევრდომობა.

ქართველი მუსლიმი მესხების ასეთი გადაწყვეტილება პირდაპირ რუსეთის წისქვილზე ასხამდა წყალს, რადგან სწორედ ეს გამოთავისუფლებული ადგილები შეიძლებოდა გამოეყენებინა რუსეთის იმპერიას სომხების დასახლებლად. თავდაპირველად რუსეთის ხელისუფლებამ ჩაიფიქრა მათი დასახლება სამეგრელოსა და იმერეთში, მაგრამ სომხურ მოსახლეობას არ მოეწონა ეს გადაწყვეტილება, რადგან დასავლეთ საქართველოს ცივი და ნესტიანი ჰავა მშრალ კლიმატურ პირობებს შეგუებული სომხების ჯანმრთელობისთვის არახელსაყრელი იქნებოდა. მალე რუსეთის ხელისუფლების გადაწყვეტილება შეიცვალა **სომხეთის ბედზე მეტად მზრუნველი რუსეთის ჯარის სარდლის – პასკევიჩის წინადადებით**. „პასკევიჩის აზრით, სომეხი მოახალშენეები იმერეთისა და სამეგრელოს ნაცვლად, სამცხე-ჯავახეთში, თრიალეთსა და აღმოსავლეთ სომხეთში უნდა ჩაესახლებინათ, რადგან აქაური ბუნებრივ-გეოგრაფიული და სამეურნეო გარემო კარგად შეესაბამებოდა სომხების სამშობლოში არსებულ პირობებს“, – წერს პროფ. **ლავრენტი ჯანიაშვილი (ჯანიაშვილი იებ, XVII, 2015: 21)**.

სამეგრელოში სომხების დასახლების მცდელობის ისტორიისათვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტები (აქტები VII, 1878: 774). სამეგრელოს ნესტიანი, ციებ-ცხელებით აღსავსე კლიმატური პირობების შიშით, სომხებზე ზედმეტად მზრუნველი პასკევიჩის წყალობით, შემთხვევით გადაურჩა დასავლეთი საქართველო (იმერეთი და სამეგრელო) სომხებით დასახლების მორიგ საშიშროებას. რუსული ექსპანსიის სომხური ვარიანტის ნეგატიური შედეგები, საბედნიეროდ, შემთხვევით, მაგრამ მაინც აცილებული იქნა თავიდან.

როგორც ვხედავთ, XIX ს-ის I ნახევარში რუსული მმართველობა ყველა ღონეს მიმართავდა სამეგრელოში სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიულ ექსპანსიის განსახორციელებლად. ამ მიმართულებით იმპერიამ შეძლო 1. სოციალურ-ეკონომიკური ექსპანსიისათვის ყველა პოლიტიკური პირობის შექმნა (გააუქმდა დადიანთა ხელისუფლება და სამთავრობო დინასტია). საზოგადოების წიაღში ჩამოაყალიბა თავისი სოციალური დასაყრდენი პრივილეგირებული აზნაურების სახით. კიდევ უფრო სიღრმეში შეიყვანა გლეხთა დიფერენციაცია და ამით მათი ეკონომიური პირობების გაუარესება მოახდინა.

2. რუსეთის იმპერიამ აღადგინა საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზები, თურქეთის ტბად ქცეულ შავ ზღვაზე მონოპოლია დაამყარა და იგი თავის სანაოსნო სივრცედ გადააქცია.

3. სამთავროს ბუნებრივი რესურსები დროზე გაიხადა მხოლოდ თავისი ეკონომიკური შემოსავლის წყაროდ. ამ მიზნით შეისწავლა სამთავროს შემოსავლების ყველა არხი, ჩაატარა სამთავროს კამერალური აღწერა.

4. თვითმპყრობელობამ მხოლოდ თავისი ინიციატივით სამეგრელო მსოფლიო საქონელბრუნვაში ჩააბმა და მის მიერ შემუშავებული წესების შესაბამისად თავის ეკონომიკურ დანამატად აქცია., რადგან დაპყრობილ ტერიტორიაზე დამპყრობელი არ იჩენდა დაინტერესებას ცვლილებები მოეხდინა წარმოებითი ურთიერთობის განვითარების თვალსაზრისით. მას არ ჰქონდა რაიმე ინიციატივა თავის კოლონიაში ეკონომიკური წინსვლა-განვითარების მიზნით. პირიქით, კოლონიაში არსებულ ჩამორჩენილობას იყენებდა თავის სასარგებლოდ. მთელი XIX ს-ის I ნახევრის განმავლობაში არ ცდილობდა, თუნდაც თავის სასარგებლოდ, ეკონომიკური შემოსავლის წყაროდ გაეხადა ოდიში. ასეთ მიდგომას ჰქონდა ღრმა პოლიტიკური საფუძვლები.

მეტროპოლიას მიაჩნდა, რომ ვიდრე ოდიშში შემორჩენილი იყო ავტონომიური მმართველობის ელემენტები, მანამდე იმპერიის სასარგებლოდ ეკონომიკური წინსვლისთვის რაიმე ღონისძიების გატარება დაუშვებელი იყო (ამას ემსახურებოდა 1831 წელს თავისუფალი ტრანზიტის შესახებ კანონის გაუქმებაც). რუსეთის ხელისუფლების გეგმით ეკონომიკურად უკიდურესად დაბეჩავებულ სოციალურ ფენებს, მათი გაუსაძლისი მდგომარეობის მიზეზად მხოლოდ მეზატონეთა ექსპლუატაცია უნდა მიეჩნიათ. იმპერია ჩასაფრებული ელოდა ჟამს, როცა მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მას მოუხმობდა მშველელად, რათა ისინი არსებული გაუსაძლისი ვითარებიდან მხოლოდ „კეთისლიმსურველ“ იმპერიას გამოეყვანა. ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ რუს მოხელეთა ექსპლუატაციის უხეში ფორმებით გამოვლინება, ორმაგი ჩაგვრით გამოწვეული უკიდურესობანი მწარმოებლური მოსახლეობის ცხოვრებას აუტანელს ხდიდა.

ამ მოსაზრებების დემონსტრირებას წარმოადგენს ის წყაროები და უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები, რომლებიც დამაჯერებელს ხდიან კოლონიური ექსპლუატაციის სიმძიმეს ოდიშის სამთავროში.

როგორც დავინახეთ, იმპერია სოციალურ - ეკონომიკური პოლიტიკის თავის სასარგებლოდ გატარების მიზნით პარალელურ რეჟიმში ინტენსიურად შეუდგა დემოგრაფიული ტრანსფორმაციისთვის გზის გაკაფვასაც. აღნიშნული პოლიტიკის პრაქტიკაში გატარება მოასწავებდა ცარიზმისათვის სასურველი ისტორიულ-პოლიტიკური ასპექტების გამყარებას. როგორც ცნობილია კოლონისტების ჩამოსახლებას წინ უსწრებდა რუსეთის ჯარისკაცების ინტენსიური შემოყვანა XIX ს-ის I ნახევარში. რუსი ჯარისკაცების შემოყვანას სამეგრელოში ჰქონდა ორმაგი დანიშნულება. პირველ რიგში იგი იყო სამხედრო ძალა, რომელიც ოკუპაციას და შემდგომ ანექსიას ახორციელებდა კოლონიაში, მაგრამ ამავე დროს დემოგრაფიული ექსპანსიის მიმართულებით რუსეთის სახელმწიფოს ჰქონდა განსაკუთრებული ჩანაფიქრი ამ ძალების ადგილზე დამკვიდრების მცდელობით. რუსეთის იმპერიასა და სამეგრელოს სამთავროს შორის „სათხოვარი პუნქტების“ გაფორმების შემდეგ, 1804 წლის ოქტომბერ-დეკემბერში, სამეგრელოში, რუსთა ჯარების ერთი პოლკი შევიდა... ყულევში შემოსული რუსეთის სამხედრო ძალა უკვე სოლივით იყო შემოჭრილი... შავი ზღვის საქართველოს ნაპირზე“ (დუმბაძე 1957: 176). საზოგადოების სხვადასხვა ფენებში

რუსის ჯარის ოდიშში შემოსვლას ზოგი იმედის, ზოგიც უიმედობის განწყობით შეხვდა. მაგალითად, ფეოდალთა წრეში ჯარის შემოყვანამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. რაც შეეხება დაბალ ფენებს, ისინი იმედით უყურებდნენ მათ და მიაჩნდათ, რომ სწორედ ისინი მოსპობდნენ ტყვეთა სყიდვას, ოსმალთა თავდასხმებს და ქვეყანაში მშვიდობა და კეთილდღეობა დაისადგურებდა.

ფრანგი მოგზაურის – **შევალეი გამბას** სამოგზაურო ჩანაწერებში მოცემულია იმ სამხედრო პოსტების აღწერა, სადაც იმპერიას ჩაყენებული ჰყავდა ჯარისკაცები სიმშვიდის დასამყარებლად და ვითარების გასაკონტროლებლად. გამბამ მოგზაურობისას გაიარა ჯარისკაცთა პოსტები (საგუშაგო) სოხუმ-კალედან რედუტ-კალემდე. იგი აღწერს მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტებს: კელასურის ხიდს, ილორს, ანაკლიას, რედუტ-კალეს და არ იშურებს რჩევებს და ინსტრუქციებს იმისათვის, რომ გაუმჯობესებულიყო ფაზისსა და ხობზე, აგრეთვე მათ შესართავებში ნაოსნობა, რათა მოსახლეობისათვის და მოსარგებლე პირთათვის ეს მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტები უსაფრთხო ზონად გადაქცეულიყო.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანია გამბას მიერ მოწოდებული ინფორმაცია იმის თაობაზე, რომ რუსეთს კარგად ესმოდა ამ ადგილის სტრატეგიული დანიშნულება. ამიტომ მდინარე ხობის მარცხენა სანაპიროზე არა მარტო ბაზარი, საავადმყოფო, ფევილის მაღაზიები იყო განლაგებული, არამედ მას გარნიზონიც დაეყენებინა და აუგია ოფიცერთა საცხოვრებელი ყაზარმები: „გარნიზონი შედგება ექვსასი თუ შვიდასი კაცისგან. ესენი არიან ქვეითი ჯარისკაცები, არტილერისტები და კაზაკები... თოფის წამლის, მარილის და სახელმწიფო მომსახურების სხვა საწყობებიც მდინარის მარჯვენა მხარეზეა განლაგებული“ (გამბა 1987: 98).

ამიერკავკასიაში რუსეთის იმპერიის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე ყველა პოსტი დონის კაზაკებით იყო დაკომპლექტებული, ისინი აქ სამ წელიწადს ჩერდებოდნენ. ეს პერიოდი კაზაკებს ეთვლებოდათ ჯარში სამსახურად. კაზაკი თურქული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს თავზეხელაღებულ კაცს. XV საუკუნის ბოლოს ისინი ცხოვრობდნენ რუსეთის სახელმწიფოს განაპირა მხარეში და წარმოადგენდნენ თავისუფალ მოსახლეობას (ასათიანი: გზა გამოხსნისა - აღდგომისაკენ, თბილისი. 1983: 7).

პროფ. ავთანდილ სონღულაშვილის მიხედვით კაზაკები იყვნენ ხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები, ერთმორწმუნე მართლმადიდებელი ქრისტიანები. მათი შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო იყო სამხედრო ნადვალის და რუსეთის მთავრობის ჯამაგირი და აქტიურად მონაწილეობდნენ თავისუფალი ტერიტორიების ათვისებაში. XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში შავ ზღვაზე გაბატონებული მდგომარეობა დონისა და უკრაინის კაზაკებმა მოიპოვეს. დონისა და დნეპრის კაზაკები დასავლეთ საქართველოს სამეფო სამთავროებთან ვაჭრობას ეწეოდნენ და საქართველოს ზღვისპირეთის მოსახლეობაში ნადავლს ასაღებდნენ. XVIII საუკუნის დასაწყისში კაზაკთა თემები გარდაიქმნენ რეგულარულ კაზაკთა ჯარებად. 1721 წლიდან ისინი სამხედრო უწყებას დამორჩილდნენ. კაზაკებში თანდათანობით გაუქმდა ჯარის უფროსების არჩევითობა, მათ რუსეთის მთავრობა ნიშნავდა (**ა. სონღულაშვილი კაზაკები საქართველოში 2003: 13-17-19-25-33-37**).

ნიკოლოზ I (1796-1855; 1825-1855) 1835 წელს გამოსცა ბრძანება ბარონ როზენის მიმართ, რათა მას შეედგინა პროექტი, რაც ითვალისწინებდა კავკასიის სამხედრო კოლონიზაციის უფრო წინ წასვლას. კერძოდ კავკასიაში უნდა დასახლებულიყო ცოლიანი კაზაკები რომელთაც 11 წლიანი სამხედრო სამსახურის ვადა მოიხადეს. შეიარაღებული რუსი მოსახლეობის დაბინავებით უნდა განმტკიცებულიყო რუსეთის ბატონობის განმტკიცება კავკასიაში, რათა ამგვარი დასახლებით რამდენადაც შესაძლებელია კავკასიის ხალხების ერთმანეთში უფრო დაახლოება მომხდარიყო (**პ. გუგუშვილი I 1949: 615**) დროს თუ გავითვალისწინებთ, რომ პოსტები თითქმის ყოველ ფეხის ნაბიჯზე იყო და რამდენიმე მილით იყვნენ ერთმანეთისგან დაშორებული, თან თითოეულ პოსტზე საკმაოდ დიდი რაოდენობის გარნიზონი იყო დაბანაკებული, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა ძალებისთვის უნდა მოეყარა რუსეთის ხელისუფლებას თავის დაპყრობილ ტერიტორიაზე სიმშვიდის მისაღწევად, რათა ამ ტერიტორიას, მიწას, რესურსებს საბოლოოდ დაუფლებოდა. ფრანგი მოგზაური ჟაკ ფრანსუა გამბა აღნიშნავს, რომ რიონსკაიას ციხესიმაგრეში (პატარა ფოთიდან 6 ვერსის დაშორებით), საიდანაც გემები ფაზისზე აღმასვლას იწყებენ, რუსებს დაახლოებით 200-კაციანი გარნიზონი ჰყავდათ. ეს ადგილი მდიდარია საუცხოო საშენი ხე-ტყით. დაცულია ცნობა იმის შესახებ, რომ ხე-ტყეს ჩეხავს იმერეთის მმართველი, თავადი გორჩაკოვი და ამის შემდეგ ფაზისით წამოსული სამეგრელოსა და იმერეთის პროდუქციის გადმოტვირთვა

დღეს რიონსკაიაში ხდება, საიდანაც იგი რედუტ-კალეში ხმელეთით გადააქვთ და შემდეგ შავი ზღვის სხვადასხვა ნავსადგურებში აგზავნიან (გამბა 1987:131-135). სამეგრელოში დაბანაკებული რუსეთის ჯარის მოსამარაგებლად სახელმწიფო იყენებდა სწორედ ფაზისისა და მარნის სანაოსნო გზას, სადაც ფლოტილის ხომალდებს ჭვავის ფქვილი ქერჩიდან მოჰქონდათ. ფქვილის გადასაზიდად რედუტ-კალეს კომენდატი ფლობდა 80 უღელ ხარ-კამეჩს და შესაბამისი რაოდენობის ურემს. „კომენდატი მთელი სეზონის მანძილზე შეუფერხებლივ ახორციელებს ამ ორ მდინარეს შორის პროდუქტის გადაზიდვას მთავრობის სახელით“ (იქვე: 136). გამბა გვაწვდის ინფორმაციას, რომ რიონსკაიასთან კიდევ ერთი 70-კაციანი ჭალადიდის პოსტი არსებობს, რომელსაც პოლონელი ოფიცერი განაგებს და ქვეყანას ახალციხის საფაშოსაგან და ფოთის ციხე-სიმაგრეში მყოფი თურქების შემოსევისგან იცავს (იქვე: 139).

გერმანელი მოგზაური აიხვალდი 1825-1826 წწ. იმყოფებოდა სამეგრელოში. მან აღწერა კაზაკთა სადგური, სადაც კაზაკთა რიცხვი უმეტესად ათს აღწევდა; აგრეთვე მათ ჰყოლიათ რვა საფოსტო ცხენი, ამდენივე ფოსტის მსახური მეეტლით, რომლებიც უმთავრესად ქართველები ან სომხები იყვნენ. ირკვევა, რომ ფოსტის მსახურების უფროსს სადგური არენდით ჰქონდა აღებული ხელისუფლებისგან. „ასეთი არენდატორი მაღალი ხელისუფლებისგან იღებს წლიურად 2000 ვერცხლის მანეთს სახელმწიფო გზავნილების მიმოტანისა და მოგზაურთა დასაბინავებლად. ეს უკანასკნელნი კი ცხენში ყოველი ვერსისათვის ორ ვერცხლის კაპიკს იხდიან, ე. ი. გაცილებით ძვირს, ვიდრე რუსეთში, სადაც მეტწილად ვერსი 5 სპილენძის კაპიკი ჯდება“ (აიხვალდი 2005: 114-115).

საინტერესოა, რა ვითარება იყო ამ თვალსაზრისით XIX ს-ის 40-იანი წლებისათვის, როცა საქართველოსა და კავკასიაში იმყოფებოდა გერმანელი მოგზაური აუგუსტ ჰაქსტაუზენი. მოგზაური აღნიშნავს, რომ სამეგრელომ, აფხაზეთმა და სვანეთმა აღიარა რუსეთის უზენაესობა. „რუსებს ყველგან უხეშად ესმოდათ კანონები და ადმინისტრირება... ამასთან მთელი მმართველობა გასამხედროებული იყო; ყოველგვარი საჩივარი გამგებელ გენერალთან მიდიოდა... რუსები ერეოდნენ ადგილობრივთა ცხოვრების წესში და არ იყო გამორიცხული, რომ ეს იწვევდა ზიზღს თითქმის ყველა კავკასიური მმართველობის მიმართ“ (ჰაქსტაუზენი 2011: 75-76). მოგზაურმა გაიარა სამეგრელოში არსებული კაზაკთა პოსტები. რედუტ-კალეში მისულს, ქვეყნის შიგნით

სამოგზაუროდ, მისცეს კაზაკთა ცხენები და რამდენიმე კაზაკი გააყოლოს მცველად. თავდაპირველად მოგზაური გაემართა ზღვის ნაპირის გასწვრივ, ანაკლიაში არსებულ კაზაკთა სადგურამდე. მოგზაური გვამცნობს, რომ აქ იყო კაზაკთა პოსტები, რომლებიც ერთმანეთისგან 2-3 მილით იყო დაშორებული. „რა სასარგებლონი არიან... ეს ყმაწვილები! რა კარგად იკვლევენ გზას უცხო მხარეში! ესენი აქ ყველგან გაშინაურდნენ, ჩვეულებრივ, ერთ სადგურში 6-10 პოსტია ერთად“ (იქვე: 100). რუსული არმიების ცხოვრება და პოზიცია სასაზღვრო მხარეებში, ჰაქსტჰაუზენის მოსაზრებით, წააგავს რომაულ ლეგიონებს, რომლებიც ყოველ წუთს მზად არიან თავდასხმის მოსაგერიებლად. მოგზაური არ ერიდება დააფიქსიროს საკუთარი შეხედულება ამ საკითხთან დაკავშირებით და ამბობს: „ის მრავალი წელია უცვლელად გარნიზონის მდგომარეობაშია დაპყრობილ ქვეყანაში! მთელი მმართველობა სამხედრო ძალას ემყარება, რის გამოც ქვეყანა ოხრავს, მაგრამ არმია, განსაკუთრებით კი ოფიცრები, ჯიუტად იცავენ მას, რადგან ეს მათ ინტერესებშია!“ (იქვე: 99). ამასთანავე, მოგზაური დასძენს, რომ მმართველ სამხედროთათვის ტკბილი იყო დაპყრობილი ქვეყნიდან მუდმივად და განუკითხავად მიეღოთ მილიონები, შედეგები კი დაპყრობილი საქართველოსათვის უაღრესად სავალალო იყო, რადგან, მშვიდობის მიუხედავად, მათი ცხოვრება წინ არ მიდის. მოგზაურობის დროს მან დაადგინა, რომ ამიერკავკასიაში გაბატონებულია ბოროტმოქმედება, მოსყიდვა, ძალადობა და ინტრიგები. „პეტერბურგიდან გამოაგზავნეს ორი სენატორი ვითარების გასარკვევად, რომელთაც დიდი სისაძაგლეები ნახეს. მაშინ გამოაგზავნეს ბარონი ფონ ჰანი, მაგრამ... არაფერი გამოუვიდა და ყოველივე ძველებურად დარჩა“ (ჰაქსტჰაუზენი 2011: 100).

ასეთი მდგომარეობის მიუხედავად ჰაქსტჰაუზენს ხმის ამოღების განწყობა არ ჰქონდა, რადგან ყოველთვის თან ახლდნენ ადამიანები, რომლებიც მის საქმიანობას გამუდმებით უთვალთვალებდნენ. ჯარისკაცები სამწლიანი ვადის დასრულების შემდეგ 1000 ვერცხლით ბრუნდებიან სამშობლოში, მაგრამ აქ მათ „არა მარტო ნებას რთავენ, არამედ აიძულებენ ცოლის შერთვას; ასეთი ჯარისკაცები საუკეთესოდ გრძნობენ თავს, რადგან მათი ცოლები რეცხვით, კერვითა და ა. შ. ბევრ ფულს შოულობენ... დაოჯახებული ჯარისკაცები იშვიათად ბრუნდებიან სამშობლოში; ისინი მეტწილად აქვე სახლდებიან პოლკის კოლონიაში“ (იქვე: 102). ეს ცნობა იმ მოვლენის გაგრძელებაა, რომლის შესახებ 1825-1826 წლებში გერმანელი მოგზაური ედუარდ

აიხვალდი მოგვითხრობს: დაღესტანში ათი წლის განმავლობაში მდგარი რუსი ჯარისკაცები ვერ ხედავდნენ ჩაკეტილ თათრის ქალებს, ამიტომ ისინი გარბოდნენ „სპარსეთში, სადაც უცხად აღწევნ ამ რბილ ცხოვრებას“ (აიხვალდი 2005: 151). ამ გასაჭირისათვის რომ ეშველა, საქართველოს მთავარმართებელმა ა. პ. ერმოლოვმა შეადგინა პეტიცია, რომელიც გააგზავნა პეტერბურგში და ამით სცადა მიეღწია ისეთი კანონის მიღებისათვის, რომლის მიხედვით „ამიერიდან მხოლოდ დაოჯახებული რეკრუტები გამოეგზავნათ აქეთ, რათა ისინი ცოლებს შეეკავებინათ გაქცევისგან“ (იქვე: 151). აიხვალდი დასძენს, რომ ამ ღონისძიებამ გაჭრა, რადგან „გადამრბენთა“ რიცხვი შესამჩნევად შემცირდა და ალბათ თანდათანობით მთლად შეწყდება, თუკი ყოველ პოლკს ქალების საკმაო რაოდენობა ეყოლება. მთავარმართებელი ერმოლოვი ქალების ჩამოყვანით და ჯარისკაცებზე ზრუნვის გამოხატვით მარტო ჯარისკაცების ადგილზე დამაგრების პრობლემას როდი აგვარებდა. ის, უპირველეს ყოვლისა, დემოგრაფიული პოლიტიკის რუსეთის სასარგებლოდ გადაჭრის მიზანმიმართული გეგმის განხორციელებასაც ითვალისწინებდა, სხვა, ზემოთაღნიშნული პრობლემის მოგვარებასთან ერთად.

აიხვალდის მოგზაურობიდან თითქმის 20 წელი იყო გასული ჰაქსტჰაუზენის მოგზაურობამდე საქართველოში და, კერძოდ, მის ერთ-ერთ რეგიონში – სამეგრელოში. რუსეთის ხელისუფლებას ამ ხნის განმავლობაში მიუღწევია იმისათვის, რომ ყოველ პოლკს უკვე გააჩნია თავისი კოლონია, სადაც თადარიგში გასული ჯარისკაცები სახლდებიან. ჯარისკაცებს შეუძლიათ, თუკი თავიანთ სამშობლოში ცოლ-შვილი, ან და-ძმა ჰყავთ, ჩამოიყვანონ და აქ მუდმივად იცხოვრონ. ამ ინფორმაციაში კარგად ჩანს ის, რომ სამეგრელოს დემოგრაფიულ ექსპანსიაში რუსეთის ხელისუფლებას გარკვეული ცვლილებებისთვის მიუღწევია, რადგან რუს სამხედროთა დასახლებები, ე. წ. „ვოენნი გოროდოკები“, უკვე არსებობენ, რომლებიც XX ს-ის ბოლომდეც შემორჩნენ საქართველოში.

ზემოთ დასახელებული მოგზაურებიდან 1843-1846 წლებში, კავკასიაში იმოგზაურა გერმანელმა მორიც ვაგნერმა. მეფის რუსეთის სამეგრელოში დამკვიდრების შემდეგ, – წერს ვაგნერი, – მხოლოდ ოთხი ათეული წელია გასული და მეგრული სანაპირო ქალაქი რედუტ-კალეძალიან ჰგავს ღონის კაზაკთა დედაქალაქ ნოვოჩერკასკის. აქაც ხითაა ნაგები რუსი მოხელეებისათვის უფრო დიდი სახლები, ყაზარმა, ეკლესია. როგორც

ვხედავთ, რუსი ჯარისკაცებით დასახლებული უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული პუნქტები მთლიანად ჰკარგავენ სამამულო განვითარების სპეციფიკას და სულ რაღაც ორმოც წელიწადში არქიტექტურული სტილითაც კაზაკთა ქალაქების არქიტექტურულ სტილს დამსგავსებია.

როგორც ვხედავთ, ჩვენის კვლევის პროცესი აღმოჩნდა საინტერესო, და უცხოელი მოგზაურების ჩანაწერებში წყაროების სახით მოძიებული აურაცხელი ინფორმაციების კვლევის და შესწავლის საფუძველზე, ჩვენ შევძელით დაგვედგინა რა ხარისხით შეძლო რუსეთის ხელისუფლებამ, რუსული მმართველობის გარეგნული, პოლიტიკური კეთილმოწყობის პარალელურად, ოდიშის სამთავროში სოციალურ - ეკონომიკური და დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება, რა შედეგს მიღწია იმპერიამ, ქართველი ხალხის საარსებო სივრცის – მიწა-წყლის, ხე-ტყისა და სხვა ბუნებრივი რესურსების დაუფლების და იმპერიის საერთო ფონდში მისი გაფორმების აქტიური ქმედების პროცესში. კვლევის რეჟიმში დავადგინეთ, რომ რუსეთი დაინტერესებულია აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთით, ტერიტორიის სამხედრო-სტრატეგიული დაუფლება ამ მიმართულებით ეკონომიკური ექსპანსია მისთვის უმნიშვნელოვანესია, მან შეძლო კოლონიალიზმის სივრცეში ფეხის მოკიდება მოსახლეობის კეთილდღეობაზე მზრუნველი კოლონისტის იმიჯის შენარჩუნების გარეშე. ისინი არ ცდილობდნენ ეკონომიკური წინსვლისთვის მიეღწიათ ადგილობრივი მოსახლეობის განვითარებული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ფულად-სასაქონლო თუ მწარმოებლურ პროცესში ჩართვით. ჯერ მიმართეს პოლიტიკურად დაეპყროთ კოლონია, ხოლო შემდეგ მისი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული დაპყრობისთვის ყველა ხრიკს მიმართეს. გაუნათლებელი რუსული ბიუროკრატის წარმომადგენლები, პოლიტიკური დაპყრობის შემდეგ გრძნობდნენ რა თავს უფრო დაზღვეულად, კოლონიური დაპყრობის პროცესში გამოიჩინეს უმოქმედობა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ თავად იყვნენ ჩამორჩენილნი და არ იცნობდნენ განვითარებული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ ნოვაციებს. ამიტომ იმპერიის მოქმედება დაპყრობილ ტერიტორიაზე სუსტი ეკონომიკური შედეგებით გამოირჩეოდა. რუსეთის ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი საზრუნავი და, შესაბამისად შედეგი იყო კავკასიისა და კერძოდ, ოდიშის, შემოსავლის წყაროდ გადაქცევა. თუმცა, რუსეთი კავკასიას და საქართველო (ოდიშს) მიიჩნევდა როგორც მწირი შემოსავლების პარაზიტ ქვეყანად, რომელსაც სჭირდება

მიხედვა და რჩენა, გამოკვება და პატრონობა. მაგრამ ძველი ფეოდალური ურთიერთობის რღვევის ნელი ტემპიც რუსეთისათვის საკმარისი არ იყო, განვითარებული საზოგადოების მსოფლიო ბაზარში ჩართვა და კოლონიებზე ცვლილებების მოხდენის პროცესის სარგებლის გაგება მათ გამოცდილებაში არ ედოთ, ამიტომ რუსეთს რაიმე გარდატეხის შეტანა ამ მიმართულებით ნამდვილად არ შეეძლო. მართალია, ამ დროს რუსეთში ყალიბდებოდა წვრილი და საშუალო „ახალი თავდაზნაურობა“ - ჯენტრი (ინგლისური ტერმინოლოგია ლ.გ.) გარეგნულად არისტოკრატიული, ხოლო შინაარსით და მისწრაფებით - ბურჟუაზიული როგორც საზოგადოების წამყვანი, ფინანსური თვალსაზრისით წარატებული ფენა, მაგრამ რაოდენობრივად ესეც იმდენად სუსტი იყო, რომ მას უნარი არ შესწევდა მხარში ამოსდგომოდა რუსეთის ხელისუფლებას და დახმარება გაეწია პოლიტიკურად დაპყრობილი კოლონიების ეკონომიკურ დაპყრობაში, ხოლო დამპყრობლის მიერ იმთავითვე გამოყენებული სამხედრო-პოლიტიკური ნაბიჯები, ეკონომიკური მიზნების რეალურად ჩასაშლელად უფრო უხეში იყო, ვიდრე რაიმე გაგებით საკმარისი და მისაღები. მსოფლიოს პირველი კოლონიური იმპერიების პრაქტიკაში დანერგილი კოლონიური დაპყრობის ცალსახად ჰუმანური გამოცდილებანი რუსეთმა არ გაიზიარა. ამიტომ საქართველოს ჩვენ შემთხვევაში ოდიშში, საკუთარი მიზნების ხორცშესხმისათვის, კოლონიის სრული დაპყრობის გზაზე, მიმართა უფრო პირველყოფილ პოლიტიკას, ძალადობას და იგნორის ტაქტიკას, მისი (ოდიში) შესაძლებლობების დამცრობის იდეოლოგიისთვის ხელსეწყობას. განვითარებული საზოგადოებისათვის დამაასიათებელი „კაპიტალის თავდაპირველი“ დაგროვება და ამ თავისუფალი სახსრების კოლონიებში შემდგომში წარმოებაში დაბანდებას (თვით მოგებას) იმპერია არც ცდილა. პირიქით იმპერიამ ამ ისტორიულ ჭრილში სრულიად დამალა და შეგნებულად დაამახინჯა ოდიშის (სამეგრელოს) მოსახლეობის ეკონომიკისა და კულტურის თავისებურება, სამეწარმეო - კულტურული ტიპი, მისი მდიდარი ბუნებრივ - გეოგრაფიული პირობები. დამპყრობელმა თავისი ეკონომიკური ზრდის პერსპექტივები (დაპყრობილი კოლონიის მდიდარი რესურსების ათვისება - გამოყენების ხარჯზე) ამ ეტაპზე სრულიად უგულებელყო, ჯერ სრულად გაანადგურე და შემდეგ იბატონეს პრინციპების მილიტარისტული პოლიტიკის გატარებით თავისი საქმიანობა კოლონიაში დამკვიდრებულ, აულაგმავ ორმაგ ექსპლუატაციაზე დააფუძნა.

გამომდინარე აქედან დამპყრობელმა თავის კოლონიას - ოდიშს, ზრდისა და განვითარების ყველა პერსპექტივა მოსტაცა, დაუსამარა და თავისი დასახული მიზნების წარმატებით გადაჭრას მიაღწია. ამ ჯერზე ოდიშის მოსახლეობის ცხოვრების პირობები ხომ უჩვეულოდ გაუარესებულია. მაშასადამე, ყოველივე ეს კი იმპერიის ზოგადი კმაყოფილების საფუძველს ნამდვილად აძლევდა. ამრიგად:

1. იმპერიამ თავისი დასაყრდენი სოციალური ბაზა შექმნა წვრილ აზნაურებზე და სამღდელოებაზე დაყრდნობით, მათი ნდობის მოპოვება რუსეთმა შეძლო, მათდამი სასიკეთო საგადასახადო შეღავათების მინიჭებით.

ქართველ თავად-აზნაურთა მდგომარეობაც რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ რეალურად უნუგეშო დარჩა, მაგალითად, თავადაზნაურობა რუსულ სამხედრო სამსახურში წერა-კითხვის უცოდინარობის გამო ვერ ხვდება, უჯამაგიროდ დარიგებული ჩინ – მედლები, ნატურალური – კარჩაკეტილი მეურნეობა და ზოგადად ფეოდალური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკური სიმწირე, ცხოვრების მოდერნიზაციისთვის აუცილებელი სტრატეგიებით მოქმედების სურვილს ფეოდალს ჯერჯერობით ვერ აღუბრავს და მაშასადამე არსებული ვითარება მათ ცხოვრებას წარჩინებული ფენისათვის დამახასიათებელ მდიდრულ იერ-სახეს ვერ უქმნის.

2. რაც შეეხება გლეხობას, რომელიც თითქოს „კეთილი მეფე მამის“ იმედზე იმყოფებოდა და გულუბრყვილოდ მოელოდა რუსეთის იმპერატორისგან თანადგომას, სწორედ მის ინდიფერენტულობაში ინპირირებული ჩუმი ამბოხი, იყო, გლეხთა მხრიდან (გლეხების მიერ), სილის გაწვნა, 1856 –1857 წლის აჯანყების პირველ ეტაპზე – ქართველი თავადაზნაურების, მეორე ეტაპზე იმპერიის ჯარისკაცების მიმართ, ხოლო მესამე ეტაპზე ერთობლივად მოქმედებდა უკიდურესად დაჩაგრული გლეხობა და ღირსება აყრილი თავადაზნაურობა...

3. საწყის ეტაპზე და, რა თქმა უნდა, შემდგომშიც, რუსეთმა შეგნებულად (მიზანდასახულად) შეაფერხა საქართველოს ეკონომიკური დაწინაურება. თუმცა განვითარებული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ელემენტების შემოჭრა და დამკვიდრება როგორც მეტროპოლიაში ასევე კოლონიაში გარდაუვალად, ობიექტური კანონზომიერებიდან გამომდინარე, ფეოდალიზმისათვის საფუძვლის გამოცლით, მაინც უნდა დასრულებულიყო.

4. 1860 წელს სამეგრელოში კამერალური აღწერით (მოსახლეობის ფისკალურ-სოციალურ-ეკონომიკური შესწავლა) რუსეთმა შეისწავლა რა გადასახადები შემოსდიოდა რუსეთის იმპერიას ოდიშის სამთავროსგან.

5. იმპერიამ იმპერიული მიზნების უფრო სრულყოფილად მოგვარების მიზნით შეძლების შესაფერისად ეცადა დემოგრაფიული ტრანსფორმაციისთვის გზის გაკაფვაც, რომელიც სოციალურად დასაყრდენი ბაზის გაფართოებას ემსახურებოდა. ოდიშიში რუსეთის ჯარისკაცების ინტენსიურ შემოყვანა და უცხო კოლონისტების ჩამოსახლება დაიწყო. რუსეთის სახელმწიფოს ჰქონდა განსაკუთრებული ჩანაფიქრი ამ ძალების ადგილზე დამკვიდრებით უნდა განხორციელებულიყო ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაცია უცხოელ კოლონისტებთან. „ალბათ მოვა დრო, როცა ფაზისზე გაქრებიან მკვიდრები, ხოლო სლავი მოახალშენეები დაამუშავენ ამ უდაბურ ადგილებს და მეგრულ რასას და ენას მხოლოდ ისტორია მოიგონებს“ (ვაგნერი 2002: 126).

თუმცა რუსეთის იმპერიის მიერ გატარებული, კოლონიური წნეხის ხარისხი სოციალურ – ეკონომიკური და დემოგრაფიული ექსპანსიასთან მიმართებაში, მაინც ვერ გახდა სამეგრელოს მოსახლეობის გარუსებისათვის დამაჩქარებელი გარემოება (ფაქტორი), ჩამოსახლებულთა რაოდენობრივი რესურსი საკმარისი არ აღმოჩნდა დასახული მიზნების მისაღწევად. საბედნიეროდ, აღნიშნული პროცესები რუსეთისათვის არასასურველად და მეტად ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. რადგან თვით იყვნენ ჩამორჩენილნი და არ იცნობდნენ განვითარებული საზოგადოების ცხოვრებისათვის დამახასიათებელ ნოვაციებს. მათი მოქმედების მთავარ სტრატეგიულ მიმართულებას წარმოადგენდა დასავლეთ საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზის აღდგენა, თურქეთის ტბად ქცეულ შავ ზღვაზე მონოპოლიის დამყარება და თავის სანაოსნო სივრცედ გადაქცევა. ამ მიზნების განხორციელებისთვის არ უშინდებოდა მსხვერპლს და არ იშურებდა სახსრებს. დამპყრობლის მიერ იმთავითვე გამოყენებული სამხედრო – პოლიტიკური ნაბიჯები არასაკმარისი იყო ოდიშიში, საკუთარი მიზნების ხორცმესხმისათვის, კოლონიის სრული დაპყრობა – ასიმილაციის გზაზე.

დასკვნა: ამრიგად, უცხოელ კონფიდენტების სამოგზაურო დღიურებში ოდიშის ცხოვრებაში მაღალი ხარისხით აღწერილი სიღატაკის, სოციალურ – ეკონომიკური დაქვეითების მიზეზები დაბალი პოლიტიკური კულტურის იმპერიის დამპყრობლური

გეგმის სტრუქტურაში აღმოვაჩინეთ. რუსეთის იმპერია ჩასაფრებულ პოზიციაში ელოდება ხელსაყრელ მომენტს, რათა, თავისი სოციალ-ეკონომიური, დემოგრაფიული პოლიტიკით განაწამები ოდიშის სამთავრო დე-ფაქტოდ და შემდეგ დე-იურედაც მისი გაეხადა, ხოლო საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზები, კერძოდ, თურქეთის ტბად ქცეული შავ ზღვა, ნაწილობრივ მაინც რუსეთის ტბად გადაექცია. ამ პირობებში იმპერიამ ოდიშის ბუნებრივი რესურსები სრულად აღწერა, გახადა იგი ნედლეულის დანამატად და მიმართა მის დემოგრაფიული ტრანსფორმაციასაც.

§.4.2. მეფის რუსეთის საეკლესიო და საგანმანათლებლო პოლიტიკა ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში

რუსეთის იმპერია, როგორც ვიცით, მიზნად ისახავდა, დაპყრობილი ხალხების საბოლოოდ გარუსებას. ამ მიზნის განხორციელებას ემსახურებოდა იმპერიის მიერ თავის სასარგებლოდ ჩატარებული პოლიტიკური ექსკურსები, კერძოდ, ოდიშის სამთავროს „შესვლა“ რუსეთის ქვეშევრდომობაში, სამთავროს ტერიტორიული დავების „მოგვარება“ მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებთან, რუსეთის მიერ სოციალურ-ეკონომიური და დემოგრაფიულ ექსპანსია ოდიშში. როგორც დავინახეთ ოდიშის დამორჩილება - დაპყრობის გზაზე რუსეთის მთავრობა, აშკარად და შეფარული ხერხებით, მიზანდასახულად მოქმედებდა. ხოლო ამჯერად, იმპერია შეცადა, მოსახლეობის პოლიტიკური სალტე კიდევ უფრო დაევიწროებინა და სულიერი ფასეულობების მასაზრდოებელ წყაროებიდან დენადი მთავრი ღირებულებები იერიშით აეღო. ამ ეტაპზე მისი საიერიშო ზონა ქართული ეკლესია და განათლების სისტემა იყო. ეკლესია და განათლების სფერო იმპერიის პოლიტიკური ინტერესებს საბოლოოდ უნდა დაქვემდებარებოდა. აქედან გამომდინარე დამპყრობელის მიზანდასახულობაში აშკარად იკვეთებოდა, ჩანაფიქრი, რომ იგი ყოველ ღონეს გამოიყენებდა, ოდიშის მოსახლეობისათვის, მთლიანად წაერთმია სარწმუნოებრივი თვითშეგნება და მშობლიური ენაზე მეტყველების უფლება.

გეორგიევსკის 1783 წლის ტრაქტატის VIII, განსაკუთრებული არტიკულით განისაზღვრა საქართველოს ეკლესიის მართვისა და რუსეთის სინოდთან მისი ურთიერთობისათვის განსაკუთრებული მოთხოვნები, რომლის მიხედვით

საქართველოს ეკლესია უწმინდესი სინოდის გავლენის ქვეშ თანდათანობით უნდა მოქცეულიყო. „საქართველოს უფლებების ყველაზე მეტი ხელყოფა და მისი მომავალი შეერთების მომზადება ქართული ეკლესიისადმი დამოკიდებულებაში გამომჟღავნდა“ (ასათიანი, ოთხმეზური, სამსონაძე, ჯამბურია III, 2012: 435). გაფორმებულ ტრაქტატში ქართველ მღვდელმთავარს რუსული ეკლესიის იერარქიაში IV ხარისხი ენიჭებოდა, ხოლო რატიფიცირებულ ტექსტში მისი ღირსება VIII ხარისხამდე იქნა ჩამოქვეითებული. „ავტოკეფალიური ეკლესიისათვის მართვის პრინციპების დადგენის მცდელობა საეკლესიო სამართლის ნორმებით გაუმართლებელი იყო. ყოველივე ეს მიუთითებდა უწმინდესი სინოდის დაუძლეველ სურვილზე – საქართველოს ეკლესია ნელ-ნელა თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია, დაემცირებინა მისი იერარქიული სტატუსი და თვითშეგნება“ (ბენდიანიშვილი, დაუშვილი... 2008: 40).

რუსეთის იმპერატორი საქართველოს ეკლესიის მართვის საქმეს უშუალოდ განაგებდა უწმინდესი სინოდის საშუალებით. აბსოლუტური მონარქიის აყვავების პირობებში, ბუნებრივია, რუსეთის ხელისუფლება ვერ შეეგუებოდა სახელმწიფოსგან დამოუკიდებელ თვითმართვად საეკლესიო ორგანიზმს და 1801 წელს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ დაიწყო ქართული ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროცესი. ამ დროიდან ქართულ ეკლესიაში რუსეთთან დაკავშირებულ სიმბოლოებს განსაკუთრებული დატვირთვა მიენიჭა, რაც, რა თქმა უნდა, დღესაც გრძელდება. საქართველოს რუსეთთან დაახლოების ერთ-ერთი საბაზი და იდეოლოგიური საფუძველი რელიგიური ერთმორწმუნეობა იყო, ხოლო რუსეთის ისტორიული ამბიცია, რაც საზღვრების გაფართოების იდეით იყო გაჟღენთილი, რუსულ მესიანიზმს, ანუ შენიღბულ იმპერიულ ზრახვებს ხსნიდა იმით, რომ რომისა და კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ ფუნქცია მათ უფალმა მიანიჭა. „მართლმადიდებლობას კი „ახალი ბიზანტიის“ როლს წაპოტინებული რუსეთი დაპყრობითი პოლიტიკის მთავარ საყრდენად განიხილავდა“ (თ. გვანცელაძე, მ.ტაბიძე, რ.შეროზია, რ.ჭანტურია V, 2001: 89).

ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეებს ეგონათ, რომ რუსეთის მძლავრი ქვეყანა უზრუნველყოფდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისა და დამოუკიდებლობის განმტკიცებას. სინამდვილეში რუსეთმა მაშინვე გამოამჟღავნა თავისი მზაკვრული ჩანაფიქრი – 1811 წელს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია (ვახტანგ გორგასლის

დროიდან არსებული) გააუქმა და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რუსეთის სინოდის განსაკუთრებულ განყოფილებას დაუქვემდებარა. ამასთანავე მოსპო კათალიკოსობა და ეკლესიას ეგზარქოსი (პირველი ეგზარქოსი იყო მიტროპოლიტი ვარლამ ერისთავი (1811-1817) ჩაუყენა სათავეში. ქართული ეკლესია ფაქტობრივად და ფორმალურადაც რუსეთის ეკლესიის სხეულში გაერთიანდა. თანდათანობით დაირღვა საეკლესიო ფეოდალური ორგანიზაცია, ამ ფაქტის შესახებ საინტერესო შეფასებას აკეთებს პროფ. მამია დუმბაძე: „რუსულმა მმართველობამ საქართველოს ეკლესია თვითმპყრობელობის სამსახურში დააყენა და ქართული ფეოდალური ეკლესიის ნაცვლად ბიუროკრატიული ეკლესია დანერგა... ამიერიდან ეკლესიის მამულები სახაზინო მართვა-გამგეობაში უნდა გადასულიყო, ხოლო სასულიერო პირებს ჯამაგირი ენიშნებოდათ“ (დუმბაძე 1957: 231-232). ამით დამპყრობელმა უგულვებელყო „სათხოვარი პუნქტებში“ გათვალისწინებული სამთავროების ავტონომიურობის უფლება და „მთავართა საშინაო საქმეებში უბოდიშოდ შეიჭრა“ (იქვე: 232).

რუსეთის იმპერია ოდიშის საშინაო საქმეებში „ჩაურევლობას“ აღიარებდა. თუმცა „სათხოვარ პუნქტებში“ არაფერი არ იყო ნათქვამი სამღვდელოების მიმართ იმპერიის დამოკიდებულებაზე. დამპყრობელის მიერ აგორებული იდეოლოგია ერთმორწმუნეობის შესახებ რუსეთსა და ოდიშს შორის ბუნებრივად არსებული საყოველთაო ჰარმონიის მტკიცებას ემსახურებოდა. მაგალითად, როცა, ოდიშის დედოფალმა ნინო დადიანმა, რუსეთის ხელისუფლებას მოსთხოვა, სამეგრელოს მთავარეპისკოპოსს უნდა ჰქონოდა უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლება, მას რუსმა მოხელეებმა განუმარტეს, რომ ეს საკითხი წარმოადგენდა საშინაო საქმეებს ოდიშისათვის და, ამდენად, ამ სფეროში შეგიძლია ისარგებლოთ სრული თავისუფლებით, მაგრამ იქვე მოურიდებლად შეაპარეს, წირვა-ლოცვა ოდიშის ეკლესიებში, როგორც ქართულად, ასევე რუსულ ენაზე უნდა წარმოებდესო (აქტები II: 176). ამ დროისათვის „შემოპარული“ ასეთი რუსული დირექტივა ვერც განხორციელდებოდა, რადგან ოდიშში არ მოიძებნებოდა ადამიანები, რომლებსაც შეეძლო რუსულ ენაზე ჩაეტარებინათ წირვა-ლოცვა.

საეკლესიო საქმეებში შეუვალობის უფლების შენარჩუნების მიზნით, იმპერიის მხრიდან მოსალოდნელი შემოტევები აიძულებდათ დადიანებს, თადარიგი დროზე დაეჭირათ.

მეფის ხელისუფლების მიერ მომზადებული საეკლესიო რეფორმა ლახავდა დასავლეთ საქართველოს, მათ შორის ოდიშის, საეკლესიო-ფეოდალური წრეების მისწრაფებებს; ისინი კარგავდნენ საეკლესიო ქონებას, ყმა-მამულებს და პრივილეგიებს. ამის აშკარა დამადასტურებელი მტკიცებულება იყო ის ცვლილება, რომლის ძალითაც 1814 წლის 30 აგვისტოს საქართველოს ეგზარქოსმა იმერეთის ეგზარქოსის სახელწოდებაც მიიღო და პარალელურად ქუთაისის სამიტროპოლიტოს იმერეთის, გურიისა და ოდიშის ეპარქიები (საეკლესიო ქონების და მამულის გამოკლებით) დაუქვემდებარეს და ამით დაუბრუნეს დასავლეთ საქართველოში უპირველესი ეპარქიის ფუნქცია. ამ უფლებების „გაზრდის“ ვითარებაში ქუთაისის მიტროპოლიტი დოსითეოზი უშუალოდ დაუქვემდებარდა საქართველო-იმერეთის ეგზარქოსს. ამ შემთხვევაში დოსითეოზს ოქროს შუაღედის მისია უნდა შეესრულებინა და სწორედ ამ ცვლილების საშუალებით იმპერია ახერხებს იმერეთის, ოდიშისა და გურიის ეკლესია ორგანიზაციულად დაუქვემდებარდეს საქართველო-იმერეთის ეგზარქოსს. ამ ფაქტის წინაშე დარჩენილი დადიანი გულს იმით იმშვიდებდა, რომ საეკლესიო ქონებას ცარიზმი არ ეხებოდა (აქტები V: 435), მაგრამ, სავარაუდოდ, ეს თავშეკავება ჯერჯერობით მხოლოდ დროებითი დათმობა იყო.

1819 წელს იმერეთში დაიწყო საეკლესიო **ქონების სეკულარიზაცია** – აღწერა და, შესაბამისად, აჯანყებაც. 1819 წლის ივნისში წმინდა სინოდის წევრმა, ქვათახევის არქიმანდრიტმა მამა ათანასემ, ბესარიონ ჭყონდიდელთან ერთად, მარტვილშიც დაიწყო აღწერის პროცესი. ლევან V დადიანი ძლიერ აღაშფოთა ამ ფაქტმა და **ეგზარქოსს-თეოფილაქტე რუსანოვს (1817-1821)** შეახსენა, რომ ადგილი ჰქონდა „უმაღლესი სიგელის დარღვევას“ (სცსსა, ფონდი 488, საქმე N62, ფურც. 5-6), რომ არა იმერეთში დაწყებული აჯანყება, დადიანსა და ეგზარქოსს შორის დაპირისპირება ნამდვილად მიიღებდა უფრო მძაფრ ხასიათს. თუ თავდაპირველად გურიისა და ოდიშის მთავრები თანაუგრძნობდნენ იმერეთში დაწყებულ აჯანყებას, უფრო მეტიც, ისინი მოკავშირეებს ეძებდნენ ახალციხის საფაშოში, ამ ვითარებაში მთავარმართებელი ერმოლოვი შეეცადა დადიან-გურიელი დაემშვიდებინა იმით, რომ მათ საეკლესიო რეფორმა არ შეეხებოდა. ამ პირობამ მთავრები საბოლოოდ დააშოშმინა. ამის მიუხედავად წმინდა სინოდმა 1821 წლის 19 ნოემბერს ბრძანების VII მუხლის მიხედვით მიიღო შემდეგი გადაწყვეტილება: „მომზადდეს სრული საეკლესიო რეფორმა

ადგილობრივი მოსახლეობისათვის მისი უპირატესობით ჩანერგვით“ (სცსსა, ფონდი 489, საქმე N186, ფურც.70). ასევე დაიგეგმა ოდიშში სამი (ჟყონდიდი, ცაიში, ცაგერი) ეპარქიიდან ერთი ეპარქია დარჩენილიყო. ასეთ ვითარებაში რუსეთის იმპერიას ნამდვილად გაუმართლა, რადგან ცაიშისა და ცაგერის მიტროპოლიტები მოულოდნელად გარდაიცვალნენ და ოდიშში დარჩა მხოლოდ ჟყონდიდის ეპარქია. 1826 წლის მარტში სინოდის კანტორამ დაავალა ბესარიონ ჟყონდიდელს, გაეტარებინა რეფორმები სამეგრელოს ეკლესიაში, კერძოდ, აღწერა ეკლესია-მონასტრები, მონაზვნები, საეკლესიო შემოსავლები (სცსსა, ფონდი 488, საქმე N867, ფურც. 87). ეკლესია დაიყო საბლადოჩინოებოდ, თითოეული დაახლოებით 15 ეკლესიის შემადგენლობით. ამიერიდან ერთადერთი ეპარქიის მიტროპოლიტი ანგარიშვალდებული გახდა საქართველოს რუსი ეგზარქოსის წინაშე (სცსსა, ფონდი 488, საქმე N1789, ფურც. 2).

ბესარიონ ჟყონდიდელი შეუდგა დავალების განხორციელებას, რამაც ლევან დადიანის უკმაყოფილება გამოიწვია. პროტესტი იმდენად მძაფრი იყო, რომ ეგზარქოსი იძულებული გახდა, უკან წაეღო თავისი გადაწყვეტილება. საეკლესიო კომლთა აღწერა შეწყდა. ამის შემდეგ საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ ჟყონდიდის ეპარქიაში 1827 წლის დეკემბერს მიიღო გადაწყვეტილება, შექმნილიყო საშტატო კანცელარია სამი ჩინოვნიკისათვის, რომლებსაც ხელფასი უნდა მისცემოდათ. ამჯერადაც დადიანმა ამ გადაწყვეტილებას დიდი წინააღმდეგობა გაუწია. ეგზარქოსი იძულებული გახდა ისევ უკან წაეღო თავისი დადგენილება. ამ ფაქტიდან 10 წლის შემდეგ, 1837 წლისათვის, ბატონყმური დამოკიდებულებისაგან და ყოველგვარი გადასახადისაგან განთავისუფლდა ქართველი სამღვდელოება (1807 წლის დეკემბერში ალექსანდრე I-ის ხელმოწერილი დოკუმენტიდან გამომდინარე). ამ კანონის გატარება დაავალეს დავით დადიანსაც. მიხვდა რა ამ გადაწყვეტილების დაფარულ ქვეტექსტს, იგი შეეცადა, ხელი შეეშალა სამღვდელოების გამოსასვლელად მემამულეებისა და მთავრის დამოკიდებულებისგან. ამიტომ, გაითვალ სწინა რა ამ დოკუმენტის აშკარად საეჭვო ხასიათი და დანიშნულება, 1841 წლის 26 იანვარს გამოაქვეყნა კანონი, რომლის მიხედვით სამღვდელოება იღებდა თავისუფლებას მემამულეებისგან, მაგრამ არ გამოდიოდა მთავრის დამოკიდებულებისაგან. აგრეთვე დავით დადიანმა შეადგინა სამღვდელოებისათვის შესასრულებელი წესები, რათა მათ არ გაესხვისებინათ ქონება

უცხო პირებზე, არ შესულიყვნენ ვალში და სხვა ვალდებულებებში, დაეტოვებინათ საცხოვრებელი ადგილი და გასულიყვნენ სამეგრელოდან, შეეწირათ მიწები რომელიმე ეკლესიისათვის (სცსსა, ფ. 489, საქმე N 7585, ფურც. 14).

ასეთი წესების შემოღებით დავითი უპირისპირდებოდა იმპერიის შენიღბულ ზრახვებს და ხაზს უსვამდა სამღვდელოებაზე მთავრის ხელისუფლების განსაკუთრებულ დატვირთვას. რა თქმა უნდა, სინოდალური კანტორა აშკარა უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მთავრის ასეთი მოქმედების მიმართ და ცდილობდა ხელი შეეშალა მისთვის. დავით დადიანის მიერ შემუშავებული კანონები ითვალისწინებდა სამღვდელოების განთავისუფლებას შვილებითურთ, იმ შემთხვევაში, თუ შვილები დაბადებული იქნებოდნენ 1841 წლის შემდეგ. 1841 წლამდე დაბადებულებს, თუკი სურდათ სამღვდელოების წოდებაში გადასვლა, მებატონისათვის უნდა გადაეხადათ 25 მანეთი. მემამულე თუ გაცემდა მამულს, ასეთი პირებისათვის მათ უნდა გადაეხადა ათისთავი, ანუ პირუტყვის ბაჟი (**მეუნარგია 1939: 90**). ეს ნიშნავდა იმას, რომ სამღვდელოება ღებულობდა მხოლოდ პირად თავისუფლებას და მემამულეთა კაბალაში მაინც რჩებოდა. აქედან გამომდინარე საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელიც თითქოსდა ზრუნავდა სამღვდელოებაზე, ყოველნაირად ცდილობდა სამღვდელოება საკუთარი გავლენის ქვეშ მოექცია. ამ ჭიდილში დავით დადიანმა თვითონ ჩაატარა საეკლესიო რეფორმა, აღწერა საეკლესიო მიწა-წყალი და მათი შემოსავალი გადასცა მთავრის ხაზინას. შექმნა საშტატო კანტორა, შემოიღო საეკლესიო შტატები, ცაიშისა და ხობის მონასტრის შემოსვლის ნახევარი გადასცა მთავრის ხაზინას. იგივე გზას დაადგა ეკატერინე დადიანიც. მან 1854 წელს გადასახადები შეცვალა ფულადი ფორმით. მარტვილის ეკლესიას დაეკისრა ეკლესიის შემოსავლის და გასავლის საქმე თვითონ ეწარმოებინა. მან შემოიტანა ახალი საეკლესიო თანამდებობა – საეკლესიო მამულების მზრუნველები. სამეგრელოში საეკლესიო მამულის მზრუნველად დაინიშნა თავადი ნიკო მხეიძე, ხოლო თანაშემწედ თავადი ახვლედიანი (**ქცა ფონდი 172, საქმე 171, ფურც. 5-6**). გატარებული რეფორმები რუსეთის ხელისუფლების დაუნდობელი კოლონიალიზმის ფონზე აშკარად თამამი ჩანდა და ვფიქრობთ ესეც თვითმპყრობელობას ძლიერ აღიზიანებდა. ამიტომ, სამეგრელოს მთავრის მიერ გატარებული რეფორმები მას უბიძგებდა სამთავროსათვის ავტონომიური უფლებების საბოლოოდ წართმევა დაეჩქარებინა. ამ გეგმის

განხორციელების შემდეგ 1874 წლის 16 მაისს სამეგრელოში გაუქმდა ეპისკოპოსის კათედრა და შეუერთდა იმერეთის კათედრას. სამეგრელოს ეპისკოპოსს მიენიჭა ვიკარის ეპისკოპოსის სტატუსი. მას დაენიშნა 1500 მანეთი წელიწადში. პირველი ვიკარიის ეპისკოპოსი იყო ბესარიონ დადიანი (1874 -1885), 1885 წელის 12 ივნისს სამეგრელო-გურიის ეპარქიების გაერთიანების შემდეგ პირველი ეპისკოპოსი გიორგი დადიანი, ხოლო ეპისკოპოსის კათედრა მარტვილში იყო (**აქტები V: 503**).

„დაყავი და იბატონეს“ პოლიტიკას შესანიშნავად იყენებდა რუსეთის იმპერია სამღვდელოებისა და მთავრის ხელისუფლების დასაპირისპირებლად. 1807 წელს ალექსანდრე I-ის აქტით სამღვდელოება განთავისუფლდა ბატონყმური დამოკიდებულებისაგან. დაუბრუნა მათ წარსულში ჩამორთმეული ქონება. აკრძალა საეკლესიო გლეხებისა და მამულების გაჩუქება-გასხვისება. აგრეთვე 1833 წლის 1 იანვრიდან სამეგრელოსა და იმერეთის გამოკლებით წელიწადში 1000 მანეთს გამოუყოფდა ღარიბ სამღვდელოებას. ასეთი „გულწარმტაცი“ ინფორმაციები უსწრაფესად ვრცელდებოდა სამეგრელოში და საეკლესიო ფენას რუსეთისადმი კეთილგანწყობით აღავსებდა. ასეთ ვითარებაში დადიანის მიერ ჩატარებული რეფორმები თითქმის მიუღებელი იყო. ამის ნათელი მაგალითი გახლდათ ბესარიონ ჭყონდიდელის მიერ, მთავრის დაუკითხავად, საეკლესიო ქონებისა და გლეხთა კომლების აღწერის მცდელობა. მისი გარდაცვალების შემდეგ ლევან დადიანის თხოვნით სამეგრელოს მიტროპოლიტად გამოგზავნილი იქნა ლევანის ცოლისძმა დავით წერეთელი მანაც ვერ გაამართლა ლევანის იმედები, რადგან იგი აშკარად რუსეთის ინტერესების გამტარებელი აღმოჩნდა. ამიტომ ლევანმა იგი მალე გააძევა სამეგრელოდან. მიტროპოლიტი დავითი ამის შესახებ საქართველოს ეგზარქოსს 1834 წლის 2 მაისს წერდა: სამეგრელოდან გამომავდეს ყოვლად უპატივცემლოდ და მიმაჩნია, რომ უმიზეზოდ ვარ პატივაყრილიო (**სცსსა, ფონდი 489, საქმე N 2191, ფურცელი. 18**). სამაგიეროდ დავითი რუსეთის ხელისუფლებისათვის იყო ანგარიშგასაწევი ძალა და ამიტომ იგი დანიშნეს იმერეთის მიტროპოლიტად 1843 წელს და სამეგრელოს შემდეგი მიტროპოლიტი თეოფანის რუსეთის უერთგულები სამღვდელო გახდა. მან სპეციალური მოხსენება-ბარათი წარუდგინა სინოდის კანტორას და უჩივის სამეგრელოს მთავარს მისი თაოსნობით შექმნილი კანცელარიის გამო, რომელმაც ვერ გააუმჯობესა საქმის წარმოება შტატების და ჯამაგირის სიმცირის გამო

და „ითხოვს სამეგრელოში შეიქმნას ისეთივე კანცელარია, ისეთივე შტატებით და ჯამაგირით, როგორიც იმერეთშია“ (სცსა ფონდი 489, საქმე N 17716, ფურც. 2. ეს მოთხოვნა ნიშნავდა იმას, რომ სამეგრელოს ყმა-მამულები წმინდა სინოდის კანტორის გამგებლობაში გადასულიყო. სამღვდელოებამ სრულიად დაკარგა პოლიტიკური თვითშეგნება. იგი მართლმადიდებლური მესიანიზმის შენიღბულ კონცეფციას ყოველგვარი განსჯის გარეშე მიენდო და საკუთარი კეთილდღეობის მოწესრიგების მიზნით მოითხოვდა სამეგრელოს ეკლესია რუსეთის ეკლესიის საერთო ორგანიზაციაში შესულიყო, მსგავსად მეზობელი კუთხეებისა. მათ დავიწყებას მისცე მიტროპოლიტ ქუთათელისა და გენათელის ხსოვნა, სამეგრელოს ეკლესიებიდან ჩამოხსნილდა იარაღებად გადამდნარ ზარების ისტორია; დაივიწყეს ის ფაქტიც, როგორ ცდილობდა იმპერია მონასტრების სამრევლო ეკლესიებად გადაკეთებას. 1827 წლისათვის სამეგრელოს ჭყონდიდელის ეპარქიაში ფუნქციონერებდა 118 ეკლესია, სადაც მსახურობდა 6 დეკანოზი, 94 მღვდელი, 13 დიაკონი (ქადარია 2002: 74). აქ იყო ლევან დადიანის მზრუნველობით განახლებული და ახლად აშენებული ეკლესიები, მაგრამ ეკლესიადა სამღვდელოება უნიათობასა და კონფორმიზმის სინდრომს შეეპყრო. ყოველივე ეს ნიშნავდა რუსეთის მზაკვრული საეკლესიო პოლიტიკის აშკარა წინსვლასამ კონკრეტულ ეტაპზე. მიუხედავად ამისა, რუსეთის იმპერიამ მომდევნო უახლოეს ათწლეულებში სასტიკი წინააღმდეგობების ვითარებაში ფრთები მაინც ვერ გაშალა. რეაქციის გააქტიურებისა და განსაკუთრებული ვერაგობის ვითარებაშიც საქართველოს განადგურებისა და ასიმილაციის გეგმა დაწყებული ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის მეოხებით ჩაეშალათ. ამდენად, საქართველო მსოფლიო პოლიტიკური რუკიდან გაქრობას აშკარად გადაურჩა (გულორდავა VIII 2016: 99).

ექსპანსიური საეკლესიო პოლიტიკის გატარებასთან ერთად აღსანიშნავია ის, რომ რუსეთის იმპერიამ თავისი კოლონიზატორული პოლიტიკა საგანმანათლებლო მიმართულებითაც აქტიურად წარმართა და შეეცადა, რომ სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლებში რუსული საგანმანათლებლო სისტემის დანერგვით ქართველებს მშობლიურ ენაზე სწავლების სურვილი ბუნებრივად გაქრობოდათ. ეს იყო გარუსების პოლიტიკის არნახული გეგმა. თუმცა, რუსიფიკატორული პოლიტიკა, იმ შინაარსით,

რაც რუსეთის ხელისუფლებას ჰქონდა ჩაფიქრებული, სამეგრელოს სკოლებში საბოლოოდ მაინც ვერ განხორციელდა.

ოდის სამთავროში რუსი მოხელეები მეტ სიფრთხილეს იჩენდნენ განათლებისადმი, კერძოდ, სკოლების გახსნისათვის ხელშეწყობის საქმეში, რადგან **ფონვიზინის „უმწიფარა“ პეტრუმკის მსგავსად განათლება „ბარბაროსებისთვის“ კი არა, მათთვისაც ზედმეტი იყო.** მათ საგანმანათლებლო კონცეფციას (პეტრუმკას იდეები) დასაშვებად მიაჩნდა მეეტლისათვის გეოგრაფის ფუნქციის შეთავსებაც. რაც შეეხება რუსულ ეკლესიას, იგი თავისი სამღვდელოებით, ანუ ეგზარქოსის ხელით, დაუღალავად ზრუნავდა იმპერიის მზაკვრული ჩანაფიქრის ხორცშესხმისათვის. რუსეთის ხელისუფლება მიიჩნევდა, რომ, რადგან ქართველებისა და რუსების რელიგიური აღმსარებლობა ერთმანეთის თანმხვედრი იყო, საქართველოს არც უნდა ჰქონოდა დამოუკიდებელი ეკლესია და ამიტომ **1811 წელს გააუქმა ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალია.** დაიწყო ეკლესიის მთლიანად რუსულ ყაიდაზე გადაკეთება.

როგორც ცნობილია, ეკლესიის ფუნქცია საგანმანათლებლო ასპექტში ყოველთვის და, მით უმეტეს, იმ პერიოდშიც, უმნიშვნელოვანესი იყო. ამიტომ მას უნდა ეკისრა მთავარი როლის შესრულება ქართველთა გარუსების საქმეში. ეკლესიის ზეგავლენა მრევლზე დიდი იყო და სწორედ აქედან უნდა დაწყებულიყო რუსული საგანმანათლებლო პოლიტიკის წარმატებით გატარებაც. როგორც ცნობილია ეკლესია ადვილად შეეგუა საქართველოში 1811 წელს ავტოკეფალიის გაუქმებას. ასეთი თანადგომის გამო თვითმპყრობელობამ სამღვდელოება თავიანთი კოლონიური საქმის საკეთებლად თანამზრახველებად მიიჩნია ისინი. მმართველობისა და სამართლის სისტემიდან მშობლიური ენის ამოღება რუსიფიკაციის გზაზე მთავარი ღონისძიება გახდა. ამ მიმართულებით იმპერიამ აგრეთვე დაიწყო ზედა ფენების შვილთა გაგზავნა სამხედრო გიმნაზიებში (იგულისხმება პეტერბურგში არსებული პაჟთა კოეპუსი ლ.გ.) . ამ პროცესის მართვა რუსეთის ხელისუფლებას არც გასჭირვებია და ყოველწლიურად 40 მოსწავლეს იღებდა აღნიშნულ სასწავლებლებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან. ზედა ფენაც სიამოვნებით აგზავნიდა შვილებს სამხედრო გიმნაზიაში განათლების მისაღებად. ეს პროცესი თანდათანობით ქმნიდა მეტროპოლიისთვის

დასაყრდენი სოციალური ბაზის გაფართოების შესაძლებლობას გარუხებული ქართველების საშუალებით.

იმპერია, როგორც ჩამორჩენილობის სიმბოლო, განმანათლებლის როლით კეკლუცობდა და ლოთი, მრუში და გაუნათლებელი რუსი მოხელეები ქართველების რუსულ „კულტურაზე“ მოქცევას თავდავიწყებით ცდილობდნენ. ვფიქრობთ, ამის ნათელი დადასტურებაა გრაფ პასკევიჩის მოხსენება რუსეთის იმპერატორისადმი: „საუბედუროდ სულ მალე შევამჩნიე, რომ გარეგანი სახე კეთილმოწყობისა მხოლოდ ჩქმალავდა ერთობ მნიშვნელოვან და დიდი ხნის ფესვგადგმულ უწყსრიგობებსა და ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების შემთხვევებს“ (აქტები VII: 8).

გაუნათლებელი რუსი მოხელეები და სამღვდელოება თავს უმწეოდ გრძნობდნენ უძველესი ქართული უნიკალური ეკლესია-მონასტრების დათვალიერებისას და იმისათვის, რომ ერის უაღრესი განსწავლულობის კვალი დაეფარათ, უძველეს ფრესკებს კირით ათეთრებდნენ. ამპარტავანი და უხეში მოხელე „ანათლებდა“ სამეგრელოს იმ ბიუჯეტიდან, რომლის საგანმანათლებლო მიზნებისათვის გამოყოფილი ფინანსური მაჩვენებელი 1%-საც არ შეადგენდა. ასეთი მწირი ფინანსური „ხარჯები“ ემსახურებოდა დამპყრობლის მიზნებს, რათა კოლონიებში მხოლოდ წერა-კითხვა გაეგრძელებინათ. ესეც იმიტომ იქნა გათვალისწინებული, რომ მხოლოდ რუსი მოხელეებით შევსება ადმინისტრაციული სისტემისა შეუძლებელი იყო, რადგან ისინი ვერ ფლობდნენადგილობრივ მოსახლეობასთან საკომუნიკაციო ენას, რითაც შეიძლებოდა წარმოებულიყო კოლონიის მართვა. უფიცი რუსების გადამზადებას ქართულ ენაზე ისევ ნიჭიერი ქართველებისთვის სკოლების გახსნა სჯობდა, სადაც ისწავლიდნენ რუსულ ენასა და არითმეტიკას, ხოლო 12 წლის ასაკში ზედა ფენების შვილებს გააგზავნიდნენ მოსკოვსა და პეტერბურგში (აგრეთვე იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებსა და სასწავლებლებში) სამხედრო და სამოქალაქო განათლების მისაღებად. განათლება სპეციალურად შედგენილი გეგმით, რუსული კოლონიური მიზნების განსაკუთრებული გამოვლინება იყო.

საქართველოს მთავარმართებელ პ. ციციანოვის მიერ იმპერატორ ალექსანდრე I-სადმი გაგზავნილ რაპორტში (ანგარიშში შესრულებულ სამუშაოთა შესახებ) კარგად ჩანს, რომ ქართველი ხალხის „განათლებაზე ზრუნვა“ გამოწვეული იყო არა ქართველების ცნობიერების ამაღლების სურვილით, არამედ მმართველობის სისტემაში

დასაქმებული რუსი მოხელეების სიმცირით, რომლებიც ვერასდროს შეძლებდნენ, აეთვისებინათ დაპყრობილი ხალხის ენა, რადგან თავიანთ ენაზეც უაღრესად მწირი და არაფრისმეტყველი განათლება ჰქონდათ მიღებული. „ბევრი რუსი მაღალი რანგის მმართველი, არათუ XIX საუკუნის დასაწყისში, უფრო გვიანაც, დუშეთს თუშეთისაგან, ხოლო ჭოროხს ჩოლოქისგან ვერ არჩევდა“ (ჯანელიძე 2014: 177). „სიმცირე თარჯიმნებისა“ აიძულებდა ციციანოვს, შემოეტანა განათლების „სხივი“ (ხუნდაძე 1940: 15). სხვა ვითარებაში ისინი არასოდეს შეეცდებოდნენ, თუნდაც მცირე ზომით, ხელი შეეწყოთ სწავლა-განათლების წინსვლისათვის.

რუსული მართლმადიდებლობაც რუსი მოხელეების პოლიტიკური მისიის სიმძიმით იყო დატვირთული, ანუ როგორც მკვლევარი ხ. ქოქრაშვილი აღნიშნავს, იგი რუსობასთან იყო გაიგივებული და იმპერიის არარუსი მართლმადიდებელი ეთნოსები რუსული ეკლესიის მხრიდან სხვებზე მეტ ზეწოლას განიცდიდნენ რუსიფიკაციის მიზნით (ქოქრაშვილი I, 2007: 129).

რუსეთის განზრახვა, „განათლების სხივი“ შემოეტანა დაპყრობილ ქვეყნებში, ემთხვეოდა სამეგრელოს თავად-აზნაურთა მისწრაფებას, რათა გახსნილიყო სკოლები სამეგრელოში.

1810 წლის 3 ოქტომბერს იმერეთის მმართველი პოლკოვნიკი თ.სიმონოვიჩი წერდა მთავარმართებელ გენ. ა. ტორმასოვს (1809-1811): „სამეგრელოს მიტროპოლიტებმა, თავადებმა და აზნაურებმა მთხოვეს სასწავლებლის გახსნა, სადაც ისწავლიან ქართულ, რუსულ ენებსა და არითმეტიკას“ (აქტები II: 336). რუსეთის ხელისუფლებამ სიმონოვიჩის ეს თხოვნა უყურადღებოდ დატოვა, რადგან მათი ძირითადი მისწრაფება, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, განათლების დანერგვა კი არ იყო, არამედ ქართული ენის ამოღება საგანმანათლებლო სისტემიდან.

სამაგიეროდ იმპერიამ ყურადღებას აქცევდა კეთილშობილი ოჯახების შვილთა რუსულ ყაიდაზე გაწვრთნას. ამის მკაფიო მაგალითია მთავარმართებელ ციციანოვის მიმართვა იმ პერიოდში სამეგრელოში საგანგებოდ მივლინებულ ლიტვინოვისადმი, რომელსაც სამეგრელოს მთავრის მემკვიდრის – ლევან V დადიანის აღზრდის განსაკუთრებული გეგმა შესთავაზა. ამ გეგმაში უნიშვნელოვანესი ყურადღება ექცეოდა მის მიერ რუსული ენის ათვისების საქმეს: „როცა რუსულს შეისწავლის, მაცნობეთ, ვის შეუძლია მას დაასწავლოს გერმანული ან არითმეტიკა. თუ ასეთი ვინმე არ არის, მას

მოვებნი და გამოვიწერ“ (აქტები II: 511). ცხადია, ასეთ მონდომებას საფუძვლად ედო რუსეთის ერთგული სოციალური ბაზის გაფართოების სურვილი. ლევან დადიანმაც მათი აღზრდის გეგმის მიხედვით ბრწყინვალედ მხოლოდ ცხენოსნობა - მშვილდოსნობისა და სამხედრო სწავლების ხელოვნებას გაართვა თავი. აღსანიშნავია, რომ მან არაერთხელ გამოიღო თავი რუსეთის მიერ მოწყობილ სხვადასხვა ლაშქრობებში.

იმპერია, თავისი ერთგული ქვეშევრდომების აღზრდაზე განსაკუთრებულად ზრუნავდა. ლევან დადიანის გარდა, რუსული განათლება მიღებული ჰქონდა უმცროს ძმას – გიორგი დადიანს (რომელიც პეტერბურგში პაჟთა კორპუსში სწავლობდა და აქტიურად ემხრობოდა იმერეთის 1819 – 20 წლების აჯანყებას ლ. გ.), აგრეთვე დავით და გრიგოლ დადიანებს. როგორც მკვლევარი თ. ქადარია აღნიშნავს: მათ რუსეთის ხელისუფლების უშუალო დავალებით ჰყავდათ ზედამხედველები. მკვლევრის ამ მოსაზრებას მხოლოდ ნაწილობრივ ვეთანხმებით, რადგან იგი როდესაც წერს: „გრიგოლ დადიანი გენერალ ესპეხოს უშუალო ზედამხედველობით იზრდებოდა, ხოლო მთავრის მემკვიდრე დავითი ჯერ ბებუთოვის, ხოლო შემდეგ მთავარმართებელ ციციანოვის ზედამხედველობით“ (ქადარია 2002: 177-178), მიგვაჩნია, რომ აქ მკვლევარ თ.ქადარიას მიერ მექანიკურად დაშვებულ უზუსტობას აქვს ადგილი, გამომდინარე იქიდან რომ, გრიგოლ დადიანის ზედამხედველი არ შეიძლება ყოფილიყო ესპეხო, რადგან გრიგოლ დადიანი ცხოვრობდა უფრო ადრე ვიდრე იმერეთის მმართველი გენერალ - მაიორი ესპეხო. გრიგოლ დადიანი გარდაიცვალა 1804 წელს. ხოლო გენერალი ესპეხო იმერეთის მმართველი იყო 1837 - 1840 წწ. არც დავით დადიანი შეიძლება მთავარმართებელ ციციანოვის ზედამხედველობით გაზრდილიყო, რადგან ციციანოვი მოკლეს 1806 წელს, ხოლო დავით დადიანი დაიბადა 1813 წელის 26 იანვარს. როცა დავითი წამოიზარდა ლევან დადიანმა იგი გააგზავნა ქუთაისში, სადაც მას მფარველობდა იმერეთისა და გურია-სამეგრელოს მმართველი ვასილ ბებუთოვი. მას შემდეგ რაც ბებუთოვი ქუთაისიდან გაიწვიეს, ლევან დადიანმა დავითი თბილისში გააგზავნა. სადაც იგი დაუახლოვდა „მთავრ-მართებელსაც-ბარონ როზენს, – რომელმაც დავითი მოკლე ხანში თავის საგანგებო მინდობილებათა მოხელედ დანიშნა“ (მეუნარგია 1939: 3). დამპყრობელი უფრო მარტივად წყვეტდა კოლონიაში მცხოვრებ ზედაფენების ბედს. იგი გამოკვეთილად ზრუნავდა მათზე, მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს ადამიანები

სათანადოდ რუსული განთლების მიღების და „რუსულად აღზრდის“ (ლ.გ.). შემდეგ გამხდარიყვნენ რუსული პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი საქართველოში.

რუსული პოლიტიკა განათლების დარგს უტევდა მთელი ფრონტით. როგორც ვიცით, ამ დროისათვის იყო ორი სახის – სასულიერო და საერო სასწავლებლები. უძველესი დროიდან სასულიერო ცენტრები წარმოადგენდა განათლების ბრწყინვალე კერებს. რუსეთმა სამიზნედ სწორედ სასულიერო სასწავლებლები ამოიღო. კოლონიური პოლიტიკის დასაწყისში საქართველოში იყო ერთკლასიანი სასწავლებელი, ორი განყოფილებით და ერთწლიანი კურსით, სამრევლო სასწავლებლები კი – ორკლასიანი და ორწლიანი კურსით. სამეგრელოს სამრევლო სასწავლებელს სწავლების პროცესზე ინსტრუქტაჟს აძლევდა თბილისის სასულიერო სემინარია, რომელიც ორიენტირებული იყო რუსული ენის სწავლების კურსის დაჩქარებისაკენ. ამაზე მეტყველებს სამეგრელოს სასწავლებლის პირველი კლასის ცხრილზე გაკეთებული ერთგვარი მოწოდება: „ძალიან კარგი იქნება ვაიძულოთ მოსწავლეები, პირველ კლასშივე ისწავლონ რუსული ენა და თარგმნა“. რუსი მოხელეები ყოველ ღონეს მიმართავდა სკოლებში მიმაგრებულ თუ გასაგზავნ მასწავლებლებზე, საჭიროების მიხედვით, ძალდატანებისა და წახალისების მეთოდების მონაცვლეობით ემოქმედა. მაგალითად, მასწავლებელ კოლუმბანსკის მამამ როცა უარი განაცხადა შვილის სამეგრელოში მასწავლებლად გაგზავნაზე, სემინარიის ხელმძღვანელობამ ეგზარქოსს მოსთხოვა დიმიტრის მამის დასჯა. მაგრამ მასწავლებელმა ფომინმა როცა უფასოდ იმუშავა სამეგრელოს სასწავლებელში, ეგზარქოსმა იგი მღვდლად აკურთხა მისთვის სასურველ ტერიტორიაზე, დილომში. კოლუმბანსკიმ სამეგრელოში მუშაობისათვის მიიღო კოლეჯის რეგისტრატორის ჩინი (სცსსა, ფონდი 488, საქმე N5771, ფურცელი 13).

ამ გზით რუსეთის ხელისუფლებას, მიუხედავად უხელფასოდ მუშაობისა, მუდმივად ჰყავდა მასწავლებლები სასწავლებლებში. სამეგრელოში ავტონომიურობის გაუქმებისა და საეკლესიო მამულების ხაზინისათვის გადაცემის შემდეგ, მხოლოდ 1860 წელს დაწესდა მასწავლებელთა ხელფასი. რუსეთი თავისი საგანმანათლებლო პოლიტიკით, ზედა ფენებს მეგრელთა რუსიფიკაციის საქმეში მფარველობის სანაცვლოდ აქტიური მოქმედებისკენ მოუწოდებდნენ.

1809 წელს რუსეთის იმპერატორმა სამეგრელოს დედოფალ ნინო დადიანს დააკისრა, რომ სამეგრელოს ეკლესიებში წირვა, ქართულის ნაცვლად, ჩატარებულიყო რუსულად (აქტები II: 176).

XIX ს. 30-იან წლებში სამეგრელოსა და გურიაში გაიხსნა სასულიერო სემინარიები. ლევან დადიანმა თავად იკისრა ამ სასწავლებლებში სწავლების მოწყობა. დიდი ნიკო დადიანიც განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლების მიმართ. იგი ლევან დადიანს ასე მიმართავდა: „უმჯობეს ამისა და უპირველეს ამისა, სახსოვრად შენი ვინაობისა და კეთილობისათვის და აგრეთვე საზოგადოდ მნიშვნელობისათვის შვილთა მამულთა შენთასა მოიყვანეთ ერთი სქოლასტიკოსი, რომელმაც იცოდეს ქართული და რუსული სამეცნიერო წერილი... შენ დაუვიწყებლად გადიდებდნენ... და იქმნეს შენ მამა ძველისა კოლხიდისა, ვითარცა რუსეთის პირველი პეტრე ალექსის ძე და გეწოდოს ლეონ განმანათლებელი კოლხიდისა“ (დადიანი 1962: 38).

1827 წელს სამეგრელოს მიტროპოლიტმა ბესარიონ ჭყონდიდელმა ააშენა სასულიერო სასწავლებლისათვის სახლი, მახლობლად ჭყონდიდის მონასტრის ხარების ეკლესიისა, და საქართველოს ეგზარქოსს სთხოვა, რადგან ხელფასის მიცემის შესაძლებლობა არ ჰქონდა, მასწავლებლად გამოეგზავნა ეკლესიის ყმა **იოათიმ შულაია**, რომელიც იყო თბილისის სასულიერო სასწავლებლის კურსდამთავრებული. ეპისკოპოსს მიაჩნდა, რომ ეს პიროვნება იმუშავებდა აღნიშნულ სასწავლებელში უხელფასოდ. ეს საკითხი დადებითად ვერ გადაწყდა, რადგან იოათიმ შულაიამ მოიტანა დოკუმენტი, სადაც იგი მოხსენიებული იყო აზნაურად. მალე აღნიშნული საკითხი ასე მოგვარდა: სასულიერო სემინარიაში ქართულის მასწავლებლად საღვთო წერილების ღრმად მცოდნე, მარტვილის ხარების ეკლესიის ილუმენი **დავით ასათიანი** დანიშნეს, ხოლო რუსული ენის მასწავლებლად თბილისის სასულიერო სემინარიის უმაღლესი კლასის მოსწავლე **რომან ბორისოვი** გახდა (ელიავა 1969: 37).

სამეგრელოს ახალმა მიტროპოლიტმა დავით წერეთელმა (ბესარიონ ჭყონდიდელი მოულოდნელად გარდაიცვალა) **1830 წლის 1 ოქტომბერს დააფუძნა მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი** „მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი გაიხსნა 1830 წელს. პირველი ზედამხედველი სასწავლებლისა იყო დეკანოზი **რომანოზ ბორისოვი**. მას მოჰყვნენ შემდეგში დეკანოზი დავით მაჭავარიანი, ივანე ჭიჭინაძე... რამდენად მარტივი

იყო ამათი დროის ზნე, ეს იქიდან სჩანს, რომ, როდესაც ამ უკანასკნელს გაქცევია სასწავლებლიდან შეგირდი, ის სწერდა პირდაპირ მთავარს დავით დადიანს რუსულს ენაზე: „სასწავლებლიდან გამექცა მოსწავლე თავადი ასლან აფაქიძე, გთხოვ კეთილ-ინებოთ და ბრძანოთ იმისი სასწავლებელში დაბრუნება“ (მეუნარგია 1939: 135). ამ სასწავლებელში ერთი წლის შემდეგ ჩატარდა პირველი საჯარო გამოცდა, რომელსაც ესწრებოდნენ ლევან დადიანი, მიტროპოლიტი დავითი და სხვა გამორჩეული აზნაურები და თავადები. გამოცდა 42 მოსწავლემ ჩააბარა (სცსსა, ფონდი 489, საქმე N 2458, ფურცელი 42).

1836 წელს უწმიდესი სინოდის მითითებით ეგზარქოსი შეუდგა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნის საკითხის შემუშავებას, რაც 1848 წელს დებულების სახით მიიღეს და 1852 წელს ყულევში გახსნეს ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, რომელმაც 1854 წლის მაისამდე იარსება. ყულევის სკოლა, ყირიმის ომის დროს ინგლის-საფრანგეთის გემებიდან დაშენილი ყუმბარებით დაიწვა.

მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი ოფიციალურ დოკუმენტებში მოხსენიებულია, როგორც სამაზრო სასულიერო სასწავლებელი. სინამდვილეში აქ ისწავლებოდა მხოლოდ I კლასის სასწავლო საგნები და წარმოადგენდა სამრევლო სკოლას. 1860 წელს სამეგრელოს ეპისკოპოს გერონტის ინიციატივით გაიხსნა სასულიერო სასწავლებლის მესამე კლასი, რაც ნიშნავდა სამაზრო სასულიერო სასწავლებლის არსებობას (სცსსა, ფონდი 489, N1716, ფურცელი 64).

პროფესორ გ. თავზიშვილის აზრით, „XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის მთელს დასავლეთ საქართველოში იყო მხოლოდ 2 სახელმწიფო (მთავრობის) სამაზრო სასწავლებელი ქ. ქუთაისსა და ნაოღელევაში, ერთი სამაზრო სასულიერო სასწავლებელი ს. მარტვილში და ორი სკოლა–გურიის მთავრისა და სამეგრელოს მფლობელისა“ (თავზიშვილი 1948: 126).

უწმინდესმა სინოდმა 1836 წლიდან დაიწყო საქართველოს ეკლესია-მონასტრებთან ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნა. განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ სამრევლო სკოლები ჯუმათში, შემოქმედში, ხონში, გელათში, ონში, ჭყონდიდში, ხობში, მარტვილში, ცაგერში, ცაიშსა და ბიჭვინთაში (თავზიშვილი 1948: 19).

XIX ს. I ნახევარში საეკლესიო სამრევლო სკოლები იყო, სადაც სწავლა 2-3 წელი გრძელდებოდა. ისწავლებოდა საღვთო სჯული, ქართული წერა-კითხვა, სუფთა წერა,

ზოგიერთ სკოლაში რუსული წერა-კითხვა. „სასოფლო სამრევლო სკოლებში იღებდნენ ყველა წოდების ბავშვებს... ადმინისტრაციულ დარგში აღნიშნული სკოლები საქართველოს ეგზარხოსს ემორჩილებოდნენ“ (კოპალიანი 1990: 28). როგორც ვხედავთ, სასულიერო სასწავლებლების ფართო ქსელი სამეგრელოში ვერ შეიქმნა. რაც შეეხება მარტვილის სამაზრო და სასულიერო სასწავლებელს, მან 1873 წლამდე იარსება, რადგან შენობა დაიწვა და სასწავლებელი გადატანილ იქნა ქ. სენაკში. მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი ერთადერთი იყო სამეგრელოს სამთავროში საკმაოდ დიდხანს. სასწავლებლის მოსწავლეთა რაოდენობამ 1856 წლისათვის 108-ს მიაღწია. რაც შეეხება საერო განათლებას, მისი ცენტრი იყო სოფელი ნაოდალევი (ახლანდ. მარტვილილ.გ), სადაც 1829 წელს ამიერკავკასიის სასწავლო დეპუტეებით სამაზრო საერო სასწავლებელი გაიხსნა სამეგრელოს მთავრის ხარჯებით, 1530 მანეთი ვერცხლით წელიწადში (ქცა, ფონდი 86, საქმე N2, ფურც. 2-4).

საინტერესოა 1830 წლის 23 დეკემბერს გახსნილი სამაზრო (საერო), „მოსიარულე სკოლა“, რომლის ადგილმდებარეობა იმის მიხედვით იცვლებოდა, ლევან დადიანი საცხოვრებლად თუ რა ადგილს აირჩევდა. ამის გამო სკოლამ იმოგზაურა ნაოდალევიდან ზუგდიდში, შემდეგ სენაკში და ბოლოს გორდში. თავდაპირველად აქ სწავლობდა 16, ხოლო 1834 წლისათვის – 45 მოსწავლე (ქცა, ფონდი 86, საქმე N2, ფურცელი 5-7). სასწავლო პროცესი აქ მეტად აუტანელი იყო, რადგან საათები ძირითადად ეთმობოდა ბავშვებისათვის გაუგებარ რუსულ ენაზე სწავლებას. ამიტომ მშობლები არ უშვებდნენ შვილებს სასწავლებელში, ხოლო ამ ვითარებიდან გამომდინარე მასწავლებელი ნაზაროვი ითხოვდა ამ სკოლის დახურვას. ამიერკავკასიის სასწავლებლის ხელმძღვანელობამ მას მისცა მითითება, შეედგინა გეგმა კრიზისიდან გამოსასვლელად. ამ მიზნით მათ უნდა მიეღოთ სასწავლებელში ქალაქისა და სოფლის დაბალი ფენის მაცხოვრებელთა შვილები; ემუშავათ მშობლებზე, რათა მათ თავიანთი შვილები გაეგზავნათ სასწავლებელში. სკოლაში მოყვანის მიზნით განხორციელებულმა ღონისძიებებმა შედეგი ვერ გამოიღო, რადგან სწავლების გაუგებარ ენაზე წარმართვის პროცესი მათში ნდობას, ინტერესს და ყურადღებას ვერ აღძრავდა. სკოლაში კვირაში 4 საათი ეთმობოდა საღვთო სჯულის სწავლებას, 6 საათი – არითმეტიკას, 3 საათი – ქართულ ენას, მხოლოდ ისიც სადილის შემდეგ, 5 ნახევრიდან 6 საათამდე, ხოლო რუსულის სწავლებას – 8 გაკვეთილი, რაც მიმდინარეობდა დღის პირველ ნახევარში, 9-

ის ნახევრიდან 11 საათამდე – 5 გაკვეთილი, 3 საათიდან 4-ის ნახევრამდე – 2 გაკვეთილი, 4 სათიდან 6 საათამდე – 1 გაკვეთილი (ქცა, ფონდი 86, საქმე N 6 ფურცელი 19).

მშობლების უკმაყოფილების გაქარწყლების მიზნით რუსეთის ხელისუფლება დროებით დათმობაზე წავიდა და 1835 წელს სამეგრელოს სამაზრო სკოლაში პედაგოგებს ნება მიეცათ, გაკვეთილი აეხსნათ არა მათთვის გაუგებარ უცხო ენაზე, არამედ – ქართულად. მაშასადამე, თუ გაგებინების თვალსაზრისით უფრო რთული ვითარება შეიქმნებოდა, შეეძლოთ მშობლიურ ენაზე ესწავლათ III კლასამდე (ქცა, ფონდი 86, საქმე N6 ფურცელი 20).

დამპყრობელი დევნიდა არა მარტო ოდიშში არამედ სრულიად საქართველოს მასშტაბით ქართულ სალიტერატურო ენას. ეს უკვე ნიშნავდა იმას, რომ ენას წაართვეს სახელმწიფო ენის უფლება. „ცარიზმის მიერ შემოღებული აკრძალვების შედეგად, 1801 წლიდან 1918 წლამდე ქართული სალიტერატურო ენა, რომელსაც სახელმწიფო ენად ფუნქციონირების მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ჰქონდა და მაღალგანვითარებულ ენას წარმოადგენდა, პრაქტიკულად თითქმის არ გამოიყენებოდა იშვიათი გამოწვევის შემთხვევების გარდა...ამ ენაზე არ ხდებოდა ოფიციალური საქმის წარმოება, არ მუშაობდა სასამართლო, არ იბეჭდებოდა მხატვრული, რელიგიური, სამეცნიერო ლიტერატურა, არ არსებობდა პრესა და პერიოდული გამოცემები“ (გვანცელაძე, ტაბიძე... 2001: 95).

მიუხედავად ასეთი სიმძნელებისა, სამეგრელოში განათლების მიღებისათვის მისწრაფება აშკარად იყო. თავად-აზნაურობასაც გარკვეულწილად ესმოდა, რომ განათლება ერის განვითარების გასაღებია. მათი მოთხოვნის საფუძველზე 1810 წლის 3 ოქტომბერს სიმონოვიჩი ტორმასოვს სთხოვდა, გამოეგზავნათ მისთვის ენებისა და არითმეტიკის მცოდნე მასწავლებლები და დაენიშნათ მათთვის ხელფასი; გამოეგზავნათ სახელმძღვანელო „ადამიანის და მოქალაქის დანიშნულება“ და მასწავლებელი გრიგოლ აბრამოვი (აქტი II: 312). სიმონოვიჩის ეს მოთხოვნა იმპერიამ უყურადღებოდ დატოვა, რადგან დაპყრობილი ხალხისათვის ზრუნვა და სამოქალაქო ცნობიერების ამაღლება კოლონიისადმი იმპერიის ინტერესებში ნამდვილად არ შედიოდა. უფრო მეტიც, მსგავსი ზრუნვის გამოხატვა საკუთარი ხალხის მიმართაც ზედმეტად თამამ ინიციატივადც მიიჩნეოდა. მიუხედავად ამისა, ქართველ ხალხს

მაინც ჰყავდა უნიჭიერესი და ფრიად განათლებული ადამიანები. მაგალითად, კ. ბოროზდინი მოგვითხრობს საინტერესო ისტორიას ბერუკა ჯიქიაზე, როგორც უაღრესად განათლებულ ადამიანზე, მიხვედრილ, ნიჭიერ, საღმრთო წერილების, „ვეფხისტყაოსნის“ ზეპირად მცოდნე პიროვნებაზე (ბოროზდინი 1927: 70-71).

ბოროზდინსავე ეკუთვნის სამეგრელოს მოსახლეობაზე დაკვირვების შედეგად ღრმა ანალიზის საფუძველზე გაკეთებული ასეთი სიტყვები: „ძნელი საპოვნელია ასეთი ნიჭიერი, სწავლის მოყვარული და მიხვედრილი ხალხი! – მეგრელები თავისი საზოგადოებრივი თვისებებით და ყველაფრის შემფერებელ ხასიათით – კავკასიის ფრანგები არიან“ (იქვე: 28). რუსეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკის პირობებში ერი გამოსავალს მუდმივად განვითარებასა და გადარჩენისთვის ბრძოლაში პოულობდა. ამრიგად, სამეგრელოში XIX ს-ის I ნახევარში ადგილს იკავებს რუსეთის საგანმანათლებლო სისტემა თითო-ორი სასულიერო და საერო სასწავლებლის სახით, რაც სრულიად ვერ პასუხობდა სამეგრელოს მოსახლეობის მოთხოვნილებებს. უკვე დაპყრობილი კოლონიის მოსახლეობა განათლებას იღებდა რუსული დირექტივებით, მხოლოდ რუსული წერა-კითხვის დანერგვის სასარგებლოდ, რაც სრულიად საკმარისი იყო დამპყრობლის კოლონიური მიზნების განხორციელებისათვის. მეტროპოლია ცდილობდა კოლონიაში ამ მიმართულებით უკიდურესად დაბალი დონე შეენარჩუნებინა (იგულისხმება რუსული ენის არცოდნა) და „განათლება“ მხოლოდ მათთვის მისაღები და დასაშვები ხარისხით ამალმებულიყო.

როგორც ვხედავთ, ექსპანსიური საეკლესიო პოლიტიკის წარმართვის კვალდაკვალ რუსეთის იმპერიამ კოლონიზატორული პოლიტიკა თავის სასარგებოდ საგანმანათლებლო მიმართულებითაც წარმატებით გაატარა. ასეთი შინაარსით გატარებული კოლონიალური პოლიტიკა ქართველი ერის გაუნათლებლად დარჩენას ემსახურებოდა. რუსეთის მიერ შექმნილი საგანმანათლებლო სისტემა აბსოლუტურად არ აკმაყოფილებდა ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნებს ასეთი მიდგომა არც იყო გასაკვირი, რადგან საკუთარი მოსახლეობის მიმართაც იმპერიას თითქმის იგივე დამოკიდებულება ჰქონდა; ისინი იმპერიის უღელქვეშ გმინავდნენ; ოღონდ მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკურ ჩაგვრას განიცდიდნენ, მაგრამ საქართველოს შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა დამატებით რელიგიური, ეთნიკური, კულტურული, სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნული და პოლიტიკური ექსპლუატაციის უმძაფრეს გამოვლინებას.

რუსეთის მიერ საქართველოში გატარებული კოლონიური პოლიტიკის წიაღში წარმოშობილი, შენიღბული და ვერაგული ხრიკების მატარებელი რუსიფიკაცია-ასიმილაციის ასპექტები, მსოფლიოს პრაქტიკაში გავრცელებული კოლონიალიზმის მეტ-ნაკლებად სტერეოტიპულ ერთგვაროვნებას განსხვავებულ კონცეპტებს სძენდა (ლ.გულორდავა პსჟ „გონი“ N4 , 2016: 180).

დასკვნა: რუსეთის იმპერია, როგორც ცნობილია, მიზნად ისახავდა, დაპყრობილი ხალხების საბოლოოდ გარუსებას. ამ მიზნით დამპყრობელმა ოდიშელებს ჯერ თავიანთ სამემკვიდრეო მამულ-მიწაზე მატერიალური არსებობის საფუძველი - შემოსავლის წყაროები ყველა მიმართულებით დაუხშო (ამაზე მეტყველებდა „კიბიტკები“ თავადებს, უავეჯო ქოხ-მახები გლეხებს, ღარიბული ტანსაცმელი საზოგადოების ყველა ფენას). იგი ამავე დროს, შეეცადა, მოსახლეობის განვითარება შეეჩერებინა სხვა მიმართულებითაც და ერის სულიერი ფასეულობების მასაზრდოებელ წყაროებიდან დენადი მთავრი ღირებულებები მოესპო. კერძოდ, სასულიერო სფეროში იმპერიამ დაუშვა მხოლოდ რუსულად მოდერნიზებული საეკლესიო ცხოვრების ელემენტები – შედგენილი წესები. აკრძალა მშობლიურ ენაზე ეკლესიებში წირვა-ლოცვა (წირვა-ლოცვა თხის პეტელად აღიქმებოდა) და მეტყველება სასწავლო საგანმანათლებლო დაწესებულებებში. დამპყრობელი პრაქტიკულად გაისარჯა, იმისთვის რომ, ერის ჩამოყალიბების, განვითარების, თვითპატივისცემის თუ არსებობის საფუძველი მოეკლა. იმპერია, ქვეყნის თვითმყოფადობის შენარჩუნების საწინააღმდეგოდ, შემაშფოთებელი სისასტიკით იქცეოდა, საქართველოს მოსახლეობას, ხელოვნურად უქმნიდა პირობებს სრულიად უიმედობაში ჩავარდნილიყვნენ, რათა ინდიფერენტულობაში და კონფორმიზმში მყოფ ოდიშელებს, ერთ მშვენიერ დღეს უარი ეთქვა მესამე ფასეულობაზეც – თავისუფლებაზე. მაშასადამე, ოდიშში საეკლესიო სფერო და განათლების სისტემა იმპერიის პოლიტიკური ინტერესებს, როცა სრულად დაექვემდებარებოდა, აქ არჩევანის უფლების და შესაბამისად თავისუფლების ინდექსის (მამული, ენა სარწმუნოება) გაქრობა შემდგარი ფაქტი იქნებოდა.

§.4.3. ყირიმის ომი (1853-1856 წწ) და სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყება

§.4.3.1. ყირიმის ომი (1853-1856 წწ)

რუსეთმა XIX ს-ის 50-იან წლებში „აღმოსავლეთის საკითხის“ მოგვარებაში ახალი მუხტის შეტანა გადაწყვიტა და მიზნად დაისახა, საბოლოოდ ხელში ჩაეგდო დარდანელისა და ბოსფორის გასასვლელები. ამ მიმართულებით მისმა აქტიურმა მოქმედებამ გამოიწვია 1853-1856 წლების ყირიმის ომი, რაც რუსეთსა და თურქეთს (ოსმალეთს) შორის დაიწყო, მაგრამ მასში მალე ინგლისი, საფრანგეთი, ავსტრია და ნეაპოლის სამეფოც ჩაერთო. ამ ომში მონაწილეობით ნიკოლოზ I შეეცადა „ე. წ. „აღმოსავლეთის საკითხის“ საბოლოოდ მოგვარებას. ამ დროისათვის ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოებში რევოლუციების ჩახშობით რუსეთს დიდი გავლენა ჰქონდა მოპოვებული და მეფეც ფიქრობდა, რომ ოსმალეთის მიმართ თავისი ზრახვების სისრულეში მოყვანისათვის ხელსაყრელი მომენტი იყო დამდგარი (ორჯონიკიძე სინ V, 1970: 191). ომის საწყის ეტაპზე რუსეთი ფიქრობდა, რომ „ავადმყოფ იმპერიას“, ანუ ჩამორჩენილ თურქეთს იოლად დაამარცხებდა, მაგრამ საომარ ვითარებაში ინგლისისა და საფრანგეთის ჩართვის შემდეგ მიხვდა, რომ მისი მდგომარეობა მთლად სახარბიელო არ იყო, რადგან მას ბრძოლა, „ავადმყოფი“ თურქეთის გარდა, ტექნიკურად უფრო განვითარებული ინგლისისა და საფრანგეთის წინააღმდეგაც მოუწევდა (ლომაშვილი 1992: 67). ამ ომის მთავარ დამნაშავედ სამეცნიერო ლიტერატურაში ტრადიციულად ნიკოლოზ I-ის რუსეთია მიჩნეული (სურგულაძე 1973: 261). ევროპის სახელმწიფოების საომარ სიტუაციაში ჩართვა და მათი მხრიდან თურქეთის წაქეზება მიაწინებდა ინგლისისა და საფრანგეთის განზრახვაზე, რომ საბოლოოდ გაემეცებინათ რუსეთი კავკასიიდან. ასევე მოესპოთ მისი გავლენა ბალკანეთშიც.

რუსეთის იმპერიულ ზრახვებს, ტერიტორიების გადანაწილებისათვის ბრძოლას ემსახურებოდა მის მიერ კოლონიალ ქცეული ყველა ქვეყანა, მათ შორიც საქართველოც, რომელიც უკვე, ფაქტობრივად, რუსეთს დაპყრობილი ჰქონდა და უკვე მის შემადგენლობაში იყო. რუსეთის იმპერიამ საქართველოს მოსახლეობა კავკასიის ფრონტის ხაზზე საბრძოლო პროცესებში უშუალოდ ჩართო და მათი ძალების გამოყენებით ცდილობდა „აღმოსავლეთის საკითხის“ საბოლოოდ გადაჭრას. ქართველი ხალხი, რუსეთის დროშის ქვეშ, ამიერკავკასია-თურქეთის ფრონტზე, კერძოდ, გურია-სამეგრელოს საზღვრებზე, თავდაუზოგავად იბრძოდა რუსეთის იმპერიული მიზნების

განხორციელებისათვის. ამ მომენტშიც სრულიად გასაგები იყო მათი მხრიდან გამოვლენილი თავგანწირვის მაგალითები. ყველა დროში და ყველაზე მძიმე პოლიტიკურ ვითარებაშიც, სამშობლოდ და კუთხე-კუნჭულად რჩებოდა ის ტერიტორია, რასაც უცხო ქვეყნის დროშის ქვეშ საკუთარი ძალებით იცავდნენ. ამ პოზიციების უკან მათი რეალური ინტერესები აშკარად იკვეთებოდა. ისინი ბრმად ამ ემსახურებოდნენ რუსეთის იმპერიას. მაშასადამე ასეთი თავგანწირვა არა რუსეთის იპერიისადმი ერთგულების გამოსახატავად ხდებოდა, არამედ, საკუთარი მიწა-წყლისა და მშობლიური ხალხის გადასარჩენად.

ყირიმის 1853-1856 წლების ომში 1854 წელი მიჩნეულია ყველაზე კრიტიკულ, საპასუხისმგებლო და გადამწყვეტ ფაზად. ეს ის მომენტია, როცა რუსეთმა ბედის ანაბარა მიატოვა კავკასია. მიტოვებულ კავკასიას, რომელსაც სათავეში არ ჰყავდა ხელისუფლების მტკიცე და ნამდვილად დამოუკიდებელი წარმომადგენელი, თვალსაჩინო როლი უნდა ეთამაშა მოვლენათა ჯაჭვში. მისგან ელოდნენ დახმარებას დასავლეთ სახელმწიფოებთან ომის საერთო მსვლელობაში, მაგრამ „კავკასიის საბრძოლო ძალები ომის მოთხოვნას არ შეესაბამებოდა“ (ბურჭულაძე 1960: 250). მიუხედავად ასეთი მძიმე ვითარებისა, გურია-სამეგრელოს მოსახლეობა მაინც იჩენდა მხნეობას და თავდაუზოგავად ებრძოდა მტერს. რუსი მოხელეები – გენერალი ბრუნერი და გრაფი სოლოგუბი, როგორც ისტორიკოსი ე. ბურჭულაძე აღნიშნავს, ოფიციალურ პატაკებსა და რელაციებში შეგნებულად აკნინებდნენ უბრალო მოსახლეობის თავგანწირვის მაგალითებს და წერდნენ, რომ „აქაური მდაბიო ხალხი... მიჰყვებიან მაღალი წოდების მაგალითებს და იზიარებენ მათ განწყობილებას, ამიტომაც მებრძოლთა მამაცობა და ერთგულება უნდა მიეწეროს უპირატესად თავადებსა და აზნაურებს“ (ბურჭულაძე 1960: 310).

1855 წლის ივლის-ივნისში კავკასიის მეფისნაცვლი **მურავიოვი (1854-1856; 1794-1866)** 25000-იანი არმიით ყარსის ციხე-სიმაგრე მიაღმა და ალყაში მოაქცია. ამ მანევრით შეშინებულმა თურქეთ-ინგლის-საფრანგეთ-სარდინიის კოალიციამ, ავსტრიის აქტიური მხარდაჭერით, ახალ ტაქტიკას მიმართა და გადაწყვიტა თურქეთის დიდი შენაერთები გადმოესხა დასავლეთ საქართველოში და აქედან განხორციელებული შეტევით ეხსნა არამართო ყარსი, არამედ, ზოგადად, ყირიმის ომში ძირეული გარდატეხისთვის მიეღწია. ამ მიზნით დასავლეთ საქართველოში საბრძოლო ოპერაციების ჩატარება

ომერ-ფაშას დაეკისრა. 1855 წლის 23 ოქტომბერს თურქეთის სერასკირმა (**სარდალმა – ლ.გ.**) ომერ-ფაშამ სცადა ენგურის გადმოლახვა **სოფელ ლიას გადმოსასვლელთან**, მაგრამ სამეგრელოს მილიციამ იგი შეაჩერა **25 ოქტომბერს**. ომერ-ფაშამ ახალი გადმოსასვლელიც მოძებნა და მთელი დღის განმავლობაში რამდენჯერმე სცადა მომგებიანი პოზიცია დაეჭირა. ბოლოს, დიდი ზარალის ფასად, დაიკავა კოკის გადმოსასვლელი და მალე თურქთა 15 ბატალიონმა **ენგურიც გადმოლახა**. სამეგრელოს მთავარი ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა ამ დროს ლეჩხუმში, მურში იმყოფებოდა. ასეთ სიტუაციაში ეკატერინემ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ თავისი შვილები მურის ციხეში დაეტოვებინა და ლეჩხუმის მილიციასთან ერთად ზუგდიდში წამოსულიყო. მალე სამეგრელოს სამთავროში თურქთა წინააღმდეგ შეიქმნა პარტიზანთა რამდენიმე ჯგუფი.

სამეგრელოს მოსახლეობის თავგანწირული ბრძოლის შედეგად 1856 წლის იანვრისათვის ოდიშის (სამეგრელოს) ტერიტორიის დიდი ნაწილი უკვე განთავისუფლებული იყო. თუმცა თურქთა ჯარებს თავიანთი პოზიციები ყულევთან კვლავ შენარჩუნებული ჰქონდათ (**ბურჭულაძე 1960: 414**). სამეგრელოში პარტიზანული მოძრაობა საყოველთაო ხასიათს იღებდა, ხოლო უკანდახეული მტრის დევნა და მათთან გამაწყვეტი ბრძოლების სიმძიმე, როგორც პროფ. ე. ბურჭულაძე დასძენს, „**ადგილობრივ მოსახლეობას და რუსეთის რეგულარული ჯარის ერთგულ თანაშემწეს – ჩვენს სახალხო მილიციას დააწვა**“ (იქვე: 408). მძიმე ვითარებაში ჩავარდნილი ომერ-ფაშა უკანდახევას შეუდგა და გასცა ბრძანება, გაემარცვათ ზუგდიდის დადიანების სასახლე და შემდეგ გადაეწვათ იგი. ბრძანების შედეგად გადაწვეს ზუგდიდის უნიკალური პარკი, სოფლები, თავადთა სახლები და გლეხთა ქოხები, გააპარტახეს სამეგრელო. ამის გამო გამწარებული მოსახლეობა, რომელიც იცნობდა ყველა ბილიკსა და გასასვლელს, ხვდებოდა თურქებს ტყე-ღრეში, სპობდა და ანადგურებდა ეკონომიურად და მორალურად (იქვე: 410). უკანდახევის პროცესი გახანგრძლივდა, რადგან რუსი გენერლები უდარდელად და გულგრილად შესცქეროდნენ ამ პროცესებს. მაგალითად, **გენერალ ბრუნერის უდარდელობის მეოხებით დროულად არ იქნა გამოყენებული კაზაკთა ჯარი**. ამიტომ ომერ-ფაშამ მაინც მოახერხა სამეგრელოში გამოზამთრება. მიუხედავად იმისა, რომ მან სასტიკი მარცხი განიცადა, პრინციპულად არ თმობდა უბრძოლველად მიწის თითოეულ გოჯს და ცდილობდა მიეღო ინგლისელებისგან

მოკავშირეობით გათვალისწინებული დახმარება. მაგრამ ინგლისი არც მიაწვდებდა ომერ - ფაშას რაიმე დახმარების გაწევაზე სურვილსაც, რაც სრულიად უიმედობაში აგდებდა მას და აქედან გამომდინარე საბოლოოდ მისი ბრძოლა აუცილებლად გაქცევით უნდა დასრულებულიყო. ევროპელ მოკავშირეებს 1855 წელს სევასტოპოლის დაცემის შემდეგაც არ სურდათ დახმარებოდნენ თურქეთს, მიუხედავად იმისა, რომ ნანგრევებად გადაქცეული სევასტოპოლის პირისპირ სრულიად უმოქმედოდ იდგა ინგლის-საფრანგეთის 200 ათასიანი არმია (**ბურჟულაძე 1960: 429**). ამ დროს თვით მოკავშირეები მოიცვა მძაფრმა გეო-პოლიტიკურმა ურთიერთდაპირისპირებამ. კერძოდ, საფრანგეთს, რომელიც ემხრობოდა წონასწორობის პოლიტიკას, არ აწყობდა ინგლისის ზომაზე მეტად გამძლიერება და, აგრეთვე, რუსეთის ზომაზე მეტად დაუძლურება.

სწორედ ასეთმა დიპლომატიურმა პაექრობამ იხსნა 1856 წელს საქართველო და მთელი ამიერკავკასია ინგლისის აგრესიული გეგმების სისრულეში მოყვანისგან. ამ ვითარების მსგავსად იქცეოდა რუსეთის ხელისუფლებაც თავის კოლონიაში, რადგან იგი ქმედით დახმარებას არ უწევდა საქართველოს მოსახლეობას. მასაც მეტისმეტად დაუძლურებული საქართველო უფრო აწყობდა. ამიტომ პრაქტიკულად სამეგრელოსა და საქართველოს დანარჩენი ნაწილების დასაცავად ფეხს ითრევდა და ქმედით ღონისძიებას არ მიმართავდა. რუსეთის მთავრობის წინასწარი დაგეგმვით, ომერ-ფაშას საქართველოდან გამეგების სპეციალური ოპერაციის ჩატარება მხოლოდ ადგილობრივ პარტიზანულ რაზმებს და მილიციას დაევალა. რუსი სამხედრო ჩინოვნიკების აქტიური საბრძოლო მოქმედება ფრაგმენტული ხასიათის აღმოჩნდა, ხოლო მათი გაჭიანურებული გადაწყვეტილებები მხოლოდ ხელისშემშლელი იყო, რაც ერთმნიშვნელოვნად, ქმედით დახმარებაზე უარის თქმას და ადგილობრივი მოსახლეობის გაწირვას, საზარბაზნე ხორცად მათ გამოყენებას ნიშნავდა. უფრო მეტიც, ომერ-ფაშას წინააღმდეგ მოქმედების დროს, 1855-1856 წლების ზამთარში, გენერალმა ბრუნერმა სრული უმოქმედობით შესაძლებლობა მისცა თურქთა საექსპედიციო კორპუსს, თავისუფლად ჩამსხდარიყვნენ გემებში და წასულიყვნენ თურქეთში. „ამავე დროს სამეგრელოს პლაცდარმზედაც მოვლენები თავისებურად ვითარდებოდა. 1856 წლის თებერვალში თურქებმა მოულოდნელად მისცეს ცეცხლს თავიანთი ბარაკები, დაანგრეს და გაანადგურეს მათ მიერ დაკავებული სიმაგრეები, სასწრაფოდ ჩასხდნენ გემებში და გაემუხრნენ

ტრაპიზონისკენ.სამეგრელო დასტოვა და კონსტანტინოპოლში გაემგზავრა თვით ომერ-ფაშაც“ (იქვე: 421). ბუნებრივია ამ ფაქტების გაანალიზების შემდეგ დაისმის კითხვა: **რატომ იყო მთელი ზამთარი ომერ-ფაშა გულდამწვდებით სამეგრელოში?** პასუხი ამ კითხვაზე მხოლოდ ერთია: - ამის მიზეზი ის უნიათობა იყო, რასაც რუსი გენერლები იჩენდნენ ომის დროს. ბრუნერი ამტკიცებდა, რომ ომერ-ფაშა არ ფიქრობდა სამეგრელოდან წასვლას, იმ მიზეზით, რომ იგი ელოდა დამხმარე ძალებს შემოტევის გასაახლებლად (აქტები XI, 185, 207, 229; ბურჭულაძე 1960: 421). რა თქმა უნდა, ეს აშკარა სიცრუე იყო. ბრუნერს მოეპოვებოდა უტყუარი ცნობები ომერ-ფაშას ნამდვილი განზრახვის შესახებ. მაგრამ მას თავისი ინფორმაციებით შეცდომაში შეჰყავდა მთავარსარდლობა, ახდენდა მის დეზორიენტაციას. ომერ-ფაშამ კი ისარგებლა სარდლის სიბეცით, არხეინად განათავსა თავისი ჯარები გემებზე და გასწია სამშობლოსკენ. გენ. ბრუნერმა, ჯარების ამ ვაი სარდალმა მხოლოდ ამ მომენტში, ანუ მათი გამგზავრების შემდეგ იტაცა თავში ხელი და თავს იმით იმართლებდა რომ „თურქეთის ემელონები მოულოდნელად და ერთდროულად მოიხსნენ თავიანთ პოზიციებიდან და თურქეთისაკენ გასცურეს“. ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში ბრუნერი ცდილობდა კიდევ სხვა არგუმენტიტაც ემართლებინა თავი, რომ მან თითქოს არჩია, უსარგებლოდ არ დაექანცა ჯარისკაცები უვარგის გზებზე და შეეცადა არ დაერღვია რეგულარული ნაწილების ზამთრის დასვენება (აქტები XI: 205 ბურჭულაძე 1960: 421).

პარიზის მოლაპარაკების შემდეგ საქართველოში და მთელს ამიერკავკასიის ფრონტზე საომარი მოქმედება დასრულდა. ომგადახდილი სამეგრელოს ლაშქრის მებრძოლები მასობრივად უბრუნდებოდნენ აოხრებულ და გაპარტახებულ კერებს, თავიანთ აწიოკებულ ოჯახებს (ბურჭულაძე 1960: 422).

ხალხი, რომელმაც შესანიშნავი სამხედრო წარმატების მოიპოვა და იმსახურებდა გაცილებით უკეთეს პირობებს, ვიდრე რუსეთის კოლონიური უღლის ქვეშ ყოფნა იყო, ისევ შეუდგა გაპარტახებული სანახების აღორძინებისათვის ფიქრს და შრომას, იმ იმედით, რომ მათი დამსახურება ყურადღების მიღმა არ დარჩებოდათ თავადებს და სამეგრელოს მმართველებს. რაც შეეხება რუსეთის ხელისუფლებისადმი მათ დამოკიდებულებას, ამ სამწლიანი ბრძოლის პროცესში გამოვლენილი მანკიერებანი და რუსეთის მოხელეების ღალატის პირადად ნანახი მაგალითები რუსებთან დამოკიდებულების არსსა და მნიშვნელობას კვლავ უნდობლობით ავსებდა.

სამეგრელოსა და საქართველოს დანარჩენი მოსახლეობა, რომელმაც თავისი გაბედული ქმედებით, დაღვრილი სისხლით, ჭეშმარიტად დაიმსახურა უსაფრთხო, დაცულ გარემოში ცხოვრება, იმედით შეუდგა არსებობისათვის ბრძოლის მძიმე აღმართს. სამწუხაროდ, ამ ეტაპზე უმძიმესი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება რუსეთის თვითმპყრობელობის მხრიდან კოლონიური ჩაგვრის კონტექსტში, მათ ნამდვილად არ სთავაზობდა ღირსებისა და დამსახურების მიხედვით თანადგომისა და დაფასების რაიმე პერსპექტივას.

დასკვნა: ამრიგად, როგორც ვხედავთ რუსეთის იმპერიის კოლონიურმა (მტაცებლურმა) ომმა მნიშვნელოვნად დააზარალა მისი კოლონოები, სამეგრელოს მოსახლეობა კი უპირველესად. ომით გამოწვეულმა მძიმე შედეგებმა შემდგომშიც მნიშვნელოვნად შეაფერხა მათი ცხოვრების განვითარება და მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო საზოგადოების ყველა ფენა. საბრძოლო სიტუაციებში ნანახ-განცდილმა, რუსეთის სარდლების მიერ დრო და დრო გამოვლენილმა ღალატმა, სამეგრელოს მოსახლეობის პოლიტიკურ თვალსაწიერს მეტი ხილვადობა შესძინა. ბუნებრივია, თვითმპყრობელობა, ყირიმის ომის დასრულების შემდეგაც, კოლონიალიზმის გატარების გზაზე, თავს არ დაზოგავდა, ომით გამოწვეული ნგრევა და პარტახს შესაფერისი საბაზის გამოჩენისთანავე პოლიტიკურად თავის სასარგებლოდ დაატრიალებდა. ამის პირდაპირი დადასტურება იყო აჯანყების მაპროვიცირებელი საბაზი, რომელიც ყირიმის ომის დასრულებისთანავე 1856 წელს დადიანის სასახლის აღდგენითი სამუშაოების ჩატარების დროს სალხინოში გამოჩნდა და აჯანყებაც ელვისუსწრაფესად დაიწყო. რაც შეეხება აჯანყების გამომწვევი მიზეზები, იგი, რა თქმა უნდა 1853-1856 წწ. ყირიმის ომის მიმდინარეობის უშუალო პროცესში იდო. ომის მიმდინარეობის დროს თვალსაჩინო იყო, ის რომ, ომს, რომელსაც ერთად აწარმოებდა რუსეთი, თურქეთი და ევროპის დაპირისპირებული ძალები, მარტოკა იგებდა და მარტოკა ეწირებოდა ზვარაკად გეო-პოლიტიკური საფრთხის ქვეშ შეგნებულად მარტოდ დარჩენილი ოდიშის მოსახლეობის ადგილობრივი პარტიზანული რაზმები, სახალხო ლაშქარი და პოლიცია. რეალურმა ფაქტებმა ოდიშის მოსახლეობა უნდობლობით აღავსო რუსეთის მთავრობის მიმართ. ოღონდ რუსეთის მხრიდან წამოსული უაღრესად მაღალი დონის საშიშროებისადმი გამორიდების მიზნით შეიძლება მოსახლეობის ცნობიერებას დროებით დაემალა ის

რეალობა, რომ რუსი მოხელეების უსულგულო ქმედების სათავე კოლონიაში უშუალოდ რუსეთის აგრესიული სახელმწიფო პოლიტიკა იყო.

§.4.3.2. 1856-1857 წლების სამეგრელოს აჯანყება

ყირიმის ომის დასრულების შემდეგ სამეგრელოს მოსახლეობა რუსეთ-თურქეთის (ოსმალეთი) ომში აქტიური მონაწილეობისათვის ნამდვილად იმსახურებდა რუსეთის მთავრობის ყურადღებას. აქედან გამომდინარე, მშვიდობიანობის დროს რუსეთის იმპერიას ხალხის სასარგებლოდ უნდა ეცადა სხვადასხვა, თუნდაც უმნიშვნელო, სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებების გატარება, რასაც ყველაზე უკეთეს ვითარებაში, ხალხის გულის მოგება და მათი ყოფითი მდგომარეობის ოდნავი შემსუბუქება მაინც უნდა მოჰყოლოდა. მაგრამ როგორც მოსალოდნელი იყო, იმპერია, როგორც მაშინ, ომერ-ფაშას შემოსევის დროს, ამჯერადაც, იგივე პოზიცია, ანუ შორიდან მაყურებლის როლი არჩია. რუსეთის იმპერია ცდილობდა ომით გაპარტახებულ სამეგრელოს მოსახლეობაში წარმოშობილი ცხოვრებისეული ყოფითი პრობლემები პოლიტიკურად სათავისოდ მოემართა და არსებული წინააღმდეგობები თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. იგი შესაფერის მომენტს შესაშური გულმოდგინებით ჩაუსაფრდა და ელოდებოდა მოვლენების ისეთი მიმართულებით განვითარებას, რომ ცენტრალური აფრიკის „საუცხოვო ოაზისის“ მსგავსი მიწა-წყალი (ბოროზდინი 1934: 96), არა მარტო დე-ფაქტოდ, არამედ დე-იურედაც მისი კუთვნილება გამხდარიყო. სამთავროთა ნომინალური ავტონომიის გაუქმება და მათი დაპყრობა იმპერიას ნებისმიერ ხელსაყრელ მომენტში შეეძლო, როცა მთავრებს ბრალს დასდებდნენ რუსეთთან დადებულ ხელშეკრულებათა დარღვევაში ... იმპერიას საბაბის მოძებნა არ გაუჭირდებოდა (ლომინაძე 2000: 128).

სამეგრელოში რუსეთის მიერ გატარებული კოლონიური პოლიტიკის კვლევისათვის ინტერესს იწვევს 1856-1857 წლების აჯანყების განვითარების პროცესებზე დაკვირვება და მისი გამომწვევი სოციალურ-პოლიტიკური მიზეზების დადგენა. როგორც ცნობილია, აჯანყების ზუსტი მიზეზების აღიარება რუსეთის იმპერიისა და შემდგომ მის უფლებამონაცვლე საბჭოთა ხელისუფლების მმართველთა ინტერესებში არ შედიოდა. მაგალითად, 1802 წლის კახეთის პოლიტიკური გამოსვლა, 1804 წლის მთიანეთის, 1812 წლის კახეთისა და 1819-1820 წლების იმერეთის

აჯანყებები, და ამავე წელს სამეგრელოში გამოსვლები, ასევე 1841წ. გურიის აჯანყება, ეროვნული მოძრაობის ნაცვლად, თავის დროზე წმინდა სოციალურ მოძრაობად და რეაქციონერი ქართველი თავად-აზნაურების უკმაყოფილების (1832 წ.შეთქმულება) გამოვლინებად შეირაცხა (გურული 2011: 25). ამიტომ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მოსაზრებები სამეგრელოს აჯანყების ხასიათის და ზოგადად მისი გამომწვევი ძირითადი მიზეზების შესახებ ჩვენს მიერ ახლებურად იქნა გაზრებული. **აჯანყების მიმდინარეობაზე** დაკვირვებამ ბევრ კითხვებზე პასუხის გაცემის შესაძლებლობა მოგვცა. არსებულ შემთხვევაში თვით პროცესი განვიხილეთ ინფორმაციების შემცველ წყაროდ და მასზე თანდართული მოვლენების და ფაქტების ანალიზმა სამეგრელოს აჯანყების დაწყებაში (ბიძგის მიცემაში) და შემდეგ გამწვავებაში (იგულისხმება მეორე ეტაპიც რუს ჯარისკაცებთან შეტაკება) იმპერიის როლის აღიარებამდე მიგვიყვანა. ამ საკითხის საფუძვლიანი შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ ოდიშის (სამეგრელოს) აჯანყება მთლიანად **რუსეთის მოხელეებისა** და სამეგრელოში მოქმედი **„რუსული პარტიების“** მიერ ინსპირირებული და ხელშეწყობილი იყო. სწორედ რუსეთის იმპერიას მიუძღვის ლომის წილი აჯანყების 1. დაწყებაში (სალხინოში დაწყებული აჯანყების საბაზიც ომის მძიმე შედეგების სალიკვიდაციო სამუშაოებს და მას თანდართულ ბატონყმური წესების არსებობას მოჰყვა) 2. პროცესის ესკალაციაში, 3. სისხლიანი ანგარიშსწორების მომზადებასა და 4. ჩახშობაში.

ჩვენს მიერ ჩატრებული კვლევიდან გამომდინარე 1856-1857 წწ. აჯანყება ატარებდა წმინდა პოლიტიკურ ხასიათს, ხოლო მისთვის ეროვნული ხასიათის მინიჭების თაობაზე რუსეთის იმპერიის ისტორიკოსები და შემდგომ საბჭოთა ისტორიოგრაფია სრულიად დუმდა, ან საეჭვოდ იკავებდა თავს. ამას თავისი ახსნითი მიზეზები ჰქონდა. „XX საუკუნის 50-60-იან წლებში, ისევე როგორც 20-30-იან წლებში, რუსი ისტორიკოსები დროდადრო შეახსენებდნენ ხოლმე ქართველ ისტორიკოსებს, თუ როგორ უნდა გაეშუქებინათ, უფრო ზუსტად გაეყალბებინათ საქართველოს ახალი ისტორია... რუსი ისტორიკოსები არც მომდევნო ხანებში (XX საუკუნის 70-80-იან წლებში) იკავებდნენ თავს და კვლავ სთავაზობდნენ ქართველ ისტორიკოსებს რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის გაშუქებისთვის სქემებსა და დასკვნებს“ (გურული 2011:27).

აღნიშნულ ვითარებაში იმპერიული რუსეთის, შემდეგ, საბჭოთა დიქტატურული ხელისუფლების დუმილი და **სიტყვაძვირობა** აჯანყებისათვის პოლიტიკური სტატუსის

მინიჭების თაობაზე მათი ფარული ინტერესების მთავარი სამხილი (მტკიცებულება) აღმოჩნდა. ჩვენ შევეცადეთ დაგვედგინა, რომ სამეგრელოში დაწყებული აჯანყება კოლონიური პოლიტიკის აშკარა გამოვლინება იყო და იგი უხეში და გამანადგურებელი კოლონიური შინაარსით მიმდინარეობდა. ასეთი დასკვნის გაკეთების საშუალება მოგვცა აგრეთვე კ. ბოროზდინის მემუარული ხასიათის კვლევამ „სამეგრელო“.

კ. ბოროზდინმა (სენაკის ოლქის უფროსი 1858-1867 წწ) კოლონიური პოლიტიკისგან განცალკევებულ ასპექტში „დამაჯერებლად“ წარმოადგინოს სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყების გამომწვევი მიზეზები, ხასიათი და შედეგები. ამ პროცესში იგი მოწყალე-შემბრალებელი თვალთ უყურებს ადგილობრივ მოსახლეობას და გლეხთა აჯანყების გამომწვევ მიზეზად თვლის მხოლოდ ბატონყმური ექსპლუატაციის იმ მძიმე უღელს, რასაც სამთავროში დავით დადიანი სრული და უკონტროლო „ბატონ-პატრონობით“ (მმართველობით) ახორციელებდა: დავით დადიანი „იყო კანონმდებელიცა, მოსამართლეცა და აღმსრულებელი ხელისუფლებაცა“ (**ბოროზდინი 1934: 65**). ამ უკონტროლო ბატონ-პატრონობით შევიწროებული მოსახლეობის მძიმე ცხოვრებაზე აქცენტის გაკეთებით, რუსი მოხელე თავიდანვე მოხერხებულად უვლის გვერდს მათთვის „მტკივნეულ“ თემას და თავის მსჯელობაში ერთხელაც კი არ აღიარებს იმ ვითარებას, რაც შეიქმნა სამეგრელოში რუსეთის ქვეშევრდომობის დამყარების შემდეგ. როგორც მკვლევარი **მიხეილ ბარამია** აღნიშნავს: „სამეგრელოს რუსეთის ქვეშევრდომად გახდომას (1803წ) არავითარი გაუმჯობესება არ შემოუტანია. რუსეთის ცარიზმის შემოსვლით მშრომელი გლეხოზა მოექცა ორმაგი ექსპლუატაციის მძიმე უღელ ქვეშ – თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიული აპარატისა და თავადაზნაურთა უსაზღვრო მყვლეფელობის სახით“ (**მიხ. ბარამია გაზ. კომუნისტი 1937 N 134**). მაშასადამე აჯანყების ერთ-ერთი მიზეზი, არის მეტროპოლიის კოლონიური პოლიტიკის მთელი სიმძიმეც, რომლის პირდაპირი მსხვერპლი, თვით რუსეთ-თურქეთის კავკასიის ფრონტის ხაზზე, სამეგრელოში, თურქების, კერძოდ ომერ-ფაშას წინააღმდეგ მებრძოლი მეგრელი გლეხოზა იყო, სადაც რუსი მოხელეები, გადამწყვეტ მომენტში, წმინდა კოლონიური ხრიკებით მოქმედებდნენ (გენერალი ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი – გურიის რაზმის უფროსი, **გენერალი ბრუნერი – გურიის რაზმის უფროსი (გენერალ ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკის თბილისში გაწვევის შემდეგ)**, ისინი შეგნებულად უშვებდნენ შეცდომებს და თავიანთი გადაწყვეტილებით ჩატარებული

მოღალატეობრივი ოპერაციებით, მეფის რუსეთის დავალებას ასრულებდნენ, თან პარალელურად, საქართველოს მომხდური მტრისადმი სასარგებლო სამსახურით, ორმაგ თამაშს „პირნათლად“ ახორციელებდნენ. ისინი ყველა ზომებს იღებდნენ იმისთვის, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა დაზარალებულიყო, რათა შემდეგ მეფის რუსეთს გაადვილებოდა მათი ასიმილაცია-რუსიფიკაცია. რუსეთის მთავრობის მოხელეებს წინასწარი განზრახვით ჩავარდნილი ოპერაციების გამოაშკარავების შემდეგაც არ უჭირდათ თავის მართლება იმ გაუგებრობების გამო, რაც მათ დაშვებულ შეცდომებს მძიმე შედეგების სახით მოყვებოდა ხოლმე, რადგან მათ პასუხისგებაში მიცემას, ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ მიყენებული ზიანის გამო, არც ერთი ინსტანცია არ აპირებდა. ცნობილია, რომ რუსი მოხელეები, არა მარტო სამეგრელოში, არამედ სრულიად საქართველოში, მრავალ უკანონობას და დანაშაულს ჩადიოდნენ. ყოფილა ფაქტები, მაგალითად, იმერეთში, ჩადენილი სამსახურეობრივი დანაშაულის გამო, მეფის მოხელეთა ნაწილი სამსახურიდანაც დაითხოვეს, მაგრამ პასუხისგებაში მაინც არ გადაუციათ, რასაც მმართველობა იმით ამართლებდა, რომ თითქოს ეს მოხელეები ქრთამს კანონების უცოდინარობის გამო იღებდნენ (გასვიანი 1988: 175).

რუსეთის ერთგულებაში თავგადაკლული რუსი მოხელე ბოროზდინი, თავისი რუსიფიკატორული მისიის გატარების წიაღში, სამეგრელოში ვითარებას ისე წარმოაჩენდა, ვითომ გლეხთა აჯანყების უშუალო მიზეზი მხოლოდ ბატონყმური ჩაგვრა ყოფილიყო. იგი თვალს არიდებდა იმ სინამდვილეს, რომლის მიხედვით სამეგრელოს გლეხობა რეალურად ორმაგი ექსპლუატაციის ქვეშ იყო მოქცეული და, აქედან გამომდინარე, 1856-1857წწ. აჯანყება, როგორც სოციალურ-განმათავისუფლებელი, ასევე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი დინებების თანაბარ შერწყმას წარმოადგენდა სამეგრელოში. ... ბოროზდინის შესახებ მკვლევარი ილია გოგია ამბობს: „ადვილი წარმოსადგენია, მართლაც და რა საშინელება უნდა ყოფილიყო სამეგრელოს გლეხთა მდგომარეობა, რომელსაც ასე განცვიფრებაში მოჰყავს თვით რუსეთის მეფის მთავრობის უაღრესად ნდობით აღჭურვილი აგენტი-მოხელე ბოროზდინი, რომელიც მიუხედავად მისი ლიბერალიზმისა და ობიექტურობისა, არ შეიძლება არ ყოფილიყო მაშინდელი დიდმპყრობელური რუსეთის იმპერიალისტური ტენდენციის მატარებელი. ... მას მიერ თავის ნაშრომში გადმოცემული ფაქტები იმ წარსულიდან უსათუოდ დიდ ისტორიულ ღირებულებას წარმოადგენენ, მაგრამ ყველაფერი ის, რასაც იგი ამ

ფაქტების გასაშუქებლად ამბობს, ცხადია, არ შეიძლება უდაო ჭეშმარიტებად იქნეს აღიარებული, და მათი ჭეშმარიტი გაშუქება ზოგჯერ უნდა ვეძიოთ არა თვით სტრიქონებში, არამედ **სტრიქონებს შუა**. ...მაგალითად, ბატონები რომ ყმებს უსამართლოდ სტანჯავდნენ, ეს მართალია, მაგრამ: „**რუსეთის მეფის მთავრობა ვითომ ამ უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით შემოვიდაო**“, ეს კი არ არის მართალი. სინამდვილეში კი თუ რა ამოქმედებდა რუსეთის მეფის მთავრობას, ამაზე უკვე მოგახსენეთ“ (ი. გოგია „**გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში 1857 წელს**“ 1947:14).

რა თქმა უნდა, სამეგრელოს გლეხთა ამბოხი სოციალურ-განმათავისუფლებელ ხასიათსაც ატარებს, მაგრამ აჯანყების დაწყებისათვის არანაკლები იყო ის მძიმე **პოლიტიკური ვითარება**, რაც ყირიმის ომის შედეგად დატრიალდა დასავლეთ სქართველოში, კერძოდ, ოდიშში. რუსეთის მიერ სამეგრელოში დამკვიდრებისათვის გაკაფული გზა: 1803 წელს ქვეშევრდომად გადაქცევიდან 1857 წლის აჯანყებამდე, არანაკლებ მტკივნეული და ეროვნული თვალსაზრისით გამაღიზიანებელი იყო მოსახლეობისათვის. მით უმეტეს, იმპერიის მიერ გატარებული კოლონიური პოლიტიკა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების თუ გურიის სამთავროს მიმართ და აქედან გაჩენილი ეროვნული ტკივილი სწორედ სამეგრელოს აჯანყებისათვის დაფარულში – წმინდა პოლიტიკური საფუძველი შეიძლება გამხდარიყო. **იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, როგორ ცდილობდა რუსეთის ხელისუფლება მთელი ამ ხნის განმავლობაში საბოლოოდ გაეუქმებინა სამეგრელოს სამთავრო**, როგორ აიძულებდნენ უკანასკნელ მთავრ ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისას, უარი ეთქვა ტახტზე, როგორ უწყობდნენ ხელს აჯანყების გახანგრძლივებას ეკატერინეს რუსეთიდან ჩამოსვალმდე, რამდენ ხრიკს უწყობდნენ მას შინაური – გრიგოლ დადიანი და სხვა რუსოფილები და გარეშე – ერთმანეთში გარიგებული ძალები (რუსის მოხელეები – კოლუბიაკინი, დიუკრუასი, თვით ბოროზდინი), **შესაძლებელია უტყუარად დავადგინოთ, რომ მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები არ შექმნიდა სათანადო პირობებს (გამოწვევებს) ისეთი მასობრივი და მძლავრი აჯანყებისათვის, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სამეგრელოს სამთავროში.**

კ. ბოროზდინი აჯანყების დაწყების მიზეზებზე პასუხისმგებლობას გარდაცვლილ დავით დადიანს აკისრებს. ბოროზდინის პოზიციაში აშკარად იკვეთება რუსეთის კოლონიური ინტერესების შენიღბვის სურვილი. **იგი უარყოფს და ფუთავს იმპერიის**

პირდაპირი კავშირს აჯანყების მომწიფების და შემდეგ მისი დაწყების საქმეში. ყოველი ასეთი ქმედება მოდიოდა კოლონიური პოლიტიკის აქტიური გატარების საჭიროებიდან და რუსეთის იმპერიის ხედვის საკვანძო პრინციპს (აჯანყების მიზეზად მხოლოდ სოციალური ფონის მოძებნა) მთლიანად ესადაგება. აქედან გამომდინარე ბოროზდინი „ბუნტის“ გამომწვევ მიზეზებად მთავრის დესპოტურ ქმედებებს და საქციელს მიიჩნევდა უპირველესად. 1855 წელს დავითის გარდაცვალების შემდეგ ეკატერინე დადიანი გახდა სამეგრელოს მთავარი (ბოროზდინი 1934: 66). ხოლო დედოფალი ბრმად ემხრობოდა და იცავდა თავისი ქმრის რეჟიმს (იქვე: 75). სწორედ ქმრის დანაშაულისათვის უნდა ეგო პასუხი მას. ასე მსჯელობა კარგად მომზადებული, თვალთმაქცობაში ფრიად დაოსტატებული რუსი მოხელის ხრიკია, რათა აჯანყების მიზეზებში მხოლოდ ნომინალურად დარჩენილი ადგილობრივი მმართველების წინდაუხედავად წარმართული სოციალურ-ეკონომიკური თემები იმზირებოდეს. ეს არის დადასტურება იმისა, თუ როგორ ცდილობს რუსეთის ერთგული მოხელე, 1856-1857 წწ. აჯანყებას დაუფაროს პოლიტიკური საფუძვლები და მას მხოლოდ სოციალურ-განმათავისუფლებელი სტატუსი შეატოვოს. მაშასადამე, დამალოს ის, რაც უშუალოდ იმპერიის დამპყრობლურ პოლიტიკას ეხება. აჯანყების მიზეზების ასე გაშუქებით, ვითარებიდან ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის დამახასიათებელი ნიშნების ოსტატურად განრიდების მცდელობით, ბოროზდინი იმედოვნებდა შეექმნა რუსეთის იმპერიისადმი საყოველთაო კეთილგანწყობილების და ნდობის მყარად დამკვიდრებული ატმოსფერო.

ბოროზდინის მიხედვით სამეგრელოში აჯანყების დაწყების წინ დედოფალს მრავალრიცხოვანი მოწინააღმდეგე დაჯგუფება ჰყავდა. მისი მოწინააღმდეგენი იყვნენ დადიან-ბატონიშვილები: გიორგი, პეტრე და ბესარიონი – დიდი ნიკო დადიანის შვილები. ისინი „იმას-ღა ცდილობდენ, მთავრისათვის ემტროთ და მისი სახელი გაეტეხნათ ხალხის თვალში. ...ნიკოს შვილები და მათი აგენტები დავითის მოქმედების შესახებ ათას რასმე ცუდს იგონებდენ, რომ ამით ხალხი მის წინააღმდეგ უფრო აემხედრებინათ. ... და იმავე დროს ეს „სამი მუშკეტერი“ როგორც იმათ ეძახდა დავითი, საოცარის მოხერხებით თამაშობდენ თავმდაბალი კარისკაცების როლს და მოქარგულის სიტყვებით გამოხატავდნენ თავიანთს უსაზღვრო ერთგულებას მთავრისადმი. მე თვითონ არაერთხელ მიყურებია მათის შეხვედრისათვის დედოფალთან და მათი

მსახიობობა მეტად მომწონდა“ (ბოროზდინი 1934: 76). ამათ მტრობას ემატებოდა აფხაზეთის თავადი მიხეილ შერვაშიძე, რომელიც იყო დიდი ნიკოს ვაჟის გიორგის ქალიშვილის ქმარი(სიძე). იგი „სარეგებლობდა ყოველი მარჯვე შემთხვევით და ისედაც ორგულ ვასალებს მთავრის წინააღმდეგ ამხედრებდა (ბოროზდინი 1934: 74).

ე.წ. **რუსულ პარტიას** სამეგრელოში ხელმძღვანელობდა **ელიზბარ დადიანი**. ეს უკანასკნელი „თავის თავს რუსულ პარტიად სთვლიდა. ...რომლის ორი ვაჟი ოფიცრად მსახურობდა კავკასიის ჯარში. ამ პარტიას, როგორც მთელ მაღალ წოდებასაც, ზარალი მოსდიოდა აჯანყებისგან, მაგრამ აჯანყების მიზეზად დედოფალსა სთვლიდა და სრულებით არა ჰფიქრობდა დედოფლის შერყეულ ძალაუფლებისათვის შველა აღმოეჩინა რითიმე“ (იქვე: 78). ელიზბარ დადიანის მომხრე, სხვა გვარის თავადაზნაურები – **მხეიძენი, მიქაძენი, დგებუაძენი** და სხვანი დიდი ხანია გულწრფელად ნატრობდნენ, რომ მალე ენახათ მთავრის მართვა-გამგეობის გაუქმება. „თავის მისწრაფებით ეს ჯგუფი რუსულის ორიენტაციისა იყო და მეტი არაფერი უნდოდა, ოღონდ მალე ენახა ისეთის წეს-წყობილების შემოღება, როგორიც იყო მეზობელ მხარეებში“ (იქვე: 78). მეზობელ მხარეებში იგულისხმება რუსეთის მიერ უკვე დაპყრობილი იმერეთი და გურია. ამ დროს სამეგრელოში მთავრის ხელისუფლება ნომინალურად მაინც არსებობდა. **როგორც ჩანს, ბოროზდინმა დაწვრილებით შეისწავლა სამეგრელოს სამთავროს შიდა ვითარება; ამასთანავე, კვლავ აგრძელებდა დაზვერვას და სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმებამდე დაუღალავად იღვწოდა.**

დედოფალს არ ჰქონდა მხარდაჭერა სამეგრელოს აზნაურობაშიც, რადგან იგი დადიანმა განსაკუთრებული ფულადი გადასახადით – საუდიეროთი დაბეგრა, რაც მთლიანად მთავრის პირად სალაროში მიდიოდა, აღნიშნავს ბოროზდინი. ასევე არც „თეთროსან სამღვდელოებას“ ჰქონდა შესაფერისი ადგილი თავისუფალ კლასში. „მღვდელი იმავე პირად და საადგილმამულო ბეგარას იხდიდა, როგორც იხდიდა გლეხი“ (იქვე: 79).

ამ ძლიერ და მტრულ ჯგუფს ძალას ჰმატებდა დედოფლის უფროსი მაზლი გრიგოლი, რომელიც მას, არა მარტო პირად, არამედ თავისი ოჯახის მტრად მიაჩნდა. გრიგოლს კუდივით თან დასდევდა თავად ფაღავებისა და ტაია დადიანის ოჯახი. რაც შეეხება უმცროს მაზლს – კონსტანტინეს, რომელსაც ბოქაულთუხუცესის პოსტი ეკავა, მართალია, იყო მისი და ბავშვების ერთგული, მაგრამ ის იყო ფუქსავატი და არავითარი

გავლენა არ ჰქონდა საზოგადოებაში. მთავრისათვის ერთადერთი საიმედო გვარი იყო ჩიქოვანებისა, რომელიც გვერდით ედგა ეკატერინე დადიანს: ჩიქოვანები „მთავარმა დადიანმა თავის ერთად-ერთ აგენტებად გადააქცია და მათ ჰქონდათ ჩაბარებული როგორც ადმინისტრაცია და სასამართლო, ისე მთავრის საუფლისწულო მამულების მართვა-გამგეობა“ (ბოროზდინი 1934: 82). როგორც ჩანაწერიდან ირკვევა ნამდვილ უცხო ქვეყნის აგენტ ბოროზდინს ჩიქოვანები მთავრის აგენტად მიაჩნია და ამ „აგენტობის“ გამო ნეგატიურად არის განწყობილი მათ მიმართ იმ ერთგულების გამო, რასაც აღნიშნული გვარი იჩენდა ოდიშის მთავრის მიმართ. ბოროზდინის პოლიტიკური გემოვნება ვერ ეგუება იმ ძალას, რომელიც მთავრს ეხმარება მართვა-გამგეობაში, რომელიც ისედაც ნომინალურია, მაგრამ მაინც ხომ არის. იმპერიის კონფიდენტი სტრიქონებს შუა თავისი ქვეცნობიერიდან წამოსულ დიდმპყრობელური იმპერიის დაუოკებელ სურვილს ვერ ახშობს და ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისას სრულიად მარტო დარჩენაზე, ანუ იმ ხელსაყრელ დროზე ოცნებობს, როცა მას, არავინ დასაყრდენად არ ეყოლება და სამეგრელოში საბოლოოდ გაუქმდება სამთავრო.

აგრეთვე ამ საკითხთან დაკავშირებით, უაღრესად საყურადღებოა პროფესორ სარგის კაკაბაძის მონოგრაფია, მისი გაცნობის შემდეგ მოგვეცა საშუალება კარგად დაგვენახა ის შიდა პოლიტიკური პროცესები, რომლის მიხედვით, რუსეთის მთავრობას, სამეგრელოში, 1803 წლიდან მოყოლებული, თავისი დასაყრდენი მომხრე ჯგუფები უკვე საკმაოდ მძლავრად ჩამოუყალიბებია და თვით დადიანების გვარის ერთიანობაშიც შეუტანია ბზარი. „სამეგრელოს თავადაზნაურობა ამ დროს გაყოფილი იყო ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი, რომელიც გრიგოლის მომხრე იყო, უფრო მასთან იკრიბებოდა სოფ. ქვაშიხორში. სხვები კი იკრიბებოდნენ სხვა ადგილას კონსტანტინესთან“, – წერს მკვლევარი (კაკაბაძე 2003: 131). ასეთ არასაიმედო ადგილობრივ გარემოცვას, უფრო მეტად არასაიმედოს ხდიდნენ ის რუსი მოხელეები, რომლებიც შესაშური მონდომებით სწავლობდნენ და აკვირდებოდნენ ირგვლივ ყველაფერს და ფარული თუ აშკარა მოქმედებით ცდილობდნენ, დადიანი დარჩენილიყო სრულიად მარტო, მხოლოდ „გულკეთილი რუსი ხალხის“ (ბოროზდინი 1934: 84) ანაბარა, მთლიანად მას მიმდობილი.

რუსეთის ხელისუფლება მის მიერ ხელოვნურად შექმნილი საიმედო გარემოცვისთვის თავს არ ზოგავდა და, როგორც პროფესორი გ. ხაჭაპურიძე აღნიშნავს,

მაშინ, როდესაც გლეხობა სრული კოლონიური ჩაგვრის ქვეშ იყო მოქცეული, თავდაზნაურობას გზა გაუხსნეს სახელმწიფო სამსახურისკენ. მისი მოსაზრებით, რუსული კანონმდებლობა, აგრეთვე არავითარ ზომებს არ ღებულობდა საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობის შეცვლისათვის. ფეოდალები თავგამოდებით იცავდნენ მეფე ვახტანგის კანონებს, რომლის მიხედვითაც „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“ (ხაჭაპურიძე 1932:18. მეფე ვახტანგის კანონები გვ. 260). ასეთი მოქმედებით, ანუ თავდაზნაურობის მიმართ მეტი თავისუფლების დაშვებით, მეფის ხელისუფლება ზედა ფენების გულს იგებდა და ამით სინამდვილეში ქმნიდა პირობებს, მათ შორის ურთიერთობის ზღვარის გაწყვეტისათვის, რათა რაც შეიძლება მეტი მოუგვარებელი პრობლემები დაგროვილიყო და შემდეგ მათი აშკარა დაპირისპირების შემთხვევაში მათ შორის ურთიერთობის დამარეგულირებელი თვითონ გამოსულიყო. ამ მიზნით რუსეთის ხელისუფლება ყველა მიმართულებით სწავლობდა სამეგრელოს შიდა ვითარებას. მას ყურადღების მიღმა არ რჩებოდა სამეგრელოს ცხოვრების არც ერთი ნიუანსი. როგორც ვიცით, ყირიმის ომში აშკარად გამოჩნდა სამეგრელოს მოსახლეობის ბრძოლისუნარიანობა და, ზოგადად, კავკასიური ჰეროიკის გამძლეობა, რამაც, ვფიქრობთ, იმპერია საგონებელში ჩააგდო. მითუმეტეს, მათ იხილეს ბრძოლის მთელ პროცესში ჩართული, „შემთხვევით“ გამთავრებული ქალი, რომელიც საბრძოლო ბატალიებში სრულიად არ აღმოჩნდა „შემთხვევითი“, თვითონ უძღვებოდა სამეგრელოს მილიციას და მონაწილეობას იღებდა ოსმალეთის წინააღმდეგ თითქმის ყველა პარტიზანულ ლაშქრობაში. მას „ნაბადი ჰქონდა მოსხმული, თავი ყაბალახით წაკრული, თან ახლდა თავისი პირადი ამაღა შინაყმებისა, ცხენზე შემჯდარი ტყვიას უშვერდა გულს და მისი ზუზუნნი ხშირად ესმოდა... მეგრელთა მილიცია სხვა მილიციას (იგულისხმება იმერლებისა და გურულების მილიცია – ლ.გ.) არ ჩამორჩებოდა მტრის დევნაში... ეკატერინემ საერთოდ, ომერ-ფაშას შემოსევის დროს თავის მოქმედებით სავსებით დაიმსახურა რუს ისტორიულ პირის მნიშვნელობა“ (ბოროზდინი 1934: 67). დიახ, ბოროზდინი იძულებული გახდა შესაბამისი ყურადღება მიაპყროს სამეგრელოს მთავარს ეკატერინე დადიანს (გმირობის და თავგანწირვის გამო), მაგრამ მთავარს აღიქვამს, როგორც რუს ისტორიულ პირს, რომელიც ვითომ საერთო რუსული ინტერესებთან კავშირში, უფრო იბრძვის ომერ-ფაშას წინააღმდეგ და ამდენად საჭიროებს დაფასებას რუსეთის მთავრობისაგან. მიგვაჩნია, რომ ეკატერინე დადიანის

წინამძღოლის (ლიდერის) თვისებებმა მეტად დააფიქრა რუსეთის ხელისუფლება და ამიტომ გადაწყვიტა, ისეთი რამ მოეფიქრებინა მის წინააღმდეგ, რომ საბოლოოდ დაესუსტებინა, ან უკეთეს შემთხვევაში ჩამოეცილებინა სამეგრელოს მართვის სადავეებიდან, მთავრის ტახტიდან. მალე დედოფალი მიიწვიეს რუსი ხელმწიფის გვირგვინის კურთხევაზე, სადაც იგი გაემგზავრა 1856 წლის ივლისის ბოლოს, სადაც მას ერთ-ერთი პირველი ადგილი უნდა დაეკავებინა და სადაც როგორც ბოროზდინი აღნიშნავს „ნამდვილი აპოთეოზი“ ელოდა. მას სხვა წყალობებთან ერთად უბოძეს წმინდა გიორგის მედალი და „მგონი ქალთაგან სხვა არავინა ყოფილან ამ ნიშნის კავალერად“ (იქვე: 70). უავგუსტუსები წყალობას არ იშურებდნენ მის მიმართ. რამდენიმე თვე გაატარა დედოფალმა მოსკოვში, 1856 წლის ივლისში გაემგზავრა და დაბრუნდა 1857 წლის აპრილში (კოლხიდელი 1926: 39). დღეობას დღეობა მოსდევდა. განსაკუთრებით თავის ყურადღებას ეკატერინეს წინაშე გამოხატავდა მაშინდელი ცნობილი „ევროპელი ტუზი“ (იგულისხმება მილიონერი ესპანელი ელჩი ჰერცოგი დ'ოსუნა – ლ.გ.) (ბოროზდინი 1934: 70). ჰერცოგი დ'ოსუნა დიდხანს ელოდებოდა დედოფლის ჩამოსვლას და არ მიდიოდა ესპანეთში. დედოფლის ჩამოსვლის პირველი დღიდანვე მის მუდმივ კავალერად ქცეულა. ვფიქრობთ, დ'ოსუნაც წინასწარ გათვლილი გეგმით დაახვედრეს მას სიყვარულის ბანგში გასახვევად. მათი ვარაუდით სიმდიდრეს და ფუფუნებას დაჩვეული დედოფალი ცთუნებას ვერ გაუძლებდა და დიდი ალბათობით, ღარიბი სამეგრელოს მთავრის სტატუსს მილიონერთან თანაცხოვრებას არჩევდა. ამ მოსაზრებას ამყარებს განსაკუთრებული მონდომება და აღტაცება დ'ოსუნასი და ასევე განსაკუთრებული უხვსიტყვაობა კ. ბოროზდინისა, რომელიც მხატვრულად გადმოსცემს კავალერის გრძნობებს, რომ ეკატერინე მას მოაგონებდა წმინდა ქალური სინაზით შემკულ ნარნარა ქალს, რომელიც ასევე გამოირჩეოდა ჭკუით და რომელიც თავისი შეუდრეკელი ხასიათით, ნაბადასხმული და ყაბალახით თავწაკრული წინ მიუძღოდა თავის მილიციას ოსმალებთან ომში. გაითვალისწინა რა მეფის ხელისუფლებამ ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა სიმდიდრისადმი მიდრეკილება, შეურჩია მილიონერი გულის გადასაყოლებლად და სამშობლოში დაბრუნებაზე სურვილის გასაქრობად. რუსეთის იმპერია ძალას, ენერგიას, მონდომებას არ იშურებდა იმ ქალის გულის მოსაგებად, რომლის მთავრული შესაძლებლობები უახლოეს მომავალში რუსეთის მიერ სამეგრელოს დაიპყრებდა.

დაპყრობას სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა. „და იმ დროს, როცა ეკატერინეს პეტერბურგში ყველაფერი ასე უღიმოდა, თვით სამეგრელოში დაიწყო მეტად არასასიკეთო საქმე, და ეს საქმე, როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე ასეთ შემთხვევაში, სულ უბრალო რამეს აჰყვა“, – აღნიშნავს ბოროზდინი (იქვე: 71). სწორედ აქედან იწყება იმ ფარული გეგმის ხორცშესხმა, რასაც სამეგრელოს აჯანყება ჰქვია და რასაც ეკატერინე ისეთ უმწეო მდგომარეობაში უნდა ჩაეგდო, რომ იგი მთლიანად რუსის მოხელეებსა და მის ჯარზე დამოკიდებული გაეხადა. ამ ვითარებას ეკატერინეს ტახტიდან ჩამოშორება უნდა მოჰყოლოდა.

ოდისის სამთავროში თანდათანობით იქმნებოდა სიტუაცია ჯანყის დასაწყებად. მით უმეტეს, დედოფლის მოწინააღმდეგე გრიგოლ დადიანის ხელში დარჩენილ სამეგრელოს სამთავროში ამისათვის ხელსაყრელი პირობები უკვე არსებობდა. ცნობილია, რომ ეკატერინემ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა რუსეთში ყოფნის პერიოდში ჩააბარა მაზლს – გრიგოლს, რომელიც თვლიდა, რომ თავისი ძმის, დავითის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მას ეკუთვნოდა და არა ეკატერინეს. სამეგრელოში ჯანყის წარმატებით მოსამზადებლად ხელსაყრელ ვითარებას ქმნიდა ყირიმის ომის მძიმე შედეგებიც, რუსეთის ომმა ოსმალეთის იმპერიასთან და მის მოკავშირეებთან სრული ეკონომიკური და მატერიალური პარტახი გამოიწვია მის კოლონიაში, მაგრამ გაპარტახებულ სამთავროში პასუხისმგებლობას მოსახლეობაზე მიყენებული ზარალის ანაზღაურების მიმართ მეტროპოლია საკუთარ თავზე არ იღებდა (როგორც ცნობილია ეს იყო მეტროპოლიის ომი გარეშე სახელმწიფოებთან) და ხელს ადგილობრივ მთავრობაზე იშვერდა. ასეთ რთულ ვითარებაში მთავრის მოწინააღმდეგე ძალებიც შიდა დაპირისპირების ფონზე წარმატებით ათამაშებდნენ იდეოლოგიას, რომლის არსი ასე გამოიყურებოდა: თითქოს სამეგრელოში ძველი დახვესებული ცხოვრებაა, ხოლო მეზობელ ყოფილ სამეფო სამთავროებში გაცილებით უკეთესი პირობებია, რომ რუსები არიან შემწედა მზრუნველი ჩაგრულთათვის. ასე თანდათან მწიფდებოდა ყველა პირობა აჯანყების დასაწყებად. სამეგრელოში ჯანყის შემაჩერებელი ძალა ეკატერინეს მოსკოვ-პეტერბურგში ყოფნის განმავლობაში ნამდვილად არ არსებობდა. ყველა მოწინააღმდეგე ძალას მთავრის ტახტიდან ჩამოგდება, რუსეთს კი სამთავროს გაუქმება სურდა. ასეთ პირობებში ეკატერინე დადიანს თავის სამთავროში შერჩა ერთადერთი ერთგული თავადი სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი. მას დადიანის წინააღმდეგ

საერთო ინტერესებით გაერთიანებული ხილული თუ ფარული, შინაური და გარე ძალების წინააღმდეგ მოქმედება და გამკლავება ნამდვილად არ შეეძლო. **ბუნტის საბაზი გახდა, როგორც თვით ბოროზდინი აღნიშნავს, სულ უბრალო მიზეზი.** მაგალითად, როცა სახლთუხუცესი დავით ჩიქოვანი შეუდგა ეკატერინეს დავალების შესრულებას, რომელიც ომერ-ფაშას მიერ გაპარტახებული სალხინოს სასახლის აღდგენას ეხებოდა, „მთელი დღე საქმით დაკავებულ გლეხებს საჭმელ-სასმელზე უარი უთხრეს... მეორე დღეს მშენებლობაზე საკუთარი სიმინდით გამოცხადნენ, სახლთუხუცესმა მათ ნება მისცა, სიმინდი მთავრის წისკვილში დაეფქვათ, მინდის გადახდის პირობით“ **(ანთელავა სინ, V, 1970: 231).** სწორედ ეს ამბავი გახდა **სახლთუხუცესის** დავით ჩიქოვანის მიერ გრიგოლ დადიანის ზუგდიდიდან ჩამოყვანის მიზეზი. გრიგოლ დადიანმა, ნაცვლად იმისა, რომ განემუხტა ვითარება, პილატესავით ხელები დაიბანა და განაცხადა ეკატერინე დადიანის მიერ დატოვებულ „ინსტრუქციაში არ არის ისეთი მუხლი, რომელიც ავალეზდეს მას სახლთუხუცესის ყოველგვარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას“ **(კოლხიდელი 1926: 35).** „ასე იყო თუ ისე, ფაქტი ის გახლდათ, რომ გრიგოლმა იმავე ინსტრუქციის მომიზეზებით - **„შეიარაღებული ძალებით სალხინოს საქმეებში დახმარება ინსტრუქციაში არ მიწერიაო, - ჩიქოვანს დახმარებაზე უარი უთხრა“** **(გოგია 1947: 25).** გრიგოლ დადიანი, როგორც ეკატერინე დადიანის გარკვეული ვადით უფლებამონაცვლე ვალდებული იყო, გამოენახა რაიმე გზა **გლეხთა დასაშოშმინებლად.** ვფიქროთ, მას, ამ შემთხვევაში, დროებით მაინც, უარი უნდა ეთქვა, ბატონყმური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი რიგის, ანუ სამთავროს მმართველობითი სისტემისათვის საფრთხის მომტანი წესის მტკიცედ დაცვისაგან. **გრიგოლ დადიანის უარყოფითი პასუხით უკმაყოფილო გლეხებმა მუშაობა შეწყვიტეს** და დადეს ფიცი, ერთი-მეორისათვის მხარდაჭერით, პეტერბურგიდან დედოფლის დაბრუნებამდე სახლთუხუცესისადმი მორჩილებაზე უარი ეთქვათ **(ბოროზდინი 1934: 72).** ისინი უარს ამბობდნენ არა დედოფლის მმართველობაზე, არამედ დედოფლის ჩამოსვლამდე სახლთუხუცესისადმი მორჩილებაზე. უადგილოდ გაჯიუტებული გრიგოლ დადიანის ამდაგვარი პედანტური საქციელის გამო საინტერესოა თვით ბოროზდინის მოსაზრება „ამ ჟაკერიის გაჩენას ხელი შეუწყო თვით სამეგრელოს მთავრობამ, რომელიც მეტის-მეტად ზედმიწევნით, სიტყვა-სიტყვით ასრულებდა დედოფლის მიერ დატოვებულ ინსტრუქციას მის აქ არყოფნის დროს“ **(ბოროზდინი 1934: 134).** რუსი მოხელე არ

ინდობს არც **რუსოფილ გრიგოლ დადიანს** და არც მთავრის „აგენტს“ დავით ჩიქოვანს, რომელიც დაწესებული მინდის ამოღებას შეეცადა სალხინოს სასახლის მშენებლობის პროცესში. იგი აჯანყების მიზეზებზე ყურადღების გადატანას ასეთ დაშვებულ შეცდომებზე ფოკუსირებით ცდილობს და რუსეთის ხელისუფლების როლს მის მომწიფებაში მთლიანად უგულებელყოფს.

აღსანიშნავია ის, რომ როგორც მკვლევარი მ. კოლხიდელი აღნიშნავს, სამეგრელოში, სანამ 1856-1857 წწ. აჯანყება დაიწყებოდა და მანამდე სალხინოში უკვე მოქმედებდა საიდუმლო ორგანიზაცია, რომლის წევრებმა შეჰფიცეს ერთმანეთს „მახლობელ მთაზე წაჩხურუს ეკლესიის გალავანში... ბატონთა უსამართლობის წინააღმდეგ უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე ებრძოლათ... მანამდე, „ყველა ერთისათვის“ ფიცის მიცემას, როგორც დანამდვილებით გამოირკვა, წინასწარ ხელმძღვანელობდა არალეგალური ორგანიზაციული წრე „**სხუნუ**“ (თათბირი) სქვამაია ნადარაიასა, შუკოჩია კილასონიასა და გვატია გადილიასაგან შემდგარი“ (კოლხიდელი 1926: 35).

მაშასადამე, როგორც ირკვევა, ხალხოსნურ იდეებს ფარული გაერთიანება „სხუნუ“, აჯანყების დაწყებამდე ავრცელებდა, „ყველა ერთისათვის“ ხალხოსნური ლოზუნგით. ხოლო მას შემდეგ, რაც სალხინოში მინდის გადახდის გამო უკმაყოფილო ხალხი გამოვიდა, ადგილი ჰქონია ახალ წამოწყებას „**შეკავშირებულ პროტესტს ახალი ბაჟის შემოღების გამო**“ (იქვე: 35). რა თქმა უნდა, იმპერიის მესვეურთა ყურადღებას არ გამოეპარებოდა სალხინოში აჯანყებისათვის საბაბის გამოჩენამდე დაწყებული ფარული მოძრაობის არსებობა და არც არალეგალური ორგანიზაციის მიერ გაღიზიანებული გლეხების ხელმძღვანელობისა და მართვის მცდელობა. ამიტომ იგი არაფრით არ დაუშვებდა რევოლუციურ-ხალხოსნური იდეების მქადაგებელ და მათ მიერ შეგულიანებულ გლეხთა მოძრაობის საკუთარი კოლონიური მიზნების თვალთახედვიდან გაშვებას. მაგრამ ამ ორი ძალის ერთ შენაკადად გადაქცევას რუსი მოხელეები დროებით, მათ მიერ ოდიშის კოლონიური უფლისგან გათავისუფლების პოლიტიკურ მოწოდებამდე დაუშვებდნენ (შეეგუებოდნენ), ასეთ ვითარებამდე (ზღვრამდე) რუსი მოხელეები ქვემოდან წამოსული საშიშროებას რა თქმა უნდა არ მიიყვანდნენ და მოვლენების უმართაობის შემთხვევაში (რომლის პრეცედენტი სავსებით შესაძლებელია დამდგარიყო და დადგა კიდევ აჯანყების მეორე ეტაპზე) საფრთხეების თავიდან აცილებას შეეცდებოდნენ ზემოდან, იმპერიის მიერ წინასწარ

შემუშავებული ნაცადი ხრიკების ამოქმედებით. იმპერიის მთავარი კოლონიური საზრუნავი თავიანთი სტრატეგიული გეგმის წარმატებით განხორციელების ამოცანაში მდგომარეობდა. ამორალური რუსეთის მთავრობის მიზანი იყო კოლონიური გეგმის საბოლოოდ სისრულეში მოსაყვანად საჭიროების დადგომისთანავე ყველა უკიდურესი საშუალებებისთვისაც მიემართა.

აგრეთვე პროფ. დ. ლემონჯავას მიაჩნია, რომ სალხინოში დაწყებულ აჯანყებას წინ უძღოდა თამაკონში მცხოვრებ, თავად ჩიქოვანის ყმა-გლეხებში 1856 წლის შემოდგომაზე დაწყებული მღელვარება (ლემონჯავა 1970: 184). მკვლევარს ამ ფაქტის გასამყარებლად მოჰყავს ამბოხების თანამედროვე თედო ხომტარიას ჩვენება, რომლის მიხედვით თამაკონში ბუნტი ჯერ კიდევ არ იყო ჩახშობილი, რომ აჯანყებამ იფეთქა სოფელ სალხინოშიც, სამთავრო ყმა-გლეხებს შორის. ვფიქრობთ, აჯანყებული თამაკონიც, სალხინოში ახალი ჯანყის დასაწყებად დადებით მუხტს ქმნიდა (მღელვარებქა გადამდებია). აჯანყებულთა ხელმძღვანელობა დაეკისრა უტუ თოდუას. ორულუ-ეწერში შეკრებილმა აჯანყებულებმა წაჩხურის საყდრიდან გამოტანილი ხატის წინაშე დადეს ფიცი, რომ იქნებოდნენ ერთმანეთის ერთგულნი და დადგებოდნენ ყველანი ერთისათვის (ლემონჯავა 1970: 185; ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ – ეთნოგრაფიული მუზეუმი – წაჩხურუს ეკლესიის ყმა-გლეხის, ნატულა ბერიშვილის ჩვენება). იმავე დღეს, საღამოს, უტუ თოდუამ მოუწოდა კიწიის, ტალერის, ნაფიჩხუსა და სხვა სოფლების გლეხებს, რომ ხელში აეღოთ იარაღი. თოდუას რაზმი ამ სოფლებიდან 1000 კაცამდე გაიზარდა (იქვე: 185).

როგორც ვიცით გრიგოლ დადიანმა არ მიიღო გადაწყვეტილება და არ დაეთანხა აჯანყებულთა მოთხოვნას მინდის გარეშე სიმინდის დაფქვაზე. მაშასადამე, აჯანყების უფრო ძლიერ მოქმედებაში შესვლისთვის, დამატებითი საბაზი, გახდა, არა დავით ჩიქოვანის მიერ, მთავრის წისქვილში, მინდის გარეშე სიმინდის დაფქვაზე უარის თქმა, რომლის დარღვევა სახლთუხუცესს, თავისი სტატუსიდან გამომდინარე, ნამდვილად არ შეეძლო, არამედ, გრიგოლ დადიანის ეშმაკური განზრახვა: პედანტურად – ჩაკირკიტებულად, დაეცვა, ის ფორმალურ მხარე, რასაც ეკატერინე დადიანის მიერ, მისი სამეგრელოში არყოფნის ჟამს, მისადმი (მაზლისადმი) მინდობილობის სახით გაფორმებული აქტის მუხლები ითვალისწინებდა. გრიგოლ დადიანი მინდობილობაში გაუთვალისწინებელ დავალებას შეგნებულად არ ასრულებს, რათა მაქიმალურად აირიოს

და დამძიმდეს სიტუაცია სამეგრელოში. სწორედ დადიანის მიერ ხალხზე გაცემული უარყოფითი პასუხი გახდა მიზეზი გლეხების მოთმინებიდან გამოყვანისა. მართლაც, მალე უკმაყოფილება, აჯანყებაში გადაიზრდა. ვფიქრობთ, ეკატერინე დადიანს (პარტიზანული ლაშქრისა და სამეგრელოს მილიციის მეთაურს), სამეგრელოში ყოფნის შემთხვევაში, აღნიშნული ვითარებიდან გამოსავალის პოვნა და სიტუაციის მოგვარება ნამდვილად არ გაუჭირდებოდა. „...ხალხი აღმერთებს დედოფალს“, – ეუბნება 1857 წლის აპრილს ეკატერინე დედოფალთან ერთად პეტერბურგიდან ახლად ჩამოსული **ნინო ჭავჭავაძე-გრიბოედოვი** (1812-1857 წწ.) (და ეკატერინე დადიანისა – ლ. გ.) მასთან თბილისში სტუმრად მყოფ კ. ბოროზდინს, – ალბათ ცოტა რამ უწესობა მოხდა და გრიგოლმა ვერაფერი მოახერხა“ (**ბოროზდინი 1934: 73**). უდაოა, რომ ამ შემთხვევაში გრიგოლმა წინასწარი განზრახვით დაძაბა ვითარება და თავისი არასწორი დამოკიდებულებით კიდევ უფრო გააღვიძა სამეგრელოს დამოუკიდებლად არსებობის მოწინააღმდეგე ძალებით მართული გლეხოზა და ისინი, პირადად მისთვის საძულველ, მაგრამ მთავრის უერთგულეს სახლთუხუცეს დავით ჩიქოვანს პირისპირ შეატოვა. ასეთი ქმედებით, როგორც ჩანს, დადიანმა შური იძია რძალზე, რომელთანაც მთელი ცხოვრება მტრული დამოკიდებულება ჰქონდა და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავს შეურაცხყოფილად გრძნობდა, რადგან მიაჩნდა, რომ სამეგრელოს მთავრობა ეკუთვნოდა მას და არა ეკატერინე დადიანს. გრიგოლის ასეთ საქციელზე პირდაპირ მიუთითებს ეკატერინე, როცა კოლუბიაკინს ეუბნება: „სამეგრელო სრულიად დამშვიდებული დავუტოვე და ამათ კი მუხანათურად ამიჯანყა ხალხი თავის მართვა-გამგეობითო, დაახლოვებია ჩემის ოჯახის მტერ ბატონიშვილებს, ხოლო დასცინოდა თურმე იმათ, ვინც ჩემი ერთგული იყო და ვინცა სცდილობდა გლეხთა აჯანყება დასაწყისშივე ჩაექრო, ასეთებს უდიერად ეპყრობოდა თურმე, ეს ჯანყი მისი წყალობით საშინლად გაზრდილია და ახლა, როცა პეტერბურგიდან დავბრუნდი, თავისი მანქანებით ხელს მიშლის მხარე დავამშვიდო. საქმე იქამდე გამიჭირდა, რომ იძულებული ვარ ჩემ ნათესავ ქალის სახლში ვეძიო თავშესაფარი, მაგრამ აქაც უშიშრად არ ვარ: აქედან სულ რამდენისმე ვერსის მოშორებით გლეხების აურაცხელი ბრბოა გაჩერებული და შემოტევას გვიქადის... სანამ სამეგრელოს დავამშვიდებდეთ, საჭიროა აქედან გრიგოლი სხვაგან წავიყვანოთ“ (**ბოროზდინი 1934: 110-111**).

ასე დაიწყო ბუნტი სამეგრელოში, რაც 1856 წლის გვიან შემოდგომაზე ფართო მასშტაბით გაიშალა და მიიღო მასობრივი აჯანყების ხასიათი. პირველად იარაღი ლიასა და ჯვარის (წალენჯიხის რაიონი) გლეხებმა აიღეს. 1857 წლის მაისის თვეში კი მოძრაობის სხვა და სხვა კერა გაერთიანდა და უტუ მიქავა აჯანყების საერთო ხელმძღვანელად აირჩიეს (ანთელავა სინ.V, 1970: 232). აჯანყებულებმა დაიკავეს სოფლები: ობუჯი, ჭაქვინჯი, ყულისკარი, კორცხელი, ლედგებიე, კირცხი, ხიბულა და სხვ. ხელთ იგდეს სამთავროს რეზიდენცია ზუგდიდი.

პეტერბურგიდან თბილისში 1857 წლის აპრილში ჩამოსულმა დედოფალმა აჯანყების შესახებ როცა გაიგო, არ დაიჯერა, რადგან არ ელოდა მის წინააღმდეგ ხალხის გამოსვლას. „იოტის ოდენად არ დაუჯერებია“, – აღნიშნავს კ. ბოროზდინი მის განცდებზე. ეკატერინე დადიანი მალე სამეგრელოსკენ გამოემურა. კულაში (დღევანდელი სამტრედიის მუნიციპალიტეტი) მას სამეგრელოს თავად-აზნაურობა დახვდა, გრიგოლ დადიანისა და ჭყონდიდელის მეთაურობით. დედოფალმა შეამჩნია, რომ მის დასახვედრად მოსულთა შორის ბევრი მაღალი წოდების პირი არ ჩანდა (იგულისხმება რუსოფილი ძალები, რომლებსაც ეკატერინე დადიანის აშკარად საწინააღმდეგო პარტიას წარმოადგენდნენ). ეკატერინე უმაღლეს მიხვდა, რომ სამთავროში სრული ანარქია სუფევდა. მართლაც, როცა ამ შეხვედრის შემდეგ იგი აჯანყებულებს შეხვდა, მათ არ მოუსმინეს ეკატერინეს, იმის მიუხედავად, რომ დედოფალი მათ მდგომარეობის შემსუბუქებას ჰპირდებოდა (დუმბაძე 1957: 398). აჯანყებულებს უტუ მიქავას მეთაურობით გადაეწყვიტათ, არ დამორჩილებოდნენ ეკატერინეს. კ. ბოროზდინის მოსაზრებით, ისინი ფიქრობდნენ, რომ მიეღოთ რუსი მოხელეებისა და სარდლების დახმარება სახაზინო გლეხთა კატეგორიაში გადაყვანისათვის, რადგან უკვე იცოდნენ, რომ რუსული მმართველობის განკარგულებაში მყოფი სახაზინო გლეხები შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ასეთ ვითარებაში ეკატერინე დადიანი იძულებული გახდა, მიემართა ქუთაისის ადმინისტრაციისათვის, კერძოდ, ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორ ნიკოლოზ პეტრეს ძე კოლუბიაკინისათვის (გვარის ამ ფორმას იყენებს კოლუბიაკინის თანამედროვე ბოროზდინი და ადრინდელ წყაროებში და ლიტერატურაში გვარის ეს ფორმა ფიგურირებს, მოცემულ დისერტაციაშიც ფორმალურად დავტოვეთ, ხოლო უფრო გვიან ეტაპზე გვხვდება კოლიუბაკინი) : „ნიკოლოზ პეტრეს ძე, და თან წამოასხით სულ უკანასკნელი, 500

ყაზახ-რუსი მაინც; მაშინ-ღა შემეძლება აჯანყება ჩავაქრო. ერთი წუთიც არ დაახანოთ. მე ქვიშხორში ვიმყოფები და ყველა მხრიდან აჯანყებული გლეხები მარტყია. მიფარავენ ჩემი ერთგული თავადები“ (ბოროზდინი 1934: 59).

კოლუბიაკინმა არ დააყოვნა, რეგულარული ჯარის ნაწილებით სამეგრელოსკენ გამოეშურა და 1857 წლის 20 მაისს უშუალოდ შეხვდა აჯანყებულებს. „აჯანყებულები მთელ სამეგრელოს დაეუფლნენ. როცა სახალხო ლაშქარი მარისის ველზე² შეიყარა, უტუ მიქავამ გამოაცხადა მანიფესტი“ (ალ. ბენდიანიშვილი 2012: 56).

ამის შემდეგ მიქავამ კოლუბიაკინს რვა მუხლისაგან შემდგარი მოთხოვნა წარუდგინა. სცენარი წინასწარ ოსტატურად შედგენილია:

1. კაცის კაცი (ბატონი) არ უნდა არსებობდეს;
2. ნაცვლად ბატონთა უანგარიშო მმართველებისა, უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი;
3. უნდა მოისპოს ყმების ყიდვა-გაყიდვა;
4. გადასახადს დაედოს ნორმალური საზღვარი;
5. ყმა უნდა სარგებლობდეს ადამიანური უფლებებით;
6. საკუთრება არ უნდა იყოს დამოკიდებული ბატონის თვითნებობაზე, არამედ უნდა არსებობდეს სავალდებულო ნორმა;
7. უნდა მოისპოს წინანდელი სატანჯი იარაღები (იგულისხმება ხაჯალური „სპეციალური კონსტრუქციის გრძელი ჯაჭვი ...ყელზე შემოსაკრავი და კისერზე დასადები რკინისავე მოწყობილობა (მ. ხუბუა 1937: 163). და უნდა დაწესდეს სამართალი ბატონსა და ყმას შორის;
8. განმტკიცებული ადათებისადმი უნდა არსებობდეს პატივისცემა (ლემონჯავა 1957: 107).

მოთხოვნათა ეს რვა პუნქტი, საგლეხო რეფორმებზე მომუშავე პროფესიონალთა ჯგუფის მიერ, რევოლუციის თავიდან („ზემოდან“) აცილების მიზნით, შედგენილი თხოვნა-პეტიციის ნიმუშია და ძირითადად სოციალურ-ეკონომიური პრობლემების მოგვარებაზეა ორიენტირებული. თუმცა მისი მეორე პუნქტი, შეიძლება ითქვას, ნამდვილად პოლიტიკური მოთხოვნის მაგალითია: „ნაცვლად ბატონთა უანგარიშო მმართველებისა, უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი“. აქ აშკარად არ ჩანს, ხალხი ვის გულისხმობს ერთუფლებიან კანონიერ მმართველებში – რუსეთის

²ამ ველს ადგილობრივი მოსახლეობა ეძახის **მარსილს** და არა **მარისს**, რაც მდებარეობს ზანმა-აბედათის საზღვარზე (ლ.გ).

ხელისუფლებას თუ რუსეთის ხელისუფლების დამოკიდებულებისგან განთავისუფლებულ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს, მის დამოუკიდებელ ბატონთა მმართველებს მთავარ-თავადებს. თუმცა მიგვაჩნია, რომ ესეც ბუნტის დაწყების წინა პერიოდში რუსეთის მხრიდან შემოგდებული მუხლია, რათა სოციალური ყოფით გატანჯული მოსახლეობას ფარულად მიწოდებული გამოწვევისათვის დამპყრობელის სასარგებლოდ ეპასუხა და არჩევანი ადგილობრივ ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ „კეთილი“ რუსი დამპყრობელის სასარგებლოდ გააკეთებინა. კ. ბოროზდინის პირად ჩანაწერებში ამ მუხლის არსებობა პირდაპირ მეტყველებს, **რომ დამპყრობელს და ადგილობრივებსაც უნდა მხოლოდ არსებობდეს ერთი ხელისუფლება**, რადგან ხალხი იტანჯება ორმაგი ექსპლუატაციის ქვეშ (იგულისხმება ადგილობრივი ხელისუფლება და რუსეთის მთავრობა), აქედან გამომდინარე, სავარაუდოდ, ისინი (გლეხები), არჩევანს თუ შეჩვეულ ჭირზე, ადგილობრივი სრულუფლებიანი ხელისუფლების აღდგენაზე გააკეთებენ, იმპერია შეეცდება ადგილობრივებს უარი ათქმევინოს ამაზე და რუსულ ერთხელისუფლებიანობას ოდიშში სწორედ ასეთი გზით მიაღწიოს. მეორე მუხლის არსებობა მიუთითებს ხალხის აშკარა განწყობაზე იმ ორხელისუფლებიანობის მიმართ, რასაც ადგილი ჰქონდა რუსეთის ქვეშევრდომად ქცეულ სამეგრელოს სამთავროში. აჯანყებულებს უფრო რევოლუციურ და პოლიტიკური შინაარსით დატვირთულ მოთხოვნებს ვერ შემოაპარბედნენ. ბუნტის მიმდინარეობა „ბუნტოვჩიკებს“ – რუსეთის მოხელეებს, ფრთხილი ტაქტიკით უნდა ემართა, იმპერიული ხედვების – მიზნების სასარგებლოდ. ზემოთ აღწერილი ვითარებიდან გამომდინარე, როგორც მ. კოლხიდელი აღნიშნავს, „შეიძლება მართლა **უტუმ კიდევ აღნიშნა**, როგორც წარდგენილ მოთხოვნილებებში, აგრეთვე თავის სიტყვაში პოლიტიკური მუხლები **რუსის მმართველობის შემოდების წადილის აღნიშვნით**, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გამოწვეული იყო ალბათ იმ განსაკუთრებული მომენტით, რომელშიაც ის მაშინ იმყოფებოდა. აბა რა უნდა ეთქვა მას, რით უნდა ემართლებინა თავი და თავისი ლაშქარი მის დასამორჩილებლად ჩამოსული გენერლის წინაშე“ (კოლხიდელი 1926: 80).

საინტერესოა კიდევ ერთი მოსაზრება მ. კოლხიდელისა, როდესაც იგი აღნიშნავს: „მე სახეში მაქვს სამეგრელოს დროებითი საბჭოს ერთ-ერთი წევრის თეოფანე ეპისკოპოსის პასუხი ეკატერინეს მიმართ უკანასკნელის „საიდუმლო შეკითხვაზე 7 მუხლსა შინა „გლეხების აჯანყების შესახებ...მიზეზნი მეამბოხეთანი, ვითარცა იგინივე

იტყვიანო განსხვავებულის, ახლის შეძენილის ხარკის გარდახდით და სამსახურით და ორის ბატონის უზომო სამსახურით არიან შეიწრებულნიო, გარნა ამას ზედა ვიდრე აღმოცნობამდე ჭეშმარიტებისა ჯერ არს დუმილი“ (იქვე: 81; ზსიემ N1269: 1857, 25. VI). სწორედ ეს მთავარი მოთხოვნა აწუხებდათ აჯანყებულებს. თუმცა, მისი რადიკალური შინაარსით ფორმულირება მათ ვერ შეძლეს. ერთდროს აზვირთებული აჯანყებულები რუსის ჯარის გამოჩენისთანავე მეთაურიანად მუხლქვეშ იყვნენ გართხმულ-დავარდნილნი და მათ წინაშე საწამებელი იარაღები დაყარეს. „გენერალმა უნებურად წარბები შეჰმუხნა, როცა საწამებელი იარაღი დაინახა“ (ბოროზდინი 1934: 116). „ახლა ყველამ კარგათ დამიგდეთ ყური, ... შენ, მიქავა, გიბრძანებ აუხსნა ყველაფერი ეს გლეხებს და ჩააგონო, რომ რაც ახლა ვსთქვი, ყველაფერი დაუყოვნებლივ უნდა აასრულონ; გლეხები ერთმანეთისათვის მიცემულ ფიცისგან გამინთავისუფლებია, ახლა თითოეული მათგანი დამშვიდებულის სინდისით დაბრუნდეს შინ და შეუდგეს თავის მოვალეობის ასრულებას“ (იქვე: 118). აქ აღწერილი სცენის მიხედვით ჩვენს წინაშე დგას ტიპური დამპყრობელი, რომელიც მის გვერდით მდგომ, ჯერ ისევ სამეგრელოს მთავარს – ეკატერინა დადიანს საშინაო საქმეებსაც არ უტოვებს სამართავად და მშვენივრად ახერხებს მის თამაშგარე მდგომარეობაში დატოვებას. უფრო მეტიც, მას სიტყვის ამოღების საშუალებასაც არ აძლევს.

გლეხებმა უტუ მიქავას რჩევით მიიღეს გენერლის ბრძანება და იმავე დღეს 20 000 აჯანყებული უსიტყვოდ დაიშალა, თუმცა იარაღი არ დაუყრით. (სცსსა, ფონდი 828, საქმე 4890, ფურცელი 16, 33; ლემონჯავა 1957: 103). ლაშქრის სწრაფი „დაშლა“ საეჭვოდ ხდის უტუს გულწრფელ ხელმძღვანელობას

ისტორიკოსები (გოგილო ბასიალაია, დემურ ბასიალაია) ჩვენთვის მნიშვნელოვან დეტალს გვამცნობენ, იმის შესახებ, რომ აჯანყების მეთაურს უტუ მიქავას წითელარშია შემოვლელი ქუდი ახურავს, რუსული შარვლი და ჩექმა აცვია. აღნიშნული ინფორმაცია ჩვენთვის იმდენად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც „ეს ფორმა მიქავას რუსებმა ჩააცვეს სხვებისგან გამოსარჩევად (გ.ბასიალაია, დ. ბასიალაია 2015: 70-71-72).

რუსეთის მთავრობის მოხელეების მიერ უტუ მიქავას მოსყიდვის დადასტურება არის სამეგრელოში რუსული კოლონიური პოლიტიკის არსისათვის ფარდის ახდის, მისი გაშიფვრის, უაღრესად მნიშვნელოვანი მტკიცებულება. მაგალითად ზეპირსიტყვიერებაში შემონახულია ლექსი, რომლის მიხედვით უტუ მიქავა არის

რუსეთის მთავრობის მოსყიდული და მისი თაოსნობით აჯანყებულების სამართავად სპეციალურად მიჩენილი გლეხი. მისი ღალატი ყურადღების მიღმა არ დარჩენიათ აჯანყებულებს. ერთ-ერთ მეგობარს – **ბულათია ფიფიას** მისთვის ლექსიც კი მიუძღვნია:

„შხვა ხელმწიფე მუშო გოკო?

მუ უღ თინემს ოხიოლე?

სკანი სიტყვა თის ვარჩილე,

ჩქინდა ჯგირი მუ აღოლე“

(გ. ბასილაია, დ.ბასიალია 2015: 72).

ზეპირსიტყვიერებაში შემონახულ ლექსში აშკარად ჩანს, რომ უტუს საქციელი შეუთავსებელია საერთო ეროვნულ მისწრაფებასთან, ის არის ერთგვარი პოლიტიკური დიდაქტიკა, სადაც მელექსე გადაწყვეტილებას უწუნებს „მეთაურს“: აღნიშნული ლექსი ითარგმნა და ის დაახლოებით ასე ჟღერს:

სხვა ხელმწიფეს, რომ მსახურობ

გეკითხები: - აბა რისთვის?

რამე აქვს გულის გასახარი

შენი ხალხის, შენი ძისთვის?

შენი სიტყვა, ტკივილები

არც აწუხებს არც კი ესმის,

საჩვენოს და სასიკეთოს

განა გაიმეტებს ჩვენთვის?

ის რომ რამეს გვიკეთებდეს

თავდადება მაშინ გვესმის

(თარგმნა

ლ.გ)

დიახ, ზეპირსიტყვიერების ეს ნიმუში არის ეპოქის წიაღში ერის სულიერი და ფსიქოლოგიური განცდა-განწყობის, ანუ **პოლიტიკური მენტალობის გამოვლენის ბრწყინვალე ნიმუში**, სადაც გადმოცემულია საზოგადოების დამოკიდებულება უცხო ქვეყნის სამსახურში ჩამდგარი იმპერიის მიერ გამოჩეკილი ე.წ. აჯანყების მეთაურისადმი.

არსებობს თანამედროვე მეცნიერებშიც მოსაზრება, რომ ეს მოძრაობა, იყო მხოლოდ რუსეთის მიერ ინსპირირებული ბუნტი სამეგრელოს მთავარის ეკატერინა დადიანისათვის ძალაუფლების საბოლოოდ წასართმევად. „თავად ბარიატინსკის... ამბოხების ჩასაქრობად და სამეგრელოში სრული სიმშვიდიოს დასამყარებლად საჭიროდ მიაჩნდა მხოლოდ და მხოლოდ სხვა ადმინისტრაციის შემოღება. ეს ადმინისტრაცია შედგენილი უნდა ყოფილიყო...რუს მოხელეთაგან“ (**ბოროზდინი: 124**) ვეთანხმებით რა ამ მოსაზრებას და დამატებით დავსძენთ, რომ ვერც ერთი

შეთქმულება ბუნტის დასაწყებად (ამ შემთხვევაში რუსული თამაშიც) ძალას ვერ მოიკრებდა თუ მას (ე.ი ბუნტს) სათანადო პირობები არა ექნებოდა საზოგადოების წიაღში დაფესვებული. ინსპირირებული რუსული თამაში გულისხმობდა „შეკვეთას“ მძიმე სოციალური-ყოფითი პრობლემების მათთვის სასარგებლოდ გამოყენების წიაღში. რათა აქედან გამომდინარე კოლონიზატორს შეძლებოდა თავისი დამპყრობლური პოლიტიკის ამოქმედებით „დაუფარავად“ გაეკეთებინა ტრაფარეტული განაცხადი დაპყრობილი მოსახლეობისათვის: 1. მძიმე პირობებში ცხოვრებას არ იმსახურებს სამეგრელოს მოსახლეობა და მათ, უარი უნდა უთხრან, ეკატერინე დადიანს; ამიტომ, 2. ისინი საკუთარი კეთილდღეობისათვის ცალსახად და უპირობოდ გვერდით უნდა დაუდგნენ რუსეთის მთავრობას ბედნიერი ცხოვრების მოსაპოვებლად. იმპერია ასეთი ჩანაფიქრით ეწევა იმპერიული იდეოლოგიის პროპაგანდირებას ცხვრის ქურქში გახვეული მგლის პოლიტიკური შოპით. თუმცა რუსეთის მხრიდან ბუნტის სათავესოდ წარმართვის პრაქტიკული ნაბიჯები აღმოჩნდა მრუდე პოლიტიკური თვალსაწიერი (ბუმერანგი), რადგან არაზუსტმა გათვლებმა, ბუნტი აჯანყებად გადააქცია და მის (აჯანყების) მეორე ეტაპზე სამეგრელო რუსეთის ჯართან სამხედრო დაპირისპირების პოლიგონი გახდა. აქედან გამომდინარე, სამხედრო დაპირისპირება სამეგრელოს მოსახლეობისა რუსი ჯარისკაცებთან არის უტყუარად ეროვნულ-განმათვისებელი მოძრაობის ყველა ნიშნის გამოვლინება; ამ მიმართულებით ქართული წყაროების და უცხოელი კონფიდენტების მემუარული ჩანაწერების საფუძვლიანი კვლევა თავისთავად ობიექტური დასკვნების გაკეთების საშუალებას გვამლევდა.

მხოლოდ 1857 წლის აჯანყების მეორე ეტაპის ამბებმა ცხადყო, რომ მოძრაობის ბევრი მონაწილე მიუხედავად პირველი ეტაპის დასასრულისა და უტუს აჯანყებისგან განრიდებისა, სრულებით არ ფიქრობდა მორჩილებაზე. კ. ბოროზდინი ამ პერიოდზე არ საუბრობს და სწორედ ეს **დუმილია საეჭვო**. იგი ამ სისხლიან ამბებს წინასწარი განზრახვით მალავს. ხოლო. ისტორიკოსები – მ. კოლხიდელი და დ. ლემონჯავა არქივებში დაცული დოკუმენტებიდან გამომდინარე სრულად აღგვიწერს **1857 წელს** მოსახლეობის შეტაკებას რუსეთის არმიასთან, როდესაც ბრძოლები ზემო ქვალონთან (ხობი) და ჯვართან (წალენჯიხა) **აგვისტო-სექტემბრის თვეში** მეფის რეგულარულ არმიასთან სისხლიან შეტაკებაში გადაიზარდა (**კოლხიდელი 1926: 60; ლემონჯავა 1957: 158**).

ვიდრე აგვისტო-სექტემბრის აჯანყება დაიწყებოდა, მანამ უტუ და კოლუბიაკინი თითქმის ყველგან სასურველ შედეგს აღწევდნენ და სადაც ხელი მიუწვდებოდათ, აჯანყებულთა საბრძოლო განწყობას ანეიტრალებდნენ. **უტუს ლომის წილი** შეუტანია ლაშქრის დაშლაში და სწორედ ამ **წვლილის** გამო იცავდა **კოლუბიაკინი და იპოლიტე ალექსანდრეს ძე დასკივ დიუკრუასი** მას და არ ეთანხმებოდნენ ბარიატინსკის განკარგულებას მისი დაპატიმრების თაობაზე. ასეთი თავგამოდებული დაცვა ხდებოდა იმ მოტივითაც, რომ თითქოს უტუს დაპატიმრება ხელახლა ააღორძინებდა აჯანყებას გლეხთა შორის. კოლუბიაკინს და საიდუმლო სამსახურის მოხელეს – დიუკრუასს, რომლებიც მიქავასთან ერთად მოძრაობდნენ და აქრობდნენ აჯანყებას სხვადასხვა სოფლებში, ჯეროვნად ჰქონდათ შეფასებული მიქავას როლი, მითუმეტეს, უტუს

დაპატიმრება მათ ავტორიტეტს შეზღავდა და აჯანყების დაშლას მის გარეშე ნამდვილად ვერ მიაღწევდნენ. მხოლოდ ამ გზით მოახერხებდნენ აჯანყების ჩაქრობას. ყოველივე აღნიშნული არგუმენტები საკმარისი აღმოჩნდა მიქავას თავისუფლად დატოვებისათვის. უტუს შემყურე და აჯანყების ხელახლა დაწყებისათვის მის ნიშანს მინდობილი მრავალრიცხოვანი გლეხობა, უტუს უმოქმედობით გაწელილი დრო, ვფიქრობთ, რომ პოლიტიკურად ბევრად უფრო მომგებიანი იყო, ვიდრე ნაუცხადევად, ბარიატინსკის გადაწყვეტილებით უტუს დაპატიმრებით მიღებული შედეგები. მოხერხებულმა დიუკრუასმა არსებულ ვითარებაში არ გაწირა უტუ და ბარიატინსკის მიანიშნა, რომ, რადგან ეკატერინე დედოფალი სრულებით არ ფიქრობდა სამეგრელოს მართვა-გამგეობასა და ხალხზე, უტუს დაპატიმრებაზე უფრო მნიშვნელოვანი ახალი მართვა-გამგეობის შემოღება და ტახტიდან ეკატერინეს გადაყენება, ამ საკითხის ერთხელ და სამუდამოდ მოგვარება იქნებოდა. ეს მოთხოვნა პირდაპირ მიმანიშნებელი იყო იმისა, რომ სასწრაფოდ უნდა გადაჭრილიყო სამეგრელოს სამთავროს ოფიციალურად გაუქმების საკითხი. მეფისნაცვალმაც არ დააყოვნა: „მან სავსებით გამოიყენა რუსოფილური მიზნით ეს ფრიად მოხერხებული მომენტი და ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე 1 აგვისტოს 1857 წელს სამეგრელოში ახალი ჯარების შემოსვლასთან ერთად გამოქვეყნებულ იქნა მისი შემდეგი განცხადება... „რომ სამეგრელოში შექმნილიყო... ახალი საბჭო ამიერ-კავკასიის მთავარ მმართველობის წევრის დიკრუასის თავჯდომარეობით“ (კოლხიდელი 1926 : 52-53). ამ საბჭოს შედგენლობაში იყო რუსეთის ორი მოხელე და სამეგრელოს ორი საპატიო თავადი. ისინი სამეგრელოს სამთავროს შერეული მმართველობის ფორმით ჩაუდგნენ სათავეში, მთავარ ნიკოლოზ დადიანის სრულწლოვანებამდე.

სამეგრელოში რუსეთის იმპერიის ჯარის შესვლამ და მის კვალდაკვალ სამეგრელოს სამართავად ახალი საბჭოს შექმნამ „მძიმედ დააფიქრა თავად-აზნაურობა; ის უკვე დარწმუნდა იმაში, რომ ახალი ჯარების შემოსვლას აღარ ჰქონდა დროებითი ხასიათი; მათთვის უკვე საეჭვო არ იყო, რომ ეკატერინეს მმართველობა განიცდიდა სამუდამო აღსასრულს“ (იქვე: 53). გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნილი 166 თავადი და 849 აზნაური „ღმობიერად მიუბრუნდა ბარიატინსკის 27 ივლისს შემდეგი თხოვნით“ (იქვე: 53). ამ თხოვნაში სამეგრელოს სამთავროს ავტონომიური დამოუკიდებლობისა და ეკატერინე დედოფლის მმართველობის მომხრე თავად-აზნაურთა დასის განწყობა

სრულადაა გადმოცემული. კერძოდ, ისინი სამეგრელოში დაწყებულ აჯანყებაში ბრალს სდებენ ზოგიერთ უწყესო პირებს, რომლებმაც ისარგებლეს ალექსანდრე II-ის ტახტზე ასვლის ცერემონიაზე დასასწრებად ეკატერინე დედოფლის რუსეთში გაწვევით და მათ შეგნებულად მართეს და გაახანგრძლივეს გლეხთა აჯანყება ეკატერინე დადიანის საწინააღმდეგოდ. ამ უწყესო პირებს აჯანყების „საბაზად გამოჰყავთ ხალხი, რომლის მეთაურად თვით შეიქნენ, არც მალავენ და კიდევ ბედავენ თქმას, რომ ეს არის ვითომდა უმაღლესი მთავრობის ნებაყოფლობა“ (კოლხიდელი 1926: 55). მოთხოვნაში მკაფიოდ არის დაფიქსირებული შეხედულება იმის შესახებ, რომ აჯანყება ამ ეტაპზე ხალხის მიზანი არ ყოფილა. პირიქით, მათი მდგომარეობა მეზობელ კუთხეებთან შედარებით საგრძნობლად შემსუბუქებულია უწინდელთან შედარებით, რადგან მეფის ხელისუფლება დიდი ხანია თვალ-ყურს ადევნებს მათ, იმიტომ „რომ მებატონეების წინანდელს განუსაზღვრელ ძალა-უფლებას და მკაცრსა და უწყალო მოპყრობას გლეხებისადმი ადგილი არ ჰქონდეს, რითაც გლეხების მდგომარეობა საგრძნობლად შემსუბუქებულია შედარებით უწინდელთან... აჯანყებაში მონაწილეობას იღებენ ისეთი გლეხები, რომელთაგან ზოგიერთები სრულიად არა, ხოლო ზოგიერთნი ძლიერ ცოტა ხანს მსახურობდნენ. აქედან ადვილად ჩანს, რომ გლეხების მიერ წამოყენებული და დასახელებული მიზეზები არ არის ჭეშმარიტება“ (კოლხიდელი 1926: 55). თხოვნის მუხლებიდან საინტერესოა ერთი შეხედვით თითქოს უნიშვნელო დეტალი: „მაგრამ დღეს, სამწუხაროდ ყოველთა, ჩინებულად ვხედავთ, რომ გლეხებს წინამძღოლობენ ზოგიერთი მაღალი გვარის პირები, რომელნიც დიდი ხანია რაც კანონსა და მთავრის განკარგულებათა მოწინააღმდეგედ და საზოგადოების მტრებად შემჩნეულნი არიან“ (იქვე: 56). საზოგადოების მტრებში იგულისხმება იმ თავად-აზნაურთა ჯგუფი, რომლებიც ეკატერინე დადიანისა და მისი მთავრობის წინააღმდეგ აშკარად თუ ფარულად გამოდიოდნენ, იყვნენ რუსეთის მომხრეები და აქედან გამომდინარე პირდაპირი დადასტურებით აშკარადაც და ფარულადაც რუსეთის მოხელეების მხრიდან ზურგმიცემული, რომლებმაც განსაკუთრებულად მძიმე ჟამს უგანა რუსეთის მთავრობისთვის არასასურველ მთავარს ეკატერინა ჭავჭავაძე-დადიანისას. ბარიატინსკისათვის ამ მოთხოვნას უკვე არსებითი მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა, რადგან მიგვაჩნია, რომ სწორედ რუსეთის ხელისუფლება იყო ამ აჯანყების მთავარი ინსპირატორი და წამქეზებელი იმ ძალებისა, რომლებიც სამეგრელოში შემორჩენილი

ავტონომიურობის გაუქმებას, თავიანთი ვიწრო ფეოდალური ინტერესებიდან გამომდინარე, სულმოუთქმელად მოელოდნენ. ამის მტკიცებულებად გამოდგება 1857 წლი 31 ივლისს, ამჯერად რუსეთის მომხრე თავადების ხელმოწერით, ბარიატინსკისადმი გაგზავნილი „ახალი თხოვნა“, ზემოთ მოყვანილი თხოვნის დასარღვევად, სადაც პირველი თხოვნის ხელმოწერთა უმრავლესობის „სამაგლობანი“ და „საგმირო საქმენი“ იყო ჩამოთვლილი. „პირველ თხოვნას ბარიატინსკის გადაწყვეტილებაში ოდნავი რყევაც არ გამოუწვევია“ (კოლხიდელი 1926: 58), ამიტომ, მეორე თხოვნიდან გამომდინარე პირველი თხოვნის განხილვა და პასუხის გაცემა საჭიროდ არ ჩათვალა (ლ.გ.).

მაშასადამე, ყველა მცდელობა სამეგრელოში არსებული ავტონომიის შენარჩუნებისათვის, ამ ეტაპზე სრულიად უშედეგო გამოდგა. ვფიქრობთ, სწორედ ეს ვითარება იყო მიქავას, კოლუბიაკინის და დიუკრუასის ერთობლივი მოქმედებით მინელებული აჯანყების, ხელახლა გამწვავების მიზეზი სამეგრელოში. ამჯერად დადიანების მთავრობის მომხრე თავად-აზნაურები შეიძლება ყოფილიყვნენ აჯანყების წამქეზებელნი და ხოლო უფრო ადრე – პირველე ტაპზე, უტუს ხელმძღვანელობით დაწყებული აჯანყების ინსპირატორ-სულისჩამდგმელი თვით რუსეთის ხელისუფლება და მისი მომხრე ქართველ თავად-აზნაურთა დაჯგუფება გამოდის, მათ მიერ ჩანერგილი „შტრეიკბეხერი“ გლეხების აქტიური მონაწილეობით. ამ შინაარსით შემდგარი ალიანსისთვის, გლეხთა მძიმე ყოფითი მდგომარეობის წარმოჩენა, უმძიმესი მატერიალური მდგომარეობის წინა პლანზე გადმოტანა, გლეხობის თავიანთ სასარგებლოდ მომართვა და სასურველი მიმართულებით(დინებით) წარმართვა პოლიტიკური მანიპულაცია იყო. იმპერიამ არსებულ ვითარების გამოყენებით შესანიშნავად გააკეთა ტაქტიკური სვლა ოდიშის სამთავროს ავტონომიური უფლებების საბოლოოდ გასაუქმებლად. სალხინოს სასახლის აღდგენითი სამუშაოების ჩატარების დროს „სულ უბრალო“ რამის გამო დაიწყებული აჯანყება პოლიტიკური დივიდენდების და შესაბამისად შვების მომნიჭებელი აღმოჩნდა დამპყრობელისთვის. ასე იყო აჯანყების მეორე ეტაპზეც, როგორც მ. კოლხიდელი მოგვითხრობს, საიჩუოს რაიონში (იგულისხმება საჩიჩუოს სათავადო – ლ.გ.), კერძოდ, საიჩუოს (თანამედროვე ხობისა და სენაკის მუნიციპალიტეტების მომიჯნავე ტერიტორია) სოფლებში (ზუბი, საიჯა, ხორში, ქვალონი, ზია, ნოჯიხი) აჯანყების გააქტიურების საბაზი გახდა ხორშელი 15-16 წლის ბავშვი ივანე სერგია, რომელიც თურმე გაჰყოლია თავის რძალს სოფელ ქვალონში. უკან

მობრუნებისას ბავშვი დაუჭერია აზნაურ ვატა ლოლუას და გაუყიდა (კოლხიდელი 1926: 59).

ჯვარისა და საჩიქოს მიმდებარე სოფლების აჯანყებულთა ძალები გაერთიანდა, რამაც ძლიერ დააფიქრა რუსეთის მმართველობა. ისინი ხედავდნენ, რომ უტუს, კოლუბიაკინისა და დიუკრუასის ერთობლივი მოქმედება აჯანყების მუხტის შესანელებლად არ აღმოჩნდა საკმარისი ქმედება.

აჯანყების მეორე ეტაპთან დაკავშირებით დავაზუსტეთ, აქეზებდა თუ არა აგვისტო-სექტემბერში დაწყებულ აჯანყებას თავად-აზნაურთა რომელიმე დასი. ამაზე ცალსახად შეიძლება პასუხის გაცემა. ზოგადად კონფლიქტების გამომწვევი მიზეზების მეცნიერული კვლევის საუბველზე დადგენილია, რომ ნებისმიერი ხარისხის კონფლიქტს (ბუნტი, აჯანყება, რევოლუცია და ა.შ.), საწყისი ქმედების შემდეგ, პრობლემების კიდევ უფრო გამრავლება, ალიანსის შექმნა, რომელიმე ძლიერ საზოგადოებრივ ფენასთან ალიანსი (მოკავშირეების ძეგნა), აჯანყების გამართლებისთვის იდეოლოგიური სარჩულის მოძებნა, უკიდურესი პოზიციების წინა პლანზე წამოწევა და ზიანის მიყენებაზე ორიენტაცია ახასიათებს. მაგალითად, საჩიქოში დაწყებული აჯანყების მიზეზი იყო ბავშვის დაჭერა და გაყიდვა, მაგრამ როგორც ზემოთ აღნიშნული წყაროებიდან ირკვევა, აჯანყებულებმა გამოკვეთეს თავიანთი უკმაყოფილება, არა მხოლოდ ფეოდალური ყოფისათვის დამახასიათებელი ძველი ტრადიციების შედეგად გამოწვეული ექსპლუატაციის, არამედ ახალი შერეული მმართველებისა (საბჭო დიუკრუასის თავჯდომარობით) და რუსეთის ჯარის მიმართაც, რომლებმაც ვერ უზრუნველყვეს ახალი შინაარსით შემოღებული მმართველობით მოსახლეობისათვის მშვიდი, უსაფრთხო ცხოვრების-გარემოს შექმნა. პირიქით, აქ დატრიალებული ბოროტების აღკვეთის ნაცვლად, სადამსჯელო ძალებს აგზავნიდნენ გლეხების დამორჩილების მიზნით. სწორედ ეს მომენტი შეიძლება გამხდარიყო ეკატერინე დადიანის, როგორც რუსეთის ხელისუფლების მიერ გადაყენებული მთავრისა და მისი მომხრეების გლეხოებასთან ფარული ალიანსის მიზეზი. ამ პერიოდში გლეხოვამ უკან არ დაიხია, საბოლოოდ გაენადგურებინა რუსეთის ჯარი, რომელიც ქვაშხორში იყო დაბანაკებული.

ჩვენ მიერ განხილული სამეცნიერო ლიტერატურიდან ირკვევა, რომ მკვლევრების უმეტესობა (მ. დუმბაძე, მ. კოლხიდელი, დ. ლემონჯავა, ვ. გუჩუა, შ. მესხია ო. ჯანელიძე,

ვ. გურული, მ. ვაჩნაძე) ჯერდებიან სამეგრელოს აჯანყებისათვის მეტწილად სოციალურ-განმათავისუფლებელი ხასიათის მინიჭებით (მაგრამ მათ მიერ აღწერილი ფაქტები უფრო მეტზე ეროვნულ-გამანთავისუფლებელ ხასიათზე მეტყველებს). ხოლო პროფ. ალ. ფირცხალაიშვილი პირდაპირ აღიარებს აჯანყების პოლიტიკურ საფუძველს და ყირიმის ომს ანიჭებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას რუსეთის მხრიდან აჯანყების მომზადების საქმეში. (ფირცხალაიშვილი 1955: 67). ფირცხალაიშვილი დასძენს, რომ რუსეთს ჰქონდა პოლიტიკური შიშის საფუძველი, რადგან ომერ-ფაშა ეკატერინეს წერილს წერილზე უგზავნიდა და ურჩევდა, მიეღო დამოუკიდებლობა, შესულიყო ზუგდიდში შესდგომოდა მმართველობას და სამეგრელო გაეთავისუფლებინა მეფის რუსეთისგან. გრაფი როზმორდუკი, სამეგრელოს ადგილობრივი მთავრის რწმუნებული თბილისში გიორგი ჩიჩუა, თავადი გიორგი ჯაიანი ომერ-ფაშას ბანაკში აღმოჩნდა (იქვე: 71) მკვლევარი აღნიშნავს, რომ 1853-1856 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის დროს სამეგრელოში მომხდარმა ამბებმა რუსეთის ხელისუფლება დაარწმუნა, რომ სამეგრელოს რუსეთის სხეულში ინკორპორაცია აუცილებელი საქმეა. შემფოთებული მეფის ხელისუფლება ეძებდა სხვადასხვა მიზეზებს და პოლიტიკური მოტივებით არღვევდა 1803 წელს დადებულ ხელშეკრულებას. მაგალითად, ეკატერინეს მოსკოვში გამგზავრებიდან რამდენიმე კვირის შემდეგ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორმა კოლუბიაკინმა სამოქალაქო ნაწილის უფროსს – ბებუთოვს თბილისში მოხსენება გაუგზავნა, სადაც იგი წერდა, რომ 1803 წელს ტრაქტატით სამეგრელოს მთავარმა უარი თქვა პოლიტიკურ და სისხლის სამართლის საქმეთა დამოუკიდებელ გარჩევა-გასამართლებაზე. ამიტომ დადიანი არის მემამულე. ხოლო მემამულეს, რომელიც არ ზრუნავს ხელქვეითების მატერიალურ კეთილდღეობაზე, ჩამოერთმევა თავისი მამული რუსული კანონის საფუძველზე (აქტები XII, N177; ფირცხალაიშვილი 1955: 76). ვითომ იმპერიას ადგილობრივი კანონმდებლობის საფუძველზე მოქმედი მმართველობა ხელს უშლის სრულყოფილად იზრუნოს ხალხის კეთილდღეობისათვის და მათი სიყვარულის გამოსახატავად არ აძლევს გასაქანს.

სიტუაციის თვისებრივი კვლევის საფუძველზე მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ეს აჯანყება (თავდაპირველად მცირემუხტიანი კონფლიქტი – აჯანყება, ანუ იგივე ბუნტი)) იყო დაწყების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლების მიერ ფარულად წაქეზებული, რომელსაც დასაწყებად პოლიტიკური მოტივები საკმარისზე მეტი გააჩნდა. აჯანყების

პირველ ეტაპზე, ანუ ბუნტის (უფრო მცირე კონფლიქტის) აჯანყებაში გადაზრდის ვითარებაში მას მეტ წილად სოციალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ელფერი ჰქონდა, მაგრამ აჯანყების მეორე ეტაპი აშკარად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათის გახდა. თქმულის დასადასტურებლად მოვიტანთ რამდენიმე ფაქტს. მაგალითად, აჯანყების მეორე ეტაპზე კოლუბიაკინს არც უფიქრია, შეხვედროდა მოსახლეობას, როგორც მაშინ, პირველ ეტაპზე შეეცადა ამას, რადგან მეორე პერიოდი იმპერიის კონტროლიდან მთლიანად იყო ამოვარდნილი. აჯანყების პირველი პერიოდის უშედეგოდ დამთავრებით შეურაცხყოფილი, ამჯერად ეკატერინე დადიანის მომხრე თავად-აზნაურთა წაქეზებით ფარულად შეგულიანებული და ზურგმიცემული გლეხობა აჯანყების დასაწყებად საბაბის გაჩენისთანავე მზად იყო, გამკლავებოდა რუსეთის არმიას.

კ. ბოროზდინი, როგორც რუსეთის იმპერიის ერთგული მოხელე, გულმოდგინედ მალავს, უფრო სწორად, არც ახსენებს თავის მოგონებებში აგვისტო-სექტემბრის აჯანყების ფაქტებს, ხოლო დანარჩენი ისტორიკოსები (მაგ. ლემონჯავა, კოლხიდელი და ა.შ) აგვისტო-სექტემბრის მოვლენებს აღწერენ და არ ცდილობენ რუსული ინტრიგებისა და პოლიტიკის მიმართ უკმაყოფილო ხალხის განწყობის, რეალური უკმაყოფილების საფუძვლებისა თუ ბრძოლის სურათების აღწერის დროს დააზუსტონ, რომ ეს ბრძოლა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აშკარა მაგალითს წარმოადგენდა. ბოროზდინი აღწერს, როგორ გაუწიეს ჩიქოვანებმა ორ ადგილას, კერძოდ, კინჩხასა და ზანაში, შეიარაღებული წინააღმდეგობა რუსეთის ჯარს (აჯანყების მესამე ეტაპი), რომლის იდეური სულისჩამდგემლი და ხელმძღვანელი, მთავარი ეკატერინე დადიანია.

ბოროზდინმა კინჩხაში მომზადებული აჯანყება (აჯანყების მესამე ეტაპი), რომელიც მიმართული იყო რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ, ოსტატურად გაანეიტრალა იმ ქართველი დამსმენის წყალობით, რომელმაც რუს მოხელეს დროზე შეატყობინა აჯანყებულთა ნამდვილი განზრახვის შესახებ. ბოროზდინი ბეწვზე გადარჩა. ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა და მისი ერთგული ჩიქოვანების გეგმა ამჯერად ჩაიფუშა. „კინჩხის ამბავი, ჩიქოვანების მიერ შეთხზული, მარტო ერთი არ ყოფილა და მალე მას მეორე მოჰყვა, უფრო მსხვილი“, – აგრძელებს თხრობას რუსი მოხელე და ამჯერად ზანაში დატრიალებულ შეთქმულებაზე ამხვილებს ყურადღებას (ბოროზდინი 1934: 158). სოფ. ზანაში შეკრებილა სამას კაცამდე სხვადასხვა ნაძირალებისა და განზრახვა აქვსთ ზუგდიდს დაეცნენო“ (ბოროზდინი 1934: 159. როგორც სხვადასხვა

წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე მუშაობამ გვიჩვენა, მას შემდეგ, რაც გლეხთა აჯანყება ყველა მიმართულებით სისხლში იქნა ჩახშობილი, ამ ჯერზე – მესამე ეტაპზე, თვით ჩიქოვანები, თავად-აზნაურებთან ერთად, ყოველგვარი ინსპირირების გარეშე, ღიად ჩაერთვნენ რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ე.ი ყველა სოციალური ძალა ჩართულია საპროტესტო მოძრაობაში რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ (სცსსა, ფონდი 828, საქმე N 4890; ფურცელი 16, 33; ზიმ N1269, 1857 წ. 25. VI; აგრეთვე კ. ბოროზდინის, დ. ლემონჯავას, მ. დუმბადის შრომები). მიგვაჩნია, რომ სწორედ ეს იყო თავად-აზნაურთა ერთადერთი და უკანასკნელი ღია ბრძოლა ხელისუფლების იმ იმპერიული გამოწვევების წინააღმდეგ, რასაც ნახევარ საუკუნეზე მეტ ხანს ჩუმად ახორციელებდა რუსეთი. ამ ბრძოლას უშუალოდ – პრაქტიკულად ხელმძღვანელობდა ივანე ჩიქოვანი – სახლთუხუცეს დავით ჩიქოვანის ძმა.

ავტონომიურობის მომხრე და მისი ღიად დამცველი მხოლოდ 300 კაცი შეეცადა, შეენარჩუნებინა სამეგრელოში ნომინალურად დარჩენილი მმართველობა, მაგრამ ამაოდ. რუსეთის ხელისუფლებას 1803 წლიდან უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა სამეგრელოს ბედი, ხოლო სრული შედეგების მოპოვება სწორედ ამ ვითარების გამოყენებით უნდა მომხდარიყო, რათა რუსეთის იმპერიას საბოლოოდ მიეღწია კოლონიური მიზნების ხორცშესხმისთვის. ამ ვითარებას თავის სასარგებლოდ აღწერს დიუკრუასი ქვიშხორიდან ბარიატინსკისადმი გაგზავნილ წერილში: ეკატერინეს მომხრეებმა შეძლეს, შეეკრიბათ სახელგატეხილი 400-500 თავადი და აზნაური, რომლებიც პეტიციის გადასაცემად შეიჭრნენ იმ ეზოში, სადაც დიუკრუასი ცხოვრობდა. პეტიციაში ეწერა, რომ ისინი ერთგულები იყვნენ დედოფლისა და მისგან (დიუკრუასისგან ლ.გ) მოითხოვდნენ, გლეხებისათვის ებრძანებინა, რომ ბეგარა სამეგრელოს მთავრისათვის გადაეხადათ (აქტები XII, N 227). ე. ი. მართვის სახელისუფლებო სადავეების თავიანთი ხელიდან გაშვებას ეწინააღმდეგებიან.

სწორედ აგვისტო-სექტემბრისა და ოქტომბერ-დეკემბრის თვეში განვითარებული შეიარაღებული აჯანყება ზოგადად კონფლიქტისათვის დამახასიათებელი ესკალაციის ყველა დონეს თანმიმდევრულად გადის, თუმცა, განსხვავებით პირველი ეტაპისგან, მეორე და მესამე ეტაპზეც – კინჩხაში და ზანაში გამოსვლები, ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში 1803 წლიდან არსებული, სპეციფიკური ვითარებასთან შესატყვისობაში, თავისებურად გამოვლინდა და განვითარდა. მასში მონაწილეობას იღებდა გლეხობასთან

ერთად თავადაზანაურობაც. მართალია სალხინოში დაწყებულ კონფლიქტს იმპერიის მოხელეების მიერ შემუშავებული სცენარით, ბუნტის შინაარს ატარებდა, მაგრამ მან ეტაპობრივად მიიღო არა მარტო სოციალურ-განმათავისუფლებელი, არამედ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი და საბოლოოდ ორივე ნაკადი ერთმანეთს ორგანულად შეერწყა.

აღნიშნული დასკვნის მტკიცებულებად შეიძლება მივიჩნიოთ ზემოთ უკვე აღნიშნული ფაქტი იმის შესახებ თუ რატომ დუმს ყველაფრის დაწვრილებით აღწერის მანიით შეპყრობილი ბოროზდინი თავის დღიურებში?

1- ლი მტკიცებულება არის ბოროზდინის „ოქროს დუმილი“, რომელიც რუსეთის იმპერიის ფრთხილი პოლიტიკის ნაწილი და არაპირდაპირი მტკიცებულებაა იმის დასადასტურებლად, რომ ამ დროს ნამდვილად ჰქონდა ადგილი აგვისტო-სექტემბრისა და ოქტომბერ-დეკემბრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. მაგრამ რადგანაც, ბოროზდინის მიერ მისი აღწერა მხოლოდ ზიანის მომტანი იქნებოდა რუსეთის იმპერიის ავტორიტეტისთვის, რუსი მოხელის თავშეკავებასაც აქვს თავისი მიზანი და გამართლება. მეორე ეტეპს კონფიდენტი შეგნებულად არც აღწერდა და მალავდა ამ ფაქტს. კონკრეტული ვითარების სააშკარაოზე გამოტანა კეთილ რუსეთზე შეთხზული მითის და შესაბამისად მათი ფარული ზრახვების კრაზი იქნებოდა. ამ სისხლიანი შეტაკების აღწერა ისტორიის მეხსიერებას მისი ჩანაწერების საშუალებით დიდხანს შემორჩებოდა და ამიტომ ამ ფაქტს ყურადღების გარეშე ტოვებს. ხოლო ზეპირი მეტყველება, გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ამ ამბავს დავიწყების ბურუსში გაახვევდა. ბუნებრივია, ბოროზდინმა ეროვნული მოძრაობის დეტალურად აღწერისგან თავი ოსტატურად შეიკავა. იგი შეგნებულად მალავდა და გვერდს უვლიდა იმ რეალურ მოვლენებს და ფაქტებს, რაც კეთილისმყოფელი რუსეთის მისიას დააზარალებდა და კოლონიური მიზნების წარმატებით განხორციელების პომპეზურობას ჩრდილს მიაყენებდა.

2- ე მტკიცებულება უტუ მიქავას შესახებ (ბოროზდინი 1934:136) დღიურების შინაარსის ანალიზის (კონტენტ-ანალიზი) შედეგად შევძელით ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესასწავლად კრიტიკულად მივდგომოდით ბოროზდინის ჩანაწერებს და ობიექტურად კვლევის მიზნით დაგვესვა კითხვები სინამდვილის გამოსავლენად. ა. როგორც ჩანაწერიდან ჩანს, აჯანყების მეთაურს, სოციალური წარმოშობით გლეხს,

ჰქონდა საკმაოდ მკაფიო ინსტრუქცია სამოქმედოდ. აქედან გამომდინარე ვსვამთ კითხვას: ამ ინსტრუქციების მომზადებაში, ხომ არ ერია „გარეშე“ ხელი? ბ. უტუ მიქავა ასეთი ფარული მფარველის ზედამხედველობის ქვეშ, აჯანყების მეთაურის ამპლუაში, თავს აშკარად კომფორტულად, ხომ არ გრძნობდა? გ. ბუნებით ფიცხი მალე ხომ არ გაიტაცა, მისთვის შერჩეულმა როლმა, რადგან სულ მოკლე ხანში გლეხებს, როგორც უნდოდა, ისე ათამაშებდა? დ. ვისი ან რისი იმედით უსწორდებოდა ბატონებს სწრაფად და ენერგიულად?

უტუ მიქავას შესახებ პროფ. ს. კაკაბაძე აღნიშნავს: „დავით დადიანის დროს ცხენზე მისი შეჯდომისას იყო უზანგის დამჭერი... რაც ჩვეულებრივ აზნაურს ევალეოდა... ჯერ იარაღის მკეთებელი და შემდეგ მჭედელი... მან პირველმა გამართა თავის მხარეში რკინის სახნისების სამჭედლო“ (კაკაბაძე 2003: 132). ერთი შეხედვით, მიქავას წინსვლა-ამაღლება უზანგის დამჭერიდან რკინის სახნისის სამჭედლოს გახსნამდე, მის, რაღაც განსაკუთრებულ დამსახურებას თუ გამჭრიახობას უნდა მივაწეროთ. სინამდვილეში 30 წლის გლეხის ასეთი წარმატებები უპრეცედენტო ფაქტია. ვფიქრობთ, რომ უტუ მიქავა რუსეთის ხელისუფლების მიერ სახალხო მოძრაობაში მოხერხებულად ჩანერგილ შტრეიკბრეხერს უფრო ჰგავს, ვიდრე ნამდვილ სახალხო ლიდერს. ამის დამადასტურებელი ფაქტია მისი თავისუფალი და თამამი მოქმედება მთელი ნახევარი წლის განმავლობაში, რითაც სპეციალურად ახანგრძლივებდა აჯანყების პროცესს ეკატერინე დადიანის ჩამოსვლამდე. აჯანყებამ ეკატერინეს ჩამოსვლის დროს მძაფრი ხასიათი მიიღო, მაგრამ მისი პირველი ეტაპის ჩაქრობის შემდეგ 1857 წლის აგვისტო-სექტემბერსა და ოქტომბერ-დეკემბერში კონფლიქტის კერების არსებობა აჯანყების გაგრძელებაზე მეტყველებდა, ხოლო გლეხობა ამაოდ ელოდა უტუსაგან აჯანყების დაწყების რაიმე ნიშანს (იგი, დაიმალა, იმპერიის მიერ წინასწარ მომზადებულ სოროში, რუს მოხელეთა გარემოცვაში ჩნდებოდა მხოლოდ). აჯანყების მეთაური საეჭვოდ არღვევდა ხალხის წინაშე დადებულ პირობას და ასეთ რთულ ვითარებაში დუმილს აგრძელებდა. არადა, სწორედ აჯანყების მეორე ეტაპზე, მისი, როგორც ლიდერისა და „ატამანის“ (მ. კოლხიდელო), გასააქტიურებლად მრავალი მიზეზი არსებობდა, მაგალითად, უტუს მიერ სრულიად იგნორირებული საიჩუოს (საჩიჩუოს) მოსახლეობის და ყულ-კარის, ჭაქვინჯის, კირცხის, აბასთუმნის, ხეთისა და სხვა სოფლები, მეამბოხეთა (3000 კაცი) გასაჭირი სახეზე იყო. ნიშანდობლივია, ის, რომ როცა, 1857

წლის 9 სექტემბერს შიკრიკი გამოჩნდა ზუგდიდში, იმის გასარკვევად მიემხრობოდნენ თუ არა ზუგდიდის მცხოვრებნი საერთო შეიარაღებულ ამბოხებას, იგი არსად ჩანდა. უტუ დუმდა მაშინაც, როდესაც აჯანყებულებმა ქვალონის ამბების გამო გაათავისუფლეს სენაკში დამწყვდეული ამხანაგები; დუმდა მაშინაც, როცა ჯვარის და საჩიჩოს მიმდებარე სოფლების აჯანყებულთა ძალები გაერთიანდა. არც მაშინ ამტყველებულა და გამოჩენილა, როცა 22 სექტემბერს ქვაშხორიდან დაიძრა „უკიდურესი ადმინისტრატორი“ კოლუბიაკინი, რომელიც სასტიკი ზომებით იმორჩილებდა ლესიჭინეს, ჭაქვინჯს, ოზუჯს და წალენჯიხის ნაწილს. არც მაშინ გასჩენია სურვილი დუმილი დაერღვია და გვერდში ამოდგომოდა მთის ზოგიერთი სოფლის მოსახლეობას, რომელიც არ ემორჩილებოდა კოლუბიაკინის მიერ საგანგებოდ წარმოებულ „ადმინისტრაციული დამშვიდების“ პროცესს; უტუ მიქავა მდუმარებით შესცქეროდა, როგორ გაწმინდეს ჯვარის რაიონი ამბოხებულებისგან ისე, რომ ახალი ამბოხების არანაირი საფუძველიც არ დარჩენილიყო. უტუ საჩიჩოს გლეხების ამბოხებას, იქ გაგზავნილ 100 ყაზახს და მის დასახმარებლად კრისტესკის მეთაურობით ჩამოსულ ერთ ასეულ ბატალიონსაც არ გაუკვირვებია და არ აღუძრავს მასში სურვილი, გვერდში ამოდგომოდა იმ გლეხობას, რომელსაც იგი პირველ ეტაპზე ხელმძღვანელობდა. არსებული გარემოებები გვაფიქრებინებს, რომ რუსეთის თვითმპყრობელობამ უტუ მიქავა თავისი კოლონიური პოლიტიკის განხორციელების იარაღად აქცია. მაშასადამე, ამ ყველაფრის გათვალსიწინებით, ამ ყველაფრის ფონზე, შემდგარი ფაქტია, ის რომ, იგი, როგორც აჯანყებულთა ხელმძღვანელი, რუსეთის მთავრობასთან თანამშრომლობდა და დაკავებული იყო მისი (იმპერიის ლ.გ.) კოლაბორაციონისტული დავალების შერულებით. აზრის განმამტკიცებლად დაისმის რიტორიკული კითხვა: საინტერესოა რატომ არ იყო ივნისის შუა რიცხვებში დაპატიმრებულ მეამბოხე გლეხთა მეთაურებს შორის უტუ მიქავა?! აღნიშნულ ფაქტზე ინფორმაციას გვაწვდის პროფ. დ. ლემონჯავა (ლემონჯავა 1957: 139). რიტორიკულ კითხვაზე ცალსახად პასუხი მხოლოდ ერთადერთია - იმიტომ რომ იმიტომ!

თვით ბოროზდინის, როგორც მოვლენების თვითმხილველის, ინფორმაციას ამ ფაქტთან დაკავშირებით ამბობს „ეს სამი მეთაური თავის ნებით დაგვნებდა და, როგორცა ვსთქვით, მოგვიხდა მათთან დაახლოვება; ჩვენ მათთვის სრულებითაც არ დაგვიმალავს, თუ რამდენათ პასუხისმგებელნი იყვნენ აჯანყებაში მეთაურობისათვის;

მაგრამ ამავე დროს გავაგებინეთ, რომ ამბოხების ჩაქრობის საქმეში მათს დახმარებას შეეძლო შეემსუბუქებინა სასჯელი, მათ რომ მოელოდა, და იმედი სავსებით გაგვიმართლეს“ (ბოროზდინი 1934: 137).

აჯანყების მეთაურები და მონაწილენი, სულ 38 კაცი, აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, 1858 წლის იანვრის თვეში, საგანგებოდ ჩატარებული გამოძიების შედეგად დააპატიმრეს. უტუ (მართალი) და კოჩა თოდუებს მიესაჯათ 5-5 წელი, როგორც ამას თვით ბოროზდინი გადმოგვცემს (იქვე: 361). მხოლოდ აჯანყების სხვა მეთაურების დაპატიმრების და ძირითადი კერების ჩაქრობის შემდეგ უტუ მიქავაც დააპატიმრეს. ამჯერად იგი არ დაიცვა არც დიუკრუასმა და არც კოლუბიაკინმა. უტუმ ამ ეტაპზე თავისი სამსახურის მაქსიმუმი უკვე გასწია, თავისი შესაძლებლობები იმპერიის სასარგებლოდ სრულიად ამოწურა. ისიც როგორც მ. კოლხიდელი აღნიშნავს, 5 წლით გადასახლეს, მაგრამ დარჩა 8-9 წელი და დაბრუნდა სამეგრელოში დაახლოებით 1867-1868 წლებში. უტუ მიქავა ოდიშში დაბრუნების მეორე წელს, ე.ი. 1868-69 წლებში, როდესაც დაწესდა პირველად მამასახლისობა, გლეხთა წრიდან სწორედ უტუ გახდა წალენჯიხის საზოგადოების პირველი მამასახლისი (კოლხიდელი 1926: 69). იმ ეპოქისათვის ეს იყო გლეხის მამასახლისად გახდომის პირველი პრეცედენტი და უჩვეულო ფაქტი, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ უტუ მიქავა მთლად სასურველი თუ არა, უკიდურეს ვითარებაში მისაღები კანდიდატი იყო რუსეთის ხელისუფლებისათვის; წინააღმდეგ შემთხვევაში იმპერია არაფრით არ დაუშვებდა ბუნტის მეთაურის გამამასახლისებას წალენჯიხაში. ამგვარი დათმობა რუსეთის მხრიდან დასტურია იმისა, რომ იგი (იმპერია ლ.გ.) აჯანყების მეთაურს ხარკს უხდიდა წარსულში გაწეული სამსახურისათვის ფაქტობრივად საკუთარი ქართველი ხალხის იდეური სახალხო ბელადის როლის „ბრწყინვალე“ შესრულებისთვის.

მაშასადამე უტუ მიქავამ ღირსეულად მოიხადა ვალი რუსეთის ხელისუფლების წინაშე და თავის საიდუმლო თანამშრომლებთან და შემდგომ კოლუბიაკინთან მუდმივი კომუნიკაციის საშუალებით, პირველ ეტაპზე წარმართული აჯანყება, რომლის მიზანი იყო სამეგრელოს ავტონომიურობის გაუქმების დაჩქარება, და რომელიც, თავდაპირველად დაგეგმილ ჩარჩო პირს თითქმის არ გასცდენია, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ხელოვნურად შენელებული და დროში გაწელილი აჯანყება ხალხისთვის არაფრის მომტანი შეიქმნა, სწორედ თავდადებული, მოუსყიდველი, უსამართლობით მოთმინება

დაკარგული ძალა, თვითრეგულირებად პროცესს აჰყვა და რუსეთის ჯარს იარაღით თავგანწირული შეებრძოლა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამ მოუსყიდველი ძალასთან შეთანაწყობა სცადა რუსეთის მთავრობის და რუსული პარტიის მოწინააღმდეგე ძალებმა (ეკატერინე დადიანი და მისი ერთგული თავად-აზნაურები). აჯანყების საწყის ვითარებაში ისინი ფარულად მოქმედებდნენ (აგვისტო-სექტემბერი), ხოლო, ოქტომბერში – აშკარად (იგულისხმება ივანე ჩიქოვანის ამბოხი ლ.გ.).

ასე მოელო ბოლო გლეხთა აჯანყებას. „ცარიზმმა, რომელსაც თავი მოჰქონდა გაყვლეფილი და დაბეჩავებული გლეხის დამცველად, კულტურის მატარებლად და გლეხების განათლებაზე მზრუნველად, – მოხერხებულად გამოიყენა როგორც გლეხთა მოძრაობა, ისე ამ მოძრაობის მეთაურები სამეგრელოს დამოუკიდებლობის მოსასპობად. და როცა ცარიზმმა მოახდინა სამეგრელოს სამთავროს ლიკვიდაცია, მას გლეხთა მდგომარეობის შესამსუბუქებლად არსებითად არაფერი არ გაუკეთებია, აჯანყების მეთაურები კი შორეულ ციმბირში გადაასახლა“ (ფირცხალაიშვილი 1955: 99). მათ რიცხვში იყო უტუ მიქავაც, რომლის შესახებ მკვლევარი ჭეიშვილი აღნიშნავს „ მიქავა როგორც კი ჩვენ რუსები, სამეგრელოში მივედით, ჩვენი ყველაზე შესანიშნავი იარაღი გახდა იმავე გლეხების დასამშვიდებლად, რომლებიც ცდილობდნენ სრულიად განთავისუფლებულიყვნენ მეზატონეებისგან, ხელს გვიწყობდა დაგვედო საზღვრები აჯანყებისათვის“ (ჭეიშვილი საისტორიო მოამბე II, 1925: 164).

ვფიქრობთ, ზემოთ აღწერილი წყაროების მიხედვით, უტუ მიქავა „გათიშე და იბატონე“ – იმპერიულმა პოლიტიკამ გამოზარდა და აქცია სახალხო „ატამანად“ და რუს მოხელეებთან ერთად, ოდიშში დაწყებული სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩამხშობად. საინტერესოა ისტორიკოსების გ. ბასილიას და დ. ბასილაიას მოსაზრება უტუ მიქავას შესახებ. „უტუ მიქავას მოლაშქრეები ხშირ შემთხვევაში მეთაურის მითითებით ისეთ დანაშაულს ჩადიოდნენ, რაც მათ დაბალ გაგებაზე, შეუგნებლობაზე მეტყველებდა (გოგილო და დემურ ბასილაია 2015: 74). ამ აჯანყებამ მეგრული ენის ლექსიკაში რამდენიმე სიტყვა გამოთქმა დაამკვიდრა, ამათგან ორი უტუ მიქავას სახელს უკავშიდება. პირველი „უტუ კოჩი“ – (უტუ კაცი) ნიშნავს უგუნურ (რეგვენ) ადამიანს, მეორე „უტუშნერო (უტუცალო) ულა“ – (უტუს მსგავსად სიარულს) იტყვიან, მაშინ როცა, ადამიანთა ჯგუფი გეზს ერთი

მიმართულებით აიღებს, მიიწევა წინ, მაგრამ კარგად არა აქვს გაცნობიერებული რა არის მიზანი ამ უთავბოლო სიარულის (იქვე: 74).

აგრეთვე, დამატებით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ უტუ მიქავას მეთაურობით მიმდინარე აჯანყება სრულებით არ ყოფილა სტიქიური „სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება წინასწარ მზადდებოდა და გლეხთა მეთაურებს, აჯანყების დაწყებამდე ერთმანეთთან კავშირი ჰქონდათ დამყარებული“ (პროფ. ვ. გუჩუა, პროფ. შ. მესხია „საქართველოს ისტორია“ 1985: 185). მაშასადამე ისინი (იმპერიამ აჯანყებისთვის მაპროვოცირებელ საბაბს ეძებდნენ. მართლაც სოფელ სალხინოში საბაბის გამოჩენისთანავე იგი (უტუ მიქავა), შესაძლებელია, ვითარებას ჩასაფრებული იმპერიის საიდუმლო მუშაკების აქტიური მხარდაჭრით და მოქმედებით სალხინოს პრეცედენტს უმაღლეს მართულ სიტუაციად აქცევს... სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების დაჩქარებაში უმნიშვნელოვანესი როლი ითამასა 1856-1857 წწ. აჯანყებამ და მის მართვაში ლომის წვლილი მიუძღვის რუსი მოხელეების მიერ გამოზრდილ და დაკავალიანებულ უტუ მიქავას, რომელის „დაკომპლექტებული“ ლაშქრის „ურდუმის“ წყობაც კი რუსული ჯარის განლაგების იმიტაციას წარმოადგენდა (ლ.გ). იგი „დაიყო ასეულებად, ოცეულებად, ... და საკუთარი დროშები მისცა. გლეხთა ლაშქარი წითელი დროშებით (შილა ლ.გ.) გამოვიდა“ (გუჩუა, მესხია 1985: 185.)

როგორც ვხედავთ, აჯანყება გამოწვეული იყო სოციალური და ეროვნული ჩაგვრით, ორმაგი ექსპლუატაციით გამოწვეული უმძიმესი შედეგებით. აჯანყების მომწიფებაში გავლენა ყირიმის ომის მოვლენებმა და ასევე იმ ზოგადმა პოლიტიკურმა მიზანდასახულობამ იქონია, რაც გამოიხატებოდა რუსეთის ხელისუფლების დაუოკებელ სწრაფვაში – გაეუქმებინა მმართველობის ის ფორმაც, რაც სამეგრელოს ჯერ კიდევ ჰქონდა ავტონომიის ფარგლებში შენარჩუნებული. ყოველივე ამან, აჯანყების ცეცხლი აანთო. ამის შემდეგ აჯანყებამ გაიარა ყველა ის სპირალური პროგრამა, რაც იწვევს კონფლიქტის ესკალაციას საწყისი ქმედებიდან ზიანის მიყენებამდე.

და ბოლოს ისმება მარტივად და ცალსახად კითხვა: 1. თუ აჯანყება იმპერიის მიერ ინსპირირებულია და აჯანყება ეროვნულ ხასიათს ატარებს, მეფის ხელისუფლება ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას საკუთარი პოლიტიკური ნების წინააღმდეგ ხომ არ მათამზადებდა? ამაზე პასუხი ასეთია: - აჯანყება სიმინდის მინდზე უარის საბაბით სწრაფად დაიწყო სოფელ სალხინოში (ცნობილია, რომ ამ ფაქტამდე აღნიშნულ

სოფლის მთის ფერდობზე წაჩხურუმი (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ) ჩამოყალიბებული იყო ფარული ორგანიზაცია „სხუნუ“, რომელსაც გლეხობასთან კავშირი აუცილებლად ექნებოდა, რადგან მისი ხელმძღვანელები გლეხები იყვნენ. ვფიქრობთ აჯანყება ხელშეწყობილი და გამწვავებული იქნა „სხუნუს“ და თვით რუსეთის მიერ თავისი ფარული და აშკარად მომხრე რუსოფილი ძალების მიერ, რადგან თვითმპყრობელობა იმედოვნებდა, რომ მძიმე სოციალური ფონის თავის სასარგებლოდ მომართვა იქნებოდა საშუალება თვით გლეხთა ძალებით მოეხდინათ სამეგრელოს ნომინალური ხელისუფლების კიდევ უფრო უმწეო მდგომარეობაში ჩაყენება, რომელიც თავისთავად შექმნიდა ხელსაყრელ პირობებს საბოლოოდ სამთავროს გასაუქმებლად. ეს იყო რუსული კოლონიალისტური პოლიტიკის არნახული ხრიკი. თუმცა ამ ხრიკში ბოლომდე ვერ იქნა გათვალისწინებული მოსალოდნელი რისკ-ფაქტორები და თავიანთი მოლოდინების საწინააღმდეგოდ უნებლიედ ბიძგი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას მისცეს. უმართავმა, წინასწარ გაუთვალისწინებელმა მოვლენებმა, დაგეგმილი კონფლიქტი, განსაკუთრებით აჯანყების მეორე ეტაპზე მათი ინტერესების საწინააღმდეგოდ მომართა. სამეგრელოს 1856-1857 წლების რუსეთის მიერ ფარულად გაღვივებული აჯანყება უშუალოდ გამომდინარეობდა იმპერიის კოლონიური პოლიტიკიდან. რუსეთის უხეში ჩარევა სამეგრელოს საშინაო საქმეებში, ნომინალურად, მხოლოდ სახელისუფლებო ნიშნების ამარა დარჩენილი ადგილობრივი მმართველობა, ადმინისტრირების რუსულ ყაიდაზე მიზანმიმართულად გადასვლა, ადგილობრივი ბატონყმური ურთიერთობა – ორმაგი ექსპლუატაციის ფორმები, მოსახლეობის მდგომარეობას გაუსაძლის ხდიდა. ყოველივე ეს ვითარება აჯანყებულებმა რვა პუნქტიან მოთხოვნების მეორე პუნქტში ასახეს აჯანყების პირველი ეტაპიდანვე, რაც აშკარად გამოხატვდა ხალხის პოლიტიკური ნებას, რომ სამეგრელოს მოსახლეობა ორმაგი ექსპლუატაციის ქვეშ არ უნდა იმყოფებოდეს. მიგვაჩნია რომ ეს გახდა მიზეზი აჯანყების დაწყებისა და შემდგომ მეორე ეტაპზე რუსეთის ჯართან სასტიკი ბრძოლების გამართვისა, ოღონდ ამჯერად გლეხთა და თავადაზნაურთა გაერთიანებული ძალებით. ორივე ძალას რუსეთის იმპერიის ძალმომრეობის აღკვეთა და მისი უღლისგან განთავისუფლება აუცილებელ ამოცანად მიაჩნდა.

ამრიგად, თავდაპირველად იმპერიის ხელისუფლება, ხელს უწყობდა აჯანყება წარმართულიყო მხოლოდ თავიანთი ხედვით წარმოდგენილი პოლიტიკური სცენარის

ფარგლებში (ლ.გ) და როგორც პროფესორი მამია დუმბაძე შენიშნავს „უსისხლო ფორმებში“ (დუმბაძე 1957: 403), ხოლო მეორე ეტაპზე (აგვისტო-სექტემბერი, ოქტომბერ-დეკემბერი) სასწრაფოდ თვით ცდილობდა მის განადგურებას და სისხლში ჩახშობას. უფრო მეტიც, რუსეთის იმპერიას არც უცდია სიტუაცია დაერეგულირებინა და თეორიულად მაინც წარმოედგინა ახსნა-განმარტება, რათა თავი ემართლებინა რაიმე არგუმენტის მოშველიებით, რომ ამ სისხლიანი ანგარიშწორების მიზეზი იმპერია არ არის. ამას იგი მტკიცებულებების არ არსებობის გამო ვერ გააკეთებდა. აჯანყების უმართაობით და მოსალოდნელი მძიმე შედეგების შიშით, რომ დამპყრობელს არ დაეკარგა უკვე დაპყრობილი ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო და არ გამოსჩენოდა მიმზადებულები საქრთველოს დანარჩენ დაპყრობილ რეგიონებში, გამწარებულ რუსეთის მთავრობას მეორე ეტაპზე არ აწარმოა მოლაპარაკება აჯანყების მესვეურებთან. რუსეთის მთავრობა სწრაფად მოქმედებდა, რათა მეორე ეტაპის სისხლიანი შეტაკება თავიანთ სასარგებლოდ დაესრულებინა, რადგან, აშკარად ხვდებოდნენ, რომ აჯანყების დინამიკა – აქტიური პროცესი, მათი თავდაპირველი ჩანაფიქრიდან გადახვევა და მაშასადამე ეროვნულ განმათავისუფლებელი, სამართლიანი პროცესის, გზავნილი იყო გეო-პოლიტიკური ბუღიმიით შეპყრობილი რუსეთის მთავრობის მიერ სამეგრელოში დანიშნული დიუკრუასის მმართველობის წინააღმდეგ და იმპერიის მიერ მოსყიდული ადგილობრივი კოლაბორაციონისტ თავად-აზნაურების მისამართით.

მაშასადამე, როგორც ვხედავთ ყირიმის ომი და სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება მიზეზ - შედეგობრივ კავშირშია ერთმანეთთან. სამეგრელოს მოსახლეობამ რუსეთის იმპერიას შესანიშნავი სამხედრო წარმატება მოუპოვა და ამ თავდადების გამო ნამდვილად იმსახურებდა გაცილებით უკეთეს მოპყრობას თუ უსაფრთხო, დაცულ გარემოში ცხოვრებას. მიხედვად ამისა თვითმპყრობელობამ მოსახლეობას ხელოვნურად უმძიმესი სოციალურ-ეკონომიკური და შიდა პოლიტიკური ვითარება შეუქმნა. ყირიმის ომის დასრულების შემდეგ, კოლონიალიზმის გატარების გზაზე, იმპერიამ თავი არ დაზოგა ომით გამოწვეული ნგრევა და პარტახიც პოლიტიკური გაგებით თავის სასარგებლოდ დაეტრიალებინა. მეტროპოლიამ საზოგადოების ყველა ფენა აქცია თვის სამიზნე ობიექტად და თითოეულს ფარულად თუ აშკარად დააკისრა იმპერიის სასარგებლოდ მოქმედების ამოცანა. სანამდე შეეძლო მართა კოლონიური და ბატონყმური ყოფით ამ დროისათვის უმეტესწილად ომის უმძიმესი შედეგებით

დაზარალებული ოდიშის (სამეგრელოს) კოლონია და ამ ვითარებით გამოწვეული აჯანყების ორივე ეტაპი. პირველი ეტაპი განვითარდა უსისხლოდ, მეორე კი, როცა მან იმპერიისთვის აშკარად არასასურველი, დამაზიანებელი შინაარსი შეიძინა სისხლში ჩაახშო. რუსეთის თვითმპყრობელობამ კოლონიური ჩაგვრის კონტექსტში, არც ყირიმის ომის და არც გლეხთა აჯანყების ვითარებაში არ შესთავაზა სამეგრელოს (ოდიშის) მოსახლეობას ღირსებისა და დამსახურების მიხედვით თანადგომისა და დაფასების რაიმე პერსპექტივა.

დასკვნა: მიუხედავად ამისა რომ ყირიმის ომში საბრძოლო სიტუაციებში ნანახ-განცდილმა, რუსეთის სარდლობის მიერ დრო და დრო გამოვლენილმა ღალატმა, სამეგრელოს მოსახლეობის პოლიტიკურ თვალსაწიერს მეტი ხილვადობა შესძინა, მისი ინდიფერენტულობის საზღვარი, სულერთიას განცდა ყირიმის ომის დასრულების შემდეგ, როცა სამეგრელოში აჯანყება დაიწყო, ანუ მის პირველ ეტაპზე, უტყუს ხელმძღვანელობით დაწყებული აჯანყების ინსპირატორ-სულისჩამდგმელი თვით რუსეთის ხელისუფლება და მისი მომხრე ქართველ თავად-აზნაურთა დაჯგუფება გამოდის, მათ მიერ ჩანერგილი „შტრეიკბეხერი“ გლეხების აქტიური მონაწილეობით. გლეხთა მძიმე ყოფითი მდგომარეობით სარგებლობა და გლეხთა აჯანყების სასურველი მიმართულებით მანიპულაცია იყო რუსეთის იმპერიის ტაქტიკური სვლა ოდიშის სამთავროს ავტონომიური უფლებების საბოლოოდ გასაუქმებლად და თავისი კოლონიური მიზნების: სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმებისა დაპყრობის გზაზე. თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ აჯანყების მეორე ეტაპზე, რუსეთის ხელისუფლების პოლიტიკური მოლოდინები ვერ გამართლდა. სამეგრელოს (ოდიშის) საზოგადოება უფრო გამჭრიახი აღმოჩნდა, ვიდრე ეს იმპერიას წარმოედგინა. ამჯერად დადიანების მთავრობის მომხრე თავად-აზნაურები გამოდიან აჯანყების წამქეზებელნი და აშკარად ჩართულნი რუსეთის იმპერიის მიერ გატარებული კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებაში (აჯანყება კინჩხასა და ზანაში). 1856-1857 წლებში სამეგრელოს აჯანყებამ მასში აშკარად გამოკვეთილია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშან-თვისებიდან გამომდინარე (მასში მონაწილეობას იღებდა გლეხობასთან ერთად თავადაზნაურობაც) თავისი არსით იგი იყო არა მარტო სოციალურ-განმათავისუფლებელი, არამედ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი და მასში ორივე ნაკადი ერთმანეთს ორგანულად

შეერწყა. აჯანყება მარცხით დამთავრდა, იმპერიამ იგი სისხლში ჩაახშო. ამის შემდეგ რუსეთის მთავრობას არაფერი არ აკავებდა და სამეგრელოს სამთავრო დე - იურედან აუცილებლად უნდა გაუქმებულიყო. ყირიმის ომმა და შემდეგ განვითარებულმა მოვლენებმა, კერძოდ დაწყებულმა აჯანყებებმა ამისათვის ყველა პირობა მოამწიფა. დამპყრობელმა მტკიცედ მიიღო გადაწყვეტილება სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმების საჭიროებიდან გამომდინარე.

P.S. გვინდა აღვნიშნოთ ჩვენი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ უმეტესად (თანამედროვე მეცნიერებშიც) არსებობს გლეხთა მოძრაობის მიმართ ისტორიოგრაფიაში წინარე დროიდან (XIX საუკუნიდან) დამკვიდრებული სტერეოტიპი – გაქვავებული კონსტრუქტი, იმის თაობაზე, რომ თითქოს გლეხთა მოძრაობა თავისი შინაარსით ყოველთვის სოციალური ხასიათისაა, ანუ თითქოს გლეხები თუ აწყობენ აჯანყებას, ეს გამოწვეულია სოციალური უთანასწორობით (ხიდჩატეხილობით) და შესაბამისად მატერიალური ყოფითი პრობლემებიდან წამოსული მიზეზებით და მაშასადამე თითქოს გლეხთა აჯანყება ყოველდღიური მოთხოვნილებათა, საჭიროებათა დაუკმაყოფილებლობის მოტივით არის ნასაზრდოები. რასაც ბუნებრივია არ ვეთანხმებით. ჩვენ მივმართეთ მცირე ისტორიულ ექსკურსს ამ ნიშნით და განვიხილეთ რა არის სოციალური მოძრაობისათვის დამახასიათებელი კონცეპტები, რა არის მისი არსობრივი წყობა. ჩვენ შევეცადეთ სწორად გაგვეგო: 1. კონფლიქტი მხოლოდ, ყოფითი პრობლემების დაკმაყოფილების მიზნით ხდება გლეხთა კლასში თუ კიდევ სხვა ღირებულებითი ფაქტორები ამოდრავებს ამბოხის მოტივს? 2. რატომ მიმართავს ამბოხებას გლეხოზა და რატომ არღვევს თავის ტრადიციულ „კოფორტის“ ზონას? აღნიშნული კითხვების შესაბამისად მოვახდინეთ ამ სეგმენტის დეტალური კვლევა, და მივიჩნიეთ რომ, ნებისმიერი ამბოხისთვის (ამბოხი ქცევას) განწყობის შექმნის საფუძველია აქტუალური მოთხოვნილება, რომელიც გარკვეული შინაარსით საზოგადოების წიაღშია აღმოცენებული. მეცნიერების ერთი ნაწილი თვლის, რომ, გლეხთა აჯანყების გამომწვევი ის სოციალური უსამართლობაა, რომელსაც ადგილი აქვს ფეოდალური წყობილების წიაღში და ქმნის პრეცედენტს ერთმა, ვინც შრომობს იმან უფრო ნაკლები მიიღოს, მეორემ – ზედა ფენებამ იცხოვროს ვინც შრომობს იმის ხარჯზე. საზოგადოებაში დაჩაგრულთა კლასში გარკვეულ დრომდე ხდება ასეთი უსამართლობის ატანა, მაგრამ როცა, ასეთ სოციალურ ურთიერთობას

ემატება კიდევ უფრო დამამძიმებელი გარემოება სოციალური ჩაგვრის ნიშნით, როცა სხვა ერის წარმომადგენელ-დამპყრობელი (ჩვენს შემთხვევაში მილიტარისტული რუსეთი) არ აძლევს უფლებას იცხოვროს თავისუფლად თავის ქვეყანაში ადამიანებმა(სამეგრელოში-ოდში), ამ შემთხვევაში იქმნება უკიდურესად დამძიმებული სოციალ-პოლიტიკური ვითარება, რომელიც წამახალისებელი ვითარებაა აჯანყებისათვის. სწორედ ამ დროს უჩნდება გლეხს მოთხოვნილება (საჭიროება), ქვეყანაში დატრიალებული პოლიტიკური ხდომილება – კოლონიზაცია აღიქვას, როგორც, წმინდა სოციალური მოვლენა, რადგან აქაც, მეორე ტიპის აქტუალური სიტუაციის, პირველთან მიმართების როგორობას განსაზღვრავს ის რომ, კოლონიალიზმი არის ასევე სოციალური ჩაგვარა, ოღონდ ერთი (უცხო) ხალხის ხელისუფლებისა(მთავრობისა) მეორეზე, ანუ თუ ქვეყნის შიგნით ჩვეულებრივ პირობებში რეაქტიური შფოთვის მიზეზი შეიძლება იყოს ადგილზე წარმოქმნილი სოციალური უსამართლობა, კოლონიალიზმის პირობებში შფოთვის მიზეზები იზომება და იხილება უფრო ფართო მასშტაბით, ერთი ქვეყანა იპყრობს მეორეს ე.ი. აქაც სოციალური ჩაგვარას აქვს ადგილი. ორივე შემთხვევაში ფიზიოლოგიურ მოთხოვნილებათა (საკვები, ჩასაცმელი, სახლი) დაკმაყოფილების სურვილი რჩება უცვლელად მხოლოდ გაორკეცებულია ჩაგვრა კოლონიალიზმის პირობებში და შეაბამისად შფოთვის დონე უმაღლესი მოწოდების სიმაღლეზე დგას (თუნდაც ერთი შეხედვით გლეხი ინდიფერენტულად გამოიყურებოდეს). ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, რეაქტიული შფოთი, დამატებით ორიენტირებულია ეროვნული იდეალებისათვის – თავისუფლების მოპოვების ბრძოლისკენ მიმართოს ენერგია. ზოგადად, როგორც ცნობილია სოციალური მოვლენაა პოლიტიკაც (საშინაო და საგარეო), ეკონომიკაც, კულტურაც. მივმართეთ რა სოციალური მოვლენებისთვის გასაღების მოძიებას სამეგრელოსთან (ოდშითან) მიმართებაში, აქვე (ზემოთ) დასმულ კითხვაზე მივიღეთ ცხადი პასუხი, რომ გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყება (თავდაპირველად ისტორიაში სტერეოტიპის სახით წმინდა სოციალური მოძრაობად მონათლული, დღესაც უმეტესი მეცნიერების მიერ ამდაგვარი შინაარსით გაზიარებული), აბსოლუტურად გამორიცხავს გლეხთა ამბოხის მიზნები შემოიფარგლოს მხოლოდ ეკონომიკური მოვლენებზე ყურადღების ფოკუსირებით. დიახ, გლეხს ფუნდამენტურად აინტერესებს ეკონომიკური პრობლემების მოგვარება,

რომელიც გამოწვეულია ადგილზე კლასობრივი (სოციალური) უთანასწორობით და კოლონიური (სოციალურ-პოლიტიკური) ჩაგვრით, მაგრამ წარმოუდგენელია ასეთ პირობებში მათ ქვეცნობიერში არ ბოხოქრობდეს, ის, რომ თავიანთი მდგომარეობის დამძიმების მიზეზი არის ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს რუსეთის იმპერიის მიერ კოლონიად გადაქცევის ხდომილება. ჩვენს შემთხვევაში ჩვენი მტკიცებისთვის მყარი არგუმენტია აღნიშნული აჯანყება, რომელიც სალხინოში დაწყებულ ბუნტზე რუსული სცენარის მორგებით განვითარდა, მაგრამ აღმალდა იმ პოლიტიკური და ეკონომიკური განწყობილების ექვივალენტურად რასაც ადგილი ჰქონდა სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროში რუსეთის იმპერიის სასტიკი კოლონიალიზმის პირობებში. აქედან გამომდინარე არ შეიძლება აღნიშნული აჯანყების მიზეზად ჩავთვალოთ მხოლოდ წმინდა ეკონომიკური პრობლემა - მატერიალური კეთილდღეობის დაბალი დონე და ამ დონის დაკმაყოფილების მიზნით კონფლიქტი ადგილობრივ მჩაგვრელ კლასთან - თავად-აზნაურობასთან. ეპოქის წიაღში აქტუალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების პირველი რიგის ამოცანათა სათავეში დგას საქართველოს კოლონიად გადაქცევის პრობლემა ჩაგვრის ორმაგ სახეობის მიმართ წინააღმდეგობასთან კავშირში. ჩვენს მიერ ზემოთხსენებული სოციალური, პოლიტიკური, კულტურული მოვლენების განვითარება 1803 - 1856 წლებში სრულიად კანონიერად ადასტურებს ჩვენს თეზისს: რომ გლეხთა აჯანყება რეგულირებულია საერთო საზოგადოებრივი მოვლენებიდან და ფაქტებიდან გამომდინარე. და არასწორი, უფრო სწორად სტერეოტიპის განმეორება იქნება ეროვნული ღირებულების დაცვის მისიისგან გლეხთა გაძევება (სეგრეგაცია), ნუთუ გლეხს სამშობლო არა აქვს? ისტორიოგრაფიაში რუსიფიკატორთა დამკვიდრებული სტერეოტიპით გლეხს მხოლოდ მატერიალური კეთილდღეობა აწუხებს, და სამშობლოს დაცვის მისია მოძრაობაში ყოველთვის შემოაქვს თავად-აზნაურებს, კერძოდ „ელიტას“, ვფიქრობთ არის ერის ფსიქიკური ერთობის წარმოდგენისთვის საზიანო. „ზოგიერთ მკვლევარს ავიწყდება, რომ კოლონიურ ქვეყნებში საერთოდ და საქართველოში კერძოდ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი ძალა იყო გლეხოზა“ (ბენდიანიშვილი 1980: 5).

P.S. მაგალითისათვის ე.წ ელიტის მიერ დაგეგმილი შეთმულებები, რომელიც მოწყვეტილი იყო ხალხის მასებს უმეტესად ჩაფუშულა ისევ ელიტის გაცემის წყალობით (მაგალითად 1832 წლის შეთქმულება აჯანყებაში არც გადაზრდილა) ... მაშასადამე

მცირერიცხოვცან ელიტას, როცა არ შესწევს ძალა თავიანთ მცირე გუნდში ერთიანობის მიაღწიოს, და როგორ შეძლებდა იგი(ელიტა) ხალხის ენერგიის წარმართვას დაწერილი პროგრამების განსახორციელებლად საერთო მიზნებისკენ. ხალხი ქვეყნის გულისცემა, ლიდერები კი გონების ანგარიშის ნაწილია გულიდან წამოსული ზრახვების განსახორციელებლად. ასე მოხდა კახეთში 1660 წელს, როცა იგი (კახეთი) როსტომ ხანს ჩამოართვეს და სამმართველოდ განჯის ხანს გადასცეს შაჰის ბრძანებით, როცა ივრისა და ალაზნის ნაყოფიერი ველები გადამთიელმა ელებმა (მეჯოგე-მომთაბარე ხალხი) დაიკავეს, ზაალ არაგვის ერისთავის ხელმძღვანელობით მოხდა ამბოხი და აჯანყებულმა ხალხმა მტერი ერთიანად ამოწყვიტა. გურიის 1841 წლის ამბოხი იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი (ვეთანხმები ამას), ანუ რუსული მმართველობის წინააღმდეგ მიმართული აჯანყება, აჯანყების დამარცხების შემდეგ ხელმძღვანელი აბესა ბოლქვაძე, რუსეთისაგან პატივმიღებული უტუ მიქავასგან განსხვავებით, გაუსამართლებლად მოკლეს შეპყრობისთანავე, რა ბედი ეწია მასში მონაწილე თავდ აზნაურებს? გაუსამართლებლად მოკლეს? ...

P.S.სამეგრელოში აჯანყება – პირველი ეტაპი დაიწყო ბუნტით კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით, იგი მართული იქნა რუსეთის მოხელეების, ქართველ რუსოფილი ელიტარული ნაწილის და გადაბირებული გლეხის მიერ, მეორე ეტაპზე, აჯანყება გადაიზრდება რუსეთის ჯართან სამხედრო დაპირისპირებაში და ახდენს განმათავისუფლებელი ბრძოლის აფიშირებას, მესამე ეტაპზე აჯანყებაში ერთვება თავდა აზნაურობაც...

§.4.4. ოდიშის სამთავროს გაუქმება და სამთავროს ქონების გადაცემა ხაზინისათვის

1857 წლის ივნისში სამეგრელოს მართვა-გამგეობისათვის სახელდახელოდ შედგა დიუკრუასისეული კომისიის დებულება, დამტკიცებული მეფისნაცვალ ბარიატინსკის მიერ. დიუკრუასს, სამეგრელოში, როგორც განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვილ მოხელეს, ევალებოდა, გამოეკვლია აჯანყების მიზეზები და მოესმინა ხალხის

საჩივრები „ადგილობრივ მოხელეთა მონაწილეობის გარეშე“ და დროის შესაბამისად „ახალი მმართველობის შექმნისათვის სათანადო პროექტიც შეედგინა“ (აქტები II: 274).

ოდისის სამთავროს გაუქმების წინაპირობების წარმოდგენისათვის უღრესად საინტერესოა დიუკრუასის მიმოწერა კავკასიის მეფისნაცვლის თავად ბარიატინსკისადმი. სადაც ჩანს ის ზეწოლა, რომელსაც ახორციელებდა დიუკრუასი, რათა ეკატერინე ჭავჭავაძეს დაეთმო პოზიცია და გადამდგარიყო. მისი აზრით დედოფლის ჯიუტობა და თვითდაჯერება ყოველგვარ საზღვარს სცილდება. იგი სამთავროს მთავარ მდივანს, რწმუნებულს და მთავარ მმართველს თავად ლორთქიფანიძეს უყენებს ულტიმატუმს და მოურიდეblად „ურჩევს“ თუ დედოფალი უარს იტყვის მთავრის ფუნქციაზე, მისი ოჯახის კარგი მომავალი უზრუნველყოფილი იქნება, მაგრამ თუ მის გაჯიუტებას საზღვარი არ ექნება და იგი ხელს შეუშლის რუსული ადმინისტრაციული წესის დანერგვას, ამ შემთხვევაში დადიანების მიმართ ხელისუფლება შეზღუდვას ხარჯებს და იგი დაკარგავს გულუხვად უზრუნველყოფის შესაძლებლობას. დიუკრუასი თავად ლორთქიფანიძეს სთავაზობდა სამ პირობას, რომელსაც მისი აზრით უნდა მოჰყოლოდა დედოფლის ავტორიტეტის დაცემა. ამ სამი პირობიდან ყველაზე დამამცირებელი იყო 1 პირობა: სამეგრელოს მმართველობაში რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლი უნდა შეეყვანათ, რომლის ფუნქცია იქნებოდა მმართველობაზე კონტროლი და ანგარიშის წარდგენა რუსეთის ხელისუფლებისათვის.

ამ აქტიდან ირკვევა, თუ როგორ ცდილობს რუსეთის ხელისუფლება სამღვდელოებაც თავის მხარეზე გადმოიყვანოს, ამ მიზნით მას მოუწია მოუწია ჰყონდიდელი ეპისკოპოსი მარტვილში, მისი აზრით იგი რუსეთის ცარიზმის ერთგულია, მაგრამ მისი ერთგულების შესამოწმებლად აგენტი მაინც დაუნიშნავს, რომელიც არის საბაჟოს მოხელე და ჰყონდიდელის ნათესავი (აქტები XII: N 214).

როგორც ჩანს დიუკრუასი ფართო მაშტაბიან შეტევას ეწევა სამეგრელოს ადგილობრივი ხელისუფლების მიმართ იგი კიდევ ერთ-ერთ თავის წერილში სამეგრელოში თავისი მოქმედების შესახებ აღნიშნავს, რომ სრულებით არ უწევდა ანგარიშს მდივანბეგებს, ოლქის უფროსებს, მისი სამეგრელოში ყოფნის ყოველი დღე ამცირებდა მათ ავტორიტეტს და გავლენას. იგი დრწმუნებულია, რომ რუსების მხრიდან ხელისუფლების ბუნებრივი მოტაცების გამო ჩივილს არავინ არ დაიწყებს, რადგან

მდივანბეგების ძალაუფლების სუსტდება, ხოლო რუსი სამხედრო უფროსობისა იზრდება (აქტები XII: N223).

რუსი მოხელის სისატიკე ძალიან კარგად ჩანს წერილში, სადაც ეკატერინე დედოფლის გაკერპებაზე, რომელიც უარს აცხადებდა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებაზე, მოთმინება დაკარგული წერს: თუ დედოფალი ისე დაბრმავდება, რომ თავისას განაგრძნობს და თავისი ნებით ხელს არ აიღებდა სამთავროზე უნდა იძულებული გაეხადათ სამეგრელოთავისი ბავშვებითურთ დაეტოვებინა. ეკატერინეს დანაშაულებრივი სიკერპე მისი აზრით საგვარეულოსათვის ცუდად დამთავრდება (აქტები XII: N227). დიკრუასი ცდილობს ეკატერინე დედოფალს მარჯვე დრო შეურჩიოს სამეგრელოდან გასატყუებლად. იგი მზად არის თუ პირდად მას დაავალებენ ამ არასასიამოვნო საქმეს დაუყოვნებლივ შესრულოს, ოღონდ, ამისათვის 50 კაზაკი პირადად უნდა ჰყავდეს, აგრეთვე რადგან დედოფლისაგან ყველაფერია მოსალოდნელი ერთი ასეული მუდმივ მზდყოფნაში უნდა იყოს მარტვილის მიმართულებით გასაგზავნად, რათა საჭიროების შემთხვევაში გორდის მიდამოებში სამხედრო ძალების დროული გადაყვანა მოხდეს. დედოფლის ოდიშიდან გაყვანის შემდეგ სამეგრელოში დროებითი მართვა-გამგეობის დამყარების შემდეგ თავჯდომარეობა უსათუოდ რუსს უნდა გადასცემოდა. მისი აზრით სამეგრელოში არ არის სხვა ძალა და მომავალი მართველობის საბჭოში უნდა აირჩეს მხოლოდ რუსული პარტიის გამოჩენილი პირები, სასწრაფო საბჭოს მდივანობიდან უნდა გადააყენონ ლორთქიფანიძე, რადგან იგი სათანადო პატივისცემით არ ექცევა დიუკრუასს და მის მიერ გამოგზავნილი წერილები თავხედობით გამოირჩევა (აქტები XII: N227, N228, N246). დიუკრუასის ამ წერილებს პასუხს სცემს მეფისნაცვალ ბარიატინსკი. იგი დარწმუნებულია, რომ სამეგრელოში არ არსებობს ოპოზიციური პარტია, ამიტომ მას მიზანშეწონილად მიაჩნია პარტიათა გაუქმება და სხვადასხვა ინტერესთა ჯგუფების შეთანხმება ერთ წარმომადგენლობაში. ასეთი მიდგომებიდან გამომდინარე მას სჯერა, რომ საფუძველი არ ექნება ოპოზიციის წარმოშობას და იგი აღარ ეყოლება იმპერიას ოდიშში. პირველ ეტაპზე უნდა დაუთმონ დედოფლის პარტიას, შემდეგ როცა მთავარი სრულწლოვანი გახდება და არჩევანს მათ სასარგებლოდ გააკეთებს, მმართველობის გადარჩევა ყოველთვის არის შესაძლებელი (აქტები XII: N250).

ზოგადად ამ ვითარებას და დიუკრუასის მოქმედებას ეკატერინე დადიანი პროტესტით შეხვდა. „ერთი თვეც არ გასულიყო ჩვენი გაუწყნარებელი მუშაობისა, ისე შევამჩნიეთ, რომ ჩვენს საქმიანობას, ეტყობოდა, ხელს უცარავდა ნადედოფლარის იქ ყოფნა, ეკატერინე გორდში სცხოვრობდა, გარს ეხვივნენ ჩიქოვანები, რომლებიც წინათ ყველა საქმეთა გამგენი იყვნენ და ახლა უსაქმოდ დარჩნენ, ვერ შეპრიგებოდნენ იმ აზრს, რომ ძალაუფლება ხელიდან გამოეცალა“ (ბოროზდინი 1934: 147).

„რუსეთის მთავრობამ ეკატერინე დადიანს მალე აშკარადაც გაუმხილა თავისი ნამდვილი განზრახვები სამთავროს გაუქმების შესახებ“ (დუმბაძე 1957: 403) და აიძულებდა მას, რომ სამთავრო-სამეკვიდრო უფლებებზე უარი ეთქვა. ეკატერინე არ დათანხმდა მათ. ამის შემდეგ ხელისუფლება შეეცადა გაეყვანა იგი მოტყუებით სამეგრელოდან, მაგრამ ვერც ამას მიაღწია. ეკატერინე დადიანმა, მთავრის ტიტულის დატოვების სანაცვლოდ, ფულად კომპესანციაზეც უარი განაცხადა და დადიანების მემკვიდრეობაზე უფლებას გააფრთხილა იცავდა. მაშინ იმპერიამ მორიგი ხრიკი გამოიყენა და აშკარად რუსული მმართველობის შემოღება დაიწყო. როგორც აქტებიდან ირკვევა, სამეგრელოს მაზრებში „დროებით“ რუსი ოფიცრები ჩააყენეს (აქტები XII: 269-270-291). იმისთვის, რომ სამეგრელოში აჯანყებებს, რუსული მმართველობის დანერგვის გარეშე, ბოლო არასოდეს არ მოეღებოდა. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სამეგრელოში „მთავრის მოწინააღმდეგე ფეოდალთა დასი ამ მომენტში ფრიად გააქტიურდა, როგორც ჩანს, დადიანით უკმაყოფილო თავადები დიუკრუასის დავალებით გლეხებს აჯანყებისკენ მოუწოდებდნენ, იმ მიზნით, რომ შეშინებული ეკატერინე გასცლოდა სამეგრელოს“ (დუმბაძე 1957: 404). ასეთ რთულ ვითარებაში ეკატერინე აიძულეს სამთავროს სამემკვიდრეო უფლებების შენარჩუნების პირობით, უარი ეთქვა მთავრის უფლებებზე. მას, მის შვილს – ნიკოლოზ დადიანს, სრულწლოვანად გახდომის შემდეგ მთავრად დაამტკიცებას შეჰპირდნენ. ნიკოლოზ დადიანის სრულწლოვანად გახდომამდე კი ათი წელი იყო დარჩენილი. მეფის ხელისუფლება დროს უქმად არ კარგავდა და მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში სამეგრელოში „დროებით“ რუსული მმართველობის სისტემას მტკიცედ ნერგავდა. 1857 წლის 26 სექტემბერს გამოშვებული რესკრიპტით სამეგრელოს სამთავროში დროებითი მმართველობა შემოიღეს და მმართველად გენერალი კოლუბიაკინი დაინიშნა (აქტები XII: 308).

იმპერიამ ამ აქტით თითქმის დაასრულა სამეგრელოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური ექსპანსია, რაც სამეგრელოში სახელმწიფო ქონების შექმნის პროცესზე აისახა. ამ პროცესმა, როგორც მკვლევარი გ. ვაჭრიძე აღნიშნავს: „სამი ეტაპი განვლო – პირველი ეტაპი მოიცავდა 1804-1857, მეორე – 1857-1867 და მესამე – 1867-1916 წლებს“ (ვაჭრიძე 2006: 85). პირველი ნაბიჯი რუსეთის მიერ სამეგრელოს ტერიტორიის მითვისების საქმეში იყო 1804 წელს შავი ზღვის სანაპირო ზოლის დაუფლება. შემდეგ ამას მოჰყვა ლევან დადიანის მიერ დაბა მარანში ნავმისადგომებისა და საწყობების ასაგებად მიწის ნაკვეთის დათმობა და ფოთის დაკავება რუსეთ-თურქეთთან 1828-1829წწ. ომის შემდეგ. რედუტ-კალესა და სხვა პორტებიდან მიღებული ბაჟები პირდაპირ ხაზინაში გადაირიცხებოდა და სამეგრელო თუმცა დადიანის გვარის ცალკე სამფლობელოა, იგი ამ დროისათვის რუსეთის სრულ საკუთრებად შეიძლება ჩაითვალოს (ვაჭრიძე 2006: 87).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „სამეგრელოს მართვა-გამგეობას კოლუბიაკინი ახორციელებდა საგანგებო ორგანოს – საბჭოს მეშვეობით. საბჭოს თავჯდომარედ კოლუბიაკინი ითვლებოდა. სამეგრელოს მმართველსა და საბჭოს თავჯდომარეს სამხედრო გუბერნატორის უფლებებიც მიენიჭა, თუმცა ადმინისტრაციული თვალსაზრისით იგი ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს ემორჩილებოდა“ (ვაჩნაძე, გურული 2014: 68).

ამრიგად, როგორც ვხედავთ **დე-ფაქტოდ** შეწყვიტა არსებობა სამეგრელოს მთავრობამ. „სამეგრელოში სახელმწიფო ქონების შექმნის მეორე ეტაპზე (1857-1867) რუსეთის მთავრობა შეეცადა საერთოდ სამთავროს და, კერძოდ, მთავრის ქონებაც, როგორც ფეოდალის, მემამულის საკუთრება, მაქსიმალურად დაეზუსტებინა“ (ვაჭრიძე 2006:87). ასეთი ქმედებით რუსეთის ხელისუფლებას სურდა ეჩვენებინა მთავრისადმი, რომ მთელი სამეგრელო მხოლოდ მთავრის საკუთრება არ იყო და რომ მთავარს, როგორც მემამულეს, ჰქონდა კერძო საკუთრება. ასეთი მცდელობით რუსეთს სურდა გაეადვილებინა სამეგრელოს სამთავროს დე-იურედ გაუქმება.

მთავრის ქონების დასაცავად შეიქმნა ე.წ. „მეურვეობა“ და 1859 წელს ერთპიროვნულ მეურვედ დაინიშნა საზოგადო მოღვაწე დიმიტრი ყიფიანი (1814-1887 წწ.). მან ჩაატარა მთავრის მამულის საინვენტარო აღწერა. „დიმიტრი ყიფიანი... მთელი ცხრა წელი ემსახურა ეკატერინე დადიანს, როგორც მეურვე სამეგრელოს მცირეწლოვანი მთავრისა“ (ს. ჭილაია ეკატერინე ჭავჭავაძე 1969:633). დიმიტრი ყიფიანი პეტერბურგში გამოიძახეს.

იგი შეეცადა ემხილებინა მეფის ხელისუფლება დაეჩვენებინა ის ფაქტები, რომ მამულების დატაცება ფართო მასშტაბებს იღებდა. ასეთი პოზიციის გამო „ა.ბარიატინსკის განკარგულებით დიმ. ყიფიანი სახელმწიფო სამსახურიდან – მეფისნაცვლის საბჭოს წევრობისგან გაათავისუფლეს (ვაჭრიძე 2006:91). დიმიტრი ყიფიანმა ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ მეფისხელისუფლების მხრიდან შეცდომაში შეყვანილი ეკატერინე დადიანი გონს მოეყვანა, რომელიც თანახმა იყო მთავრობის წინადადებაზე მისი ობლებისათვის დაენიშნათ პენსია და შვიდასი ათასზე მეტი დესეტინა მამული სახელმწიფო საკუთრებადგამოეცხადებინათ. „მე ვარჩიე დამეკარგა სამსახური, მაგრამ ობლებისათვის შემენარჩუნებინა მამული, რათა სამეგრელოს მინდვრები არ გამხდარიყო საკოლონიზაციო ადგილად. ეს იყო ჩემი საფიქრალი და ამიტომ ვიყავ დიდად თავგამოდებული“ (უთურაშვილი 1989:65; ვაჭრიძე 2006:93). 1867წელს 20 წლის, უკვე სრულწლოვან ნიკოლოზ დადიანს, რომელიც რუსეთში იზრდებოდა, უარი ათქმევინეს თავის სამემკვიდრეო უფლებებზე და ფულადი კომპენსაცია გადასცეს. იმაზე, რაზეც დედამ უარი თქვა(სამთავროს გაუქმება) და არ აიღო (კომპენსაცია), შვილმა გააკეთა თავისუფალი არჩევანი და მიიღო გადაწყვეტილება რუსული კოლონიალური პოლიტიკის სასარგებლოდ. რუსეთში აღზრდილ, დედის ანაზარა დარჩენილ დადიანების უფლისწულს მეფის ხელისუფლებამ პასუხისმგებლობის საკუთარ თავზე აღების შანსი არ დაუტოვა და მან, მთავრის ფორმალურ, კუთვნილ სამემკვიდრეო უფლებამოსილებაზე „ნებაყოფილებით“ უარი თქვა და რუსებმა „თავად მინგრელსკად გადაანათლეს“ (დუმბაძე 2012: 51). დე-იურედ სამეგრელოს სამთავრომ არსებობა შეწყვიტა. „მეფის მთავრობის მიერ დიდი ხნის მანძილზე მოხერხებულად შემზადებული სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება დამთავრდა მისი უკანასკნელი მთავრის გადადგომით. ამის შემდეგ სამეგრელოს სამთავრო გარდაქმნილ იქნა ქუთაისის გუბერნიის სამ მაზრად“ (ფირცხალაიშვილი 1955: 99). სამეგრელოს სამთავროს იურიდიულად დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ მოვლენები ასე დატრიალდა და როგორც გ.ვაჭრიძე და ს.კუპრაშვილი აღნიშნავენ: „1867 წელს ნიკო დადიანის მიერ მთავრის უფლებებზე „ნებაყოფლობით“ უარის თქმის შემდეგ, მას შეუნარჩუნდა სამეგრელოში კუთვნილი მამულები კერძო საკუთრების საერთო უფლებით და მასზე დაწესდა განსაკუთრებული მაიორატი(უფროსობა). ამ საკუთრებათა რიცხვში არ ითვლებოდა შავი ზღვის

სანაპიროები და იქ რუსეთის მთავრობის მიერ მოწყობილი ნავსადგურები. ნიკო დადიანს მთავრის უფლებებზე უარის თქმისთვის სახელმწიფო ხაზინიდან ერთჯერადად მისცა 1 მილიონი მანეთი“ (ვაჭრიძე, კუპრაშვილი 2015: 111).

1803 წლის დეკემბერში მთავარმა გრიგოლ დადიანმა რუსეთის ხელმწიფის ქვეშევრდომობა მიიღო იმ პირობით, რომ ჰქონოდა ავტონომია სამოქალაქო საქმეების ყველა მიმართულებით, მაგრამ 1857 წლისათვის მოვლენები უკვე სხვა რამეს კარნახობდა მეტროპოლიას. მას სურდა, რომ სამეგრელოს მთავარს უარი ეთქვა შიდა ავტონომიაზეც და ხელი აეღო თავისი ვასალების პიროვნებისა და სიცოცხლის დაცვაზეც, სისხლის სამართლის უფლებაზეც და ეს მინიმალური უფლებებიც იმპერატორისათვის ჩაეხრებინა. სამეგრელოს სამთავროს ოფიციალურად გაუქმების მომენტი დღის წესრიგში 1856-57 წწ. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ დადგა და დამპყრობელი ამ ვითარებას ხელიდან არც გაუშვებდა. იმპერიამ ყველა მიმართულებით ენერგიული, მიზანდასახული და სასტიკი ბრძოლით მოამწიფა სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმების პროცესი. აჯანყების განადგურების შემდეგ ამისთვის ყველა პირობა არსებობდა. სამეგრელოს სამთავროს ოფიციალურად გაუქმების მომენტი 1867 წელს დღის წესრიგში უპირობოდ დადგა და სისრულეში იქნა მოყვანილი.

რუსეთის ხელისუფლებამ სამეგრელო საბოლოოდ დაიპყრო. „სამეგრელოს სამთავროს ტერიტორია ზუგდიდის, სენაკისა და ლეჩხუმის მაზრების სახით ქუთაისის გუბერნიაში შევიდა“ (ვაჩნაძე, გურული 2014:69). როგორც ვხედავთ, იმპერიამ სამეგრელოს წაართვა მთლიანად თავის კონტროლს დაქვემდებარებული ე.წ. ავტონომიური მართველობაც. ამ ეტაპისათვის ესეც ზედმეტი აღმოჩნდა და რუსეთმა იგი ისტორიის სანაგვეზე მოისროლა.

მაშასადამე, ამ ვითარებაში თუ გავიხსენებთ და გავითვალისწინებთ პროფესორ ალ. ბენდიანიშვილისა და პროფესორ გ. ხაჭაპურიძის მოსაზრებებს, თავიდანვე ნათელი იყო ის, რომ „კავკასიის მთებს გადმოღმა გადმოსული რუსეთის ხელისუფლება, რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთს არ დასჯერდებოდა. ამ ხელსაყრელ პლაცდარმზე დაყრდნობით იგი მთელი ამიერკავკასიის დაპყრობას აპირებდა“ (ბენდიანიშვილი 1980:42). „რუსებმა დაიპყრეს ჯერ აღმოსავლეთი საქართველო. მალე ასეთი ბედი ეწვია იმერეთს, გურიას და სამეგრელოს“ (ხაჭაპურიძე 1932:7). აქ უკვე თუ პოლიტიკურ ლოგიკას მოვუხმობთ

ბუნებრივია,დაისმის კითხვა: – რატომ მოახდინა სწრაფი ტემპით რუსეთმა აღმოსავლეთ საქართველოს და თუნდაც მთელი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის დაპყრობა დასავლეთ საქართველოსთან შედარებით? – რუსეთის იმპერიის ასეთი ტაქტიკით მოქმედებას სარჩულად საერთაშორისო პოლიტიკური მიზეზები გააჩნდა. პროფ. ალ. ბენდიანიშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით დასძენს, რომ ირანის მბრძანებელი ბაბა-ხანი რუსეთის მეტოქის – ინგლისის მოკავშირე იყო. „ამიტომ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მიმართ რუსეთის მთავრობა აშკარად მოქმედებდა, და ...რუსეთის მთავრობა ერიდებოდა სულთანის წყენას და დასავლეთ საქართველოს მიმართ გარკვეულ დრომდე საიდუმლოდ მოქმედებდა, გაცილებით მეტ სიფრთხილეს იჩენდა“ (ბენდიანიშვილი 1980: 42). სამეგრელოს სამთავროსთან დამოკიდებულებაში გამოჩენილი სიფრთხილის დაცვას მისი ქვეშევრდომად გადაქცევიდან სრულ ანექსიამდე (1803 წლიდან 1867 წლამდე) დამპყრობელმა 50 წელზე მეტი მოანდომა. ყირიმის ომის შემდეგ არც ოსმალეთის რიდი აკავებდა მას და არც მის მიერ საიდუმლოდ მართული, შიდა ბრძოლებში დაღლილი დადიანის ნომინალური ხელისუფლება, არც რუსეთის უკვე მომხრე უმრავლესობად ფორმირებული თავდააზნაურთა ფენა იყო ანგარიშგასაწევი ძალა. რაც შეეხება ყირიმის ომის შედეგებს და მის პირდაპირ პოლიტიკურ და ეკონომიურ გავლენას სამეგრელოს სამთავროს საბოლოოდ გაუქმების დაჩქარების საქმეში ძლიერი აღმოჩნდა, რადგან მარცხმა კიდევ უფრო დააზარალა საზოგადოების ძირითადი მწარმოებელი ძალის – გლეხთა კლასის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა და მათი განწყობაც თვითმპყრობელობის მიერ თავისი პოლიტიკური ზრახვების სასარგებლოდ იქნა მართული, განსაკუთრებით სამეგრელოს 1856-57 წწ. გლეხთა აჯანყების საწყის ეტაპზე. პროფ. გ. ხაჭაპურიძე აკრიტიკებს მეფის რუსეთის ასეთ კოლონიურ პოლიტიკას და მიაჩნია, რომ რუსეთმა თავის სასარგებლოდ მოახდინა საქართველოს ანექსია და აქ „მექანიკურად გადმოტანილი იქნა „ჭეშმარიტ-რუსული“ მმართველობის სისტემა“ (ხაჭაპურიძე 1932: 14). საქართველოს ანექსია საქართველოს რუსეთთან „შეერთების“ ფაბრიკაციით ისტორიკოსმა არ აპატიო იმპერიას და კომუნისტური იდეოლოგიის სასარგებლოდ თავის დროზე ფ. მახარაძის მიერ გაჟღერებულ სიტყვებს, იმის თაობაზე, რომ „ეს „შეერთება“ და შეერთების შედეგები წვითა და დაგვით არის აღბეჭდილი საქართველოს ცხოვრებაში“ (ხაჭაპურიძე 1932: 25. მახარაძე „მნათობი“, N 2-3, 1926), ყოველივე ამით მან

თავისი ხედვები და მისია მის თანამედროვე ეპოქაში ჯერაც გადაუჭრელ და მოუშუშებელ ეროვნულ ტკივილებს შესანიშნავად მოარგო, ამავე დროს პარალელურად საბჭოთა რუსეთისადმი შეფარვით დასმული კითხვაც და საყვედურიც გამოვიდა, რაც საკმაოდ გაბედული ნაბიჯი იყო საბჭოთა რეპრესიების პირობებში. აქვე უნდა დავძინოთ ის, რომ საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსებიდან არც ერთს არ უცდია რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს დაპყრობის პროცესი ელიარებინათ ოკუპაციად, ან შემდეგ ანექსიად (მოვლენების შინაარსობრივი განვითარების მიხედვით) და ერთი სიტყვა „შეერთება“ მაინც, ჩაენაცლებინათ აღნიშნული ტერმინ-ცნებებით. პროფ. გ. ხაჭაპურიძემ აღნიშნულ ნაშრომში თამამად დააფიქსირა, თავისი დამოკიდებულება რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიმართ, რასაც დანარჩენ ისტორიკოსების მიმართ ვერ ვიტყვით.

ამრიგად, XIX საუკუნის შუა ხანებისთვის, რუსეთმა ძირითადად მოახერხა სამეგრელოს ტერიტორიის იურიდიული დაპყრობა; იმპერიამ ამ პერიოდში, ნაწილობრივ შეძლო, ეკონომიკური სადავეების ხელში აღება და სოციალური ბაზის ზედაპირული გაფართოებაც (ვგულისხმობთ ვიწრო პოლიტიკურ ჭრილში სოციალური პრობლემის გადაჭრის მცდელობას, ქართველი თავად-აზნაურებისათვის პრივილეგიების მინიჭებას, ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გადაკეთებას. კოლონისტების ჩამოსახლებას, სამხედრო დასახლებების შექმნას. კოლონიზაციის ამ ეტაპზე კოლონიაში სოციალური ბაზის გამოცვლა იყო რუსეთის იმპერიის საბოლოო მიზნების განხორციელების სპექტრში ყველაზე უსამართლო (კოლონიური) ხედვა და რათქმა უნდა, მისი განხორციელების თვალსაზრისით, ყველაზე მძიმე მისიაც, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ქართველი ხალხის საბოლოო გარუსება. ამის(გარუსების) დასტური უნდა გამხდარიყო ქართველი ერის რუსულად ამეტიყველება (რუსიფიკატორული საგანმანათლებლო პოლიტიკა), და სააზროვნო უნარების რუსულ სტილში ჩამოყალიბება, ანუ ერის ფსიქიკაში რუსულად აზროვნების, შესაბამისად რუსულიკოდ-მექანიზმების (ხედვა-მისია) ჩაყენება.

დასკვნა: XIX საუკუნის I ნახევრისათვის კოლონიური სახელმწიფოს კოლონიური გეგმა, მიუხედავად სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის მიერ დე-იურედ დაპყრობისა, მისი მაიორატად გადაქცევისა, კვლავ, ნაწილობრივ განუხორციელებელი რჩებოდა. წინ, ორივე

მხარეს, სამართლიანი და უსამართლო ძალების დაპირისპირება-ბრძოლის, აქტიური ჟამი, ელოდებოდა.

თუმცა დღეს, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იმპერიულმა რუსეთმა მაინც ვერ შეძლო ქართული სულიერების ბალავარისათვის საფუძველი გამოეცალა, წაერთმია მისთვის მშობლიურ ენაზე წერის, მეტყველების, რწმენის, ფიქრის, აზროვნების, პატრიოტიზმის, ჰუმანიზმისა და სხვა ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებისათვის ბრძოლის და ზრუნვის ნიჭი. მან ვერ შეძლო გაექრო ერის სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური არსებობის მყარი საძირკველი, რასაც მამული, ენა, სარწმუნოება ჰქვია. გამომდინარე აქედან, უცვლელი დარჩა ერის, პოლიტიკური, სულიერი და მატერიალური მიღწევების სფეროში, დამოკიდებულების არსი: ხედვა და მისია. როგორც ცნობილია მსოფლიო ასპარეზზე პირველობისათვის მეზრძოლ იმპერიებს, კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური (აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დამაკავშირებელი სავაჭრო გზების ხელში ჩაგდება და კონტროლი) მიზნები აპირისპირებდა, რის გამოც საქართველო მუდმივად (ათადან და ბაზადან) იყო საგარეო-პოლიტიკური წინააღმდეგობების და ინტენსიური თავდასხმების ობიექტი. დასაბამიდან, ერის ხედვა და მისია ემყარება რა, თავისი მემკვიდრეობით მიღებული გეოპოლიტიკური არსის მდგომარეობას, სწორედ ამ არსებული ვითარებიდან იზადება და იძერწება ქართველი ერის მისწრაფება, შეინარჩუნოს მომავალი, მისთვის დამახასიათებელი ჰეროიკით. ყოველივე ამ სამომავლო მიზანს ემსახურებოდა და ემსახურება, ათასწლეულების განმავლობაში, ათასი ხერხებით გამაყარებული, გადარჩენისათვის ბრძოლის მარადიული მისიაც.

დასკვნა

პირველი თავში მოცემულია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ზოგადი დახასიათება რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის წინ, აღნიშნული თავის პირველ პარაგრაფში ამ საკითხის დაკონკრეტება მოვახდინეთ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს ბუნებრივ-გეოგრაფიული საზღვრების და ზოგადი ისტორიულ-გეოგრაფიული მახასიათებლების მიმოხილვით, რითაც თვალსაჩინო გავხადეთ არა იმ სადაო ტერიტორიული – მიწის ნაკვეთების ეპიცენტრები (თუმცა ესეც კვლევისთვის უმნიშვნელოვანესი სეგმენტი იყო, რათა დაგვეზუსტებინა დაპირისპირების მიზეზები) რომლის დასაკავებლად ოდიშის მთავარი და მასთან დაპირისპირებული მეფე-მთავრები ახდენდნენ თავიანთი ვიწრო ფეოდალური ინტერესების ორკესტრირებას, არამედ ამ დავების უმძიმესი შედეგები, რომელსაც მსხვერპლად ეწირებოდა ქვეყნის საერთო ინტერესები – განუყოფლობის და ერთიანობის იდეა – ამ ღირებულებებისთვის ბრძოლის ვალდებულება. ყოველ მხრივ სასაზღვრო დავებით დაკავებული ოდიშის სამთავრო და მასთან მოქიშპე სამეფო - სამთავროები ერთმანეთის დასაზიანებლად და დასასუსტებლად ყოველ ღონეს მიმართავდნენ. ასეთი ვითარება რუსეთის იმპერიის წისქვილზე ასხამდა წყალს. ფხიზელი „მეზობელი“ არსებული შიდა კონფლიქტებს სათავისოდ იყენებდა და დაპირისპირებას კიდევ უფრო ამწვავებდა. ქართლ-კახეთის კოლონიზაციის შემდეგ, რუსეთის იმპერიამ, ისარგებლა რა მედიატორის როლით, დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის გეგმები, სწორედ ამ დაუსრულებელი დავების მომიზეზებით თავის სასარგებლოდ ჩახურა.

ამ თავის მეორე პარაგრაფში განხილულია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა 1803-1867 წლებში. აქ წარმოდგენილია ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს აღნიშნული პერიოდის შესახებ ბრწყინვალე მეცნიერთა მიერ განხილული მრავალი საკვანძო საკითხი, რომელიც მოვლენებს და ფაქტებს, ზოგადად, სამეგრელოს საზოგადოებრივი, პოლიტიკური თუ სოციალური ყოფის დაწვრილებით აღწერას ემსახურება, თუმცა ჩვენს შემთხვევაში პირველად ხდება რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკასთან მიმართებაში გამოწვევების სახით არსებულ ინფორმაციების მატარებელ თუნდაც სენსიტიურ დეტალზე ყურადღების კონცენტრაცია – ფოკუსირება – სპეციფიკაცია, რომლებიც იძლევიან ცალკეული

კატეგორიის საკითხებზე: მოვლენებზე და ფაქტებზე, ამომწურავ, თითქმის დაზუსტებულ-დადასტურებულ პასუხებს. სამეგრელოს სამთავროში მიმდინარე პროცესების თვისებრივი კვლევა, რომლის თანამეინახე იყო სპექტრულ-წარმოსახვითი ანალიზი ჩვენს მიზანდასახულობასთან შესაბამისი აღმოჩნდა.

ამ პარაგრაფში მოცემულია ეპოქის ყოფის გამომხატველი ფეოდალური, უკვე კოლონიად შემდგარი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი მართვის ფუნქციები და ორგანოები. მაგალითად განხილულია სამეგრელოს მთავარი დადიანი, რომელიც მეფის მსგავსად ერთპიროვნულად და შეუზღუდავად როგორ მართავდა თავის ქვეყანას. მაშასადამე, როგორ მოქმედებდა ოდიშის სამთავროს კარზე ფეოდალური სისტემისათვის დამახასიათებელი ადმინისტრაციული აპარატი: 1. სახლთუხუცესი 2. მდივამზეგთ-უხუცესი, იგივე მსაჯულთუხუცესი, 3. ბოქაულთ-უხუცესი, 4. მოლარეთ-უხუცესი, 5. ბაზიერთ-უხუცესი, 6. კილიპტართ-უხუცესი, 7. მეჯინიბეთ-უხუცესი, 8. მეთოფის-თავე, 9. მეღვინე, 10. მერიქიფე, 11. მეღვინეთუხუცესი, 12. კურბუალთ-უხუცესი (იხ. ბოროზდინი, ერისთავი, მურიე 1927: 117). როგორ იყოფოდა გლეხოზა სამ ფენად: 1. მოჯალაზე (დელმახორე); 2. მებეგრე 3. აზატები, ანუ თავისუფალი გლეხები. ძირითად გადასახადებთან ერთად, როგორ იყო წელში გაწყვეტილი გლეხოზა დამატებითი გადასახადებით: საური, ანუ საეროზო, საუდიერო, ოჩამური, ანუ ოჭკომური, ცხენის ჭამოზა, საბოჭი ქათამი, ოქისე-პიჩური, საყველიერო ბეგარა, ოდიდპიჩური, სამარხო ბეგარა, სააღდგომო ბეგარა, ობატკური, ძღვენი, სამასპინძლო ბეგარა, საპურე-სამახეზო, დედო პური; სამაჭრო; სახურო, საკურძუალო, საბაზიერო, სამეჯოგე, საუნადო ბეგარა, საქორწილო, სამარხი, საჩექმო ბეგარა, საქვრივო, სალაშქრო, კულუხი, საკულუხო, სამოურავო, ნედლი აბრეშუმი „გლეხები მებატონეს აძლევდნენ აგრეთვე მოახლეს – მსახურ ქალს სამუდამოდ“ (გოგოლაძე საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში, 1971: 158). როგორც ვხედავთ, ყმა-გლეხებს მებატონეებისადმი მრავალნაირი გადასახადი ემართათ, რაც თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს გლეხთა ექსპლუატაციის ხარისხს თუ ოდენოზას (სოსელია III, 1990: 177). გლეხი გადასახადს იხდიდა ყოველწლიურად, ნატურალური და ფულადი სახით, რაც მის ცხოვრებას უფრო გაუსაძლისს ხდიდა. რათქმა უნდა ასეთი მრავალრიცხოვანი გადასახადები უნდა მიანიშნებდეს იმას, რომ ზედა ფენა მაინც ფუფუნებით უნდა ცხოვრობდეს, მგრამ მდგომარეოზა ჩვენი კვლევიდან გამომდინარე სხვანაირად

გამოიყურება. სოციალური და ეკონომიური სინამდვილე მეტყველებს იმაზე, რომ თავადების და გლეხების ჩაცმულობა, მათი ყოველდღიური კვების მენიუ, თვადურ „კიბიტკებს“ და გლეხთა ქოხმახებს თითქმის ერთნაირი ელფერი გადაჰკრავს.

ჩვენს კვლევაში ლუსტრირება გავუკეთეთ იმ ფაქტებს, როცა ფეოდალური სისტემის წიაღში საუკუნეების განმავლობაში დაკანონებულ მრავალრიცხოვანი გადასახადებს ემატება რუსული გადასახადები (რუსი ჯარისკაცებისა დაპურება, საჭიროების შემთხვევაში საბრძოლო ბატალიებში წინა ხაზზე მონაწილეობის და ა.შ). აქედან გამომდინარე სოციალური სისტემის დინების ერთ ნაკადში გაერთიანებული ეროვნული ჩაგვრა და უკიდურესად დამძიმებული სოციალური და კოლონიური ყოფა ქმნის სოციალური და პოლიტიკური წინააღმდეგობებისთვის გამოწვევებს. ჩვენ შევეცადეთ რეალური ვითარების განსასაზღვრელად დამპყრობელის ჩანაფიქრის ღიად დემონსტრირება მოგვეხდინა, მაგალითად, როცა გარდაუვალი ხდება ჯანყის დაწყება, მეტროპოლია ასეთი ვითარებისადმი გულდაგულ ჩასაფრებული, ცდილობს მოვლენები თავისი პოლიტიკური მიზნებს მოარგოს და ათასი ხრიკების გამოყენებით კიდევ უფრო დაამძიმოს ქვეშევრდომობაში მყოფი სამთავროს მდგომარეობა.

მეორე თავში მიმოხილულია რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის დამდეგს - ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსია და რუსული მმართველობის დამყარება. აგრეთვე ნაჩვენებია, ის წინაპირობა, რომელიც წინ უძღოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სტატუსის გაქრობას (რუსეთის იმპერიის მიერ 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებას), გეორგიევსკის 1783 წლის ე. წ. მფარველობითი ტრაქტატის დადების ფაქტი ამ წინაპირობის დამადასტურებელი მტკიცებულება იყო. აქვე წარმოდგენილია გეორგიევსკის „მფარველობითი“ ტრაქტატის შედარება რუსეთის მიერ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს „მფარველობაში“ აყვანის 1803 წლის ფაქტთან. ამ შედარებით გაანალიზებულია, რუსეთის ხელისუფლებამ, რეალურად ამ ორი დოკუმენტით, ქართლ-კახეთი და ოდიში, ნებაყოფლობით, როგორ აქცია თავის კოლონიად. კოლონიზაციის გზაზე ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატთან მიმართებაში უკვე აპრობირებული შეხვეწებით ტაქტიკას დადიანმა მეტი სოლიდარობა-თანაგრძობა გამოუცხადა, თავის ვიწრო ფეოდალურ ინტერესებს ორიგინალურად მოარგო და „დამეგობრებული“ იმპერიის ხელშეწყობით, მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან, სადავო საკითხები, თავის

სასარგებლოდ მოაგვარა. აღნიშნულ თავში კრიტიკული ანალიზი მიმართულია იმ პრობლემის არსზე, ნებაყოფლობით ჩაბარებული სადავეების რუსეთისათვის (ქართლ - კახეთის სამეფოს და ოდიშის სამთავროს გაუქმებიდან გამომდინარე) გადაცემას, რომ მოჰყვა. პრობლემა და მისი მძიმე შედეგები ჩვენი პოლიტიკური განსჯის ამოცანად გადაიქცა. აქედან გამომდინარე, მეორე თავში, გაკეთდა შემდეგი შეფასება – აღნიშნულ პოლიტიკურ ერთეულებს არასწორი არჩევანი და მიღებული გადაწყვეტილებები პოლიტიკურ სუიციდს ღირსყოფდა. მაშასადამე II თავის შემაჯამებელი დასკვნა არსობრივად ასე ფორმირდა არასწორ გადაწყვეტილებებსა და მწარე შედეგებს შორის არსებობს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები, ამიტომ 117 წლის განმავლობაში (1801-1918წწ. 26 მაისი), იმპერიის განჩინებით, დამოუკიდებლად არსებობის უნივერსალურ ფენომენზე, საქართველოს უარი უთხრეს!

მესამე თავში გაანალიზებულია რუსული კოლონიური მმართველობის მარწუხები ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში XIX საუკუნის I მესამედში და მისი (ოდიშის) რუსეთის ქვეშევრდომად გადაქცევის სპეციფიკური ხასიათი, რომელიც თვისებრივად არა ქვეშევრდომობას (ყმობას), არამედ მხოლოდ დროში გაწელილ დაპყრობას (დამონობას) ნიშნავდა, აგრეთვე ამ მოვლენასთან შეთანაწყობილად მრავალრიცხოვანი საარქივო მასალების წარმოჩენით (რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება საკველვი თემის რაციონალურ შეფასებას) განხილულია და კიდევ ერთხელ იმპერიის კოლონიურ მიზნებთან კონტექსტში დადასტურებულია, დაპირისპირება იმერეთის სამეფოსთან, ტერიტორიული დავები გურიის სამთავროსთან, სამურზაყანოსათვის აფხაზეთის სამთავროსთან და სადადიანო სვანეთის დაპყრობა რუსეთის მიერ, სადაც არაგადაჭარბებულად შეიძლება ითქვას ის, რომ მოძიებული დოკუმენტები დასახული მიზნების სერიოზულობით აღქმისათვის არაჩვეულებრივი წყარო აღმოჩნდა. III თავში გაკეთდა შეფასებით დასკვნა: გაფანტული ინფორმაციების აკუმულირებით კიდევ ერთხელ დადასტურდა რუსეთის იმპერიის ფართო მასშტაბიანი, სისტემური მოქმედება საქართველოს რეგიონების საბოლოოდ ერთმანეთს შორის გასათიშად და პარალელურად მათ დაპყრობად .

IV თავში განხილულია ოდიშის სამთავროში კოლონიური მმართველობა XIX საუკუნის 30-60-იან წლებში. იმპერიის ბიუროკრატიული აპარატის მიზნები ამ ეტაპზე ემსახურებოდა რუსეთის მიერ ოდიშის ექსპანსიას სოციალურ-ეკონომიკური,

დემოგრაფიული, საეკლესიო და საგანმანათლებლო პოლიტიკის მიმართულებით. IVთავში წარმოდგენილი უცხოელი კონფიდენტების (ჟაკ ფრანსუა გამბას, ედუარდ აიხვალდის, აუგუსტ ჰაქსტჰაუზენის, მორიც ვაგნერის, კორნელი ბოროზდინის) როგორც პირველადი ნარატიული და მემუარული წყაროები საკვლავი საკითხის გარშემო. ერთმნიშვნელოვნად და პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში. უცხოელ კონფიდენტების სამოგზაურო დღიურებში ოდიშის ცხოვრებაში მაღალი ხარისხით აღწერილი სიდატაკის, სოციალურ – ეკონომიკური დაქვეითების მიზეზები დაბალი პოლიტიკური კულტურის იმპერიის დამპყრობლური გეგმის სტრუქტურაში აღმოვაჩინეთ.

IV თავში ნაჩვენებია როგორ ცდილობს იმპერია რუსული სპეციფიკური ხედვებით ოდიშის სივრცეში საბოლოოდ დამკვიდრებას. მაგალითად, ინგლისი და საფრანგეთი თუკი დასაპყრობ კოლონიებს ჯერ ეკონომიკური თვალსაზრისით გულდასმით სწავლობდა, შემდეგ კოლონიების პოლიტიკური დაპყრობისთვის ემზადებოდა და სათანადო ნაბიჯებს დგამდა და ცდილობდა კოლონიები ჩაერთოთ განვითარებული საზოგადოებისათვის (ე.წ. კაპიტალისტური ფორმაცია – საბჭოური ტერმინოლოგიით ლ.გ.) დამახასიათებელი რაიმე მწარმოებლურ ურთიერთობის ფერხულში, რუსეთი პირიქით, წინასწარი დაგეგმვით, ჯერ პოლიტიკურად იმორჩილებლდა კოლონიას, ხოლო შემდეგ მიმართვდა მის სოციალურ-ეკონომიკური, დემოგრაფიული, საეკლესიო და საგანმანათლებლო ექსპანსიას ისე, რომ რაიმე წინსვლა და კეთილდღეობა მოსახლეობას არ ეგრძნო.

IV თავში წარმოდგენილია რუსეთის იმპერიის მდარე პოლიტიკური მორალი: დამპყრობელი არ ფიქრობდა, რაიმე ღონისძიებით შეხიდეოდა უკიდურესად გაჭირვებულ მდგომარეობაში მცხოვრებ ადგილობრივ მოსახლეობას და ამ მიზნით ეცადა დაეწყო აქტივაციები ვაჭრობისა და მრეწველობის ასაღორძინებლად. იმპერიას ამისთვის არც რაიმე კომპეტენცია და არც რაიმე, მეტროპოლიისთვის აუცილებელი თვისება – ელემენტარული ზრუნვის გამოხატვის სურვილი, ამ ეტაპზე და არც შემდგომ, ნამდვილად არ ჰქონდა და არც მომავალში გასჩენია... მთელი ნახევარი საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში არც წარჩინებულთა კლასს და არც დაჩაგრული სოციალური ფენის ეკონომიკას, საოჯახო ბიუჯეტს გაუმჯობესება არ ეტყობა, ხოლო მენტალიტეტი (ფსიქოლოგია) საზოგადოებისა ფრიად დეპრესირებულია, მოვლენებისთვის ფხიზლად

თვალყურის დევნების სანაცვლოდ გლეხები კიდევ უფრო ინდიფერენტული (სულერთიას განცდა) გამხდარან სამთავროში განვითარებული მოვლენების ე.ი. ყოფნა – არყოფნის ჟამს, რაც უაღრესად ხელსაყრელი წინაპირობას ქმნიდა რუსეთის სხეულში ოდიშის ასიმილაციისათვის. იმპერიის „მფარველობაში“ შესულ სამეგრელოს მოსახლეობას სასიკეთო ცვლილება, გარდა რეპროდუქციული (ახალის სიცოცხლის წარმოქმნა) ფუნქციისა, ჯერჯერობით არაფერში არ დასტყობია. რუსეთის პოლიტიკური წნეხის ქვეშ „ღმერთის მიერ დალოცვილი ერთ - ერთი კუთხე დედამიწისა – არაა ბედნიერი“ (ვაგნერი 2002: 154). რადგან ღარიბ მებატონეთა გაუმაძღარი ბუნებით და დამატებით შემოდებული რუსული გადასახადებით იგი უაღრესად დაბეჩავებულია. გლეხები გაურბის ზოგადად ყველა უცხოელს, რომ რაიმე არ წაერთმია მათთვის (აიხვალდი 2005: 183). ოქროს საწმისის ქვეყანა... თვით რუსების ბატონობაშიც აღარ იზრდება. ხალხი ამ სამოთხეში ... მონაა, ღარიბად გაჭირვებაში, საცოდავად ცხოვრობს ულამაზეს მიწაზე“ (ვაგნერი 2002: 147). პირიქით რუსეთი კავკასიას და საქართველო (ოდიშს) მიიჩნევდა როგორც მწირი შემოსავლების პარაზიტ ქვეყანად, რომელსაც სჭირდება მიხედვა და რჩენა, გამოკვება და პატრონობა, ამ მიზნით შეგნებულად არაფერს არ აკეთებდა... სამაგიეროდ ამ ულამაზეს მიწაზე ინტესიურად მიმართავდა დემოგრაფიული ტრანსფორმაციისთვის გზის გაკაფვასაც. „დაოჯახებული ჯარისკაცები იშვიათად ბრუნდებიან სამშობლოში; ისინი მეტწილად აქვე სახლდებიან პოლკის კოლონიაში“ (ჰაქსტჰაუზენი 2011:102).

ჩვენს მიერ მიმოხილული IV თავის პირველი პარაგრაფის შეფასებითი დასკვნა: რუსეთის იმპერია ჩასაფრებულ პოზიციაში ელოდება ხელსაყრელ მომენტს, რათა, თავისი სოციალ-ეკონომიური, დემოგრაფიული პოლიტიკით განაწამები ოდიშის სამთავრო დე-ფაქტოდ და შემდეგ დე-იურედაც მისი გაეხადა, ხოლო საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზები, კერძოდ, თურქეთის ტბად ქცეული შავ ზღვა, ნაწილობრივ მაინც რუსეთის ჩაკეტილ აკვატორიად – ტბად გადაექცია. ამ პირობებში იმპერიამ ოდიშის ბუნებრივი რესურსები სრულად აღწერა, გახადა იგი ნედლეულის დანამატად და მიმართა საძაგელი ხერხებით მის დემოგრაფიული ტრანსფორმაციასაც.

IV თავში (მეორე პარაგრაფი) განხილულია თუ რა შინაარსით (იგულისხმება პოლიტიკური დატვირთვა ლ.გ.) ხარისხით და ტემპით ვითარდება (თუ საერთოდ

ვითარდება) ქართული ეკლესია და განათლების სისტემა ოდიშში, როგორ გახდა ეს სფეროები იმპერიის საიერიშო ზონა. პირველი იერიში 1809 წელს რუსეთის იმპერატორმა გამოიხატა იმაში, რომ **სამეგრელოს დედოფალ ნინო დადიანს** მან დააკისრა, რომ სამეგრელოს ეკლესიებში წირვა, ქართულის ნაცვლად, ჩატარებულიყო რუსულად (**აქტები II: 176**). 1819 წელს დაიწყო საეკლესიო **ქონების სეკულარიზაცია** მარტვილში. ლევან V დადიანი ძლიერ აღაშფოთა ამ ფაქტმა და **ეგზარქოსს-თეოფილაქტე რუსანოვს (1817-1821)** შეახსენა, რომ ადგილი ჰქონდა „უმაღლესი სიგელის დარღვევას“ (**სცსსა, ფონდი 488, საქმე N62, ფურც. 5-6**). როცა ცაიშისა და ცაგერის მიტროპოლიტები მოულოდნელად გარდაიცვალნენ და ოდიშში დარჩა მხოლოდ ჭყონდიდის ეპარქია. ერთადერთი ეპარქიის მიტროპოლიტი ანგარიშვალდებული გახდა საქართველოს რუსი ეგზარქოსის წინაშე (**სცსსა, ფონდი 488, საქმე N1789, ფურც. 2**). ამის შემდეგ საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ ჭყონდიდის ეპარქიაში 1827 წლის დეკემბერს მიიღო გადაწყვეტილება, შექმნილიყო საშტატო კანცელარია სამი ჩინოვნიკისათვის, რომლებსაც ხელფასი უნდა მისცემოდათ. ამჯერადაც დადიანმა ამ გადაწყვეტილებას დიდი წინააღმდეგობა გაუწია. 1841 წლის 26 იანვარს გამოაქვეყნა კანონი, რომლის მიხედვით სამღვდელოება იღებდა თავისუფლებას მემამულეებისგან, მაგრამ არ გამოდიოდა მთავრის დამოკიდებულებისაგან. აგრეთვე დავით დადიანმა შეადგინა სამღვდელოებისათვის შესასრულებელი წესები, რათა მათ არ გაესხვისებინათ ქონება უცხო პირებზე, არ შესულიყვნენ ვალში და სხვა ვალდებულებებში, დაეტოვებინათ საცხოვრებელი ადგილი და გასულიყვნენ სამეგრელოდან, შეეწირათ მიწები რომელიმე ეკლესიისათვის (**სცსსა, ფ. 489, საქმე N 7585, ფურც. 14**). ასეთი წესების შემოღებით დავითი უპირისპირდებოდა იმპერიის შენიღბულ ზრახვებს. საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელიც თითქოსდა ზრუნავდა სამღვდელოებაზე, ყოველნაირად ცდილობდა სამღვდელოება საკუთარი გავლენის ქვეშ მოექცია. ამ ჭიდილში დავით დადიანმა თვითონ ჩაატარა საეკლესიო რეფორმა, სამეგრელოში საეკლესიო მამულის მზრუნველად დაინიშნა თავადი ნიკო მხეიძე, ხოლო თანაშემწედ თავადი ახვლედიანი (**ქცა ფონდი 172, საქმე 171, ფურც. 5-6**). გატარებული რეფორმები რუსეთის ხელისუფლების დაუნდობელი კოლონიალიზმის ფონზე აშკარად თამამი ჩანდა და ვფიქრობთ ესეც თვითმპყრობელობას ძლიერ აღიზიანებდა. ამიტომ,

სამეგრელოს მთავრის მიერ გატარებული რეფორმები მას უზიძგებდა სამთავროსათვის ავტონომიური უფლებების საბოლოოდ წართმევა დაეჩქარებინა. ამ გეგმის (იგულისხმება სამეგრელოს სამთავროს დე-იურედ გაუქმება ლ.გ) განხორციელების შემდეგ 1874 წლის 16 მაისს სამეგრელოში გაუქმდა ეპისკოპოსის კათედრა და შეუერთდა იმერეთის კათედრას. **სამეგრელოს ეპისკოპოსს მიენიჭა ვიკარის (მოადგილის) ეპისკოპოსის სტატუსი.** მას დაენიშნა 1500 მანეთი წელიწადში. პირველი ვიკარიის ეპისკოპოსი იყო ბესარიონ დადიანი (1874 -1885), 1885 წელის 12 ივნისს სამეგრელო-გურიის ეპარქიების გაერთიანების შემდეგ პირველი ეპისკოპოსი გიორგი დადიანი, ხოლო ეპისკოპოსის კათედრა მარტვილში იყო (აქტები V: 503).

IV თავში წარმოდგენილი რუსეთ-საქართველოს საეკლესიო ურთიერთობათა ისტორია, ის პრობლემები და სირთულეები, რაც ჩვენს მიერ საკვლევად აღებულ ქრონოლოგიურ პერიოდში არსებობს ოდიშსა და რუსეთის იმპერიას შორის, განხილულია საარქივო ისტორიოგრაფიული მასალების საფუძველზე, რაც გვაძლევს გავაკეთოთ შეფასებითი დასკვნა: რუსეთის სასტიკმა საეკლესიო ექსპანსიურმა პოლიტიკამ წინააღმდეგობების პირობებში სრულად ფრთები მაინც ვერ გაშალა. რეაქციის გააქტიურებისა და განსაკუთრებული ვერაგობის ვითარებაშიც საქართველოს განადგურებისა და ასიმილაციის გეგმა დაწყებული ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის მეოხებით ჩაეშალათ. ამდენად, საქართველო მსოფლიო პოლიტიკური რუკიდან გაქრობას აშკარად გადაურჩა (ლ.გულორდავა VIII 2016: 99).

ამავე პარაგრაფში მიმოვიხილეთ განმანათლებლის როლით მოკეკლუცე იმპერია, როგორც ჩამორჩენილობის სიმბოლო (მისი ლოთი, მრუში და გაუნათლებელი რუსი მოხელეებით), თავდავიწყებით როგორ ცდილობს ქართველების რუსულ „კულტურაზე“ მოქცევას. ამპარატავანი, უხეში რუსი ადმინისტრატორები და სამღვდელოება თავს უმწეოდ გრძნობდნენ უძველესი ქართული უნიკალური ეკლესია-მონასტრების დათვალიერებისას და იმისათვის, რომ ერის უაღრესი განსწავლულობის კვალი დაეფარათ, უძველეს ფრესკებს კირით ათეთრებდნენ, მიმოხილვისას ყველაზე მატად თვალშისაცემი აღმოჩნდა ის რომ ისინი ოდიშის მოსახლეობას „ანათლებდნენ“ სამეგრელოს იმ ბიუჯეტიდან, რომლის საგანმანათლებლო მიზნებისათვის გამოყოფილი ფინანსური მაჩვენებელი 1%-საც არ შეადგენდა. ასეთი მწირი ფინანსური

„ხარჯები“ ემსახურებოდა დამპყრობლის მიზნებს, რათა კოლონიებში მხოლოდ წერა-კითხვა გაეცრელებინათ. ესეც იმიტომ იქნა გათვალისწინებული, რომ მხოლოდ რუსი მოხელეებით შეესება ადმინისტრაციული სისტემისა შეუძლებელი იყო, რადგან ისინი ვერ ფლობდნენ ადგილობრივ მოსახლეობასთან საკომუნიკაციო ენას, რითაც შეიძლებოდა წარმოებულიყო კოლონიის მართვა. **უვიცი რუსების გადამზადებას ქართულ ენაზე, ისევ ნიჭიერი ქართველებისთვის სკოლების გახსნა სჯობდა (ლ.გ),** სადაც ისწავლიდნენ რუსულ ენასა და არითმეტიკას, ხოლო 12 წლის ასაკში ზედა ფენების შვილებს გააგზავნიდნენ მოსკოვსა და პეტერბურგში (აგრეთვე იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებსა და სასწავლებლებში) სამხედრო და სამოქალაქო განათლების მისაღებად. განათლება სპეციალურად შედგენილი გეგმით, რუსული კოლონიური მიზნების განსაკუთრებული გამოვლინება იყო. ისინი ფეხს ითრევდნენ დაპყრობილ ტერიტორიაზე მასობრივად გახსნილიყო სკოლები. მაგალითად **1810 წლის 3 ოქტომბერს** იმერეთის მმართველი პოლკოვნიკი თ. სიმონოვიჩი წერდა მთავარმართებელ გენ. ა. ტორმასოვს (1809-1811): „სამეგრელოს მიტროპოლიტებმა, თავადებმა და აზნაურებმა მთხოვეს სასწავლებლის გახსნა, სადაც ისწავლიან ქართულ, რუსულ ენებსა და არითმეტიკას“ **(აქტები II: 336).** რუსეთის ხელისუფლებამ სიმონოვიჩის ეს თხოვნა უყურადღებოდ დატოვა, რადგან მათი ძირითადი მისწრაფება, განათლების დანერგვა კი არ იყო, არამედ ქართული ენის ამოღება საგანმანათლებლო სისტემიდან.

სამეგრელოს მიტროპოლიტმა დავით წერეთელმა მაინც შეძლო **1830 წლის 1 ოქტომბერს დაეფუძნებინა მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი** „მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი გაიხსნა 1830 წელს. პირველი ზედამხედველი სასწავლებლისა იყო დეკანოზი **რომანოზ ბორისოვი**. მას მოჰყვნენ შემდეგში დეკანოზი დავით მაჭავარიანი, ივანე ჭიჭინაძე... რამდენად მარტივი იყო ამათი დროის ზნე, ეს იქიდან სჩანს, რომ, როდესაც ამ უკანასკნელს გაქცევია სასწავლებლიდან შეგირდი, ის სწერდა პირდაპირ მთავარს დავით დადიანს რუსულს ენაზე: „სასწავლებლიდან გამექცა მოსწავლე თავადი ასლან აფაქიძე, გთხოვ კეთილ-ინებოთ და ბრძანოთ იმისი სასწავლებელში დაბრუნება“ **(მეუნარგია 1939: 135).**

1836 წელს უწმიდესი სინოდის მითითებით ეგზარქოსი შეუდგა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლების გახსნის საკითხის შემუშავებას, რაც 1848 წელს დებულების სახით

მიიღეს და 1852 წელს ყულევში გახსნეს ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა, რომელმაც მხოლოდ 1854 წლის მაისამდე იარსება.

მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი ოფიციალურ დოკუმენტებში მოხსენიებულია, როგორც სამაზრო სასულიერო სასწავლებელი. სინამდვილეში აქ ისწავლებოდა მხოლოდ I კლასის სასწავლო საგნები და წარმოადგენდა სამრევლო სკოლას. 1860 წელს სამეგრელოს ეპისკოპოს გერონტის ინიციატივით გაიხსნა სასულიერო სასწავლებლის მესამე კლასი, რაც ნიშნავდა სამაზრო სასულიერო სასწავლებლის არსებობას (სცსა, ფონდი 489, N1716, ფურცელი 64).

სკოლებში თანდათანობით იდევნებოდა მშობლიურ ენაზე სწავლა-განათლების მიღება. სკოლაში კვირაში 4 საათი ეთმობოდა საღვთო სჯულის სწავლებას, 6 საათი – არითმეტიკას, 3 საათი – ქართულ ენას, მხოლოდ ისიც სადილის შემდეგ, 5 ნახევრიდან 6 საათამდე, ხოლო რუსულის სწავლებას – 8 გაკვეთილი, რაც მიმდინარეობდა დღის პირველ ნახევარში, 9-ის ნახევრიდან 11 საათამდე – 5 გაკვეთილი, 3 საათიდან 4-ის ნახევრამდე – 2 გაკვეთილი, 4 სათიდან 6 საათამდე – 1 გაკვეთილი (ქცა, ფონდი 86, საქმე N 6 ფურცელი 19).

1830 წლის 23 დეკემბერს გაიხსნა სამაზრო (საერო), „მოსიარულე სკოლა“, რომლის ადგილმდებარეობა იმის მიხედვით იცვლებოდა, ლევან დადიანი საცხოვრებლად თუ რა ადგილს აირჩევდა. ამის გამო სკოლამ იმოგზაურა ნაოღალევიდან ზუგდიდში, შემდეგ სენაკში და ბოლოს გორდში. თავდაპირველად აქ სწავლობდა 16, ხოლო 1834 წლისათვის – 45 მოსწავლე (ქცა, ფონდი 86, საქმე N2, ფურცელი 5-7). სასწავლო პროცესი აქ მეტად აუტანელი იყო, რადგან საათები ძირითადად ეთმობოდა ბავშვებისათვის გაუგებარ რუსულ ენაზე სწავლებას. ამიტომ მშობლები არ უშვებდნენ შვილებს სასწავლებელში, ხოლო ამ ვითარებიდან გამომდინარე მასწავლებელი ნაზაროვი ითხოვდა ამ სკოლის დახურვას. ამიერკავკასიის სასწავლებლის ხელმძღვანელობამ მას მისცა მითითება, შეედგინა გეგმა კრიზისიდან გამოსასვლელად. ამ მიზნით მათ უნდა მიეღოთ სასწავლებელში ქალაქისა და სოფლის დაბალი ფენის მაცხოვრებელთა შვილები; ემუშავათ მშობლებზე, რათა მათ თავიანთი შვილები გაეგზავნათ სასწავლებელში. ნაჩვენებია სკოლაში მოყვანის მიზნით განხორციელებულმა ღონისძიებებმა შედეგი ვერ გამოიღო, რადგან სწავლების გაუგებარ ენაზე წარმართვის პროცესი მათში ნდობას, ინტერესს და ყურადღებას ვერ აღძრავდა. მოსწავლეები მასობრივად გარბოდნენ

სკოლიდან. არადა „მწელი საპოვნელია ასეთი ნიჭიერი, სწავლის მოყვარული და მიხვედრილი ხალხი! – მეგრელები თავისის საზოგადოებრივი თვისებებით და ყველაფრის შემფერებელ ხასიათით – კავკასიის ფრანგები არიან“ (ბოროზდინი 1927: 28).

საგანმანათლებლო სფეროში შედგა დასკვნა: 1803-1867 წლებში ოდიშში რუსეთის ექსპანსიური საგანმანათლებლო სისტემა თითო-ორი სასულიერო და საერო სასწავლებლის სახით, სრულიად ვერ პასუხობდა სამეგრელოს მოსახლეობის სჭიროებებს და მოთხოვნილებებს. უკვე დაპყრობილი კოლონიის მოსახლეობა არსებულ ვითარებაში მწირ განათლებასაც იღებდა, მხოლოდ რუსული დირექტივებით და მხოლოდ რუსულ ენაზე ესეც იმის ხატრით წერა-კითხვის მცოდნეები თავად დამპყრობელს სჭირდებოდა საკანცელარიო საქმეების უკეთესად გასამართავად. რაც სრულიად საკმარისი იყო დამპყრობელის კოლონიური მიზნების განხორციელებისათვის. მაშასადამე ასეთია რუსეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკის შეფასებითი დასკვნა: მეტროპოლია მიზანდასახულად მიიჩნევდა, კოლონიაში, განათლების უკიდურესად დაბალი დონე შეენარჩუნებინა, ხოლო იგი (განათლება ლ.გ.) მხოლოდ მათთვის მისაღები ხარისხით ამღლლებულიყო.

IV თავის III პარაგრაფში წარმოდგენილია ორი მოვლენა: ყირიმის ომი (1853-1856წწ) და სამეგრელოს 1856-1857 წლების სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყება. ამ ორი მოვლენას და მათ შორის დამოკიდებულებათა მიზეზ-შედეგობრივად განმაპირობებელი ურთიერთმიმართება ნათელყოფს ერთ ჭეშმარიტებას: ჩვენ ყირიმის ომის კვლევისას, არ მარტო ვუყურეთ ჩვენს თვალწინ მიმდინარე მოვლენებს, არამედ საგანგებოდ აქტიურად, გარკვეულად წარმართული ინტერესით შეგნებულად მივაქიეთ ყურადღება იმპერიის პრაქტიკული მოქმედების შედეგებს, გეო-პოლიტიკური ბუღიმიით შეპყრობილი იმპერიის მოხელეთა, ღალატით დატვირთული (ბრუნერი...) – საომარ ბატალიებს. ამ ომში მონაწილეობით ნიკოლოზ I შეეცადა „ე. წ. „აღმოსავლეთის საკითხის“ საბოლოოდ მოგვარებას. გადანაწილებისათვის ბრძოლას ემსახურებოდა მის მიერ კოლონიად ქცეული ყველა ქვეყანა, მათ შორიც საქართველოც, რომელიც უკვე, ფაქტობრივად, რუსეთს დაპყრობილი ჰქონდა. ქართველი ხალხი, რუსეთის დროშის ქვეშ, ამიერკავკასია-თურქეთის ფრონტზე, კერძოდ, გურია-სამეგრელოს საზღვრებზე, თავდაუზოგავად იბრძოდა რუსეთის იმპერიული მიზნების განხორციელებისათვის, რომელშიც ჩაშლილი იყო საკუთარი მიზნებიც. ამ მომენტში სრულიად გასაგები იყო

მათი მხრიდან გამოვლენილი თავგანწირვის მაგალითები. ყველა დროში და ყველაზე მძიმე პოლიტიკურ ვითარებაშიც, სამშობლოდ და კუთხე-კუნჭულად რჩებოდა ის ტერიტორია, რასაც უცხო ქვეყნის დროშის ქვეშ საკუთარი ძალებით იცავდნენ. ამ პოზიციების უკან მათი რეალური ინტერესები აშკარად იკვეთებოდა. ისინი ბრმად არ ემსახურებოდნენ რუსეთის იმპერიას. მაშასადამე ასეთი თავგანწირვა არა რუსეთის იპერიისადმი ერთგულების გამოსახატავად ხდებოდა, არამედ, საკუთარი მიწა-წყლისა და მშობლიური ხალხის გადასარჩენად.

დასავლეთ საქართველოში საბრძოლო ოპერაციების ჩატარება ომერ-ფაშას დაეკისრა. 1855 წლის 23 ოქტომბერს თურქეთის სერასკირმა (სარდალმა – ლ.გ.) ომერ-ფაშამ სცადა ენგურის გადმოლახვა სოფელ ლიას გადმოსასვლელთან, მაგრამ სამეგრელოს მილიციამ იგი შეაჩერა 25 ოქტომბერს. ომერ-ფაშამ ახალი გადმოსასვლელიც მოძებნა და მთელი დღის განმავლობაში რამდენჯერმე სცადა მომგებიანი პოზიცია დაეჭირა. ბოლოს, დიდი ზარალის ფასად, დაიკავა კოკის გადმოსასვლელი და მალე თურქთა 15 ბატალიონმა ენგურიც გადმოლახა. სამეგრელოს მოსახლეობის თავგანწირული ბრძოლის შედეგად 1856 წლის იანვრისათვის ოდიშის (სამეგრელოს) ტერიტორიის დიდი ნაწილი უკვე განთავისუფლებული იყო. სამეგრელოში პარტიზანული მოძრაობა საყოველთაო ხასიათს იღებდა, ხოლო უკანდახეული მტრის დევნა და მათთან გადამწყვეტი ბრძოლების სიმძიმე, როგორც პროფ. ე. ბურჭულაძე დასძენს, „ადგილობრივ მოსახლეობას და რუსეთის რეგულარული ჯარის ერთგულ თანაშემწეს – ჩვენს სახალხო მილიციას დააწვა“ (იქვე: 408). გენერალ ბრუნერის უდარდელობის მეოხებით დროულად არ იქნა გამოყენებული კაზაკთა ჯარი. რუსეთის ხელისუფლება ქმედით დახმარებას არ უწევდა საქართველოს მოსახლეობას. უფრო მეტიც იმპერიული მთავრობის წინასწარი დაგეგმვით, ომერ-ფაშას საქართველოდან გაძევების სპეციალური ოპერაციის ჩატარება მხოლოდ ადგილობრივ პარტიზანულ რაზმებს და მილიციას დაევალა. რუსი სამხედრო ჩინოვნიკების აქტიური საბრძოლო მოქმედება ფრაგმენტული ხასიათის აღმოჩნდა, ხოლო მათი გაჭიანურებული გადაწყვეტილებები მხოლოდ ხელისშემშლელი იყო, რაც ერთმნიშვნელოვნად, ქმედით დახმარებაზე უარს ნიშნავდა.

პარიზის მოლაპარაკების შემდეგ საქართველოში და მთელს ამიერკავკასიის ფრონტზე საომარი მოქმედება დასრულდა. ომგადახდილი სამეგრელოს ლაშქრის

მებრძოლები მასობრივად უბრუნდებოდნენ აოხრებულ და გაპარტახებულ კერებს, თავიანთ აწიოკებულ ოჯახებს (ბურჭულაძე 1960: 422).

ხალხი, რომელმაც შესანიშნავი სამხედრო წარმატების მოიპოვა და იმსახურებდა გაცილებით უკეთეს პირობებს, ვიდრე რუსეთის კოლონიური უღლის ქვეშ ყოფნა იყო, ისევ შეუდგა გაპარტახებული სანახების აღორძინებისათვის ფიქრს და შრომას, იმ იმედით, რომ მათი დამსახურება ყურადღების მიღმა არ დარჩებოდათ თავადებს და სამეგრელოს მმართველებს. რაც შეეხება რუსეთის ხელისუფლებისადმი მათ დამოკიდებულებას, ამ სამწლიანი ბრძოლის პროცესში გამოვლენილი მანკიერებანი და რუსეთის მოხელეების ღალატის პირადად ნანახი მაგალითები რუსებთან დამოკიდებულების არსსა და მნიშვნელობას კვლავ უნდობლობით ავსებდა.

სამეგრელოსა და საქართველოს დანარჩენი მოსახლეობა, რომელმაც თავისი გაბედული ქმედებით, დაღვრილი სისხლით, ჭეშმარიტად დაიმსახურა უსაფრთხო, დაცულ გარემოში ცხოვრება, იმედით შეუდგა არსებობისათვის ბრძოლის მძიმე აღმართს. სამწუხაროდ, ამ ეტაპზე უმძიმესი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება რუსეთის თვითმპყრობელობის მხრიდან კოლონიური ჩაგვრის კონტექსტში, მათ ნამდვილად არ სთავაზობდა ღირსებისა და დამსახურების მიხედვით თანადგომისა და დაფასების რაიმე პერსპექტივას.

IV თავის III პარაგრაფში განხილულია რუსეთის იმპერიის კოლონიური (მტაცებლური) ომი, რომელმაც მნიშვნელოვნად დააზარალა მისი კოლონია, სამეგრელოს მოსახლეობა უპირველესად. ომით გამოწვეულმა მძიმე შედეგებმა შემდგომშიც მნიშვნელოვნად შეაფერხა მათი ცხოვრების განვითარება და მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო საზოგადოების ყველა ფენა. საბრძოლო სიტუაციებში ნანახ-განცდილმა, რუსეთის სარდლების მიერ დრო და დრო გამოვლენილმა ღალატმა, სამეგრელოს მოსახლეობის პოლიტიკურ თვალსაწიერს მეტი ხილვადობა შესძინა. ბუნებრივია, თვითმპყრობელობა, ყირიმის ომის დასრულების შემდეგაც, კოლონიალიზმის გატარების გზაზე, თავს არ დაზოგავდა, ომით გამოწვეული ნგრევა და პარტახს შესაფერისი საბაზის გამოჩენისთანავე პოლიტიკურად თავის სასარგებლოდ დაატრიალებდა. ამის პირდაპირი დადასტურება იყო აჯანყების მაპროვიცირებელი საბაზი, რომელიც ყირიმის ომის დასრულებისთანავე 1856 წელს

დადიანის სასახლის აღდგენითი სამუშაოების ჩატარების დროს სალხინოში გამოჩნდა და აჯანყებაც ელვისუსწრაფესად დაიწყო.

1856-1857 წწ. გლეხთა აჯანყების მიზეზები წარმოდგენილია 1853-1856 წწ. ყირიმის ომის მიმდინარეობასთან უშუალო კავშირში. ომის მიმდინარეობის დროს თვალსაჩინო იყო, ის ფაქტი რომ, ომს, რომელსაც ერთად აწარმოებდა რუსეთი, თურქეთი და ევროპის დაპირისპირებული ძალები, მარტოკა იგებდა და მარტოკა ეწირებოდა ზვარაკად გეო-პოლიტიკური საფრთხის ქვეშ შეგნებულად მარტოდ დარჩენილი ოდიშის მოსახლეობის ადგილობრივი პარტიზანული რაზმები, სახალხო ლაშქარი და პოლიცია. რეალურმა ფაქტებმა ოდიშის მოსახლეობა უნდობლობით აღავსო რუსეთის მთავრობის მიმართ. ოღონდ რუსეთის მხრიდან წამოსული უაღრესად მაღალი დონის საშიშროებისადმი გამორიდეების მიზნით შეიძლება მოსახლეობის ცნობიერებას საწყის ეტაპზე დროებით დაემალა ის რეალობა, რომ რუსი მოხელეების უსულგულო ქმედების სათავე კოლონიაში უშუალოდ რუსეთის აგრესიული სახელმწიფო პოლიტიკა იყო.

აჯანყების მიმდინარეობაზე დაკვირვებამ ბევრ კითხვებზე პასუხის გაცემის შესაძლებლობა მოგვცა. არსებულ შემთხვევაში თვით პროცესი განვიხილეთ ინფორმაციების შემცველ წყაროდ და მასზე თანდართული მოვლენების და კერძო ფაქტების ანალიზმა სამეგრელოს აჯანყების გამწვავებაში იმპერიის როლის აღიარებამდე მიგვიყვანა. ამ საკითხის საფუძვლიანი შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ ოდიშის (სამეგრელოს) აჯანყება მთლიანად რუსეთის მოხელეებისა და სამეგრელოში მოქმედი „რუსული პარტიების“ მიერ ინსპირირებული და ხელშეწყობილი იყო. სწორედ რუსეთის იმპერიას მიუძღვის ლომის წილი აჯანყების 1. დაწყებაში (სალხინოში დაწყებული აჯანყების საბაზიც ომის მძიმე შედეგების სალიკვიდაციო სამუშაოებს და მას თანდართულ ბატონყმური წესების არსებობას მოჰყვა) 2. პროცესის ესკალაციაში, 3. სისხლიანი ანგარიშსწორების მომზადებასა და 4. ჩახშობაში. რუსეთის ერთგულებაში თავგადაკლული რუსი მოხელე ბოროზდინი, თავისი რუსიფიკატორული მისიის გატარების წიაღში, სამეგრელოში ვითარებას ისე წარმოაჩენდა, ვითომ გლეხთა აჯანყების უშუალო მიზეზი მხოლოდ ბატონყმური ჩაგვრა ყოფილიყო. იგი თვალს არიდებდა იმ სინამდვილეს, რომლის მიხედვით სამეგრელოს გლეხობა რეალურად ორმაგი ექსპლუატაციის ქვეშ იყო მოქცეული და, აქედან გამომდინარე, 1856-1857წწ. აჯანყება სამეგრელოში, როგორც სოციალურ-

განმათავისუფლებელი, ასევე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი დინებების თანაბარ შერწყმას წარმოადგენდა. ჩვენი საკვლევი მოვლენის 1856-1857წწ. აჯანყების განხილვა მოხდა უშუალოდ ქვეყნაში არსებულ საერთო მდომარეობასთან მისადაგებით, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დადგენით. ამ შემთხვევაში ჩვენ, როგორც სუბიექტი-შემფასებელი გადავიქცეთ აღმქმელ შემფასებლად, რომელსაც განცდაში უდევს ერთი ისტორიული რეგიონის მოვლენა განიხილოს (რა თქმა უნდა თავისებურებების გათვალისწინებით), საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში არსებულ ვითარებასთან მთლიანობაში, მასთან უშუალოდ კავშირში. ჩვენში, მსგავსი განცდების აღმოცენება შემუშავდა ზოგადად საქართველოში არსებული ობიექტური ვითარებების ფიქსაციის ხარჯზე. აქედან გამომდინარე დავსვით კითხვა: 1. რატომ არ შეიძლებოდა ოდიშელ გლეხს ეფიქრა განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე თუკი 1802 წლის კახეთის პოლიტიკური გამოსვლა, 1804 წლის მთიანეთის, 1812 წლის კახეთისა და 1819-1820 წლების იმერეთის აჯანყებები, და ამავე წელს სამეგრელოში გამოსვლები, ასევე 1841წ. გურიის აჯანყებას ადგილი უკვე ჰქონდა. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ხდომილებებიც ეროვნული მოძრაობის ნაცვლად, თავის დროზე წმინდა სოციალურ მოძრაობად და რეაქციონერი ქართველი თავად-აზნაურების უკმაყოფილების (1832 წ. შეთქმულება) გამოვლინებად შეირაცხა (გურული 2011: 25)?!... 2. რატომ არ შეიძლება და კიდევ რა არგუმენტებია საჭირო იმისთვის, რომ რუსეთის მოხელეებს შორის ნდობით აღჭურვილი უტუ მიქავა იმპერიის აგენტ მოხელედ არ ჩაითვალოს?! 3. რატომ არ აისხა იარაღი თავადაზნაურობამ აჯანყების ჩასახშობად თუ კი აჯანყების უშუალო მიზეზი მხოლოდ ბატონყმური ჩაგვრა იყო (ეს ხომ მათ ეხება უშუალოდ)?!. 4. რატომ დუმს ბოროზდინი და არ ეხება აჯანყების მეორე ეტაპს? 1. 5. რატომ არ შეიძლება იმპერიის მიერ ამოქმედებულ „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკად ჩაითვალოს ეკატერინე ჭავჭავაძე დადიანისას გვერდით დარჩენილი მხოლოდ ერთადერთი ერთგული გვარის ჩიქოვანების არსებობა (სად არიან დანარჩენი დიდგვაროვნები) ?! 6. რატომ არ შეიძლება ეკატერინე, რომელმაც, ომერ-ფაშას შემოსევის დროს თავის მოქმედებით სავსებით დაიმსახურა რუს „ისტორიული“ პირის მნიშვნელობა (ბოროზდინი 1934: 67). ყოფილიყო იმპერიისთვის საფრთხე თავისი გამორჩეული წინამძღოლის-ლიდერის თვისებებით, ამიტომ სწორედ ამ საფრთხის გამო მიეწვიათ იგი რუსი ხელმწიფის გვირგვინის კურთხევაზე, სადაც მას „ნამდვილი აპოთეოზი“ ელოდა. 7. რატომ არ

შეიძლება ის წყალობები, რომელიც მას სხვა წყალობებთან ერთად უბოძეს, მაგალითად, წმინდა გიორგის მედალი რომელიც „მგონი ქალთაგან სხვა არავინა ყოფილან ამ ნიშნის კავალერად“ (იქვე: 70). ყოფილიყო იმ ქალის გულის მოსაგებად, ჩატარებული ცერემონიალი, რომლის მთავრული შესაძლებლობები უახლოეს მომავალში რუსეთის მიერ სამეგრელოს დე-იურედ დაპყრობას სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა. **8. რატომ მიაჩნია** ბოროზდინს ჩიქოვანების გვარი ეკატერინეს აგენტად, საკუთარ ქვეყანაში სახლთუხუცესის ერთგულება მთავრისადმი აგენტობად რატომ უნდა ითვლებოდეს?! - ყველივე ეს ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ თვით კონფიდენტი ბოროზდინის ქვეცნობიერში კარგად გამოჩნდა იმპერიის მოხელის პოლიტიკური ილუზიების სასურველობა, რომ კოლონიაში ადგილობრივი მკვიდრი აღიქმება აგენტად, ხოლო ნამდვილი აგენტი მშვიდობის მომხვეჭელად?!. **9. რატომ შეიძლება** იმპერიის მოხელეებს გამოჰპარვოდა ხალხოსნურ იდეების ფარული გაერთიანება „სხუნუს“ მოქმედება ოდიშში?!. **10. რატომ** დაუშვებდა რევოლუციურ-ხალხოსნური იდეების მქადაგებელ „სხუნუს“ და მათ მიერ შეგულიანებულ გლეხთა მოძრაობას საკუთარი კოლონიური მიზნების თვალთახედვიდან გაშვებას იმპერია?! (შუძლებელი იყო რუსულ დაზვერვას მისი არსებობა, რომ გამოჰპარვოდა ლ.გ.) **11. რატომ** დუმს ბოროზდინი იმაზე, რომ სალხინოში დაწყებულ აჯანყებას წინ უძღოდა თავად ჩიქოვანის ყმა-გლეხების კერძოდ, **თამაკონელების** 1856 წლის შემოდგომაზე დაწყებული მღელვარება (**ლემონჯავა 1970: 184**). **12. რატომ ურჩევდა უტუ თოდუა** (მეტსახელად-მართალი, სალხინოელი გლეხი აჯანყების მეთაურად ხალხის მიერ დანიშნული, რომელიც ეკუთვნოდა თვით მთავარს) ხალხს „რამე წრეგადასული არ ჩაედინებინებინა“ (**ბოროზდინი:136**) **ეკატერინე დადიანის ჩამოსვლამდე პეტერბურგიდან**. სულ სხვა ჯურისა იყო, – დასძენს ბოროზდინი მასზე და ამით იგი (ბოროზდინი ლ.გ.) ხაზს უსვამს მის განსხვავებულ მდგომარეობას დანარჩენ ორთან (იგულისხმება უტუ მიქავა და კოჩა თოდუა ლ.გ) შედარებით. უტუ (მართალი) თოდუა, კოჩა თოდუასავით და უტუ მიქავას მსგავსად არავის არ დაჰყავდა ტახტრევანით. მართალს ქოხში აკითხავდნენ და ხალხში მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში გამოჩნდებოდა ხოლმე, რატომ აქვს მოწიწების გრძნობა მთავარინასადმი დარბაისელ გლეხს _მართალი თოდუას?! იქნებ იმიტომ რომ, მან ზუსტად იცოდა ვინ იყო ეკატერინე დადიანი სამეგრელოსათვის „იანვრის ბოლოსათვის, როცა სამეგრელოს უმეტესი ნაწილი ოსმალთა ჯარისაგან გაიწმინდა,

დედოფალი გორდში დაბრუნდა. მთელი თვენახევარი მილიციას არ მოჰშრებია, უკეთ ცხენიდან არ ჩამომხტარა. ნებიერად და აზიზად გაზრდილი დედოფალი იძულებული შეიქმნა სავსებით გამოეცადა მთელი სიმწარე სამხედრო ცხოვრებისა სხვა მილიციონერებთან ერთად: ზამთრის სიცივესა და წვიმაში დღისით ცხენზე იჯდა, ხოლო ღამეს გლეხის ქოხში ათევდა“ (ბოროზდინი: 49). 12. თუ ხალხის მიერ არჩეული მართალი თოდუა, ხალხს, სახალხო ლაშქრის მეთაური მთავარინას ჩამოსვლამდე, აჯანყებისგან თავის შეკავებისკენ მოუწოდებს, უტუ მიქავა რამ გაათამა ასე და რამ გააბედინა ეკატერინე დადიანი ჭავჭავაძესადმი შეხვედრისას ეთქვა უმწარესი სიმართლე, რომ ერთადერთ მარჩენალ ძროხას ართმევს იგი გლეხის ოჯახს, მაშინ როცა რუსი კოლუბიაკინის შეხვედრაზეც კანკალებს (შეხვედრის სცენა ბოროზდინის აღწერიდან)? ჰგავს იგი თავისი რუსული წითელ არშია შემოვლებული ქუდით სამეგრელოს ნამდვილ დანტონს? იქნებ „ბრალდების“ სცენაც ბოროზდინის იგავია და აჯანყების მეორე ეტაპის იმპერიის მეხსიერებიდან გაქრობას ცდილობს მის შექმნით?! გაუჭირდება კონფიდენტს იმპერიისთვის სასარგებლო სცენა „შემოადგოს“ თავის ე.წ. დღიურებში?! 14. გლეხთა მოთხოვნების მე-2-ე პუნქტი: „ ნაცვლად ბატონთა უანგარიშო მმართველებისა, უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი“, რომელი ძალის შემოტანიალია ეს მოწოდება პეტიციაში? -უტუს მიქავას, „სხუნუს“ მიერ თუ ორივე ამ მუხლის შემოტანით თავიანთი მთავარი ჩანაფიქრის ადვოკატირებას ახდენდნენ. გლეხთა მოთხოვნების 2-ე პუნქტს „სხუნუ“ იმპერიის საწინააღმდეგო სლოგანად მიიჩნევდა, ხოლო უტუ რუსეთის მთავრობის მოხელეებთან შეკრული სამეგრელოს ნომინალური ხელისუფლების გაუქმებისკენ მიისწრაფოდა?!. 13. რატომ შეიძლება რეალური იყოს უტუ მიქავას და ნადედოფლარ ეკატერინე ჭავჭავაძე დადანის შეხვედრა მარტვილის მონასტერში, სადაც ენაწყლიანი კონფიდენტის მიერ სოციალური ფონისთვის სენტიმენტების შექმნით „ ამ საცოდავს ამ ერთს საათს წინად ჰყავდა ძროხა, ერთად-ერთი მისი მარჩენალი: ახლა კი ეს ძროხა აღარა ჰყავს: დაჰკლა თქვენმა ამაღამ“ (ბოროზდინი: 150), იქნებ ბევრ რამეში „გულმავიწყი“, ახლა სამეგრელოს შიდა წუხილებზე „ფხიზლად“ მოყურადე კონფიდენტი გამართლებას უძებნის სამეგრელოს სამთავროს მიმართ უსამართლო განჩინებით გამოტანილ ვერდიქტს და აღნიშნულის აღწერა მზრუნველი იმპერიის იმიჯის გასამყარებლად სჭირდება?!... 14. რატომ უკოცნის „თეთრწვერა მოხუცი“ კოლუბიაკინის ცხენის ფლოქვებს და რატომ არა აქვს ნახსენები ამ პერსონაჟის

გვარ-სახელობითი (თუნდაც ზედმეტი სახელი) რეკვიზიტი ბოროზდინს? ან კონფიდენტი რატომ არ ასახელებს თარჯიმანს, რომელიც კოლუბიაკინს, სხვა სიტუაციაში ყოველთვის თან ახლავს და სავალდებულო თარჯიმანის მისიას ასრულებს? სად არის თარჯიმანი? და საერთოდ არის კი რეალური პერსონაჟი ე.წ. **თეთრწვერა მოხუცი?**.

აქვე წარმოდგენილია ბოროზდინის გაუცნობიერებლად აღწერილი მოგონება, როცა კოლუბიაკინი ახალ თანამდებობაზე მოდიოდა მას ხუმრობით უთხრეს: „ზუგდიდში ჩავალ შენთან პულკის სათამაშოდ შენ კი მანამდე მიქავას ვინძლო პრეფერანსის თამაშობა ასწავლო“ (ბოროზდინი, 1936: 133). ციტირებული ტექსტის შინაარსი ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოების გამო, ანუ ამ მოგონებიდან, კოლუბიაკინი მართლაც ასწავლის უტუ მიქავას ბანქოს თამაშს ... მაგრამ ერთი რამ უტყუარია, ამ თამაშთან ერთად მას უფრო მეტს ანათლებს საპოლიციო საქმეშიც, მკაფიო ინსტრუქტაჟს აწოდებს საიდუმლო მოქმედებისათვის ალბათ: „სამეგრელოს მართვა-გამგეობისათვის (იმერეთის მსგავსად) დუკრუასის კომისიის მიერ დებულება, დამტკიცებული მეფისნაცვლის მიერ. ამ დებულების თანახმად ყოველ სოფელში უნდა ამოერჩიათ ხოლმე ხელოსანი გლეხებისგან და იმას ეკისრებოდა სოფლის საპოლიციო საქმე“ (ბოროზდინი, 1936: 146.) წერს ბოროზდინი.

იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ ოდიშის (სამეგრელო) ისტორიის (1803-1867 წლებში) საფუძვლიან შესწავლას რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის გატარების ასპექტში, ისტორიული სამართლიანობის აღდგენისათვის, წარსულის ობიექტურ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს, აღნიშნულ პარაგრაფში წარმოჩენილია ის პოლიტიკურად დრამატიზებული ვითარება, რომელიც დამპყრობელის მიზნებს მთელი სიცხადით გამოავლენდა ოდიშში.

სამეგრელოს მოსახლეობის აჯანყების მიზნებში ეროვნულ-განმთავისუფლებელი ხასიათის დედუქცირება (გამოყვანა) მოხდა ობიექტური კანონებით, ისევ დედუქციის მეთოდით, რომელიც გულისხმობს ზოგადი მსჯელობებიდან – ან კერძო, ან ზოგადი, ორივე (ყველა) შემთხვევაში კი ლოგიკური დასკვნების გამოტანას (წამოღებას). თუ დედუქცირების პროცესში თვით დედუქციის წანამდღვარი ზოგადი აქსიომები, კანონები, ჰიპოთეზები ჭეშმარიტებაა მაშინ, ჭეშმარიტებაა მისი შედეგიც, ანუ თუ ზოგადი

ქეშმარიტი დებულებებიდან გამოგყავს კერძო დებულება, მაშინ, ეს კერძოც ქეშმარიტებაა, მსგავსად მთელისა.

IV თავის IV პარაგრაფში წარმოდგენილია ოდიშის სამთავროს გაუქმება და სამთავროს ქონების გადაცემა ხაზინისათვის.

ძირითადი დასკვნა: რუსეთის იმპერიამ ჩასაფრებულ პოზიციაში მყოფმა 1803-1867წწ. ქართლ-კახეთის კოლონიზაციის შემდეგ, ისარგებლა რა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა შორის არსებული ტერიტორიული დავების გამწვავებით და შესაბამისად მორგებული მედიატორის როლით, დასავლეთ საქართველოს _ ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროს დაპყრობის მოლოდინები, ამ დავების წყალობითაც, თავის კოლონიურ განზრახვას ოსტატურად მოარგო. საუბედუროდ ფეოდალური ყოფა და მისთვის დამახასიათებელი დაქუცმაცებულობა იმპერიის სასარგებლოდ ქმნიდა პოლიტიკურ „იდილიას“: დამპყრობელმა ოდიშის ბუნებრივი რესურსები სრულად აღწერა, გახადა იგი ნედლეულის დანამატად და მიმართა მის სოციალურ-ეკონომიკურ, საეკლესიო, საგანმანათლებლო, დემოგრაფიულ ასიამილაციას. რუსეთის მთავრობამ ყირიმის ომი და სამეგრელოში დაწყებული აჯანყებაც (იგულისხმება პირველი ეტაპი ლ.გ.) თავისი ძირითადი მიზნების მიღწევას შეახიდა, თუმცა თავიდან ვერ აიცილა გლეხთა და თავადაზნაურთა ძალების გაერთიანება თავისი კოლონიური ინტერესების საწინააღმდეგოდ. საბოლოოდ დამპყრობელმა შეძლო დაესრულებინა ოდიშის სამთავროს ჯერ დე-ფაქტოდ და შემდეგ დე-იურედ დაპყრობა, ხოლო საქართველოზე გამავალი ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უძველესი სავაჭრო გზები, კერძოდ, 1453 წლიდან თურქეთის ტბად ქცეული შავ ზღვა, ნაწილობრივ მაინც რუსეთის ტბად ჩათვალა და წარმატებით დასრულებული „აღმოსავლეთის პოლიტიკის“ _ შედეგები უკვე გადაჭრილი ამოცანის ფოიერვერკად გამოაცხადა.

მეთოდოლოგია: ინდუქციური _ახალი დასკვნების გაკეთება იმ ინფორმაციის საფუძველზე რაც მოგვეპოვებოდა. დედუქციური ზოგადი მსჯელობიდან კერძო დასკვნების გამოტანა აღიარებული პრინციპების საფუძველზე _ ორივე მეთოდის შერეულად გამოყენება _ ჰიბრიდიზაციის მეთოდოლოგია. აპრიორიზმი _ მიზეზების მოვლენების ფაქტად ცნობა- გრძნობითი ლოგიკით.

გასაღები სიტყვები: ოდიში (სამეგრელო), შავი ზღვა, რუსეთის იმპერია.

Keywords: Odishi (Georgia), Black Sea, Russian Empire.

წყაროები

1. **აიხვალდი 2005** – *ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ (XIX საუკუნის პირველი მესამედი)*. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
2. **ბოროზდინი... 1927** – ბოროზდინი კ., ერისთავი რაფ. და მურიე ჟ. (1927). *ბატონყმობა სამეგრელოში*. ტფილისი. გამომცემელი ერმოლოვო წულაია.
3. **ბოროზდინი 1934** – ბოროზდინი კ. (1934). *სამეგრელო და სვანეთი. 1854-1861*. მოგონებანი. ტფილისი. სახელმწიფო გამომცემლობა.
4. **გამბა 1987** – გამბა ჟაკ ფრანსუა (1987). *მოგზაურობა ამიერკავკასიაში*. ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. რედაქტორი შ. ხანთაძე. ტ. I, თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
5. **დადიანი 1897** – დადიანი ნ. (1897). *დასტურლამა*. გამომცემელი ი. მეუნარგია. ტფილისი. 1897.
6. **დადიანი 1962** – დადიანი ნ. (1962). *ქართველთ ცხოვრება*. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
7. **დიუმა 1970** – დიუმა ალ. (1970). *კავკასია. მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი*. თარგმანი ფრანგულიდან თინათინ ქიქოძისა. თბილისი. გამომცემლობა „მერანი“.
8. **ვაგნერი 2002** – ვაგნერი მორიც (2002). *მორიც ვაგნერი საქართველოს შესახებ*. გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
9. **ვახუშტი IV, 1973** – ვახუშტი ბატონიშვილი (1973). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. „ქართლის ცხოვრება“. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. „მეცნიერება“.
10. **ისტორიული დოკუმენტები II** – *ისტორიული დოკუმენტები*. ტ. II. *იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური საბუთები 1784-1810 წწ.*; საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიული დოკუმენტები და არქივები.

11. **კოხი 1981** – კარლ ჰაინრიხ ემილ კოხი (1981). *კავკასიის ქვეყნები და სომხეთი*. წგნ.: კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლონდა მამაცაშვილმა. თბილისი.
12. **ლამბერტი 1938** – ლამბერტი ა. (1938). სამეგრელოს აღწერა, თბილისი.
13. **მროველი I, 1955** – მროველი ლეონტი (1955). *ცხოვრება ქართველთა მეფეთა*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. „მეცნიერება“.
14. **მროველი ლეონტი ქ. ცხ., 2008** – მროველი ლ. (2008). *ცხოვრება ქართველთა მეფეთა*. „ქართლის ცხოვრება“, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბილისი.
15. **რაინეგსი 2002** – რაინეგსი იაკობ (2002). *მოგზაურობა საქართველოში*. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.

სცსსა – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი.

16. სცსსა, ფონდი 4, საქმე 384, ფურც. 247;
17. სცსსა ფონდი 2, ფურცელი 57;
18. სცსსა ფონდი 1087, საქმე N57, ფურცელი 110;
19. სცსსა, ფონდი 13, ფურც 1;
20. სცსსა, ფონდი 416, ფურც 1- 3;
21. სცსსა, ფონდი 40, საქმე 857, ფურცელი 1-3;
22. სცსსა, ფონდი 488, საქმე N62, ფურც.5-6;
23. სცსსა,ფონდი489, საქმე N186, ფურც.70;
24. სცსსა, ფონდი 488, საქმე N867, ფურც. 87;
25. სცსსა, ფონდი 488, საქმე N1789, ფურც. 2;
26. სცსსა, ფ. 489, საქმე N 7585, ფურც. 14;
27. სცსსა ფონდი 489, საქმე N17716, ფურც. 2;
28. სცსსა, ფონდი 489, საქმე N2191, ფურც. 18;
29. სცსსა, ფ. 488, საქმე N5771, ფურც. 13;
30. სცსსა, ფ. 489, საქმე N2458, ფურც. 42;
31. სცსსა, ფ. 489, N1716, ფ. 64;

32. სცსსა, ფონდი 828, საქმე 4890, ფ. 16, 33;

33. სცსსა, ფ. 828, საქმე 4890; ფურც. 16, 33;

ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი. ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ლიტერატურული არქივი

34. ზსიემ N1269, 1857წ. 25. VI.

35. ზსიემ დოკუმენტი #192,

36. ზსიემ N1128,

37. ზსიემ N 2172,

38. ზსიემ N 1443.

39. ზსიემ დადიანთა ფონდი, 13, დოკ. №2172, ფ. 17;

40. ზსიემ ზუგდიდის მუზეუმის საარქივო განყოფილება N1269: 1857, 25. VI.

41. **ქართლის ცხოვრება II, 1959 – ქართლის ცხოვრება (1959).** ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. „მეცნიერება“.

ქუთაისის ცენტრალური არქივი ფონდი

42. ქცა 172, საქმე 171, ფურც. 56;

43. ქცა ფ. 86, საქმე N2, ფურც. 2-4;

44. ქცა ფ. 86, საქმე N6 ფურც. 19;

45. ქცა ფ. 86, საქმე N6 ფურც. 20;

46. **ჭავჭავაძე 1940 – ჭავჭავაძე ალ. (1940).** *თხზულებანი ი. გრიშაშვილის რედაქციით.* თბილისი.

47. **ჭეიშვილი სმ, II, 1925 – ჭეიშვილი ი (1925).** *მასალები სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ,* საისტორიო მოამბე, წიგნი II. თბილისი.

48. **ჯუანშერი 2008 – ჯუანშერი (2008).** *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა.* „ქართლის ცხოვრება“. თბილისი.

49. **Акты I – Акты, собранные Кавказской археографической комиссией.** Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. I, 443, 508, 704, 921, 1029.

50. **Акты II – Акты, собранные Кавказской археографической комиссией.** Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. II,

176-178, 312, 324, 340, 403, 453, 461, 462, 464, 465, 474, 476, 492, 511, 527, 528, 540, 541, 683, 899, 900, 1027.

51. **Акты V**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. V, N507-508.
52. **Акты VII**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. VII, N8; 33, 399, 774.
53. **Акты VIII**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. VIII, N101, 248, 449.
54. **Акты IX**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. IX, 180-181.
55. **Акты X**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. X, N97, 121-122, 256, 261-262, 886.
56. **Акты XI**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. XI, N205.
57. **Акты XII**–*Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Издание Архива Главного управления Наместника Кавказа, под ред. А. П. Берже, т. I-XII. Тифлис. XII, N269-270, 274, 291, 822-823.
58. **Берже А.П., 1880 – Берже А.П.П (1880) рисоединение Грузии к России 1799-1801 гг. XVIII.**
59. **Бутков 1869** – Бутков П. (1869). *Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 гг.* СПб.
60. **Пантюхов 1892** - Пантюхов И. И (1892) , *Самурзакансы*. გაზ. „Кавказ“. Кавказ“, №77,
61. **Есадзе 1903** – Есадзе Сп.(1892) Очерк истории горного дела на кавказе Тиф.

ლიტერატურა

62. **ანთაძე 1973** – ანთაძე ვ. (1973). *საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში (ისტორიულ-დემოგრაფიული გამოკვლევა)*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.

63. **ანთელავა... 1996** – ანთელავა ილ., გაფრინდაშვილი მ., ვაჩნაძე მ., მელიქიშვილი გ., მეტრეველი რ. (1996). *საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან დღემდე*. ილია ანთელავას რედაქციით.
64. **ანთელავა... სინ, V, 1970** – ანთელავა ი., ორჯონიკიძე ე., (1970). *ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის რღვევა და ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა განვითარება XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში. &1. ქვეყნის კოლონიზაცია*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
65. **ანთელავა... სინ, V, 1970** – ანთელავა ი. (1970). *ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში. მმართველობის სისტემა*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
66. **ანთელავა სინ, V, 1970** – ანთელავა ი. (1970). *გლეხთა სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობა და მათი ბრძოლა სოციალური და კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში (ყირიმის ომამდე)*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
67. **ანჩაბაძე 2006** – ანჩაბაძე გ. (2006). *ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის საკითხები (სტატიები, მიმართვები, ინტერვიუები)*. თბილისი.
68. **ანჩაბაძე... 2008** – ანჩაბაძე გ., გამყრელიძე გ., კიკნაძე ზ., სურგულაძე მ., შველიძე დ., ლაშა ბერაიასა და ეკატერინე სუმბათაშვილის მონაწილეობით (2008). *საქართველოს ისტორია. IX კლასის სახელმძღვანელო*. თბილისი. გამომცემლობა „ლოგოს-პრესი“.
69. **ასათიანი... III, 2012** – ასათიანი ნ., ოთხმეზური გ., სამსონაძე მ., ჯამბურია გ. (2012). *საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად (უძველესი დროიდან XX საუკუნის ბოლომდე)*. საქართველო XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე. რედაქტორი მ. სამსონაძე. თბილისი. გამომცემლობა „პალიტრა L“.
70. **ასათიანი 1983** - ასათიანი 1983 გზა გამოსხნისა-აღდგომისაკენ, თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
71. **აფაქიძე ტულუში, 2001** – აფაქიძე ფ., ტულუში ა. (2001). *მასალები განათლების ისტორიისთვის სამეგრელოს სამთავროში*. ზუგდიდი.
72. **აფაქიძე „სამეგრელო“, #2, 2012** – აფაქიძე ფ. (2012). *ოდშიის დედოფალი ნინო*. ჟურნ. „სამეგრელო“, 1 იანვარი-1 თებერვალი, ზუგდიდი.

73. **ახოზაძე 1977** – ახოზაძე მ. (1977). *საქართველოს გლეხობა მიწისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლაში (XIX საუკუნის 50-60-იანი წლები)*. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
74. **ბარამიძე 2005** – ბარამიძე ი. (2005). *ქართულ-რუსულ-ოსმალური ურთიერთობები XIX საუკუნის I მესამედში (ახალი საარქივო მასალებითურთ)*. ბათუმი. გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“.
75. **ბენდიანიშვილი 1980** – ბენდიანიშვილი ა. (1980). *ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801- 1921 წწ.* თბილისი.
76. **ბენდიანიშვილი 1989** – ბენდიანიშვილი ალ. (1989). *გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში*. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
77. **ბენდიანიშვილი 1999** – ბენდიანიშვილი ალ. (1999). *საქართველოს ისტორია, 1801- 1921 წწ.* თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
78. **ბენდიანიშვილი... 2008** – ბენდიანიშვილი ალ., დაუშვილი ალ., სამსონაძე მ., ქოქრაშვილი ხ., ჭუმბურიძე დ., ჯანელიძე ო. (2008). *რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში*. თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
79. **ბენდიანიშვილი... 2012** – ბენდიანიშვილი ალ. (2012). *ანტირუსული აჯანყება იმერეთში 1819-1820 წლებში*. წგნ.: ბენდიანიშვილი ალ., დაუშვილი ალ., ნათმელაძე მ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად. საქართველო XIX- XX საუკუნეებში. რედაქტორი პროფესორი მაყვალა ნათმელაძე. ტ. IV, თბილისი.
80. **ბენდიანიშვილი... 2012** – ბენდიანიშვილი ალ. (2012). *ანტირუსული შეთქმულება და აჯანყების მცდელობა 1832 წელს*. წგნ.: ბენდიანიშვილი ალ., დაუშვილი ალ., ნათმელაძე მ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად. საქართველო XIX-XX საუკუნეებში. რედაქტორი პროფესორი მაყვალა ნათმელაძე. ტ. IV, თბილისი.
81. **ბენდიანიშვილი... 2012** – ბენდიანიშვილი ალ. (2012). *საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში*. ცვლილებები რუსულ მმართველობაში. წგნ.: ბენდიანიშვილი ალ., დაუშვილი ალ., ნათმელაძე მ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად. საქართველო XIX- XX საუკუნეებში. რედაქტორი პროფესორი მაყვალა ნათმელაძე. ტ. IV, თბილისი.
82. **ბენდიანიშვილი... 2012** – ბენდიანიშვილი ალ. (2012). *ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისი. ბურჟუაზიული რეფორმების გატარება საქართველოში*.

წგნ.: ბენდიანიშვილი ალ., დაუშვილი ალ., ნათმელაძე მ., საქართველოს ისტორია
ოთხ ტომად. საქართველო XIX- XX საუკუნეებში. რედაქტორი პროფესორი მაყვალა
ნათმელაძე. ტ. IV, თბილისი.

83. **ბერაძე სიგვ, III, 1967** – ბერაძე თ. (1976). *ოდისის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან*.
საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. თბილისი. გამომცემლობა
„მეცნიერება“.

84. **ბერიძე, გ. ცქიტიშვილი სიგვ, IV, 1971**– ბერიძე თ., ცქიტიშვილი გ. (1971). *იმერეთის
სამეფოს პოლიტიკური საზღვრები*. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.

85. **ბერძენიშვილი I, 1937** – ბერძენიშვილი ნ. (1937). *გეოდალური ურთიერთობიდან
XV საუკუნეში*. კრ.: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ტ. I.
თბილისი.

86. **ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია 1948** – ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია
(1948), საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ს.
ჯანაშიას რედაქციით. ნაწ. I, თბილისი. საქართველოს სსრ სახელმწიფო
გამომცემლობა.

87. **ბერძენიშვილი 1990** – ბერძენიშვილი ნ. (1990). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*.
დ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი.

88. **ბერძენიშვილი I, 1983** – ბერძენიშვილი მ. (1983). *მასალები XIX პირველი ნახევრის
ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. ყაზარმობის რაობისათვის*.
თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.

89. **ბურჭულაძე 1953** – ბურჭულაძე ე. (1953). *საქართველოს დაყოფისა და დამონების
ინგლისელ-თურქ დამპყრობთა გეგმების ჩაშლა (ყირიმის ომის პერიოდი)*.
თბილისი. სახელგამი, პოლიტლიტერატურის სექტორი.

90. **ბურჭულაძე 1960** – ბურჭულაძე ერ. (1960). *ყირიმის ომი და საქართველო*. თბილისი.
სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

91. **ბურჯანაძე 1962** – ბურჯანაძე შ. (1962). *წინასიტყვაობა წიგნისა – ნ.
დადიანი, ქართველთა ცხოვრება*. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის გამომცემლობა.

92. **ბურჯანაძე 1962** – ბურჯანაძე შ. (1962). *იმერეთის საშინაო პოლიტიკა 1789-1802
წლებში. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე IV*, თბილისი.

93. **გასვიანი 1998** – გასვიანი გ. (1998). *აფხაზეთი. ძველი და ახალი აფხაზეთი*. თბილისი.
94. **გასვიანი 1988** – გასვიანი გ. (1988). *დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან შეერთება XVI-XIX სს*. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
95. **გასვიანი 1973** – გასვიანი გ. (1973). *დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან*. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
96. **გელაშვილი 2002** – გელაშვილი გ. (2002). *შესავალი*. წგნ.: *მორიც ვაგნერი საქართველოს შესახებ*. გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
97. **გელაშვილი 2002** – გელაშვილი გ. (2002). *შესავლის მაგიერ*. წგნ.: რაინგსი იაკობ, *მოგ ზაურობა საქართველოში*. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
98. **გელაშვილი 2011** – გელაშვილი გ. (2011). *შესავალი*. წგნ.: *აუგუსტ ჰაესტჰაუზენი საქართველოს შესახებ*. გერმანულიდან თარგმნა გ. გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
99. **გელაშვილი 2005** – გელაშვილი გ. (2005). *შესავლის მაგიერ*. წგნ.: ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ (XIX საუკუნის პირველი მესამედი). გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
100. **გელოვანი 2000** – გელოვანი ა. (2000). *რუსეთის მიერ საქართველოს მთიანეთის (სადადიანო სვანეთის) შეერთების საკითხისათვის*. „საისტორიო შტუდიები“ საქართველოს ისტორიის კათედრის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ. I, გამომცემლობა „ენა და კულტურა“.
101. **გვანცელაძე, ტაბიძე ქ. მ., V, 2001** – გვანცელაძე თ., ტაბიძე მ., შეროზია რ., ჭანტურია რ. (2001). *ღვთისმსახურებისა და სასულიერო განათლების ენა, როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელების საშუალება*. „ქართველური მემკვიდრეობა“. ტ. V, ქუთაისი. გამომცემლობა „ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.

102. **გოგოლაძე 1971** – გოგოლაძე დ. (1971). *საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში. (საადგილმამულო ურთიერთობა) 1800-1864 წწ.* თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
103. **გოგოლაძე სინ, IV, 1973** – გოგოლაძე დ. (1973). *ბრძოლა ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის XIX საუკუნის პირველ მესამედში. ცვლილებები ქვეყნის სოციალურ ცხოვრებაში.* საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
104. **გოგოლაძე სინ, IV, 1973** – გოგოლაძე დ. (1973). *ბრძოლა ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ XIX საუკუნის პირველ ოცეულში. ცვლილებები ქვეყნის სოციალურ ცხოვრებაში.* საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
105. **გონიკაშვილი 2002** – გონიკაშვილი მ. (2002). *ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში.* თბილისი. გამომცემლობა „მესხეთი“.
106. **გოცაძე სინ, IV, 1973** – გოცაძე მ. (1973). *ბრძოლა დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის 20-30-იანი წლების მიჯნაზე.* საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
107. **გუგუშვილი I, 1949** – გუგუშვილი პ. (1949). *საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში.* თბილისი. სახელგამი, პოლიტიკური-საზოგადოებრივი სექტორი.
108. **გულბანი 1983** – გულბანი გ. (1983). *საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიიდან (სვანეთის მაგალითზე).* ცხინვალი. გამომცემლობა „ირისტონი“.
109. **გულორდავა იემ, XVII, 2015** – გულორდავა ლ. (2015). *ოდისის სამთავროს სადავო ტერიტორიები მეზობელ სამეფო-სამთავროებთან და რუსეთის მიერ მისი დაპყრობის წინაპირობების შესახებ.* ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი. თბილისი.
110. **გულორდავა სამეცნ. კონფ., IV, 2015** – გულორდავა ლ. (2015). *ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის შედეგები და საქართველოს ეკლესიის ბედი XIX ს-ის პირველ მესამედში.* აიპ პროფესორ სერგი დანელიას საზოგადოება. სერგი დანელიას ხსოვნის დღეები. IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. სამუშაო პროგრამა და მასალები. ქუთაისი.

111. **გულორდავა სამეცნ. კონფ., IV, 2015** – გულორდავა ლ. (2015). *რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიიდან სამეგრელოსა და სვანეთის სამთავროებში (XIX ს. პირველი ნახევარი)* – ზოგადი დახასიათება. აიპ პროფესორ სერგი დანელიას საზოგადოება. სერგი დანელიას ხსოვნის დღეები. IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. სამუშაო პროგრამა და მასალები. ქუთაისი.
112. **გულორდავა გსსუ, N14, 2016** – გულორდავა ლ. (2016). *ოდშიის სამთავროს მიერ რუსეთის იმპერიისათვის სამურზაყანოს გადაცემის ისტორიიდან*. გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული. თბილისი. გამომცემლობა „ჯეოპრინტი“.
113. **გულორდავა VIII, 2016** – გულორდავა ლ. (2016). *რუსეთის იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკა XIX საუკუნის I ნახევრის ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში*. კრ. „ჩვენი სულიერების ბალავარი“. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. ბათუმი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
114. **გულორდავა 2016** – გულორდავა ლ. (2016). *რუსული საგანმანათლებლო პოლიტიკის ისტორიიდან სამეგრელოს სამთავროში*. პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალი „გონი“, #4, ქუთაისი. გამომცემლობა „მერმისი“.
115. **გურული 2011**–გურული ვ. (2011). *საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის ისტორიოგრაფია (1801-1991)*. თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
116. **დუმბაძე 1942** – დუმბაძე მ. (1942). *სამეგრელოს სამთავრო 1803-1857 წწ.* საკანდიდატო დისერტაცია. ინახება თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში.
117. **დუმბაძე 1957** – დუმბაძე მ. (1957). *დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიური განვითარება)*. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
118. **დუმბაძე სინ, IV, 1973** – დუმბაძე მ. (1973). *ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს გაუქმება და რუსეთთან შეერთება*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

119. **დუმბაძე სინ, IV, 1973** – დუმბაძე მ. (1973). *იმერეთის სამეფოს გაუქმება და ცარიზმის ბატონობის გაფართოება საქართველოში*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
120. **დუმბაძე სინ, IV, 1973** – დუმბაძე მ. (1973). *ბრძოლა ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის XIX საუკუნის პირველ მესამედში. ცვლილებები ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
121. **ელიავა 1969** – ელიავა გ. (1969). *ჟონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა*. გზამკვლევი. თბილისი.
122. **ვაჩნაძე, გურული 2014** – ვაჩნაძე მ., გურული ვ. (2014). *საქართველოს ისტორია. XIX-XX საუკუნეები*. თბილისი. გამომცემლობა „ინტელექტი“.
123. **ვაჭრიძე 1999** – ვაჭრიძე გ. (1999). *იმერეთის დროებითი მმართველობა (1810-1840 წლები)*. ქუთაისი. გ. ტაბიძის სახელობის სააქციო საზოგადოება „სტამბის“ საგამომცემლო ცენტრი.
124. **ვაჭრიძე 2006** – ვაჭრიძე გ. (2006). *დასავლეთ საქართველოში რუსეთის ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის ისტორიიდან*. ქუთაისი. საგამომცემლო ცენტრი.
125. **ვაჭრიძე, კუპრაშვილი ქ. დ., #17, 2015** – ვაჭრიძე გ., კუპრაშვილი ს. (2015). *სახელმწიფოებრიობის გაუქმება დასავლეთ საქართველოში (1810-1864წწ)*. ქართული დიპლომატია. წელიწდეული, თბილისი. გამომცემლობა „არტანუჯი“.
126. **ზაქარაია სმ, VI, 2003** – ზაქარაია დ. (2003). *პოლიტიკური ვითარება აფხაზეთში XVIII ს. ბოლო მეოთხედში. ქელეშ-ბეი შარვაშიძის პოლიტიკური მოღვაწეობის პირველი პერიოდი, 1774-1800 წწ*. საისტორიო ძიებანი, თბილისი.
127. **თავზიშვილი 1948** – თავზიშვილი გ. (1948). *სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში*. თბილისი.
128. **თაყაიშვილი 1913-1914** – თაყაიშვილი ე. (1913-1914). *არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში*. კრ. „ძველი საქართველო“. საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა. ტფილისი.

129. **თოგოშვილი 2000** – თოგოშვილი ლ. *რუსული დასახლებები საქართველოში (XIX საუკუნის 30-90-იანი წლები)*. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი.
130. **კაკაბაძე IV, 1929** – კაკაბაძე ს. (1929). „*კალმასობა*“ *დასავლეთ საქართველოს შესახებ*. ტფილისი.
131. **კაკაბაძე 1920** – კაკაბაძე ს. (1920). *საქართველოს მოკლე ისტორია*. თბილისი.
132. **კაკაბაძე 2003** – კაკაბაძე ს. (2003). *ქართველი ხალხის ისტორია, 1783-1921*. თბილისი. გამომცემლობა „ნეკერი“.
133. **კანდელაკი 1959** – კანდელაკი რ. (1959). სვანეთი XIX საუკუნის I ნახევარში (სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება და რუსეთთან შეერთება). თბილისი.
134. **კანდელაკი N7, 1961** – კანდელაკი რ. (1961). *რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*. ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრება“, N7, თბილისი.
135. **კეკელია 2014** – კეკელია ი. (2014). *სამეგრელოსა (ოდიშის) და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია*. ისტორიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი.
136. **კეკელია 2015-2016** – კეკელია ი. (2015-2016). *შუა საუკუნეების ოდიშის სამთავროს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ისტორიიდან*. (ზოგადი მიმოხილვა). სამეცნიერო შრომების კრებული „დიდი ქუთათისი“. აწეს გამომცემლობა.
137. **კეკელია ქებულაძე, 2015-2016** – კეკელია ი., ქებულაძე კ. (2015-2016). *XIX საუკუნის სამეგრელოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ისტორიისათვის*. სამეცნიერო შრომების კრებული „დიდი ქუთათისი“. აწეს გამომცემლობა.
138. **კეკელია გსსუ, #14, 2016** – კეკელია ი. (2016). *გერმანელი ავტორები სამეგრელოს შესახებ – I (მორიც ვაგნერი)*. გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული. თბილისი. შპს „კოლორპაკი“.
139. **კვარაცხელია სბ, 1, 1998** – კვარაცხელია ბ. (1998). *მოურავი და სამოურავო სამეგრელოს სამთავროში*. ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოების აფხაზეთის ორგანიზაცია. კრ. „საისტორიო ძიებანი“. თბილისი.

140. **კვარაცხელია #8, 2001** – კვარაცხელია ბ. (2001). *სარდლის სახელო სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროში*. ჟურნ. „სამართალი“. თბილისი.
141. **კვარაცხელია 2009** – კვარაცხელია ბ. (2009). *სამეგრელოს სამთავროს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XVI-XIX სს-ში*. თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
142. **კვაშილავა 2011** – კვაშილავა კ. (2011). *ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან (XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნა - 1840 წელი)*. თბილისი. გამომცემლობა „მერიდიანი“.
143. **კიკვიძე სინ, V, 1973** – კიკვიძე ა. *მუშათა კლასის მდგომარეობა XIX საუკუნის 70-90-იან წლებში და მუშათა მოძრაობის პირველი ნაბიჯები. #1. მუშათა კლასის მდგომარეობა*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
144. **კიკვიძე 1954**– კიკვიძე ა. (1954). *საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)*. თბილისი.
145. **კილურაძე... 2012** – კილურაძე ნ., სანიკიძე გ., გორდეზიანი ლ., ფირცხალავა ლ., გაჩეჩილაძე რ., ასათიანი ნ. (2012). *ისტორია. მოსწავლის წიგნი*. თბილისი. „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“.
146. **ოლხიდელი 1926** – კოლხიდელი მ. (1926). *გლეხების აჯანყება სამეგრელოში 1857 წ. და სახალხო ტრიბუნი უტუ მიქავა (ისტორიული მონოგრაფია)*. ტფილისი. გამომცემლობა „თვით-შრომა“.
147. **კოპალიანი 1990** – კოპალიანი დ. (1990). *სახალხო განათლება და კულტურა რევოლუციამდე საქართველოს მთიან რაიონებში (რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი)*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
148. **ლემონჯავა 1957** – ლემონჯავა დ. (1957). *გლეხთა აჯანყება სამეგრელოში, 1856-1857*. თბილისი.
149. **ლომაშვილი 1992** – ლომაშვილი ფ. (1992). *საქართველოს ისტორია 1801-1918*. თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
150. **ლომინაძე 2000** – ლომინაძე რ. (2000). *რუსეთის ბატონობის დამყარება საქართველოში*. თბილისი.

151. მაკალათია 1992 – მაკალათია ს. (1992). *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია*, თბილისი. სარედაქციო-საგამომცემლო კოოპერატიული ფირმა „უფლისციხე“.
152. მახარაძე „მნათობი“, #2-3, 1926 – მახარაძე ფ. (1926). *საქართველო მეცხრამეტე საუკუნეში*. ტფილისი.
153. მაჭარაძე 1968 – მაჭარაძე ვ. (1968). *ბესიკი დიპლომატიურ სარბიელზე*. თბილისი.
154. მგალობლიშვილი 1987 – მგალობლიშვილი მ. (1987). *გამბას მისია*. წგნ.: გამბა ჟაკ ფრანსუა, *მოგზაურობა ამიერკავკასიაში*. ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. ტ. I, თბილისი. გამომცემლობა „განათლება“.
155. მეგრელიძე... 1967 – მეგრელიძე დ., ლორთქიფანიძე მ., აკოფაშვილი გ., სოსელია ო. (1967). *ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. ნაწილი I. გლეხობის ეკონომიური მდგომარეობა*. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
156. მესხია „მებრძოლი“, N184, 1949 – მესხია შ. (1949). *ზოგიერთი ცნობები სამეგრელოს გლეხთა 1857 წ. აჯანყების მონაწილეთა შესახებ*. ზუგდიდი.
157. მეუნარგია 1939 – მეუნარგია ი. (1939). *სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი*. მასალები და დოკუმენტები სოლ. ცაიშვილის რედაქციით. თბილისი. გამომცემლობა „ტექნიკა და შრომა“. (იონა მეუნარგია „გრიგოლ დადიანი კოლხიდელი, ქართველი მწერლები“.
158. მიქიაშვილი #1, 2012 – მიქიაშვილი ლ. (2012). *სამეგრელოს დედოფალი ნინო ბაგრატიონი-დადიანისა*. კრ. „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. თბილისი.
159. ნათაძე 1925 – ნათაძე გ. (1925). *საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა. ნაწილი II. VIII- XIX საუკ. მიღებული სამეცნიერო საბჭოს მიერ, როგორც სახელმძღვანელო*. ტფილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება საქართველოში“.
160. ნარსია ქსე, VIII 1984 – ნარსია გ. *უტუ მიქავა*. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ.VIII, 1984. თბილისი.
161. ორჯონიკიძე სინ, V, 1970 – ორჯონიკიძე ე. (1970). *საქართველოს ქალაქების ზრდა XIX ს-ის რეფორმამდე ხანაში. ცვლილებები ქალაქში მცხოვრებ წოდებათა სოციალურ მდგომარეობაში*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

162. **ორჯონიკიძე სინ, V, 1970** – ორჯონიკიძე ე. (1970). *ყირიმის ომი და სამთავროების გაუქმება საქართველოში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.*
163. **ორჯონიკიძე 1992** – ორჯონიკიძე ე. (1992). *რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში (XIX ს-ის პირველი ნახევარი).* თბილისი.
164. **ორჯონიკიძე 2001** – ორჯონიკიძე ე. (2001). *რუსული ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს-ის პირველი ნახევარი).* კრ. „საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. თბილისი.
165. **პაიჭაძე სინ IV, 1973** – პაიჭაძე გ.- (1973). *ქართლ-კახეთისა და რუსეთის ურთიერთობის განახლება 80-იანი წლების დასაწყისში. 1783წ. ხელშეკრულება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.*
166. **პაჭკორია 1968** – პაჭკორია მ. (1968). *რედუტ-კალე-ყულევი.* თბილისი.
167. **პაჭკორია 1972** – პაჭკორია მ. (1972). *ბრძოლა ენგურის ნაპირებთან.* თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
168. **პაჭკორია 1974** – პაჭკორია მ. (1974). *ყულევის წარსულიდან.* წგნ.: ფურცლები კოლხეთის ისტორიიდან. თბილისი.
169. **ჟორდანიას 1967** – ჟორდანიას თ. (1967). *ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ, წიგნი მესამე (1700 წლიდან - XIX ს. 60-იან წლებამდე).* თბილისი.
170. **ჟველია 2012** – ჟველია ნ. (2012). *ოდშიის (სამეგრელოს) სამთავრო XVI-XIX საუკუნეებში (შიდაქართული და საგარეო ურთიერთობანი).* თბილისი.
171. **რეხვიაშვილი 1989** – რეხვიაშვილი მ. (1989). *იმერეთის სამეფო 1462-1810.* თბილისი.
172. **როგავა 1997** – როგავა გ. (1997). *ქრისტიანული რელიგია და ეკლესია საქართველოში (1801-1917 წ. წ.).* თბილისი.
173. **როგავა 2002** – როგავა გ. (2002). *რელიგია და ეკლესია საქართველოში.* თბილისი.
174. **სამსონაძე 2012** – სამსონაძე მ. (2012). *საქართველოში რუსეთის ექსპანსიის გაძლიერება. 1783 წლის ხელშეკრულება.* წგნ.: ასათიანი ნ., ოთხმეზური გ.,

- სამსონაძე მ., ჯამბურია გ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად (უძველესი დროიდან XX საუკუნის ბოლომდე). საქართველო XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე. რედაქტორი პროფესორი მიხეილ სამსონაძე. ტ. III, თბილისი.
175. **სამსონაძე 2012** – სამსონაძე მ. (2012). *დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო 80-90-იან წლებში. ქვეყნის გაერთიანების საკითხის დაყენების არსი*. წგნ.: ასათიანი ნ., ოთხმეზური გ., სამსონაძე მ., ჯამბურია გ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად (უძველესი დროიდან XX საუკუნის ბოლომდე). საქართველო XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე. რედაქტორი პროფესორი მიხეილ სამსონაძე. ტ. III, თბილისი.
176. **საქართველოს ისტ., II, 1962** – *საქართველოს ისტორია. დამხმარე სახელმძღვანელო* ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
177. **სონღულაშვილი I, 2007** – სონღულაშვილი ა. (2007). *რელიგიური სექტების ისტორიიდან საქართველოში*. კრ. „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, I, თბილისი.
178. **სონღულაშვილი 2003** – სონღულაშვილი ა. (2003). *კაზაკები საქართველოში* გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.
179. **სოსელია მიმომხილველი, II, 1952** – სოსელია ო. (1951). *სამეგრელოს სამთავროს წარმოშობის საკითხისათვის*. კრ. „მიმომხილველი“. თბილისი.
180. **სოსელია I, 1973** – სოსელია ი. (1973). *ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან*. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
181. **სოსელია II, 1981** – სოსელია ი. (1981). *ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან*. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
182. **სოსელია III, 1990** – სოსელია ი. (1990). *ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან*. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
183. **სურგულაძე 1973** – სურგულაძე ავ., (1973). *რუსეთის იმპერია XIX საუკუნეში*. თბილისი. თსუ გამომცემლობა.

184. **სურგულაძეები 1991** – სურგულაძე ა., სურგულაძე პ. (1991). *საქართველოს ისტორია (1783-1990)*. თბილისი.
185. **უთურაშვილი 1989** – უთურაშვილი ი. (1989). *დimitრი ყიფიანი*. თბილისი.
186. **ფირცხალაიშვილი 1955** – ფირცხალაიშვილი ალ. (1955). *რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*. თბილისი. თსუ-ის გამომცემლობა.
187. **ქადარია 2002** – ქადარია თ. (2002). *სამეგრელოს სამთავრო XIX ს. I ნახევარში*, სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი.
188. **ქინქლაძე 2014** – ქინქლაძე ო. (2014). *ნარკვევები საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან*. თბილისი.
189. **ქირია იემ, #VI, 2004** – ქირია ზ. (2004). *სოფელ ყულევის ისტორიიდან*. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი. თბილისი.
190. **ქოქრაშვილი I, 2007** – ქოქრაშვილი ხ. (2007). *რუსეთის რელიგიური პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში XIX ს. I ნახევარში. საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ნარკვევები*. წიგნი I. თბილისი.
191. **ჩხატარაიშვილი სინ, IV, 1973** – ჩხატარაიშვილი ქ. (1973). *დასავლეთ საქართველო XVIII ს. 70-80-იან წლებში*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
192. **ჩხეტია მოამბე, VIII 1940** – ჩხეტია შ. (1940). *რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801-1840 წწ.)*. ჟურნ. „მოამბე“. თბილისი.
193. **ცინცაძე VII, 1989** – ცინცაძე ზ. (1989). *სამეგრელოს (ოდისის) სამთავროს საზღვრების საკითხისათვის XIX საუკუნის I ნახევარში*. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. თბილისი. გამომცემლობა „მეცნიერება“.
194. **ცინცაძე 1960** – ცინცაძე ი. (1960). *1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის*. თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
195. **ჭავჭავაძე IV, 1955** – ჭავჭავაძე ი. (1955). *ერი და ისტორია*. წერილები სახალხო განათლების საკითხებზე. თბილისი. საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა.
196. **ჭილაია 1969** – ჭილაია ს. (1969). *ეკატერინე ჭავჭავაძე*. თბილისი. გამომცემლობა „ნაკადული“.

197. **ჭუმბურიძე #2, 2014** – ჭუმბურიძე დ. (2014). *რუსეთის კოლონიური ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში (XIX საუკუნის I ნახევარი)*. კრ. „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
198. **ხაჭაპურიძე 1932** – ხაჭაპურიძე გ. (1932). *გლეხთა მოძრაობანი საქართველოში XIX საუკუნეში*. ტფილისი.
199. **ხაჭაპურიძე 1955** – ხაჭაპურიძე გ. (1955). *რუსეთ-საქართველოს შეერთების ისტორიული მნიშვნელობა*. თბილისი. 1955.
200. **ხორბალაძე N 1, 2010** – ხორბალაძე ნ. (2010). *საქართველოში რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის ისტორიიდან*. კრ. „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. თბილისი.
201. **ხორავა 1996** – ხორავა ბ. (1996). *ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს*. თბილისი.
202. **ხორავა 2011** – ხორავა ბ. (2011). *სამურზაყანო. ისტორიის ფურცლები*. წგნ.: ხორავა ბ. *აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება*. თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
203. **ხორავა 2001** – ხორავა ბ. (2001). *დადიანთა სამთავრო სახლის ახალი დინასტია* თბილისი.
204. **ხომტარია... სინ, V, 1970** – ხომტარია ე., *ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის რღვევა და ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა განვითარება XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში*. &2. *ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის რღვევა და კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება სოფლის მეურნეობაში*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბილისი. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
205. **ხუბუა მსკი, II, 1937** – ხუბუა მ. (1937). *ხაჯალური და დადიანური*. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის; ნაკვეთი II. ტფილისი.
206. **ხუნდაძე 1940** – ხუნდაძე ტ. (1940). *ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში*. თბილისი. დაწყებითი და საშუალო სკოლის სამეცნიერო-საკვლევო ინსტიტუტის გამომცემლობა.
207. **ხუნდაძე 1951** – ხუნდაძე ტ. (1951). *ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX საუკუნე)*. თბილისი. საქართველოს სსრ

განათლების სამინისტროს პედაგოგიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის გამომცემლობა. თბილისი.

208. **ჯავახიშვილი 1919** – ჯავახიშვილი ივ. (1919). *საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული*. ტფილისი. სახელმწიფო სტამბა. **ჯავახიშვილი 2007** – ჯავახიშვილი ივ. (2007). *დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში*. თბილისი.
209. **ჯანელიძე 2014** – ჯანელიძე ო. (2014). *ნარკვევები რუსეთ-საქართველოს ისტორიიდან*. თბილისი. გამომცემლობა „საარი“.
210. **ჯანიაშვილი #1-2, 1997** – ჯანიაშვილი ლ. (1997). *ეთნიკური პროცესები და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი რუსეთ-საქართველო-სომხეთის ურთიერთობაში (XIX-XX სს.)*. ჟურნ. „პოლიტიკა“. თბილისი.
211. **ჯანიაშვილი იებ, XVII, 2015** – ჯანიაშვილი ლ. (2015). *XIX საუკუნეში ქვემო ქართლსა და სამცხე-ჯავახეთში ჩამოსახლებული სომხების ადაპტაციის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ფაქტორები*. ისტორიულ-ეთნოლოგიური მიეზანი. თბილისი.
212. **Берже XVIII , 1880** – Берже А. П. (1880). *Присоединение Грузии к России 1799-1801 гг. Русская страница*. т. XVIII.
213. **Меликсет-Бек 1961** – Меликсет-Бек Л. (1961). *Из истории духовоборов в Грузии (XIX в.)*. Тбилиси.

პერიოდული გამოცემები

214. **ჟურნალი „კვალი“ N20, 1897: 3940** ჭიჭინაძე საქართველოს ისტორიის მასალა. სიგელი. ტფილისი.
215. **ჟურნალი „მაფშალია“ V, 1999** – ნონა თაკალანაძე „სამურზაყანოს საკითხი მიხეილ შერვაშიძის და სამეგრელოს სამთავროს ურთიერთობაში“ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალის ლიტერატურულ-სამეცნიერო ჟურნალი
216. **ჟურნალი „ამირანი“** კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო -კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტი მოამბე II მონრეალო-თბილისი, პაატა ბუხრაშვილი „რუსული კოლონიური ცნობიერება და ამიერკავკასიის ეთნოპოლიტიკური რეალობა“

217. *ჟურნალი „კავკასიის მაცნე“ N2 თბილისი 2000 მ.ნაცვალაძე „რუსული იმპერიული იდეოლოგიის გენეზისი და მისი შემდგომი ტრანსფორმაციის ეტაპები“*
218. *ჟურნალი „ჭოროხი“ 1-2 1994, ოთარ თურმანიძე „რუსეთის ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა და რუსული ახალშენები საქართველოში“*
219. *ჟურნალი „კლიო“, N13, 2001 სონღულაშვილი I, 2007: 230; ჭანჭალეიშვილი.*
220. *ჟურნალი „კლიო“, #13, 2001 – ჭანჭალეიშვილი ლ. (2001). საქართველოში მცხოვრები სტაროვერები (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მიმოხილვა). ჟურნ. „კლიო“, #13, თბილისი.*
221. *გაზ. „კომუნისტი“ N134, 1937 – ბარამია მ. (1937). სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება. გაზეთი „კომუნისტი“. თბილისი.*
222. *გაზეთი „საქართველო“, N279, 1916 – ქიქოძე გ. (1916). დასავლეთის კარები. გაზ. „საქართველო“. თბილისი.*